سرائیکی ناول
ادھورے لوک
محمد حفیظ خان

اَدھ اَدھورے لوگ

ناول

محمد حفیظ خان

نائلہ ناز لعلوانی

ایم فل سکالر (سرائیکی)

سرائیکی ایریاء سٹڈی سنٹر ملتان

وقار اسلم بھٹی

ایم فل سکالر (سرائیکی)

سرائیکی ایریاء سٹڈی سنٹر ملتان

0306-1446635

اَدھ اَدھورے لوک

سرائیکی ناول

محمد حفیظ خان

یکے از مطبوعات

ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ ملتان

Saraiki Novel

"Adh Adhorey Lok"

by

Muhammad Hafeez Khan
(Tamgah e Imtiaz)

April 2018

Price: Rs.350

Published by

Multan Institute of Policy and Research

62-B, Sakhi Sultan Colony Multan

Printed by: BPH Printers, Lahore

ISBN: 978-969-9782-16-9

سرائیکی ناول

اَدھ اَدھورے لوک

محمد حفیظ خان (تمغۂ امتیاز)

اپریل 2018

قیمت: تین سو پچاس روپے

ملتان انسٹی ٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ

62-B سخی سلطان کالونی ملتان

raihafeezkhan@gmail.com

اِیں ناول دے

اَہری

خالد فتح محمد

دے ناں

اے ناول فرضی کرداراں تے واقعات دے ذریعے حقیقی تاریخی تناظر وچ لکھیا گئے

(1)

اے احمد پوروی عجیب شہر ہے، اتھوں دے ریلوے اسٹیشن داناں تاں دیرہ نواب صاحب پر دیرہ نواب صاحب اتھوں ترائے میل پرے ہے۔ اسٹیشن اتے اصلی دیرے دے درمیان پہلے احمد پور شہر آندے، وَل نواب صاحب دی فوج دی چھاونی تے چھاونی توں بعد دیرہ نواب دی حد شروع تھی ویندی ہے جیندے ہِنکڑے جیہے بازار دے کھبے پاسے صادق گڑھ پیلس دی عالی شان عمارت ہے تے سجے پاسے ریاستی دفتراں دے وَڈے افسراں دے گھر ہِن ۔ صادق گڑھ پیلس، نواب بہاول پور دا رہائشی محل جیڑھا چارے پاسوں ویہہ ویہہ فُٹ اُچیاں کندھاں دے سبب پینتری فٹ اُچے مرکزی دروازے دے اندروں ہِک ٹِچی عمارت دی صورت وچ نظر دے جیڑھی گھاٹے گھاٹے ساوے کچوچ درختاں وچوں کتھاؤں لگی ہوئی تے کتھاؤں وَل وَل جھات پیندی اے۔ مرکزی دروازے توں ٹِچی عمارت توڑیں ہِک فرلانگ لمبی سڑک ہے جیندے ڈوہیں پاسوں سرُ دے اُچے اُچے بوٹیاں دی قطار اے تے ایں قطار وچ ہِکو جتی وِتھ تے ٹینشن کھڑے

ہوئے نواب صاحب دے باڈی گارڈ پہرے تے ہن۔ گاڈر جیڈے لمبے تے وڈیاں وڈیاں واٹویاں مُچھاں والے اے چوبکے بینگر نواب صاحب دی آپڑیں چون تے رکھے گئین جنہاں وچ اکثریت محل دے نیڑے دی وَستی محراب والے دے لشاری بلوچاں دی ہے۔

محل دے سبھ اُبھار والے پاسوں دی کندھ ونج ویندڑ ہئی، بھل ہوسی کوئی ڈوں میل لمبانڑں جیندے اُتے ہر پنجاہ فُٹ توں بعد برجیاں تے ہر بُرجی وچ پہرے اُتے ہِک سنتری تے سنتری کول تلوار دے نال نال توڑے والی بندوق جیندے نال فائر کرن کیتے کپڑے دی واٹویں تھگڑی کوں بھاء لا کراہیں کجھ دیر توڑیں بندوق چلن دا انتظار کریندا تے ایں دوران جے دشمن سر تے پُج ونجے تاں وِل بندوق سَٹ تے تلوار توں کم گھنیندا ہا۔ لیکن بُرجیاں وچ موجود اِناں سنتریاں دی زندگی وچ نہ تاں بندوق چلاون دی نوبت آئی تے نہ تلوار دی۔ کیوں جو ریاست بہاول پور دا اُمن امان پورے ہند سندھ وچ مشہور ہا۔ نہ تاں کہیں نے ہِک عرصے توں ریاست تے چڑھ مار کیتی تے نہ نواب صاحب دا مزاج حملہ آوری والا ہا۔ پوری ریاست وچ اسکول، کالج اتے ہسپتال بنڑوائے۔ ہر شہر دا آپڑاں پاور ہاؤس لہذا بجلی وافر اَتے نہری نظام تے گُراڑے کنٹرول نال زراعت سُودھی تے اجناس ماندی اِی نہ ہئی۔ نہ چوری چکاری تے نہ کوئی قتل یا ڈاکہ۔ سنڑیندا ہا جو پُلس دے ہتھیاراں کوں وَل وَل زنگاں لگ ویندا جیکوں وَل وَل لہاونڑاں پوندا ہا۔

اے جولائی 1947ء دی کوئی اُکرس ماری شام ہئی۔ کمیٹی دا ہر کارہ مونڈھے تے پوڑی لڈ کراہیں ہِک ہتھ وچ مٹی دے تیل دا پیپا وَٹھی تے گلیاں محلیاں وچوں تھیندا ہویا دیرے دی بزار وچ تقریباً ویہہ ویہہ فُٹ دے فاصلے تے پُورے ہوئے لکڑ دے تھمبیاں وچ ٹھوکویں وڈے لالٹیناں دے شیشے صاف کرن توں بعد اُناں وچ مٹی دا تیل بھر تے بلیندا اودا ہا جو اندھارا تھیون توں بعد وی اندھارا نہ راہوے۔ ایویں سویرے فجر دی اذان

توں پہلے لالٹین وساون وی ہوندی ذمے واری ہئی ۔اُوڈے صادق گڑھ پیلس دیاں اُچیاں کندھاں تے لگے ہوئے شیشے والے لیمپ وی بَل گئے پر ایندے باوجود عجیب جیہا اندھارا اندھارا ہا۔وادھو نے آپڑیں لونی تیلی دی دوکان بند کریندے ہویاں دچھر دھوبی کو ہَکل ماری۔

''اویار...... لگدے بکر وال جُھڑ چڑ یا آندے''۔

''ساون ہے تاں بکر وال وی آسی ، کیہڑی انوکھڑی گالہہ ہے''..... دچھر نے وادھوکوں ولدی ہَکل ڈِتی ۔اتنی دیر وچ وادھو دوکان دے در بھیڑ کراہیں دچھر کول آ بیٹھا جیڑھا جو تکھے تکھے دوکان دے اگوں لاتھے استری والے پھٹے تے اُن دھوتے کپڑیاں دے ٹِگ کوں اندر ڈ ودھکیندا پیا ہا۔

''گالہہ چھڑی بکر وال جُھڑ دی کائنی ،اے تاں آسی تے ڈوں چار پھینگاں پانی دیاں چھنڈک تے رکھنڈ پُنڈ ویسی ، اصل گالہہ تاں ایں رولے دی ہے جو ریاست کتھاں ویسی ۔نویں ملک پاکستان نال رَلسی یا پہلے آلی کار ہندوستان وچ راہسی''۔دچھر دے اُلاون وچ زچکائی ہئی۔

''یار! تیکوں ساکوں کیا، بہاول پور پاکستان نال رَلے یا ہندوستان نال، میں ایویں لونی تیلی کرنی ہے تے توں لوکاں دیاں مَیلاں دھونڑیں نی۔اے رُولا کہیں واسطے ہے تاں اِیں بھین دے بھنڑویے حکیم رام لعل کیتے ۔اے جیڑھی چار چوباریاں اُچی ماڑی بنڑائی بیٹھے ناں ، اِتھائیں چھوڑ تے بھجڑاں پوسی''۔وادھو سڑک دے اُوں پار حکیم رام لعل دی دوکان ڈو ڈیدھے ہوئے تھوڑے جیہے اُچے بُلارے نال اُلانڑاں جیڑھی جو ہالی توڑیں وی مریضاں نال بھری پئی ہئی۔

دچھر وِل تے کھنگو ریا ماریا.... ''ہولے بول یار، کوئی سنڑ سی تاں کیا اکھیسی ،

ہالی پاکستان کتھوں پیا بنڑدے۔ چنگا جی ہے شودا حکیم وی، گھر بھادیں جو احمد پور ہس پر خدمت پورے دیرے دی کریندے، ہر ویلے حاضر تے نہ کوئی لوبھ تے نہ کوئی لالچ۔ ہتھ وچ شفا تاں اخیر ہے''۔

''پر ہے تاں کراڑ.... شفا کوں اساں گھول پیونڑیں''۔ وادھو نے نُدق نال سر کوں چھنڈ کیاتے وَل یکدم انداز بدل تے ہولے ہولے ہِمن ہِمن کیتُس....

''یار دَ چھر ا سُنڑ یں نہرو آپڑیں بھین بھجیندا اپنے دو لہے صادق سئیں کول''۔

''ونج ونج.... نہرو دا باقی ہُن ایہو کم رہ گئے''..... دَ چھر سامان سانبھ کراہیں دوکان دی درسال دی جُھری وچ دَردے پُھٹے بکیندا پیاہا۔

''پوری گالہہ تاں سُن..... اَج نبی بخش خدمت گار آیاہا میڈے کول، او ہو آدھا پیاہا جو کوئی لکشمی ہے نہرو دی بھین، دو لہے سئیں کوں ملن آندی پئی ہے جو ریاست کوں ہندوستان نال ای راہون ڈِتا ونجے..... پاکستان نال رَل تے کیا ملسی..... نواں مُلک تے بُکھا مُلک..... جناح صاحب کول تاں ملازماں کوں تنخواہیں ڈیون دے پیسے وی کوئنا ہوسن، مُلک کتھوں چلیسی''۔ وادھو دا الا گجھ اُچیرا تھی گیاہا۔

یکدم زور دی گاج دی آواز آئی، کتھائیں بجلی ڈھٹھی ہئی تے نال ای مینہ دی درھے پھا شروع تھی گئی۔

''اَجھو پُج گیو سے گھر''...... دَ چھر طنزاً آپڑیں آپ نال اَلایا تے پُسن توں بچن کیتے دوکان دے اگلے چھپر دی اوٹ وچ تھی گیا۔ ''یار ایویں خوامخواہ دیاں گالہیں وچ لوا چھوڑی..... بِکی کوں بخار ہاتے بھر جائی تیڈی پِنڑدی بیٹھی ہوسی''۔

''اے رنیں دا کیا ہے، اِناں خوش نی تھیونڑاں ہوندا بے شک پُٹھے لِڑک کھڑو..... ایں گالہوں بھرا جھلیج تے آپی کیتی کر..... '' وادھو ٹھدے مینہ دے پانی وِچ ہَتھ اَڈ

تے منہ تے چھنڈے مارن لگ پیا۔

''اُو وادھو یار..... رناں توں بغیر ای گھرنی وَسدے، رُل ویندن''

وادھو ٹھڈا ساہ بھرتے پیراں دے بھُرنے بہہ تھیا..... ''میڈی رَن وی بھجائی طرحاں سوہنی ہووے ہا، پُتر جئی بیٹھی ہووے ہا تاں دل میں وی اوندی تانگھ وچ ٹھڈے شُکارے بھراں ہا''۔

''ٹھڈے شُکارے تاں توں وی بھریندیں پر ڈسیندا نِوی، میسا ہئیں پورا''۔

دھچر وی زِچکائی چھوڑ مینہ دی وَس چاون لگ پیا۔''اچھا...... اے تاں ڈس جو اُو مائی لکشمی آندی کڈن پئی اے''.....

وادھو نے زور دا اچکا ماریا..... ''یار اُو مائی لکشمی جانڑیں یا ساڈا صادق جانڑیں، میکوں کیا پتہ''................

''یار وادھو! میکوں تاں اے کوئی چکر لگدے''۔ دھچر نے بارش رُکن دی تانگھ وچ گالھ بدلن دی کوشش کیتی۔

''چکر کیا ہے، بس آپ تڑاپی ہے۔ ریاست بہاول پور دِلی کنوں لاتے ملتان توڑیں ایڈے وَڈے علاقے دی آدھل اے۔ ریاست رَلدی اے ہندوستان نال تاں پاکستان دے پلے کجھ نی بچدا تے جے رَلدی ہے پاکستان نال تاں ایوں سمجھ جو نہروکوں ہاں والا ہتھ پوسی آ۔ اے بیکانیر تے جیسلمیر لگھ کنوں وی ہولے ہوسن بہاول پور توں بغیر۔ ایں گالھوں ہر کوئی چاہندے جو اَساں دھرو گھنوں بہاول پور کوں''۔ گالھ مُکا وادھو لمبا ساہ چھکیا۔

''میڈی گالھ دا جواب نوی ڈِتا''۔ دھچر زِچکائی نال الانڑاں

''ہُن میکوں نی جو پتہ کڈاں ڈُھکسے بی بی لکشمی دولہے سئیں کول تاں جواب کیا

ڈیواں۔ جتی میکوں پتہ ہا ڈس چھوڑم''۔ وادھو دے اُلا وچ دی زچکائی آ گئی۔ مینہ وی مُٹھا تھیند اتھیند اوَلدا چوکھیرا تھی گیاہا۔ وادھو ڈو ہیں ہتھاں نال سر پکڑ کراہیں وَلدا پیراں دے بھر نے بٹھ بیٹھا۔ ''یار نراض نہ تھیویں، سارے ڈینہہ دی دکانداری نے تاں جیڑھا چیتا پچتا سوچیتا اے مینہ وی انج رُولی کھڑے۔ اگوں گھر ویسوں تاں وَلدا او ہو ہکو سوال جو کہیں حکیم کوں ڈکھاوَ ہا تاں شایت کوئی بال بچہ تھی پووے''۔ وادھو دا منہ، بُتھاڑ بن تے کجھ بیا وی ڈِھلا تھی گیاہا۔

''یار تیکوں کئی دفعہ تاں آکھے جو حکیم رام لعل کوں ڈکھا، کئی بے اولاداں دی اولاد تھی گئی اے، پر توں تاں اصلوں قسم چاتی ہوئی اے نہ ڈکھاون دی''۔ دھچر موقع ڈیکھ تے ولدا شروع تھی گیا۔

''میں اوترک تاں مرویساں پر ایں کراڑ کوں ہتھ کائنا ڈکھیساں''۔ وادھو کوڑ تیج تے اُٹھی کھڑا تھیا۔

دھچر کھل پیا تے وادھو دے مونڈھے تے ہتھ رکھ تے آکھئیں ''یار نہ تاں دوا دارُو دا کوئی مذہب ہوندے تے نہ حکیم دا۔ دوا، دوا ہوندی اے تے حکیم، حکیم''

''آپڑیاں بُجھتاں آپڑیں کول رکھ۔ ہر شے دا مذہب ہوندے، دوا دا وی تے حکیم دا وی۔ حلال حرام دا فرق ہوندے تے توں میڈے ایمان دی پاڑ نہ پٹ، کہیں بئے دے سر وَنج تھی''۔ وادھو نے سُتلی دی خالی بوری دی گُتھلی بنڑا تے سر تے رکھی تے وسدے مینہ وچ گھر ڈو ٹُر پیا۔

~~~~~~
~~~~~~

(2)

''بئ کھا ناں جندے، بئ کھا، جندے پکھی کھاسوتاں وَل اے کجھ تاں تھیسی''۔ حکیم رام لعل دیرے نواب دے وڈے بازار دی آدھل وچ آپڑیں دُکان تے بیٹھا پردے دی اُوٹ وِچ پروبھری بیٹھی زنانی دی وینی اُتے نبض آلی جاتے ڈوں انگلیں رکھ کراہیں بیماری تاں بُجھی بیٹھا ہا پر ہُن خود زنانی کنوں اوندی تصدیق چاہندا پیا ہا۔ زنانی دی خموشی تے بجائے رنج تھیون دے اُلٹا کھل پیا۔

''ڈسیندی نی جو گھر آلا ویہے مار آیا ہا تے اوہے کھادِن''۔ زنانی کجھ وی نہ بولی تے شرم کنوں بئ وی سُنگڑ گئی پر اوندی چُپ تے سُنگڑون توں لگدا پیا ہا جو حکیم صاحب دی گالھ ای سچ ہے۔

''جِندیاں دا ایڈا گوشت کھاسوتاں ڈِھڈ الویسی ضرور تے ہُن ڈِھڈ الوائی کھڑے تاں دوا وی کھاتے دردکوں وی پچا، اجھو جھنب ویسی آ''۔ حکیم نے پرچی تے دوا لکھ تے نکڑے کوں بنڑوان کیتے ڈِتی تے تندیر وِچ بیٹھی ڈوجھی زنانی کو اَلوایا ''ہاں بی بی، وینی

اگوں کر''۔

حکیم رام لعل سٹھیکا لنگھ کراہیں بیاٹھ تریاٹھ سالاں دا تھی گیا ہئی۔ احمد پور دا جم پل کئی پُشتاں توں تے پیشہ ایہو ہکو حکمت۔ سویرے سویرے دیرے نواب دی بازار وچ آپڑیں مطب تے باہندا تاں رات تھی ویندی پر لوکیں دا رش ایجھا جو گھٹن کوں نہ آندا۔ تخت پوش تے بہہ کراہیں ہک پاسوں جُواناں دی قطار تے ڈوجھے پاسوں زنانیاں دی تے اَدھ وچ کپڑا اَڈیا ہویا۔ تخت پوش دے چارے پاسوں نِکڑے خدمت گار، نسخے دی پرچی وَٹھیندے، سِدھا دوا آلے چھوٹے حکیم کول جیڑھا نسخہ پڑھ کراہیں پُڑیاں بنڑا تے نال دے نال مریضاں کوں ٹوری رکھیندا۔ حکیم رام لعل کول دوا وی ہئی تے شفا وی پر اپڑیں مونہوں دھیلا نہ منگدا۔ کہیں ڈے ڈِتا تاں بِسر اکھیں تے نہ تاں پرواہ کائنی۔ ایندے باوجود سارے ڈینہہ وچ اتنا کما گھندا جو اپڑیں گزران دے نال نال کئی جھُگیاں دا بارا چائی کھڑا ہئی۔

حکیم رام لعل دا گھر احمد پور دے ہاتھی بزار دے نال دی گلی وچ ہا جیڑھی مڑھی ڈو ویندی ہئی۔ ڈوں منزلہ مکان تے چھی کمرے۔ چھوٹ جیہا دلان تے دلان دے اگوں نِکی جہی پوچویں رسوئی جتھ نیلے ساوے تے رتے رنگ دے نِکے نِکے ٹِکے لگے ہوئے جہاں وچ کجھ ٹِکے دھوپ سندور دے وی ہَن برکت، بخت تے بہتری کیتے۔ حکیم دے گھر دے چھی کمریاں وچوں ہک تلواں کمرہ اوندی بُڈھی ماء دا ہا جیڑھی کڈن دی جھوک لڈا گئی ہئی، ڈوجھا اوندا آپڑاں اتے تریجھا مہماناں کیتے ہا تے اُتلی منزل تے ہک اوندی دھی تُلسی دا، ہک وِچ ٹرنک بسترے تے باقی دے تریجھے وچ اوندی ذال دا ٹِکانہ ہئی۔ گھر آون والے مریضاں کوں حکیم صاحب اکثر مہماناں آلے کمرے وچ ڈیکھدا جیندا جو ہک دروازہ گلی ڈو کھُلدا ہئی۔

ٹُلسی حکیم دی وَڈی دھی، ہوسی کوئی ویہہ اکو یہہ سالاں دی، اُملک ملوک تے گرولی، قد چھیکواں، رنگ صاف، آ گا پچھا ماسلا تے ٹور وچ چھمک طرحاں دی لچک تے مستی۔ حکیم دی ذال اُٹھے ویلے ہٹکیندی راہندی جو پچھا چادر وچ کَج تے ٹُری کر تے جے کھڑی کرتاں وی منہ سامیں تھی کراہیں جو مرد ذات دی دیدا کیا اعتبار، ہِرا لُند ھپ تے اصلوں لُند ھیپا۔ پَر ٹُلسی کے توڑیں آپڑاں آپ کجیندی، انگ انگ وچ جوانی کڑ کارے مارے تاں کوئی کیویں رَتھ دھیمیں دھیمیں ٹورے، پیراں وچ آپ کنوں آپے سپرنگ لگ ویندن تے نینگر ایویں ٹپولیاں مارٹُردی ہے جیویں تکھی ہواوچ گڈی لوڈے کھا کھا ئی توں بئی تند منگدی اے۔ ٹُلسی گھر دے کمیں کاریں وچ تاں وَل وی ایڈے اُڈوں چادر ویڑھی وَدی راہوے ہا پر جئیں ویلے دَھڑ دَھڑ کریندی پوڑیاں چڑھدی تاں وَڈے گھیر دی چادر وی اوندا پچھا کجن وچ تھولی پئے ویندی۔

ٹُلسی پنج جماعتاں تاں محلّہ پُھلو رام دے زنانے اسکول توں پڑھیاں تے چھویں دا اَجن اَدھ ہا جو اسکول توں اُٹھا گھدی گئی۔ گالہہ اے ناں ہئی جو چٹ ہئی، اعتراض اوندے ہووَن والے سوہرے سوڈھی مَل کوں ہا جو چھوہریں سانگے پنج جماعتاں کافی ہوندن، اگوں تے پڑھسے تاں وَل ایکوں جھلیسے کون کیوں جو اوندا منگیند اوشنوداس تاں اصلوں للّن ہا۔ ہوندے دا پتہ تے نہ ناں ہوندے دا۔ منگنی نِکے لا ایں گالہوں تھی گئی جو سَکا مسات ہا تے ماسی کوں انکار کون کریندا۔ وشنو بھاویں جو سولہاں ستارہاں سالاں دا تھی گیا ہا پر ماءدے مرن توڑیں سُمدا ماء نال ہا۔ غضب دا ڈرو، نیندر وچ وی ڈرا کلا خواب ڈیکھ کراہیں چیکاں نکل ویندیاں ہَن۔ سکول دا منہ تاں کیا ڈیکھڑاں ہا، ڈاہ یاراں سالاں دی عمراں وچ ای پیو دی لونی تیلی دی ہٹی تے جُو بیٹھا۔ چھی ست سالاں دی محنت توں بعد ایں جو گاتھی گیا جو اَبے دی غیر موجودگی وچ کم کوں ریڑھ سگے۔ ریڑھن ایں سانگے جو ہِک

ڈھلُو چھوہر جیکوں کہیں دی گالہہ وی دیر نال سمجھ آندی ہئی ایں توں سوا بیا کر کیا سگدا ہا جو
جھٹ گھڑی کم ٹوری رکھے نہ تاں دُکان بند کرنی پوندی ہئی۔ محلے دے چھوہر چھٹکر وی تانگھ
رکھیندے ہَن جو کیہڑے ویلے ہَٹی تے وِشنو باہووے تے اُو اوکوں ٹِکا ٹِکا تے غاپے
لاوِن۔ ایں واردات دی کھو رکڑ وا وشنو دے پیو کوں تھئی تاں اُو کلہے کلہے پُتر دے مستقبل
کنوں مایوس تھی کراہیں بہوں زور دی حاجت ویلے وی بس آون ونجن کریندا۔ ایندے
باوجود جو وشنو للن کہیں کم دا نہ ہا، اوکوں یقین ہا جو حکیم رام لعل دی دھی نال شادی دی صورت
وچ گھٹو گھٹ ایڈا ڈاجھ ضرور مِل پوسی جو باقی دی حیاتی کیتے اُوندی روٹی مانی دی فکر توں
جان چھٹ ویسی۔ سوڈھی دی کوشش تاں پوری ہئی جو ٹُلسی جھٹو جھٹ اوندی نونہہ بن کراہیں
اوندے گھر آن باہووے پر مسئلہ اے ہا جو وِشنو ٹُلسی کنوں پورے پنج سال چھوٹا تے اوندے
سامنڑیں نکڑا لگدا ہا۔ ایندے باوجود سوڈھی مل کئی دفعہ کوشش کیتی جو ٹُلسی دا مُکلا واتھی ونجے
پر حکیم صاحب ہر واری ٹال ویندا جو وشنو ہالی ایں جوگا نی تھیا جو گھر تے گھر آلی کوں سنبھال
سگے یا اُناں دی سُدھ لہہ سگے۔

ڈوجھے پاسے ٹُلسی کیتے وی اے سانگا ایجھا اَن بھاندا رگراں ہا جیکوں نہ اُو رنگل
سگدی ہئی تے نہ اُگل، چھڑی اُبتے کریندی ودی ہئی۔ جیّیں ویلے کڈھائیں وِشنو اوندے
گھر آندا تاں ٹُلسی سارے دَروَلا تے کوٹھے دی چھت تے چڑھ ویندی تے پَڑچھتی وچ
لُک کراہیں اُتھاں لاتھیاں پرانیاں بے کار چیزاں کوں وَلدے سروں نکھیڑن بہہ راہندی۔
وشنو اوکوں کہیں پاسوں وی جُو آن نہ لگدا ہا۔ اُو تاں اوندے کیتے نکڑا جیہا ہک چھوہر ہا،
جیندے وچ تیزی تے نہ طراری ہتھوں آلس دی پَنڈ۔ ٹُلسی کوں رہ رہ کا وِڑ چڑھدی جو ماسی
آخر اوکوں جمایا کیوں۔ جے جم ای پیا ہا تاں وَل ضروری ہا جو اوندے متھے ماریا ونجے۔
جُو آن تاں اوکوں آپڑاں پیو وی نہ لگدا ہا۔ سُنڑ دی ہئی جو اوندا پیو بہوں وَڈا حکیم ہے پر ایجھا

حکیم کیہڑے کم دا جیہڑا آپڑیں زنانی دی طبعیت وی ٹھیک نہ کر سگے۔ ایویں خوامخواہ چوڑی گھنٹے اُبلدی وَدی راہندی تے پئے کوں گھر وڑدے سارا ای سنگھاں تے چا گھندی۔ ٹلسی کوں کاوڑ لگدی جوا ے کجھا جو آن اے جیہڑا وَلدا سیکا ڈیون دی بجائے آپڑیں کو ٹھے وچ لُک باہندے۔ ٹلسی کوں ایں گالہہ دی سمجھ وی نہ آندی ہئی جو اوندا ماسڑ سوڈھی جئیں ویلے وی اُناں دی دَرسال لنگھدے اوندی مادی کاوڑ پتہ نی کِنتے وان وٹیندی ویندی ہے تے آمُرادیاں ِکھلاں آپ کنوں آپے گلہاں توں ِسمدن وَدیاں۔ سمجھ تاں ایں گالہہ دی وی اَملک کائنا ہئی جو سوڈھی صرف ہوں ویلے ای اُناں دے گھر کیوں آندے جئیں ویلے جو اوندا پیو آپڑیں مطب تے ہوندے۔ اوندی مادی بھاندے باوجود سوڈھی ٹلسی کوں ایں گالہوں وی نہ بھاندا ہا جو اوندی دیدا اوکوں آپڑیں بُت وچ گندھوئے طرحاں پُڑ دی جا پدی۔ چھوہر کوں ایویں لگدا جو اُوندا آ گا پیچھا اَن کجیا کہیں چوک وچ لاتھے۔

ٹلسی کوں شاید مرد ذات دے ناں توں ای نفرت تھی ونجے ہا جو اُو فیاض کوں نہ ڈیکھ گھندی۔ فیاض اوندے پیو دے مطب تے دوادیاں پڑیاں بنڑانون کیتے ڈوں سال پہلے ملازم تھیا تے آپڑیں عقلمندی تے ایمانداری کارن ڈیہناں وچ ای پورا مطب سنبھال کراہیں نِکا حکیم سڈیجن لگ گیا۔ پنساری کنوں اصلی دوائیں دی خریداری، اُناں دی رگڑائی تے وڈے مرتباناں توڑیں سنبھائی ایجھا کم ہا جیندا اِسد ھا صفاناں تعلق حکیم رام لعل دے نسخے دی تاثیر تے شفا نال ہا۔ جڈاں دا اے کم فیاض نے سنبھالیا حکیم اصلوں بے چِنتا تھی گیا۔ حکیم صاحب کیکی میکی واسطے ایڈے اُوڈے تھیندا تاں اُبالھیاں نِنگر مریضاں دی ایہا کوشش ہوندی جو فیاض کو ہَتھ ڈِکھا ویندیاں تھیون۔ پہلے پہلے تاں فیاض نے آپڑیں آپ کو ِکل حکمت توڑیں رکھیا تے حکمت کنوں بُو یندا رہ گیا پر جیں ویلے خود حکیم صاحب اوندی سُرت شناس ڈیکھ کراہیں گنڈ چا چھی تاں جُو آن دُلکی اُتے آ گیا۔ شروع شروع وِچ

مریضاں تے اوندا اعتبار جماون کیتے حکیم رام لعل ایویں سڈ چا ماریا ''فیاض حسین او فیاض حسین..... ذراتوں ڈیکھ کیا تکلیف ہے ایں نِکی کوں''۔

فیاض حسین بھج تے حکیم صاحب دے سجے پاسوں آن بیٹھا تے پردے دے ڈوجھے پاسوں بیٹھی نینگر دی، پردے دے باہروں آئی وینی دی نبض والی جاتے سجے ہتھ دیاں ڈوں انگلیں رکھ کراہیں لحظے کھن بعد پورے پگ نال آکھئیس...... ''سئیں ڈکھوترا تھیا کھڑے''.......

حکیم صاحب خوش تھی تے اوندی کنڈ تھپی تے آکھئیس ''چل ونج ہُن.. ترے ڈینہہ دی دوا بنڑائی آ''۔

فیاض پر وبھرا تھیا تاں حکیم نے چھوہر دی ماء کوں سڈ مارتے ہولے ہولے آکھیا جو مائی نِکی کو مثانے دی گرمی تھیون لگ پئی ہے، شادی کر چھوڑ ہُن ایندی۔ ہالی تاں تریڑا تریڑا پیشاب آندا پے تے علاج دی تھی ویسی، پر عارضی ہوسی آ...... پکا علاج ایندے مُکلاوے وچ اے۔

فیاض دوا چاتے آیا تاں حکیم صاحب ہِک واری وَل چھوہر دی ماء دے کن وِچ پُھسکار ماریا ''اے گھن دوا ترے ڈینہاں دی، ہِک پُڑی ڈینہہ وچ ترے واری ترے مُنگر پانی دے نال تے اے ہِیٔ قلمی شورہ نہائیں اُتے جھیرن کیتے، باقی اوندی ذات کرم کریسی''۔ایں طرحاں ڈینہہ وچ ڈوں ترے واری فیاض دا امتحان گھنن توں بعد حکیم رام لعل گدی توں اُٹھنا شروع کر ڈِتا تاں جو اِیں دوران فیاض مریض ڈیکھ سگے۔لیکن ایندے باوجود کنو ضرور رکھیندا جو فیاض دے گدی تے باہون نال ای زنانیاں آلے پاسے ہِک اَچوی جئی کیوں مچ ویندی ہے تے آرام نال بیٹھیاں زنانیاں دی وی ایہا کوشش ہوندی جو حکیم رام لعل دے وَلدے سروں گدی تے باہون کنوں پہلے پہلے اُو فیاض کوں ہتھ ڈکھا

گھِنن ۔اے سب کجھ ڈیکھ کراہیں حکیم رام لعل مُسک پوندا تے اوکوں آپڑیں جوانی دے ڈینہہ یاد آویندے جڈاں زنانیاں بغیر کہیں بیماری دے چھڑا آپڑیں نبض اُتے اوندیاں اُنگلیں دا سیک محسوس کرن جھم تھی باہندیاں ہَن۔

فیاض حسین وچ وی نینگریں دی چھِک ایویں اَجائی کائنا ہئی۔سوہنا چوبُکا نینگر، چھی فُٹ قد، کنک پکیا سلونڑاں رنگ، ونگرے وال، گھاٹیاں مُچھاں تے گولی گولی جتویں ڈاڑھی تے بلوچ تھیندا ہا محراب والے دا۔تہوں چیرویں اکھ تے اکھ وچ بے معلوماں سُرماجیندے نال ڈَناراں کجھ کجھ کالیاں تھی کراہیں بیاں وی تِکھیاں تھی گیا ہَن ۔ فیاض حسین دا پیو نذیر حسین نواب صاحب دے باڈی گارڈ دستے وچ شامل ہا جیندے سبھے جُوآن آپڑیں سنجاپوہڈ قد پاروں گاڈر جُوآان سڈیندے ہَن ۔نذیر حسین دی سِک تاں ایہا ہئی جو اوندا پُتر وی باڈی گارڈ دستے وچ بھرتی تھی ونجے پر اوندا روح رجوع فوج آلے پاسے ہا ای کائنا۔

شروع شروع وچ نذیر حسین نے بہوں کوشش کیتی جو کہیں طرحاں فیاض کوں فوج ڈو وِندلایا ونجے ۔اُونور حضور دے ویلے پریڈ واسطے اُٹھیندا تے پُتر کوں وی نال گھن ویندا۔بینڈ جئیں ویلے پہلی لام والے ریاستی ترانے ''کھڑی ڈیندی آں سنہیڑے اِناں لوکاں کوں اللہ آن وساوے ساڈیاں جھوکاں کوں'' دی دُھن وَنجیدا تاں باڈی گارڈ دستے دے جواناں دے قدمیں دی مستی نال پریڈ گراؤنڈ دی دھرتی ہلوایڑ تھی ویندی پر ایندے باوجود فیاض حسین دا دِل نہ لگیا۔نذیر حسین کوں بہوں ارمان ہا جو اوندا پُتر ڈاہ جماعتاں پاس کرتے وی روٹی روزگار آلے پاس نہ آندا پیا ہا۔ایویں لگدا جو اُو کوئی بے چین روح ہے جیکوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی کہ او نے کرنا کیا ہے۔نذیر حسین نے اوکوں کوئی ہُنر سکھاون دی سبیل وی کیتی پر ہر کم دا پہلا ڈیہاڑا ای چھیکڑی ڈیہاڑا ثابت تھیندا۔ ایں چھک تان وچ

ہِک ڈینہہ فیاض کوں بخار تھی گیا۔ پہلے تاں جُوان پرواہ نہ کیتی پر جئیں ویلے بیماری ویڑھ سیڑھ کر گئی تاں نذیر حسین اوکوں حکیم رام لعل کول گھن گیا۔ حکیم دا مطب ڈیکھ کراہیں فیاض کوں آپڑیں بیماری بُھل گئی۔ اوکوں ایویں لگیا جو اُوتاں کئی سالاں توں ایں جاء دی گول وچ ہا۔ نہ صرف گول بلکہ کوئی پک جیہا بُھلا ندرا ہا جو رَب نے باقی دی حیاتی اوندا مقسوم اِتھائیں رِکھائیں لِکھ چھوڑے۔

حکیم رام لعل کوں مطب دی اُچیری گدی تے بیٹھا ڈیکھ کراہیں فیاض کوں ایویں لگیا جو کوئی راجہ ہے آپڑیں تخت تے بیٹھا، رعایا وچ شفا تقسیم کریندا بیٹھے۔ فیاض کوں اوندا مریضاں دی نبض تے سجے ہَتھ دیاں ڈوں انگلیں رکھ کراہیں بیماری بُجھن وی جادو دا کوئی منتر لگیا کہ جیندے وچ کوئی رمز گجھی ہوئی ہئی۔ فیاض واسطے اے سبھو کجھ وی حیران کُن ہا جو اُو زنانیاں جنہاں دی شکل تاں کیا پچھاواں وی کوئی نہ ڈیکھ سگدا ہا، حکیم دے ہتھ وچ آپڑیاں ویڑیاں پکڑا باندھیاں ہَن بھاویں جو پردے دی اُوٹ ہوندی ہئی پئی۔ اے ڈیکھ کراہیں فیاض تاں مداری دی بانسری طرحاں مندر تج تے رہ گیا۔ بیماری شماری وان وٹیندی گئی تے ڈوجھے ڈینہہ چنگا بھلا نواں نرویا تھی تے پیو دے اگوں آن بیٹھا جو بابا سئیں میں حکمت سِکھساں حکیم رام لعل کنوں۔

نذیر حسین پہلے تاں اُدھر تج تے پُتر کوں غور نال ڈٹھا تے وَل زور دا چِکا مار تے کھل پیا۔ کِھل جھلیجی تاں مسکدیاں ہویاں آکھن لگیا ''بَھل بھئی جو آن بَھل، دو لہے صادق سئیں دے باڈی گارڈ دا شینہہ جیڈا پتر ہُن حکمت سکھسی تے اُو وی کراڑ کنوں''۔

''بابا سئیں! جے اے کراڑ دوا دارُو کر سگدے تاں اُوں کنوں حکمت سِکھن وچ میکوں کیہڑا میہنڑا ان اے''۔ فیاض دے اَلاوچ بھاویں جو لکھے بخار دی کمزوری ہئی پر لگدا ایویں ہا جو نیتی توں اُوں ہٹڑاں کائنی۔

''پر پُتر حکیم رام لعل چھڑا کرِاڑ اِی نئیں ، کُراڑا وی ہے، او نے کتھوں تیکوں شاگرد بلہاونڑیں''۔نذیر حسین ہِک دفعہ وَل راہ ماری کیتی۔

''چلو تُساں نہ آکھو میں خود گالہہ کر گھنداں''۔اے آکھ تے فیاض حسین اُٹھی کھڑا تھیا پر نذیر حسین بہوں اتھی سوچن پئے گیا جو چھوہر کوں تھیا کیا ہے۔پُتر کوں ہتھوں ویندا ڈیکھ کراہیں اُونے ہَکل ماری ''کھڑ ووئے پُتر کھڑ.... میں جُلداں تیڈے نال،توں کروا تے راہسیں تَر لے،کراڑ حکیم دے میڈے کنوں''۔

(3)

حکیم صاحب دے گھر دے دروازے دی کُنڈی کھڑکی تاں چھت تے دھوتے کپڑے سُکڑیں سٹ تے تلے لہندی تُلسی کوں ایویں لکیا جیویں اے ٹھک ٹھک دَر تے نیں بلکہ اوندے دل تے تھئی ہے۔اونیں اُبالہہ وچ ڈوں ڈوں پوڑیاں کٹھیاں بلانگھیاں تے پیر زمین تے لگدے ساراای دَرڈو بھجی پرڈیڈھی توڑیں پُجدے پُجدے یکدم پیر جھلنے پئے جو اوندی ماء منہ بنڑائی کپڑے دے ہِک تھیلے کوں تڑیاں کنوں ایں طرحاں لٹکائی آندی ہئی جیویں کہیں پلیط شئے کوں چائی آندی ہووے۔

تُلسی دا ہاں دھڑچ تھیا۔ضرور اوندے پیُو نے فیاض دے ہَتھ کوئی شے گھر بھیجی ہوسی تے اوندی ماء کوں کہیں مسلمان دی ہَتھ لگی شَے کنوں ایویں نفرت ہئی کہ جیویں اوندا سھو کُجھ بدبودی ماری رُوڑی بن گیا ہووے۔

''اماں! فیاض اے؟..... تُلسی نے وَل ای پُچھ چھوڑیا

''بیا کون...... اوہو ہے مویا مسلا.... ہزار واری آکھم تیڈے پیو کوں کہ

ایں بَلا دے ہَتھ گھر کوئی شئے نہ بھیجی کر پر ولداہَو کوں بھیج چھوڑیندے..... وَڈا حکیم بنڑیا وَدے، پا کی پلیطی دی سُدھ ای کائنی''۔ ٹُلسی دی ماء تھیلا چاتی بُڑبُڑ لائی ویندی ہئی۔

''اماں ہولے بول.... اُوسُن گھنسی''..... ٹُلسی ڈنداں کوں جھپیڑ تے بولی۔

''تے سُن گھنے، میڈی تاں جان چُھٹسی''...... اے آکھ تے رادھی نے تھیلے کوں بُھکا تے تخت پوش تے سٹیا تے خود سقاوے دے باہروں پئی پانی دی وَلٹوئی وچوں پانی منگر وچ پا ہَتھاں تے جھیرن بہہ گئی۔

ٹُلسی ترَے ڈینہاں توں فیاض دے آون دا انتظار کریندی پئی ہئی تے جے اَج آیا وی سئی تاں اوندے کیا بھانڑیں۔ پتہ نی فیاض کوں ڈیدھے ساری ای اوکوں کیا تھی ویندا ہا۔ ایویں لگدا کہ جیڑھے مرد دا تصور اوندے دماغ وچ ہے اُو فیاض کوں سامڑیں بلہا تے لکیا گئے۔ جڈاں سال سوا سال پہلے اُوں پہلی واری فیاض کوں آپڑیں ابےؔ نال گھر آندا ڈِٹھا تاں اصلوں بڈ ی تھی تے رہ گئی۔ پہلے تاں بُت وچ وِسماٹ شروع تھیا تے وَل مَٹھیاں مَٹھیاں چڑنگاں نے گرِدھال مچا چھوڑیا۔ ٹُلسی کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو کرے تاں کیا کرے۔ ہُن تئیں تاں اونے آپڑیں پیوتوں علاوہ چھڑے ڈوں مرداں کوں نیڑے توں ڈِٹھا ہا، ہِک اوندا منگیند اوِشنو تے ڈوجھا اوندا سوہرا سوڈھی مَل۔ پر انہاں تریہاں وچ کوئی وی اَیجھی گالہہ کائنا ہئی کہ جیڑھی اُنہاں کوں ٹُلسی سانگے مرد بنڑاوے۔ لیکن فیاض دی تاں گالہہ ای کُجھ بئی ہئی۔ اُو تاں اُو، اوندا پچھاواں وی چنگا بھلا نَر جُو آن لگدا کہ جیندا سوچ کراہیں وی ٹُلسی دے بُت وچ مستی دیاں لہراں لوڈے کھاوَن لگ پوندیاں ہُن تے اوندا مسام مسام نِکھر و پانی تھی ویندا۔ اُوندا دل کریندا جو فیاض اوکوں ہَتھاں نال چبولے، ولہڑے، گلی پا دے کُجھ ایں طرحا گُھٹ کے جواوندی ہِک ہِک پسلی کئی کئی جائیں توں تڑکیج تڑکیج و نجے۔

اتنا تاں ٹُلسی وی جانڑدی ہئی جو فیاض مُسلا ہے تے ہک مُسلے تے ہندوانی دا کیہا سنجوک۔ پر کیا کریندی ایں سنجوک دے نہ ہوون نے ای بے معلومے سانگے وچ کجھ اَنجھی چھک گُندھ چھوڑی کہ جینے اوکوں سِر کنوں لا تے پیراں تئیں'' فیاض'' بنڑا چھوڑیا۔ ٹُلسی کوں سمجھ نہ آندی ہئی جو تھیا کیا ہے۔ فیاض نے تاں پہلی واری اوکوں اَکھ چاتے وی نہ ڈٹھا ہا کہ ایں گھر وچ کہیں جوان چھوہر داناں نشان وی ہے۔ اونے آپڑیں ڈاڈی کنوں سُنڑ یا ہویا ہا جو جوان چھوہَر کوں جوان چھوہر دی خوشبوسَت جُھگے پار وی آویندی ہے پرائے کیہو جیہا گھرو ہا جینے وَتراں تے آئی چھوہر کوں وی اَکھ بھال تے نہ ڈٹھا۔ پر ایندے باوجود ٹُلسی کوں آپڑیں بُت وچ وساٹ دے نال نال کجھ انجھیاں سریراں وی جاگدیاں ہویاں محسوس تھیاں ہَن کہ جنہاں دا احساس کہیں زنانی کوں مرد دے بھرویں انداز وچ ڈیکھن نال ای تھیندے۔ کئی ڈیہاڑے ٹُلسی ایں غرقی وچ رہ گئی جوائے کیجھا مرد ہا کہ جینے اوکوں پوری بھال نال ڈٹھا اِی کائنی پر دَل وی پورے دا پورا ڈیکھ گئے۔ ٹُلسی کوں آپڑیں ایں گوئیڑتے ایں گالھوں وی پورا یقین ہا جو عورت دی زبان تاں کوڑ مار سگدی ہے پر اوندا جسم کوئنا۔ جسم دی گواہی تاں سَت پردیاں وچوں وی صاف پَچھانی ویندی ہے۔ سب توں اُتے سب توں سچی۔

کُجھ ڈینہہ گذرے، عین ڈوپہاراں ویلے حکیم صاحب دے گھر دی کُنڈی کھڑکی۔ رادھی سقاوے وچ پانی وہیندی پئی ہئی ایں گالھوں ٹُلسی اے سوچ کراہیں کہ کتھائیں بابا نہ ہووے، تکھے تکھے بھجی تے در دی کُنڈی کھول تے خود ڈیڈھی دی اُوٹ وچ تھی گئی پر باہروں کوئی آواز نہ آئی۔ ٹُلسی سمجھ گئی جو کوئی غیر اے تہوں ریاستی رواج دے مطابق ترئے واری ہولے ہولے تاڑی ماریُس اے ڈَسن کیتے جو گھر وچ کوئی مرد کوئنی بیٹھا۔ تاڑی دی آواز سُن کراہیں باہروں کوئی بولیا'' فیاض ہاں میں..... حکیم صاحب کُجھ

سامان بھیجے گھن گھنو"۔

فیاض دا اَلاسُن کراہیں تُلسی دادل پہلے ڈُلکی تے وَل ڈُرگن تے آ گیا تے اوکوں آپڑیں کناں وچ ٹھاکے تھیندے محسوس تھیون لگے جیویں دل دا ئبلا را سینے دی بجائے کناں وچ آ گیا ہووے۔ تُلسی تکھے تکھے ڈیڈھی دی اوٹ وچوں نکل تے فیاض دے سامنڑیں آ گئی۔ فیاض نے لٹھلے کیتے اکھ اُتوں تے چاتی تے وَل جلدی جلدی جھکی جھون گھت تے کپڑے دا تھیلا اگونہا کر چھوڑیا۔ تُلسی دادل کیتا جو تھیلا پکڑ تے وَلدا فیاض دے منہ تے ڈے مارے جو اوکوں ڈیدھا کیوں نی پیا۔ لیکن جیویں ای اُگوں تے تھئی اوندی سر دی چادر پتہ نی کیہڑی شے نال اَڑی تے اَڑ تے اُتھائیں رہ گئی تے اوندے ہتھ وچ چھڑا تھیلا رہ گیا۔ آن دی آن وچ اُوندا سر ڈُلی اَمب جیہا وجود فیاض دے سامنڑیں ہا۔ اُوہ اُلٹے پیراں اندر ڈو بھجی تے بس ایہو یاد رہ گیا جو فیاض پٹیاں پٹیاں اِکھیں نال اوکوں ڈِٹھی ویندا ہا۔ گُجھ اگوں تے وَنج تے وی تُلسی کوں آپڑیں پیچھے تے ڈھیر ساریاں لگیاں کوَیلیاں دے چِق بٹکیندے محسوس تھئے تاں اونے گردن بھنوا تے پچھوآں ڈِٹھا۔ فیاض اُتھائیں دا اُتھائیں در وچ کھڑیا حیرانگی نال اُوں بھجدی چھوہر کوں ڈِٹھی ویندا ہا۔ تُلسی کوں ایویں لگیا جو اماں دی آواز چوانتی آلی کار اوندیاں کناں کوں ڈِمھیندی پئی ہے جو آہدی نہ ہَم آپڑاں آ گا پیچھا کج تے رکھیا کر، کہیں لُندھے ڈیکھ گھدا تاں جو ٹھا کرر کھیسی آ۔

تُلسی بھجدی ہوئی آپڑیں کمرے وچ وَڑی تے وَڑ تے ساگن بہہ گئی۔ اوکوں فیاض دا ٹُر ٹُر ڈیکھڑاں کتھاؤں لُندھپ نہ لگدا پیا ہا تے نہ اُو کتھاؤں جو ٹھی تھئی ہئی۔ بس ہک سرشاری ہئی، سرور ہا جیڑھا کہیں مور کوں آپڑیں پر کھنڈا تے والہانہ رقص دے بعد محسوس تھیندے، کہیں گوّیے کوں آپڑیں زندگی دی سب توں اُچے سُراں والی گائیکی، کہیں مصور کوں آپڑیں خوبصورت ترین تصویر دی نمائش تے کہیں تیز باؤلر کوں مخالف بیٹس مین

دیاں وِکٹاں اُڈاون دی صورت حاصل تھیند ے۔

کُجھ لحظے بعد اُوندا ساہ وچ ساہ آیا تاں اُو نِوار آلے رَنگلے پلنگ دی جیڑھی پائی والے پاسوں بیٹھی ہائی ہوں پاسوں پچھواں تھی تے ایں طرحاں دَبک تھئی جو جنگھاں گوڈیاں تئیں تلوں تے لِرک تے ہِلدیاں پیاں ہَن۔ ''کیا ہر چھوہر ایویں آپڑاں آپ کہیں دل بھاندے کوں ڈِکھاتے اُٹھرتج ویندی ہوسی۔کیا اُو سبھو کُجھ جیڑھا مانگ رکھن کوں آہدی اے، چھوہریں دی فطرت دے خلاف کیوں ہوندے۔اگر اے سبھو کُجھ ایویں ہے تاں وَل اساں فطرت دے خلاف کیوں ٹُردے ہیں۔کیا اے ساڈا ایڈھیپا تے ونکو ونک دیاں بیماریاں ساڈے کیتے فطری تقاضیاں دے برعکس زندگی گذارن دا عذاب تاں نیں''۔ تُلسی حیران ہئی کہ اے ساریاں گالہیں ایں ویلے اوندے دماغ وچ کیوں آندیاں پَن۔ پتہ نیں کڈن اُونے اَبے دی کتاب وچ پڑھیا ہا جو عورت کوں ماہواری دی بندش تھی ونجے تاں اُو شکل کنوں بدشکلی تھی تے اُملک نُجڑتج ویندی اے۔

''تے اے بندش جے عورت دے اُٹھن باہون، کھاون پیون، پاوَن ہنڈاون تے اَپڑیں آپ دے اظہار تے لاڈِتی ونجیں تاں کیا اُو عورت رہ سگسی''...... اوکوں آپڑیں گالہہ دا کوئی جواب نہ ملیا تاں اُٹھی تے بہہ گئی۔اوندا دِل کریندا پیا ہا جو وَل کتھاوَں کُنڈی کھڑکے، اُو بھج تے دروازہ کھولے تے اگوں فیاض کھڑا ہووے تے وَل.... تے وَل اُو اوکوں آپڑیاں اکھیں وچ لُکا گھنے، آپڑاں سبھو کُجھ ڈِکھاون کیتے۔کہیں بندش توں بغیر کیوں جو اُو فطرت کوں آپڑیں خلاف نہ کرنا چاہندی ہئی۔

''اوڈے فیاض وی کہیں نویں کھڑاند وچ پیر پیر لہندا ویندا ہا۔اَج اُوں نے ہِک چھوہر دے جسم کوں عورت دے جسم دا روپ وَٹیندے ڈِٹھا ہا۔اُو ہالی تئیں یِدا اتھی آپڑیں آپ کنوں پُچھی ویندا ہا جو عورت دے جسم وچ اے مستی کتھوں آندی ہے۔خون وچ ہوندی اے

یا ماس وچ۔ جے خون وچ ہوندی اے تاں ایکوں وَل وَل چھمکاں مار چھمکیندا کون اے تے جے ماس وچ ہوندی اے تاں ایکوں لُوڈے کون ڈیندے، تھڑکیندا کون ہے۔ کیا کہیں ہِنیگر دا جسم ایڈا اوی جادوگر تھی سگدے جو ڈیکھن والے کوں سِر توں لاتے پیراں تئیں مُندر چھوڑے۔ کیا اوندا اے مُندر ریجن کہیں ونجی ہوئی شے دی تلاش ہئی یا کوئی حیاتی دی نویں رمز اوندے اُتے کھلدی پئی ہئی۔ جے اے تلاش ہئی تاں کِدھ دی ہئی۔ کیا کہیں سُنجان دی تلاش؟......... پر کجھی سُنجان تے کجھی رَمز...... نہ کہیں دامُنڈھ تے نہ کہیں دا پاند۔

کیا رَکتھا ئیں تُلسی تے فیاض آپنی آپنی سُنجان دی تلاش وچ تاں نہ ہَن! ہِک دا جسم اوندا ہوون دے باوجود اُوندا ہوون نہ ڈِتا ویندا پیا ہاتے ڈوجھا آپڑیں ہووَن یا نہ ہووَن دی آدھل وِچ لٹکیا ہویا ہا۔ تُلسی تے فیاض ڈوہیں آپڑیں آپڑیں ہوون دی سنجان وچ مَن مرضی کرن چاہندے ہَن تے شاید ایہو شعوری بحران اُنہاں کوں ہِک بئے آلے پاسے چھکی آندا ہا۔ پر ڈوہیں آپڑیں آپڑیں گھر والیاں دی کھیچل وچ سمجھ نہ سگدے ہئے ہَن جو اے کیا تے کجھی سنجان ہے جیڑھی سنجاتی ای نی ویندی پئی۔ سنجان جسماں نال ہوندی اے یا جسم آپڑیں سنجان خود گولیندن، اے اجھی چیڑھی گنڈھ ہئی جیڑھی ڈوہیں کنوں کُھلدی نہ پئی ہئی۔

اُوں ڈینہہ تاں فیاض کوں پتہ ای نہ لگیا جو اُو کیں طرحاں پیریں ٹُردا احمد پورتوں دیرے نواب عیدگاہ توڑیں پُج گئے۔ ترئے میل دا اے پندھ عام طور تے ٹانگیاں تے کیتا ویندا ہا جیڑھے گلو آلی چُنگی توں ٹُردے ہَن تے اِتھایں ای اُناں دا اڈہ ہوندا ہا۔ پر اَج تاں اے سارا پَندھ ایں طرح سُسیا جو سُس تے اوندے پیراں وچ آ گیا۔ عیدگاہ تاں ہُن حکیم رام لعل دے مطب توں ڈوں چار مِنٹاں دا پَندھ ہئی۔ ایں سارے پَندھ دا سوچ کراہیں فیاض دیاں جگہاں وچ پہلے تاں تروڑ جیہا محسوس تھیا، وَل رَڑاں تے رَڑاں دے

بعد وِساٹ تے چھیکڑ وچ اُو شُد ھ تھی کراہیں دیرے دا بزار شروع تھیون کنوں پہلے نِکے چوک وچ بنڑے ہوئے فوارے دی وِنڑینڈی دے نِتھ بیٹھا کہ جتھوں کھبے پاسے ہک پکی سڑک نواب صاحب دے محل دی ڈیہنہ لاہ والی فصیل دے نال نال ویندی ہوئی وَڈے در دے سامنڑیں وَنج رَلدی ہئی۔

فیاض دا چیتا گردان تے چار چھیرے گرداای گرداہا جوا ے تھی کیا گئے تے ہُن تھیسی کیا۔کیا کہیں تربیت دا وجود ڈیکھن والے تے اِیں طرحاں دا اثر وی کریندے جو آپڑیں موجود کنوں ناموجود وچ دِھک ڈِتا ونجے ۔اُو تاں آپنی منزل دی تلاش وچ ہا پر اوندی منزل رُکتھ اے۔کیا اُو نے حکیم صاحب دے مطب تے ونج تے نبھاں نال لوکیں دیاں بیماریاں بُجھڑن یا ٹُلسی دے جادوگر بوتے وچوں جیون دی کوئی رَمز گولنی اے۔ہالی توڑیں تاں اوکوں اے سُد ھ وی کائنا ہئی جو اصل ٹُلسی ہئی کیہڑی، اُوجیندا اُو نے آگا ڈِٹھا ہا یا وَل اُوجیہڑھی اوکوں پیچھے بھر بھجدی ہوئی نظر آئی ہئی۔سو چیندے سو چیندے اوندی سُرت جواب ڈے گئی جو عورت ہے کیا، اے کیجھی مخلوق ہے جو چھڑا ڈیکھن وچ ای ہوش رَلا ڈیندی ہے، چیتا بھنوا ڈیندی اے۔کیا ہے ایندے وچ، کِدھ دی بنڑی ہوئی ہے۔ایندی چَس رَس کیا ہے اَتے اے دِل کُھس کیوں ہے۔

فیاض کافی دیرتوں ڈوہائیں ہتھیں نال سِر پکڑ تے جھکی جھون گھتی بیٹھا ہا۔کُجھ دیر بعد اوندے دماغ وچ یکدم ہک نواں گوَیڑ آیا۔''اے سبھو کُجھ ہُن تئیں اوندے نال کیوں نی تھیا۔اُو نے ڈِھگ چھوہریں ڈِٹھیاں ہَن، کئی نینگریں دی گرولی ویڑیں پکڑ تے نبض بُجھی ہوسی پر نہ تاں کہیں دے ڈیکھن نے اُوندے اندر کوں ہلایا تے نہ کہیں دی نبض دی ٹورنے ایندے دِل دی ٹوردے نال ریل میل کیتا۔کیا ہر نینگر ٹُلسی نی ہوندی تے جے ہر نینگر ٹُلسی نی ہوندی تاں ٹُلسی وچ ایڈا خاص کیا ہے، ایڈا اَنج کیا ہے جو ڈیکھن والا چھوہَر

آپڑیں سُنجان بُھل کراہیں محض آپڑیں گول وچ، آپڑیں تلاش وچ نکل پوندے''۔

فیاض دے بُت وِچ جیویں ولدے سِر وں ساہ پئے گیا۔ اُونے اَسمان ڈو ڈِٹھا ۔شام تھیندی پئی ہئی تے آندیاں سردیاں دی ٹھڈڑی ہیل نے اوندے جسم وچ مِٹھا مِٹھا جلول مُند ھاونڑاں شروع کر ڈِتا۔ اُونے اُٹھی تے فوارے وچوں نکلدے پانی دی پُھنگار کوں ڈوہیں تلیاں دی بھیلی وچ بھر کراہیں منہ تے چھنڈے مارے تاں ایویں لگیا جو ہُنڑ یں ہُنڑ یں وِسے بُجھے دی بلدی کیری تے کہیں نے پانی دا ایجھا کُراٹر کا کیتے جیندے وچوں ٹھاڈِل دی بجائے سیک نکلدا پیا ہا۔ ڈوں ترئے چھنڈیاں توں بعد اُوندی ذہنی اَچوی کوں تھولا جیہا ہُبھا ملیا تاں وَلدا فوارے دی وَنڑ ینڈی تے بَٹھ بیٹھا۔'' کیا ہُن تئیں جیڑھی سُنجان دی تلاش وچ اُوگھابر یا پھر داہا اُوچھڑی تُلسی دی تلاش ہئی۔ کیا تُلسی ای اُوندا وچھڑیا ہویا وجود ہے جیکوں لبھن دی جستجو نے اوکوں نواب صاحب دی فوج دی ملازمت ای نی کرن ڈِتی تے نہ ای کوئی بیا کم تے سِدھا کہیں مقناطیس آلی کار چھک کراہیں اُوکوں آپڑیں پیو دے مطب تے آن کھڑا کیتا۔ کوئی عورت کیں طرحاں کہیں مرد دا وِچھڑیا ہویا وجود تھی سگدی اے تے اُو وی تُلسی جئی چھوہر۔ نہ جیندے نال کوئی تعلق نہ کوئی واسطہ۔ اُو کِتھ جمی جائی تے میں کِتھ۔ اوندا مذہب اَنج تے میڈا اَنج۔ تے جے تُلسی میڈی جستجو، میڈی گول نی تاں میڈی گول کون ہے، میں کیکوں گولیندا وَداں۔ میڈی سُنجان کیا ہے، کوئی میکوں کیوں نی سُنجڑ یندا۔ اے کیجھا گردا میڈے وجود کوں ویڑھی وَدے جو میں آپڑیں آپ کوں وی نی سُنجان سگدا پیا''۔

(4)

اَج تاں وادھو گھر وَڑدیاں ساری ای کاوڑ داٹو کرا اِسر تے رکھی آیا ہا۔ آون سیتی کُجھ کان قصور نہ ہوندے ہوئے وی ڈوں ترئے بُجو ذال کوں زَپ چھوڑ یونِس۔ ''گندی رَن آ..... ہُن تئیں کوئی بال بچہ جم چھوڑیں ہا تاں میکوں دھیلے دھیلے دے بندیاں کنوں ٹکے ٹکے دیاں گالھیں نہ سُنڑنیاں پووِن ہا''۔

وادھو دی ذال مہراں تاں بُجو کھاتے وَلٹیندی سَلٹیندی گئی پر وادھو دی ماء کُو کاراڑا گھت ڈِتا۔

''حیا کر وادھو آ..... کیوں ماری ویندیں شودی کوں..... ناں حکیم کول گھن ویندیں تے ناں رب دی رضا منیندیں.... ہُن آپ ڈَس اے شودی ونجیں تاں کیہڑے پاسے ونجیں''........ وادھو دی ماء نونہہ کوہاں نال لاتے ساکن بہہ گئی۔

''اماں توں نہ وَٹپ کیتی کراں سنڈھ دی..... ایہہ کہیں جوگی ہووے ہا تاں ہُن تئیں ڈاہ واری گبھن تھئی کھڑی ہووے ہا..... سارا قصور ایں حرامزادی دا ہے''۔ وادھو

وَل وَل مہراں ڈو اُلردا پیاہا۔

''خبردار میڈے موئے ماء پیو کوں ناں پُڑسیں پیا''۔ وادھو دی ذال سَس دی وکیڑ چھڑ واتے کھڑ نکی تھی گئی۔ ''میں تاں سَنڈ ھ ہاں ناں، دفع کر میکوں تے ہئ گھن آ اِیں گھر وچ........ میں وی تاں ڈیکھاں جو چوکھے ڈیہناں بعد بال کھیڈ دے اِیں دلان وچ''۔

''ڈیکھ ڈیکھ چڑھتاں تاں ڈیکھ گندی رَن دیاں..... مانہہ دے اَٹے وانگوں آکڑاں ڈِکھیندی پئی اے.....'' وادھو نے وَلدے بِرروں ذال کوں ڈوں چار تَھپ ہئ چھنڈک چھوڑے۔

وادھو دا ذال کوں تَھپ مارَن کوئی نویں گالہہ نہ ہئی، روز ڈیہاڑے دی کہانی ہئی پر اَج تاں کجھ اَنوکھڑی چوٹ لگی ہئی مہراں کوں جینے اوندے بُت دے ریشے ریشے وِچ کہیں چھتے جِن کوں واڑ چھوڑیا۔ پہلے تاں اُو چھڑی کھڑ نکی تھئی پر ہُن تَھپ کھاتے اُو نے ساکدے وادھو کوں کَچی کنوں پکڑیا تے ڈِڈھ وچ گوڈے دے ہِکو زَپیڑے نال اُوکوں کچے دلان وچ کنڈ دے بھر نے سَٹ کراہیں سینے تے چڑھ بیٹھی۔ وادھوں دی گردن ہُن اوندے ڈو ہیں ہَتھاں وچ ہئی تے گھوگھے دے وَٹ نال اوندیاں اکھیں باہر ڈو نِکل آیاں۔ لگدا ہا جو کوئی جن مہراں دے بُو تے وچ جران کیتی وَدا ہا جیڑھا اَج اُوندے منہ تے آ گئے۔ وادھو دی ماء پہلے تاں ٹکی ٹکی تھئی اے سب کُجھ ڈیدھی رہ گئی جو کرے تاں کیا کرے پر جَئیں ویلے پُتر دے گَرگاٹ نِکلن شروع تھئے تاں اُو پاگلاں طرحاں بھجی تے مہراں کوں کنڈ پچھوں وِلڑھ کراہیں آپ ڈو چھکن لگی۔ کُجھ ناں بنڑیا تاں مہراں دیاں ڈو ہیں باہیں وِچ باہیں اَڑاتے گھوگھا چُھڑ واوَن دی کوشش کیتُس پر کون ہووے جیہڑا مہراں دی وَکیڑ وچ آئے وادھو کوں چُھڑ واوے۔ ایوں لگدا ہا جو وادھو دا ساہ ہُنڑیں نکلیا سو نکلیا۔

پُتر کوں مردا ڈیکھ کراہیں اُو نے چاہا نڑیں وِچوں چڑاٹھ چاتی تے ڈوں ترئے مہراں دی کنڈ تے رکھیونس پر سب کجھ اَجائی۔ مہراں دے گوگھے نال وادھو جیہا جوان وی کہیں اَدھ موئے پکھی طرحاں اوندے چڈ یاں وچ پھڑکدا پیا ہا۔ وادھو دی ماء کوں کجھ ناں سجھیا تاں اُو باہر ڈوبھجی جو کہیں کوں امداد واسطے سَڈے پر باہر لی گلی مینہہ توں بعد اُملک سنج ڈِسدی پئی ہئی۔ کھمن ہُن وی ہولے ڈاہڈھے کھمدی پئی ہئی تے رکن رمن داتروکا کہیں ویلے گھٹ تے کہیں ویلے وَدھ، رُکن دے آثار پرے توڑیں نہ ہَن۔ وادھو دی ماء نے پا گلاں آلی کار ایڈے اوڈے سَڈ مارے پر کہیں پاسوں کوئی جواب نہ آیا۔ بُڈھڑ کوں یقین تھی گیا جو اَج وادھو نہ بچیا۔

اِیں توں پہلے جو منہ سر پٹیندی وادھو دی ماء کوئی بیا کُدھت کریندی، اوندے گھرتوں ڈوں گھر چھوڑ کراہیں گلی دے موڑ توں کوئی جوان وَڈی سڑک تے ویندا نظریا۔ وادھو دی ماء تکھے تکھے اُوں ڈو بھجی تے بانہہ کنوں گھلیندی ہوئی اوکوں ہِک آن وِچ گھر گھن آئی۔ وِہلے ہوئے نینگر کوں اوندے لُو کے راڑے توں چھٹری ایہا سمجھ آئی جو گھر وچ کوئی اینجھا مسئلہ تھی گئے جیندے کیتے اوندی فوری لوڑھ ہے۔ جیویں ای اُو نینگر گھر وَڑیا تاں اندر دا نظارہ ڈیکھ تے اُدھر تج گیا۔ ہِک چوبکی نینگر ہِک چنگے بھلے جوآن دے سینے تے کہیں شیرنی طرحاں بیٹھی ڈوہائیں ہتھاں دے پورے زور نال اُوکوں گھوگھا چاڑھی پئی اے تے اُو کہیں چام چٹھے وانگوں اوندیاں چڈیاں وِچ پھاتا پھڑکدا پیا ہا۔ باہروں آئے نینگر نے آپڑیں ڈوہائیں ہتھ مہراں دیاں وِیڑیاں وِچ رکسنی اَپڑن دے انداز وچ گھتے تے تلے پھاتے جوآن دی گردن چھڑواوَن دی کوشش کیتی پر نینگر دی پکڑو کُراڑی ہئی۔ باہرلے نینگر نے ہِک پھیری وَل زنانی دے زوردا اَمزودہ لایا تے ڈوں ترئے واری پورے بُت دازور لا کراہیں ہکے جھٹکے وچ گردن توں اُوندے ہتھ پٹوا چھوں تے ایں طرحاں ڈِھکیس جو اُو

کنڈ دے بھرنے وَنج ڈَٹھی۔ وادھودی ماء دے کُرلاٹ کہیں ویلے اُچے تھیندے ہَن تے کہیں ویلے جھکے۔

''اوے اے تاں وادھو ہے''......... باہروں آئے نینگر نے تقریباً موئے ہوئے وادھودی نبض تے ہَتھ رکھیا تاں اُوہالی ٹُمکدی پئی ہئی۔ ''ناں رواُماں ناں رو.... نِچ پئے پُتر تیڈا''۔ اے آکھ تے اُو باہرلا نینگر وادھو دے ہَتھاں دیاں تلیاں مَسلن لگ پیا۔ ہالی اُونے مَسلن شروع ای کیتا ہاجو کنڈ دے بھرنے ڈَٹھی مہراں نے وَلدا ساہ پٹیا تے ٹُپ مار کراہیں وادھو دے سینے کوں چَڈیاں وچ گھت تے اَجن باہون ای لگی ہئی جو باہروں آئے نینگر نے ہِک ہَتھ اوندی گُت وچ گھتیا تے ڈوجھا اوندی کھبی کُچھ وچ ڈے تے ایویں اُتوں تے چاتُس جیویں گاری وچ پھسے ہوئے چوہے کوں چمٹے نال چوئیندے۔ مہراں اوندے وکیڑ وچ آون دے باجود پھتکارے مریندی پئی ہئی۔ مہراں دیاں پھتکاریاں نال جتھ باہرلے چھوہَر دا کھبا ہَتھ وَل وَل اوندی کھبی چھاتی نال رگڑیندا پیا ہا اُتھ اُوندا دیگڑے جیڈا پیچھاوی کہیں چکی دے پُڑ طرحاں اوکوں دانہ دانہ پہیندا پیا ہا۔ کُجھ منٹ بئے گزرے پر ہالی توڑیں مہراں باہرلے چھوہَر دے قابو وچ ای نہ آندی پئی ہئی۔ چھوہَر وی لگدا ہا جو بھُتر تِج گئے۔ ہِک پاسے جُوآن چھوہر دے ماسلے بُت دا سیک تے ڈوجھے پاسے اوندی قہردی وحشت، اِناں ڈوہائیں نے رَل کراہیں اوندا چیتا گردان کر ڈِتا۔ اوکوں سمجھ ای ناں آندی پئی ہئی جو ایں صورت حال وچ اُومٹھان دی اَنت تئیں آئے رَس بھرے پھونڈے زناویں بُت دی چسولی چَس چاوے یا اوندے وچ جِران کیتی بیٹھے بھونترے ہوئے جِن کوں قابو کرے۔

ایں دوران مہراں نے ہِک واری وَل زور لیندے ہوئے باہرلے نینگر دے منہ تے چَک پاون دی کوشش کیتی۔ چَک تاں نہ پیا پر نینگر نے اوندی گُت کوں بئی چھک ڈے

تے گردن ایں بے دردی نال نوائی جو اوندے ہوٹھ باہر لے چھوہر دے ہوٹھاں دے اَملک نیڑے آ گئے۔اتنے نیڑے جو اُو چھوہَر مہراں دے ساہ دے شکارے تاں کیا اوندے ہوٹھاں دی گرمی وی محسوس کرن لگ پیا۔اے شاید ایں کیفیت دا اثر ہایا مہراں دے بُت وچ کہیں بے معلومی کمزوری دی کوئی ڈَلیک جو اوندی وحشت آپ کنوں آپے تلھو ہیں تھیندی گئی تے کُجھ دیر بعد اُو اُوندیاں بہیں وچ جھوجھدی پئی ہئی۔چھوہَر نے اوکوں باتھاں تے چا کراہیں کھٹڑے تے چا لِٹایا تے وَلدے سِر وں وادھودی سُدھ لاہوَن لکیا جیڑھا اُٹھیا تاں بیٹھا ہا پر بیٹھا زمین تے ہاتے ماء اوندی اوندیاں تلیاں اڈھیندی پئی ہئی۔باہر لے چھوہَر نے ہِک نگاہ وَل مہراں ڈو ڈِٹھا پر اُوہَن بالکل مُکی، کھٹڑے تے سُتی، ترُ ترُ ہوکوں ڈیدھی پئی ہئی۔رَناں وچ وی ایڈاز ورتھی سگدے ایندا اندازہ اُوں نینگر کوں پہلی واری تھیندا پیا ہا۔

اُوں چھوہَر نے وادھو دے نیڑے ونج تے ہِک دفعہ وَل اوندی نبض ڈِٹھی۔نبض پہلے کنوں تِکھی ہئی۔"سب خیر مہراے پر وَل وی ایکوں اَدھ سیر جتی کھیر گرم کر تے پلا چھوڑو"۔

"تیکوں میں کتھائیں ڈِٹھا ہوئے"۔وادھو دے سنگ وچوں مہین جئی اَواز نکلی۔

باہر لا چھوہَر مُسک پیا۔"پر میں تاں تیکوں روز ڈیدھاں وادھو کا کا۔تیڈی دُکان دے سامڑیں تاں ہوندا میں حکیم رام لعل کول۔ناں میڈا فیاض ہے"۔

وادھو نے فیاض کوں غور نال ڈِٹھا تے وَل تکھے تکھے آپنی ہَمس ڈِکھاوڑں کیتے اُٹھن دی کوشش کیتُس پر ایڈا تکھے اُٹھیا نہ گیا۔فیاض نے اُوکوں اُتھائیں بیٹھے راہون دا اشارہ کیتا تے گھروں باہر نکل گیا۔

وادھو نے فیاض کوں ویندا ڈیکھ کراہیں ہِک واری دید مہراں ڈو بھنوائی، جیڑھی سر

دے وال کھنڈائی کھڑے تے ایں طرحاں اُٹھی بیٹھی ہئی جیویں کوئی جناں دی ماری زنانی جن کھیڈن توں بعد شل تھئی بیٹھی ہوندی اے۔ وادھو دے بُت وچ خوف دی سَر یر جئی چڑھی تے اُو تکھے تکھے اُٹھی تے فیاض دے پچھوں پچھوں گھروں باہر نکل گیا۔ اوکوں یقین تھی گیا ہا جو مہراں تے ضرور کہیں جن دا سایہ ہے نہ تاں کوئی رَن کیویں ایں طرحاں کہیں جوان کوں گھوگھا چاڑھ سگدی ہے۔

(5)

فیاض گھر پہنچیا تاں عشاء دی نماز تھی چکی ہئی ۔محراب والے دی وَڈی مسیت وچوں چھیکڑی نمازی اصلوں بڈھڑے ہووَن پاروں ہولے ہولے باہر نکلدے پئے ہَن ۔گھر دے دالان وچ اوندے پیو نذیر حسین تے اوندے چاچے محمد حسین دے نال نال اُنہاں ڈوہائیں دے سوتر جان محمد دا اُچابُلا راصاف ڈسیندا پیا ہا جو ترئیے نماز پڑھ تے نماشی دی چوکڑی جمائی بیٹھے ہَن جیند اچوتھا ساتھی فیاض دا ماما محمد مراد ہوندا ہا۔ پر جڈن دی اوندی رات دی ڈیوٹی صادق گڑھ محل دے وڈے گیٹ تے لگی محفل وچ باقی ترئے رہ گئے ہَن ۔

فیاض نے انہاں سبھڑائیں کوں سلام کیتا تے چُپ کر تے چُلھا نڑیں ڈوڑ گیا۔جتھ اوندی ماء اوندی تانگھ وچ وِسے چُلھے دی بھاء وَل وَل کُھتر یندی بیٹھی ہئی جو کیہڑے ویلے فیاض آوے تے اے اُوکوں بھاجی پُھلکا گرم کر ڈیوے۔نذیر حسین،محمد حسین تے جان محمد ریاستی سیاست دیاں گالہیں وچ ایڈے رُدھے ہوئے ہَن جو کہیں نے نہ تاں فیاض کوں آندا ڈِٹھا تے نہ اوندے سلام دا جواب ڈِتا۔فیاض دی ماء نے پُتر کوں ڈِٹھا تاں ساہ

وچ ساہ آئیس۔

''کتھاں رہ گئیں پُتر اَج .... میڈی تاں جند ٹنگی کھڑی ہئی''۔

''اماں ہُن اے جھڑ مینہہ میڈے وَسوں تاں باہر ہن''۔فیاض نے چوکی گھیلی تے چُلہا نڑیں نال جُڑ تے بہہ گیا تے ماء اوندی چُلہے تے توا رکھ کراہیں پُھلکا سیکن لگ پئی تے بھاجی والی منگری کوں انگارے کھتور تے اُتے رکھ چھوڑیُس۔

''اماں مانی ڈیندی پئیں تاں میں حقہ تازہ کا ئنا کریساں اے کیتے''۔

''نہ کریں توں تازہ، میں پہلے کر تے ڈِتی بیٹھی آں''۔

''اچھا..... دیر نال آوَن دا گُجھ تاں فائدہ تھیا''..... فیاض بے چِنتا تھی تے گرم تھیندی روٹی بھاجی کوڈیکھن بہہ گیا جیڑھی توے توں لتھی سو لتھی۔

ڈوجھے پاس نذیر حسین، محمد حسین تے جان محمد وچ ھُتے دی واری تے ایہو جھگڑ چلدا پیا ہا جو پاکستان بنن دی صورت وچ ریاست کیندے نال رَلسی تے کیندے نال رَلدی پئی ہے۔نواب صاحب دے بارڈی گارڈ دستے دے ملازم ہووِن سانگے تریہے آپڑیں آپڑیں گوَیڑ کوں بَرحق سمجھدے پئے ہُن۔نذیر حسین تے جان محمد دا اِیں گالہہ تے پَک ہا جو ریاست بہاول پور پاکستان وچ شامل تھئے بغیر رہ نی سکدی جو ایندا قدرتی سَنجوک ہے وی پاکستان نال تے ہوسی وی پاکستان نال پر ڈوجھے پاسے محمد حسین دی گالہہ وی سٹن دی کائنا ہئی جو ریاست نے جے پاکستان نال رَلنا ہوندا تاں وَل نواب صاحب مائی لکشمی کوں کیوں سڈی بیٹھا ہا۔آخر کوئی گالہہ تاں ہوسی ناں۔نہ مَنڑیں ہووے ہا تاں بندہ اِیویں دوروں ڈَٹا ڈے چھوڑیندے۔پر ہِک تکڑی دلیل ہووَن دے باوجود محمد حسین کول کوئی ایجھا ٹھوکواں ثبوت ناں ہا جیڑھا اوندے گوَیڑ دی ضمانت بن سگدا۔ایہو حال نذیر حسین تے جان محمد دا ہا کہ جنہاں کول ہاں دی ہِیل توں علاوہ کوئی ایجھی بو خوشبو ناں ہئی جیڑھی ریاست

دی پاکستان وچ شمولیت دی دلیل بَن سگدی۔

ریاست بہاول پور دیاں گلیاں بزاراں چھوڑ چھیر کوئی اجیہا گھر نہ ہا جتھ روز ڈیہاڑے ایہو رولا نہ مچدا ہووے کہ پاکستان بنڑن توں بعد نواب صاحب دا فیصلہ کیا ہوسی۔ فیاض دے گھر وچ ڈینہہ کوں تاں وَل وی کُجھ سُکھ ہوندا پر عشاء توں بعد گھٹ وَدھ ڈوں گھنٹے توڑیں اے بحث مباحثہ تاں روز دا معمول بن تے رہ گیا کہ جیندا آخیری جواب، آکھن دی حدتئیں نواب صاحب نے ریاستی عوام تے چھوڑ رکھیا ہا۔ پر عوام کنوں وی تاں کوئی پُچھے ہا۔ اُوں ویلے توڑیں تاں جو کُجھ ہا اُو نواب صاحب دے کول ہا۔

مائی کھا کراہیں فیاض کوں ایویں لگیا جو اوندے بُت دی ہِک ہِک تند وچ ہڈیاں سمیت غضب دا تھکیڑ اہولے ہولے ہمدا ویندے۔ اُو اُٹھیا تاں اوندے کنوں اُٹھیا نہ گیا۔ وَل وی پورے بُت دی سکھ جان ویہڑ سیہڑ تے اُوکہیں نہ کہیں طریقے اُٹھیا تے پیو چاچیاں دے جھگڑ کنوں پرو بھرا تھی کراہیں نویں سالہہ تے سہانجڑیں دے وَن دے اَدھ وچ موکلی جاء تے پئے ماچے اُتے ونج ڈھا جتھ اوندی ماء نے کھیس سرہانہ پہلے ای چا رکھیا ہا۔ ایں جا تے مینہہ دے بعد دی ٹھڈڑی ہیل کُجھ چوکھی تھی پئی گھلدی ہئی۔ ٹھاڈِل نے نشہ کیتا تاں سرہانے تے سِر رَکھن نال ای فیاض دیاں اکھیں ملہاریاں تھیونڑں لگ پیاں تے ڈیدھے ای ڈیدھے اُو مٹھے مٹھے گُراڑے مارن لگ پیا۔

ہندراں نے جھوکاں لایاں تاں خواب کیویں ناں مسافر تھیندے۔ پہلے تاں فیاض کیتے اُوہو ہِت دا رُولا، اندھاریاں وچ تھبا کے اَتے اَپڑیں ہووَن یا نہ ہووَن دا عذاب۔ اُوہو پُرانڑاں خواب۔ جے اُوہے تاں کِتھ ہے، جے نیں تاں کیوں نیں۔ بَھل ہے تاں اَپڑیں آپ کوں لبھدا کیوں نی تے جے کوئی تاں ہُن تئیں اُوندا ہووَن محسوس کیوں تھیندا اَوَدے۔ خواب وچ ڈِھگ سارے خوابیں دا گرد دھال تے خواب دے اندر خواب۔

ونجی ہوئی سُنجان دی تلاش تے ہر پھیری وَل وَل ہکو سوال جواوندی کوئی سُنجان وی ہے یا کوئنا۔کیا ایہا نِکی جئی وَستی محراب والا ای اوندی سُنجان ہے۔ جے اے وی نیں تاں کیا اے ریاست بہاول پوراوندی سُنجان بنڑسی جیندی اَپڑیں سُنجان ہِک بہوں وَڈا سوال بنڑی کھڑی ہے۔ پاکستانی بہاول پور یا وَل ہندوستانی بہاول پور۔ہونہہ! جتھ نواب صاحب دی مرضی، جتھ نواب صاحب دا حکم، اُتھاوَں دا بہاول پور۔

فیاض دے خواب کیا ہَن بھنوالیاں ہَن..... بھوں ای بھوں، چکر ای چکر تے جنیں ویلے اے چکر اُوندے کھڑے کوں ای چاتے بھنواوَن شروع کریندے تاں کوئی گرولا جیا ہَتھ آ تے اوندے بھاوَندے کھڑے کوں جھل گھندا۔کئی عرصے توڑیں تاں اے سمجھ ای نہ آندی ہئی جو اے کون ہے تے کیندا ہَتھ اے۔کہیں ویلے کہیں نینگر دا بُوتا جیندے اُتے رنگ ای رنگ تے اِناں رنگاں وچوں کہیں رنگ دا سَڈ افیاض کوں آپڑیں والے پاسے اُلریندااں راہندا۔ پر انہاں رنگاں نے اَج اَپڑیں وجود کوں ٹلسی دے جوبن دا چولا پوا چھوڑیا ہا۔فیاض کوں اے زناویں رنگ کڈھائیں ایڈے دل کھسڑیں نہ لگے ہَن تے نہ کڈھائیں رنگاں دی جنس دی سمجھ آئی ہئی۔ ہکو جئی پینگھ ہئی ہِک بئے دے وچ ہِک ہِک تھئے، ساہ گھندے اُتے جاگدے اِناں سبھے رنگاں دی کہ جتھ عقل حیران کہ کیہڑے رنگ کوں نَر آکھے تے کیکوں مادی۔اِناں رنگاں وچوں کہیں ویلے کوئی رنگ فیاض بنڑں ویندا تے کہیں ویلے ٹلسی جیندا ماسلا پیچھا چکی دے پَراں وانگ جُھوجھدا، جُھمریں پیندا کہیں بئے جہان دا سُدھ سنیہا جاپدا۔ پر جنیں ویلے ایں سبھو راند وچ وی فیاض کوں اَپڑیں آپ دے ہووَن دا بھرواں احساس نہ تھیا تاں اوکوں آپڑاں ساہ بِٹارے اُتے ہاں مُتاوے کھاندا محسوس تھیوَن لگ پیا۔اُو چھر کی بھرتے اُٹھی بیٹھا۔مینہہ دے بعد دی بے معلومی پھوار دے نال لوڈے کھاندی ہوا گُجھ بئی وی تیز تھی چکی ہئی تے اوندے کھڑے

دے کھبے پاسوں اُچے سُہانجڑیں دا گھاٹا وَن وی جُھولدا کھڑا ہئی۔فیاض نے وِبل تے ایڈے اُوڈے دید بھنوائی، پرے پرے توڑیں دلاں وچ کُجھ وی تاں اُوپرا نہ ہا، گھر دے سھو فرد آپڑیاں آپڑیاں جئیں تے سُتے پئے ہَن۔

فیاض نے اسمان ڈو ڈیکھ تے ٹائم دا اندازہ لاون دی کوشش کیتی پر جُھڑ پاروں کُجھ سمجھ نہ آئی تاں وَلدا سرہانے تے سِر رکھ کراہیں سوچن لگ پیا جو خواب وچ ڈیدھا کیا پیا ہا۔خواب تاں یاد نہ آیا پر نندر نے ولدے سِروں آون وِچ دیر نہ کیتی۔نندر کیا آئی، نویں سِروں خوابیں دی ہِک ونج ویندڑ تندیر تے تندیر تے چھیکڑو تے کُجھ بئے خوابیں دا انبار۔پر اَج تاں ہر خواب وچ چھڑی ہِکو مورت، ہِکو صورت مہراں دی مورت، مہراں دی صورت ۔اوکوں آپڑیں کھبے ہَتھ وچ جلول جیا تھیا۔اے جلول کیا ہا، سواد اِی سودا ہا۔اوندیاں اکھیں دے اگوں ہِک واری وَل رنگیں دی پینگ تے پینگ وچوں ہر ہِک رنگ دی آپڑیں آپڑیں پھوار اُوندے بُت اُتے ٹھڈڑے کڈھ کراہیں سُرور دیاں سَریراں جگیندی پئی ہئی۔اے سُرور تے اے چَس جیڑھی مہراں دے وکیڑ وچ آئے ہوئے بُت نے اُوندے بُت وچ جگائی ہئی، فیاض کیتے اَملک اوپری ہئی۔کیا سھو عورتاں دا قُرب ایویں ای چسولا ہوندا ہوسی۔کیا سھے تریمتیں آپڑیں آپ وچ کہیں مِٹھڑے تے چسولے اَمب دی رَس لُکائی وَدیاں ہوندیاں ہوسن۔اوکوں مہراں دے ہوٹھ یاد آئے جیڑھے اوندے اتنے نیڑے آ گئے ہَن جو اُنہاں وچ مِٹھے مالٹے دی ڈَلی جیہاں ڈلیکاں وی صاف نظر دیاں پیاں ہَن۔فیاض کوں ایویں لگیا جو انہاں ڈلیکاں وچوں مٹھا رَس نِتر کراہیں اوندے ہوٹھاں کوں سیراب کر ویسی پر اوندے ہوٹھ ایڈے نیڑے آ تے وی ایڈے نیڑے نہ آ سگے۔

اے عورت دا کیہو جیا وجود ہا کہ جیندے وچ ناگ بئے شوکدے ہَن تے ناگ کیہو جئے ہَن کہ جنہاں وچوں زہر دی بجائے عجیب جئی مستی تریڑ دے نِکے نِکے قطریاں

وانگوں فیاض دے بُت وچ سمدی پئی ہئی۔ اے تریڑ جتھ جتھ ڈھاندی ہئی اُتھوں اُتھوں اوندے ماس کوں ایویں ڈالی ویندی ہئی جیویں مٹھان دے زورکنوں کماد ڈلیج ویندے۔ پر ایں ڈلے وَنجن وچ ای کہیں درد دی بجائے اَجھی چَس ہئی کہ جیندے اگوں آپڑاں ہووَن یا نہ ہووَن بے معنی لگدا پیا ہا۔ عورت دا اے روپ اُونے پہلی واری ڈِٹھا ہا کہ جیندے وچ نزاکت اوندے ماس وچ تاں ہئی پر احساس وچ کوئنا۔ نسوانیت اوندے جُثے وچ تاں ہئی پر غصے وچ کوئنا۔ عورت تے اے ویلا کیہڑے ویلے آندے جو اُو آڈھے وَنجن دی بجائے آڈھ چھوڑیندی ہے، مطلوب تھی تے وی طلب گار تے مفتوح ہوندے ہوئے وی فاتح بن ویندی ہے۔ کتھ لُکائی راہندی ہے آپڑیں طاقت کوں۔ شاید آپڑیں ملوکی دے اولے وچ ہنجواں دے پردے وچ نہ تاں نازنہوریاں وچ۔ شے کیا ہے، مُٹھی تھی راہوے تاں عرضو بندناں تاں دھرتال تاوَن لخطیاں دی کھیڈ۔ ایں طرحاں اُکھیڑ مریسی جوگاٹا بَھن رکھیسی۔

فیاض خواباں وچ وی اَج آپڑیں سنجان دی تلاش بُھل کراہیں تُلسی تے مہراں دے بُوتیاں وچ گُتا وے وَدا کھاندا ہا۔ کتھائیں ٹھڈڑی چھاں ہئی تاں کتھائیں بھاء دی کھیڈ۔ کتھائیں رنگاں دیاں وَنگاں ہَن تاں مکھن ماکھی وچ گُندھیا ہویا کنڑک دی مانی دا چسولا بُھورا۔ فیاض کوں ایویں لگیا جو ایں لذت دی اوٹ وچ عورت تاں خود کتھائیں ہِک اَجھی طاقت ہے جیڑھی مرد کوں پوری حیاتی ہنگوائی راہندی ہے پر ایں مخفی سرکش طبع دے باوجود آپ توں اُچی طاقت دا طواف کرن چاہندی ہے، چار چفیروں تے ہر ویلے، اوندی کمزوری بن تے۔ اَتے ایہو اُولڑاں ڈکھا ڈکھا سہائی راہندی اے، رِجھائی راہندی اے، وَنجائی راہندی اے۔

فیاض کوں لگیا جو اُونِندر روچ ہوندے ہوئے وی جاگدا پے۔ اونے تُلسی دے چسولے اُولڑیں تے مہراں دے رسولے بُت وچ آپڑیں آپ کوں گولن دی کوشش کیتی پر

ِکتھاوَں محسوس ای نہ تھیا جواُو وی کوئی وجود رکھیند ے۔اُو نے تھبا کے مارتے آپڑیں آپ کوں لبھیا پراُو ِکتھا ئیں ہووے ہا تاں خودکوں محسوس تھیوے ہا۔اُوں ڈِٹھا جو ٹلسی دارنگلاں اُولڑاں تے مہراں دا گرولا بُوتا، ڈو ہیں اُوندے نہ ہووَن تے مُسکدے پن۔ فیاض دے تھبا کیاں وچ بیا دی جنون آگیا۔ جے اُوندا ِکتھا ئیں وجود نہ ہا تاں اے کون ہے جیڑھا آپڑیں آپ کوں گولیندا پئے۔اے سوچ تے اُوکوں چھرکی جئی آئی تے وِبل تے اُٹھی بیٹھا۔

لمبے لمبے ساہ گھنن نال ساہ وچ ساہ آیا تاں اُوں نے آپڑیں آپ کوں، آپڑیں ہووَن کوں وَلدے ِسروں محسوس کریندے ہوئے ٹھڈا اشکارا بھریا تے اسمان ڈو ڈیدھے ہوئے چار چفیرے دید بھنوائی۔ ہالی فجر ویلے کوں چنگی بھلی دیر ہئی۔ دوردلان دے ڈو جھے ِسرے تے اوندے ماپیو وَڈے ماچے تے کھیس پاتی ہِک بئے کول کنڈ کیتی ایویں سُتے پئے ہَن جیویں جو غُستان وچ نالو نال ڈوں قبراں تے چادراں چڑھیاں پیاں ہووِن۔ فیاض آپڑیں خواباں دی گردش وچوں ہالی توڑیں باہر نہ نکل سگیا ہا۔کیا اے وی عورت مرد ہو ِسن۔ کیوں نہ ہو ِسن۔ تے جے اے ہُن تئیں عورت مرد ہو ِسن تاں اِناں ڈوہائیں دے رنگ ِکتھاں گئے۔ اِناں دی چَس رَس کیوں بے چسولی تھی گئی۔ اِناں دا وجود ہِک بئے کوں آپڑیں مَنے چھکیندا کیوں نی۔کیا ہِک خاص عمرتوں بعد ڈوہیں جی اُپڑیں جنسی سنجان ونجا باہندن۔ بھَل جے اے سچ ہے تاں اُو اپڑیں سُنجان دی تلاش وچ ایڈا گالہا کیوں تھیا وَدے۔ پچھے کرے اِنجھی سُنجان کوں جیڑھی بندے کوں ہِک جیہاڑے آپڑیں آپ توں وی بیغانہ کرڈیندی ہے۔اُو تاں ہِک انسان دے طورتے آپڑیں سُنجان چاہندا ہا پرایں عمراں دا کیا کرے جیڑھی اوکوں بنیادی جنسی سُنجان توں وی اُو پرا کرڈیندی اے۔

فیاض کھٹڑے توں اُٹھی کھڑا تھیا۔ ٹھڈڑی ہیل کجھ بئی وی ٹھڈی تھی گئی ہئی پر ہُن مینہہ دی مہین پُھنگاردی بجائے چھَڑی گُری ہوا ہئی جیندے وچ سویردے نندرا کے

نے ملہار دی جاگ لا چھوڑی ہئی۔اوکوں ایویں لگیا جو تُلسی تے مہراں اُوندے بَجے کَھبے آ تے بہہ گِن ۔ڈوہیں پاسے ہِک احساس ہا گرول وچ لیسویں سیک دا،جیندے بُت وچ لہندے سارا ای اُوندیاں اکھیں آپ کنوں آپے مَلہاریاں تھیندیاں گیاں۔ایں کنوں پہلے جو فیاض دیاں اکھیں وَل نوٹیندیاں،اُوکوں محسوس تھیا جو مثانہ پڑیندے۔اُو تکھے تکھے اُٹھیا تے دلان دی ڈوجھی نکر وچ بنڑیں ہوئے پخانے دی بجائے سوہانجڑیں دے گھاٹے وَن دے ڈوجھے پاسے کندھ نال ٹکر لا کراہیں کھڑے تڑے مُترن شروع تھی گیا۔سُکھ دا ہِک لمبا احساس ہا کہ جیند ا مُل لایاں نہ لایاونج سنگیدا اہا۔طبیعت دے قدرتی تقاضیاں کوں تسکین تھئی تاں سارا بُت لولہا تھیندا گیا تے فیاض وَلدا کھڑے تے آ تے دَرب تھیا۔

(6)

ڈھچر سویر دا پُچھ پُچھ تے تھک گیا پر وادھو نے تاں جیویں چُپ دا روزہ رکھ گھدا ہا۔ نہ کوئی اَلا نہ کوئی بول۔ نہ کوئی حال حوال نہ کوئی گول پھرول۔ اے سبھو کُجھ وادھو دی طبع دے خلاف ہا، ہیں گالہوں تاں ڈھچر کوں چُھدا پیا ہا۔ ڈوہیں بلپّن دے سنگتی ہَن، ہِک بئے دا اُچا ساہ گھد ا اوی محسوس کریندے ہَن۔ پر اَج تاں وادھو نے کمال کر چھوڑی، گردن دے چھیروں وَڈا سارا رومالا ولیٹی وَدا ہا کھل ڈسیندا نہ ہا جو تھیا کیا ہے۔ پہلے تاں وادھو سمجھیا جو بخار تھیا وَدِس پر ہَتھ لایاں لِنگ ٹھڈے دے ٹھڈے۔ نہ کوئی سر درد نہ کوئی ڈند دی پیڑ۔ وَل اینجھا ہا کیا جو وادھو ڈَسن نہ چاہندا ہا۔

عام طور تے ایہو تھیندا جو اُناں ڈوہیں دی ہَٹ کڑاک ای چلدی راہندی تے کم کار ای۔ وادھو دی تاں لونی تیلی دی دُکان ہئی، آئی چلائی چلدی راہندی لیکن اِیں دوران ڈھچر دھوبی پنجوی چھوی جوڑے کپڑیاں دے استری کر گھندا۔ پر اَج تاں اوندے کنوں شام تئیں پنج جوڑے وی مشکل نال استری تھئے، کیوں جو نہ تاں یار دا بُلا راتے نہ

کھنگورا۔ نماشی تھئی تاں وادھو دُکان بند کرن دی بجائے چمنی بال تے گدی تے بیٹھا ریہا۔ دچھر دا ہاں اوکھا تھیا تاں اُو وی بگھدی استری دے گولے تاسلے وچ مُندھا تے وادھو دی دُکان دے اگوں پئے نِکے موڑھے تے آن بیٹھا۔ کُجھ دیر تاں چُپ ریہا جو بھنا ٹُرٹا گاہک وادھو دی دُکان کُھلی ڈیکھ کراہیں آندا ویندا پیا ہا پر جَیں ویلے واند تھئی تاں اُو نے ہک واری وَل وادھو کوں اَلوایا پر وادھو نے کوئی جواب ڈیون دی بجائے منہ ڈوجھے پاسے پھیر گھدا۔

پہلے تاں دچھر کوں بہوں کُھندق آئی تے دِل کیتُس جو دُکان بند کر تے گھر ڈو پاندھی تھیوے پر جَیں ویلے اُوں وادھو کوں چپ کُڈھیندا ڈِٹھا تاں رہ نہ سکیا تے اگونہا تھی تے گدی تے پیراں بھر بیٹھے وادھو کوں بھاکل پا گھدُس۔ وادھو دچھر دے دے ہاں نال کیا لگیا، آپ کنوں آپے دُسکن پئے گیا۔ ہنجوں ہَن جو منہ پُسائی ویندے ہَن۔ دچھر سمجھ گیا جو یار کوں ڈُکھ کہیں جاہر جَن دانی بلکہ کوئی اندر دی چوبھ ہے۔ وادھو ایں حال وچ وی کُجھ ڈَسن کوں تیار نہ ہا بس چُپ چُپیتا رُنی ویندا ہا۔ ہُن تاں دچھر کوں یقین تھی گیا جو گُجھیا دَھک وَلی وارث نہ ہووَن توں علاوہ بیا کیا تھی سگدے۔

''صبر کر وادھو خان ...... اللہ دی ذات جوڑا پُتراں دا ڈیسی آ، تے اُو وی حیاتی آلا.......... بس توں مونجھا نہ تھی، دِل کوں نہ لا''..... دچھر نے ہک واری وَل وادھو کوں گَلی پا گھدی پر اے دِلاسہ وی کم نہ آیا تے وادھو دے ہنجوں کُجھ ہئے وی بَر بَر واہوَن لگ پئے۔

''یار تیکوں آہدا تاں ہاں جو حکیم رام لعل کوں ڈِکھا گھن پر توں تاں قسم چائی وَدِیں میڈی گالہہ نہ منڑں دی''...... دچھر نے ڈردے ڈردے ہک واری وَل کُھس مُس کیتی کیوں جو اَجھی گالہہ تے وادھو اُوندی گچی پئے ویندا ہا۔ پر اَج تاں وادھو کُھسکیا ای ناں تے

اُوئیں ڈُسکیاں چڑھیارہ گیا۔ دھچر سمجھ گیا جو گالہہ کُجھ ہئی ہے، وادھوایویں رووَن آلا نہ ہا۔

''اُو یار بھجائی تاں کُجھ گھٹ وَدھ نی اَلانی ؟'' دھچر نے ہِک واری وَل پینترا بدلیا۔ لگیا جو ہُن تیر نشانے تے لگے۔ وادھو نے جَھٹ ڈوہیں ہتھیں نال اکھیں اُگھیاں تے اکڑ تیج تے بولیا ''جرات ہے اُوں گندی رِن دی''...... دھچر سمجھ گیا جو جھیڑے دا مُنڈھ گھروں بدھیا پے تہوں تاں جو آن دُکان تے دیرہ لائی بیٹھے۔

''میں چاہندا تاں چیر رکھیندا اُوں اوترک رَن کوں پر جاتراں دی کھیڈ وچ کون ہتھ پاوے''۔ وادھو ہِک واری وَل بُھتر تیج بیٹھا۔

''جاتراں دی کھیڈ؟''..... دھچر حیران تھی تے پُچھیا

''ماءڈُلاونی .... بیا کُجھ نِسی سُجھیا تاں جِن کھیڈن پئے گئی ہے..... منہ تے آ گِینس گندی رَن دے، گوگھا چا چاڑھس میکوں اوندے جِن نے''۔

''کڈن؟''......

''کل شام کوں..... اُو تاں حکیم دا چھوہر اُتھوں لنگھدا پیا ہا تے میکوں چُھڑوا گِھدس ناں تاں اُوں رَن نے میڈا منتر کا بھن چھوڑیا ہا''۔ وادھو دے ہاں توں کاوڑ دا دِکل لتھا تاں ساہ سوکھا تھی گیا۔ پر ڈو جھے پاسے اے دِکل دھچر دے دماغ وچ چران کر بیٹھا۔ اُو تاں سُن تے حیران ہا جو وادھو دی ذال کوں سایہ کیویں تھی گئے۔ ''یار کہیں بھوپے کوں ڈِکھا بھر جائی کوں.... میں سُنڑوم جو مَڑ پیچی والے بھوپے کول اَتا گھٹا ڈے کراہیں خمیس دی شام کوں جِن رکھڈ واوَ تاں کُراڑے کنوں کُراڑا سایہ وی وان وَٹیندا ویندے''۔

''دفع کرِس گندی رَن کوں..... میں تاں اُوئیں سویرے کاوَز ڈیندا پیا ہمِس''۔
وادھو نے دھوتی چھنڈکی تے گدی توں اُٹھی کھڑا تھیا۔

''اُو عقل کوں ہتھ مارتے چھوڑایں کاوزشاوَز کوں۔ کیوں رُلیندے شودی کوں،

یتیم چھوہر ہے بھجائی ساڈی'' .... دھچروی اے آکھ تے اُٹھی کھڑا تھیا۔

''کاوَز تاں ہُن تھی تے راہسی..... میں نی رہ سگدا ایں سنڈھ دے نال''...

وادھووی سارے ڈینہہ دی بیوسیت چھوڑ کراہیں تکھے تکھے دُکان بند کرن لگ پیا۔

''اچھا یار تیڈی مرضی..... جو دِل وِچ آوی کر....... پراے تاں ڈس جو گھر ویندا پائیں ناں؟''۔ دھچروی پڑیں دُکان دے پھٹے جوڑن لگ پیا ہا۔

''میں تاں شکل ای نہ ڈیکھاں اُوں چندری رَن دی..... مسیتاں سئے ہِن دیرے نواب وچ، سُم پوساں کہیں وی مسیت وچ''۔لگدا ایویں ہا جو وادھو چھڑا مہراں نال ای نی بلکہ پورے وَسبے نال نراض ہے۔

اتنی دیر وِچ ایویں آواز آئی جیویں کئی موٹراں احمد پور والے پاسوں آ تے صادق گڑھ محل آلے پاسے مُڑ گیاں ہوون۔وادھو تے دھچر سب کُجھ بُھل کراہیں دُکاناں وچوں باہر نکل آئے تے آواز ڈو کنو کرن لگے جو کتی موٹراں ہِن تے ایں ویلے آیاں کیا کرن ہِن۔کُجھ بئے دُکانداروی چوِں ساںگے بزار دے اَدھ وچ آ تے کھڑ گئے تے اکھیں دیاں اشاریاں نال ہِک بئے کنوں پچھن کیتے خود سوال بن گئے۔حکیم صاحب دی دُکان وچوں کُجھ مریضاں دے نال نال حکیم صاحب دے چھوہَر وی باہر ڈو نکلے جنہاں وچ فیاض وی ہا پیا۔فیاض تے وادھو نے ہِکے ویلے ہِک بئے کوں ڈِٹھا پر ڈوہاں دے مہاندریاں تے انجو اَنج تاثر واضح طور تے محسوس کیتے ونج سگیندے ہَن۔وادھو نے بظاہر نفرت نال جھکی جھون چا گھتی تے آمُر ادا ٹکی تے ہَتھ پھیرن لگ پیا۔صاف لگدا پیا ہا جو جُوا آن بیل پکڑی کھڑے۔جئیں ویلے جو فیاض دیاں اکھیں وچ اوندے کیتے ترس ہا، صلہ رحمی ہئی۔وادھو کوں ڈیکھ کراہیں فیاض اوندے پاسے ایں گالھوں اُلریا جو اُوندا حال حوال چاوے پر فیاض کوں آپڑیں پاسے آندا ڈیکھ کراہیں پہلے تاں وادھو اَپڑیں آپ وچ ای لُکن لگیا تے وَل جلدی

نال دُکان دی تھلی تے چڑھ گیا۔ فیاض کوں مِلن توں آخر وادھونہ بٹوا وے ہا تاں بیا کیا کرے ہا۔

اے سبھو کجھ ڈیکھ تے ارمانی تھیا فیاض اُتھائیں رُک گیا تے ایڈے اُوڈے کٹھے تھئے لوکاں دیاں گالھیں آلے پاسے توجہ کیتُس جیڑھے جو دیرے آون والیاں موٹراں بارے آپو وانڑیں اندازے لیندے پئے ہَن۔ کجھ دا خیال ہا جو ضرور قائد اعظم تے اُنہاں دی سنگت ہوسی ایں گالھوں جو نہرو دی بھین وجے لکشمی پنڈت دی آمد کنوں پہلے ای اُو نواب صاحب کوں مِل تے ریاست بہاول پور کوں پاکستان وچ شامل کرن دا اعلان کراوَن پے چاہندن پر اکثریت کوں یقین ہا جو ہووے نہ ہووے اے ضرور وجے لکشمی پنڈت ای ہے جیڑھی رات دے کھانے ویلے نواب صاحب کوں مِلن آئی ہے۔ اِیں آن وچ وَسو چڑھویا وی بوہڑ والے چوک کنوں بَجھدا ہویا آیا تے پرے کنوں ای بوکن لگ گیا جو مال اسباب سبھو ہتھ ہتھیکڑا رکھو، کجھ نہ کجھ ضرور تھیوَن والا ہے۔

نبو کلیار نے جیندی بزار وچ اجناس دے وَپار دی دُکان ہئی ہوا اتھی تے اگوہاں تھیا تے وَسو کوں جھل کرا ہیں پچھن لگیا جو کیا تھیون والا ہے تے کیہو جیہا مال اسباب سانبھ سنبھال رکھوں۔

''پورا پتہ تاں میکوں ای کائنی پر محل دے وَڈے دروازے وچ پوریاں پنج موٹراں وَڑن، کیا آکھیمی پوریاں پنج موٹراں''۔ وَسو نے ہوکدے سوکدے سجے ہَتھ نال پنج انگلیں دا بُجا بنڑیندے ہوئے ڈسایا۔ ''میڈا خیال ہے جو ضرور انگریز وائسرائے دا کوئی افسر ہے جیڑھا نواب صاحب کوں چِتاون آئے جو ریاست بھاویں جو کرے پر پاکستان نال نہ رَلے''۔ وَسو چڑھوئے تکھے تکھے ہِک بئی دَز رکھی۔

''کیوں نہ ونجے ریاست پاکستان ڈو.... ہائیں کیوں نہ ونجے۔ کیا قصور کیتے

پاکستان نے ۔ ہوؤوں مسلمان تے رَلوں رِکراڑیں نال، اے کیویں تھی سگدے ۔ میں
آہداں یا تاں ریاست ایویں راہوے خودمختیار امن امان دے نال نہ تاں وَل پاکستان ای
ٹھیک اے''۔ نَبو کُلیار ڈاڑھی تے ہَتھ پھریندا یکدم خندق وچ آ گیا۔
''اُو میاں پتہ کہیں کوں ہے کا ئنا جو قائداعظم آئے، لکشمی آئی ہے یا وائسرائے دا
کوئی افسر تے ایویں مُفتا رِگڑدھال مچائی کھڑے اُو۔ مسئلیاں کوں عقل نال سوچیندے،
ایویں ہر شے کوں دبڑ دوس نی کر چھوڑیندا..... جو ہونڑیں، اُوتھی تے راہسی ۔ فیصلہ دولہا
سئیں کرنے تے اُو جو کریسی ٹھیک کریسی، ریاست تے ریاستی عوام دے حق وچ کریسی۔
چلو ہُن جُلدے بنڑو گھروگھری، بال بچہ تانگھ وچ ہوسی''۔ مولوی نورالحق نے چھیکڑی
دَھک اینجھا لاتا جو مجمع خود بخود وَیلا تھیون لگ گیا۔

فیاض نے وی حکیم صاحب دی دُکان وچ وَڑن توں پہلے ہِک واری وَل وادھو
ڈو ڈِٹھا جیڑھا ہیلا پئے کراہیں کانی اَکھ نال اوکوں تاڑی بیٹھا ہا۔ فیاض اوندے ایں رویے
تے حیران ہووَن دے باوجود اے سوچ تے مُسک پیا جو کل دے جھیڑے دے بعد وی
جُو آن آپڑیں وانی پیا وجن ڈیندا۔

(7)

تُلسی دا کئی ڈینہاں توں عجیب حال ہئی۔ نہ کوئی بُکھ نہ کوئی تریہے۔ آلس ای آلس ہئی کُجھ اِیں طرحاں دی جو اصلوں گھیبل تھی تے رہ گئی۔ نہ کپڑے بدلاوَن دی سُرت تے نہ کہیں کم کار ڈو روح رجوع۔ بس چُھڑیاں اُباسیاں اَتے تروڑ۔ ماء دے کھڑکے تے اُٹھی تاں باہندی ہئی پر بُت وچ گھومری گھتی بیٹھے مِٹھے مِٹھے جلول دا کیا کرے جیڑھا ہَر سِک کوں پر و بھرا کرتے ایہو ہکو تقاضا کریندا ہا جو کوئی اوکوں اِیں طرحاں مندھے، چھچھولے، نپیڑے تے وَل چھنڈ کا مار کرہیں ساری آلس باہر ڈو چھنڈک چھوڑے۔

تُلسی جئیں ویلے وی اِیں ''کوئی'' دی سوچ سوچیندی تاں اوندے تصور وچ ہکو اِی مہاندرا اُبھردا..... فیاض دا۔ اوکوں ایویں لگدا جو اُو فیاض اِی ہے جیڑھا اوندے چھکے کوں ڈاوَن پا کراہیں، اوندی آلس نپیڑتے ولدے سِر وں اُشاک کرسگدے۔ تُلسی کُجھ کُجھ سمجھدی ہئی جو اُوندے بُت دی اَچوی کوں جے کوئی شانت کرسگدے تاں اُو فیاض ای ہے۔ پر اُوکوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو فیاض نال دِل دی گالہہ کرے تاں کیویں کرے۔ اُو

تاں کئی کئی ڈینہاں دے بعد جھکی جھون گھت تے آندے تے وَلدا جھکی جھون گھتی واپس ٹُر ویندے۔ لیکن اِیں ساری راند وچ اُو فیاض دا چھیکڑی واری حیران تھی تے اُوکوں تُرتُر ڈیکھڑاں ہالی توڑیں نہ بھُل سگی ہئی۔ ٹُلسی داوَس نہ چلدا ہا جو اُو فیاض کوں سَڈ واوے تاں کیویں سَڈ واوے۔ اوکوں اِیں گالھہ دا وی چنگی طرحاں احساس ہا جو اُو اوّل آخر ہندوانی ہے تے ہندوانی راہسی وَل وی پتہ نی دِل ایہو کیوں کریندا ہا جو اُو چوڑی گھنڑے فیاض توں اُولے گھولے تھیوے پئی۔ پہلے پہلے تاں ٹُلسی کوں مردذات دی اِیں کشش دا احساس ای کوئنا ہا۔ گھر وِچ ہِک پیُو ہا جیڑھا سویر دا گیارات کوں وَلدا ہا تے وَل آپڑیں کمرے وِچ وَڑ ویندا تے اُوں توں بعد پچھوں گھر وچ کہیں نہ کہیں بہانے اَٹھے ویلے سوڈھی دیرہ لائی رکھیندا تے ٹُلسی دی ماء اُوندے توں صدقے قربان۔ اِیں گالھوں ٹُلسی کیتے مردذات دا تصور ہِک اَن بھاندے رَگراں آلی کار ہئی جیکوں کھاونڑاں نہ وی ہووے تاں منہ وچ چبولڑاں عورت دی مجبوری ہوندی اے۔ اُوکوں اے سوچ تے وی اُبتے شروع تھی ویندے جو پرنیسی تاں بھاویں وِشنو نال پر سوڈھی کنوں آپڑیں آپ کوں کیویں بچیسی جیڑھا باہندا تاں کلہے کمرے وچ اُوندی ماء نال ہا پر دیدا اُوندی ہوندے اَنگ اَنگ وچ سوراخ کریندی راہندی ہئی۔

ڈوں مَردیں دے ڈیکھن دا فرق ٹُلسی کوں اُوں ڈیہاڑے محسوس تھیا جڈن جو اُوکوں چھیکڑی واری فیاض نے ڈِٹھا ہا۔ سوڈھی دا ڈیکھن ایویں ہا جیویں جو اُو بھرے بزار وچ ننگی تھی گئی ہووے پر فیاض دا ڈیکھن اِیں ہا کہ اُوکوں آپڑاں سبھو کُجھ ڈِکھا تے وی پردے دا احساس تھیا ہا۔ ہِک دا ڈیکھن نِری اذیت تے بئے دا ڈیکھن کمال محبت۔ ٹُلسی حیران تھیندی جو اوندے احساس دے بالکل برعکس چاچا سوڈھی اُوندی ماء کوں کیویں بھاندے تے فیاض دا آوَن اُوکوں کیوں نی بھاندا۔ کیا اِیں وی تھیندا ہوسی جو ہِکو مرد ڈوں

عورتاں وچوں ہِک کوں بئ طرحاں لگے تے ڈوجھی کوں بئ طرحاں۔ آخر اُو کیہڑی شے ہوسی جیڑھی ہِک واسطے تاں ماکھی ہووے تے بئے واسطے کوڑی رَسّول۔ اُو کوں کُجھ کُجھ سمجھ آندی ویندی ہئی کہ ضروری نی جو عورت ہوں مرد کیتے اِی بنڑی ہووے کہ جیندے نال اُو پرنیدی اے تے بال جمیندی ہے۔ ہوسگدے جو اُوندا جُثہ کہیں بئے مرد دے میچے اُتے اُکیریا گیا ہووے کہ جیندے نال اُوندا سماجی مُکلاوا تاں نی تھیندا پر اُو راہندی ہوندی بن تے ہے۔ ہِک بئے دے میچ تے بنڑائے گئے مرد عورت بھاویں جتھ وی جَمن جاوِن اُو ہِک نہ ہِک جیہاڑے رَکتھائیں نہ رَکتھائیں آپس وچ ضرور مِل تے راہندن، جسمانی سنجوگ دا فطری تقاضا پورا کرن کیتے۔ تُلسی کوں ایویں لگیا جو اے تقاضا قدرت دے اُدھار طرحاں ہوندے جیڑھا امانت دار کوں اُوندی امانت پُچاوَن تگ مسلسل بے چین رکھیندے۔ شاید تخلیقی میچے دی بنیاد تے تھیون والی جُڑت، سماجی جُڑت توں اُتر ہوندی ہوسی۔

تُلسی نے اسکول دے زمانے وچ کہیں اُستانی توں سُنڑ یاہا جو مرد عورت دے جوڑے تاں اساناں تے بنڑدِن پر ہُن احساس تھیندا پیاہا جو اے جوڑے اُونی ہوندے جیڑھے سماجی پرنیوے دی صورت وچ زمین تے بنڑائے ویندِن بلکہ اے تاں اساناں توں بنڑے بنڑائے آندِن تے زمین تے ہِک بئے دی گول وچ راہ بَھلیندے سماج توں اُوڈھرتھی تے کہیں نہ کہیں شکل وچ آپڑاں جوڑ بِکائی راہندِن۔

تُلسی کوں شاید آپڑیں سوال دا جواب مِل گیاہا جو کہیں عورت دا بھاندا مرد کہیں بئی عورت کیتے اَن بھاندا کیوں ہوندے۔ اُوندی ماء دی شادی تاں بھاویں حکیم رام لعل نال تھئی ہئی تے اِیں سماجی جبر نال ہِک دھی وی جَم پئی پر لگدے اُوندا بوتا چاچے سوڈھی دے میچے تے اُکیریا گیاہا۔

''تاں کیا میڈی ماء آپڑیں فطری سنجوگ سانگے میڈے پیو نال بے وفائی کریندی پئی ہے''...... ٹلسی آپڑیں آپ کوں اُلواون دی کوشش وِچ ہئی وی گھمر گھیری وِچ آ گئی۔

''کیا سماجی سنجوگ وچ راہندے ہوئے فطری سنجوگ دا اُدھار چُکاونڑاں بے وفائی ہوسی۔ اگر اے بے وفائی ہے تاں کیا میڈے پیو کوں ایندا پتہ کائنی یا اُونے جان بُجھ تے اَکھ نوٹی کیتی ہوئی ہے۔ کیا اِناں ڈوہائیں صورتاں وچ قصور میڈی ماء دا ہے یا پیو دا''۔ ٹلسی جھکی جھون گھت تے بہہ گئی۔ اوکوں ڈوہیں صورتاں وچ قصور پیو دا اِی لگدا پیا ہا۔ جے پئے ہوندیاں وی اُوکوں آپڑیں ذال دیاں جسمانی ضرورتاں دا پتہ کائنی یا پتہ ہے وی سہی تے اُو آپڑیں ذمہ واری کہیں بئے تے چھوڑ خود وِسیلا تھی بیٹھے تاں وَل وی اُوندی ماء کوں پورا حق ہے جو ایجھے بندے نال ایہو جیہا اِی سلوک رکھے۔ اے سوچ تے ٹلسی کوں آپڑیں ذہن وچ چاچے سوڈھی دے خلاف نفرت دے نکاس دا رُخ اوندے پیو والے پاسے تھیندا محسوس تھیا۔

''ہِک لحظے کیتے جے اے بے وفائی ہے وی سہی تاں میں خود کیہڑی راہ تے ٹُردی پئی ہاں۔ تے کیوں ناں ٹُراں۔ بھاویں جو میڈی شادی وِشنو نال رُگنڑیں پئی ہے پر میڈا جسم تاں فیاض دے میچے برابر جوڑ بنڑایا گئے''۔ اے سوچ تے اُونے ہِک بھرویں نگاہ آپڑیں آپ تے پاتی تے وَل آپڑیں آپ کنوں اِی شرما گئی۔ ٹلسی کوں ایویں لگیا جو اُو فیاض دے جسم دا میچا ڈیدھی پئی ہے۔ اونے ڈوہائیں ہتھاں نال آپڑیں آپ کوں ٹٹولنا شروع کیتا تاں پورے بُت وچ مستی دیاں سَر یراں جاگن پئے گیاں۔

''اچھا تے اے جسم فیاض دا میچا ہوون سانگے فیاض دی تلاش وِچ ہے....... تہوں تاں اُو میکوں آپڑیں ڈو چھکیندے''..... ٹلسی ہئی وی شرما گئی۔ ''جے میڈا اے وجود

فیاض دی امانت ہے تاں کیوں ناں اے امانت اُوں توڑیں پُجا میں ہولی تھیواں''۔ تُلسی کھڑے توں لہہ چھَم چھَم ٹُردی وَڈے شیشے دے اگوں ونج تے کھڑ گئی۔ پہلے تاں آپڑیں آپ کوں اُترازوں ڈِٹھس تے وَل کجھ غور نال تے وَل تاں اصلوں ای غور نال۔ اُوکوں آپڑاں سبھو کجھ اُوپرا اُوپرا لگدا پیا ہا۔ جیویں اوندی روح کہیں بئے دے بوتے وچ آ گئی ہووے۔ تُلسی نے ہِک دفعہ وَل آپڑیں جسم تے ہَتھ پھیریا۔ اے جو وی ہا پر ہا بہوں ای چسولا۔ اُومُسک پئی۔ ''ہُن اُکھنوٹی دی واری وِشنودی ہوسی''۔

تُلسی دے کَناں وچ رِکھاؤں کوئی ہلکا جیہا بُلارا آیا۔ ''ہووے نہ ہووے توں اے راند ضرور پِیو دا بدلہ گھنن کیتے رچیندی پئیں''۔ اُوآمرادی کھِل پئی ''ہینڑیں دا بدلہ کون گھندے۔ پِیو میڈا تاں ہینڑیاں دی اُوں نسل وچوں ہے کہ جَیئں آپڑاں سبھو کجھ چاچے سوڈھی دے حوالے کر جَگ جہان دادارو کریندا بیٹھے پر گھر والی دی نبض ہتھیں اِی نی آندی پئی''۔ اے سبھو کجھ سوچ سوچ جتھ تُلسی کوں پِیو کنوں نفرت تھیندی ویندی ہئی اُتھ اُوکوں چاچے سوڈھی دا تاڑ ناوی ایڈا بُرا نہ لگدا پیا ہا جتنا جو پہلے لگدا ہا۔ اوندے کنیں وچ وَل رِکھاؤں ہلکا جیہا بُلارا تھیا جو جیہڑا جی کہیں رَن کوں آپڑیں وکیڑ وچ وکیڑن دی رَمز جانڑدے، اُوکوں پورا حق اے جو آپڑیں سیج تے اُکری ہوئی رَن کوں رَج رَج سانبھے تے گِج وَج نیپڑے۔

اِیں آن وچ اِی دردی کُنڈی کھڑکی تاں تُلسی دا ہاں دھڑ چ تھیا۔ ''ضرور فیاض ہوسی''...... دِل دے اُلاتے اُواُوئیں ای تَھل تَھل کریندی باہر ڈوبھجی تاں نہ سِر تے بوچھن ہا تے نہ پیراں وچ جُتی۔ ہالی اُواَدھا دلان اِی نہ لنگھی ہئی جو اوندی ماء نے دروازے تے پُج کراہیں کُنڈی کھول چھوڑی۔ لگدا ہا جو رَن پہلے کنوں ای تانگھ وچ بیٹھی ہئی۔ تُلسی دے قدم تاں اُٹھائیں جھلیج گئے پر ہاں کوں کون جَھلے، اُوئیں ای دَھک دَھک لائی کھڑا

ٹُلسی کوں بھوتاں اِیں گالہہ دا ہا جو ماء اوندی فیاض کوں اُتھاوُں دا اُتھاوُں وَلدے پیرے ہا۔ واپس نہ ٹوری آوے۔ پر جئیں ویلے رادھی ڈیڈھی توں باہر نکلی تاں اوندے پچھوں پچھوں سوڑھی وی آندا پیا ہا۔ ڈوہائیں دے چہریاں تے ہِک عجیب جیہی خوشی دی گُلالی نے ٹُلسی دا رَنگ اصلوں پھکو ہڑ کر ڈِتا تے اُوا اُتھائیں دی اُتھائیں سُنک دَم تھی تے رہ گئی۔ رادھی کوں وی بالکل توقع نہ ہئی جو اُوندی اتنی احتیاط دے باوجود ٹُلسی اِیں طرحاں اُنہاں دے سامنے آ ویسی۔ اِیں صورت حال وچ وَل وی رادھی نے سُرت سنبھالی تے ٹُلسی کوں بُلوا چھوڑیُس۔ ''خیر تاں ہے پُتر! اے کیا تھیا کھڑے تیکوں، وَنج اندر وَنج تے منہ متھا ٹھبا''۔

ٹُلسی وَل وی بوّی تھئی اُتھائیں کھڑی رہی۔ اوندی ماء دے پچھوں پچھوں ٹُردا چاچا سوڈھی نِکی نِکی مُسک مُسکدا اُوکوں ایویں ڈیدھا ویندا ہا جیویں جو آدھا پیا ہووے کہ توں رکتھ ویسیں ٹُلسی...... میڈے میچے دی رَن چھڑی تیڈی ماء اِی کائنی، ایندے بعد تیڈی واری ہوسی''۔ اوندیاں اَکھیں گندھوئے دی نوک طرحاں اُوندے بُت دی وِلی وِلی وِچ ٹُنگ کریندیاں ہویاں برامدے دی اُوٹ وِچ پرو بھریاں تھیندیاں گیاں۔

تھوڑی دیر پہلے اُوندے دِل وِچ جا بنڑیندا چاچا سوڈھی ولدے سِروں ہِک اجھی رگجھ طرحاں گھنب چھنڈِک تے اوندے سامنے آ گیا جیڑھی ہِک مُردار دا گوشت کھاندے ویلے ڈوجھی لاش دا ٹوٹا بھوراوی آپڑیں چنبے وِچ پھسائی رکھیندی اے۔ ٹُلسی کوں اُبتے آندے محسوس تھئے تاں اُونے وَلدا آپڑیں کمرے ڈو بھجن دی کیتی تے رنگلے پلنگ تے بہہ کراہیں ہِک پھیری وَل سوچن لگ پئی جو اِیں طرحاں دی بے وفائی دا ذمہ دار کون ہوندے..... اسماناں تے تھیون والی کوئی راند..... یا وَل زمین تے تھیون والا کوئی اَن بھاندا، اَن سونہاں فیصلہ۔ جیندی نہ کوئی دوا تے نہ کوئی دارُو۔

(8)

تر تیجھے ڈینہہ دی وی شام مُکلاوَن لگی تاں وادھودی مانونہہ کوں رَلے لاکراہیں دچھر دے گھر آن بیٹھی تے دچھر وی منہ ہَتھ دھوتے روٹی مانی کھادے بغیر ذال کوں پاسے نال بلھا اُنہاں دے سامنے آ ڈر سانگے جھکی جھون گھت تے بہہ تھیا۔ بھاویں جوڑو ہیں ذالیں پردے پاروں گُھنڈ کڈھی بیٹھیاں ہَن پر وَل وی وادھودی مادیاں اکھیں وچوں بر بر واہندے ہنجوں صاف نظر دے پئے ہَن ۔ اِیں توں پہلے جو وادھودی ما کُجھ آہدی، دچھر خود اِی بول پیا ''اماں کیتی تاں وادھونے ہے پر شرمسار میں آں''۔

اے سُنڑ ناہا تے وادھودی ما دا سارا حوصلہ جواب ڈے گیا۔ ''پُتر توں تاں چھڑا شرمسار ہیں پر ساڈی سنبھال کئیں لا ہونڑیں ہے۔ یار تیڈے کوں تاں غیرت نی آئی جو گھر وچ ڈوں رَناں ترئے ڈینہاں توں کاہیاں مردیاں پِن بُکھیاں تر سیاں ۔ نہ گھر وچ کھاون کوں کُجھ ہے تے نہ اساں کتھائیں ونج سگدیاں ہئیں پر اُوں وَڈے غیرتی کوں پرواہ اِی کائنی۔ میڈا سنیہا ڈے ڈے اوکوں، جے اُو گھر نی آندا تاں میں وی اِیں چھوہر کوں نال

لاتے مَسیت دے دَرتے وَنج باہساں پَنن کیتے''۔

اے سبھو کُجھ آہدے ہوئے وادھو دی ماء دے منہ توں گھنڈ تاں لتھا سولتھا، مہراں دا گُھنڈ وی پَسیلا تھی گیا جیڑھی آپڑیں سَس دے برخلاف اُملک نوَیں نروئی بیٹھی ہئی۔ نہ کوئی ہَنج نہ کوئی رَنج۔ دھچر دی نگاہ اچا چیٹ اوندے مہاندرے تے پئی تاں اُتھائیں ٹُھہر گئی۔ ''ایڈی سوہنی رَن..... اے تاں خُرم سَیّں دی حیدر باندی کوں وی پچھوں سٹیندی ہے کہ جیندے کیتے پورا ہندسندھ پاگل تھیا وَدے۔ اُوکوں ارمان تھیا جو وادھو کیوں گالہہ گالہہ تے آپنی سونے سنویں ذال کوں کوجھی تے جگ جہان دیاں کوجھیاں رَناں کوں وی سوہنا سڈیندے۔ کیا اوندا دماغ خراب اے یا وَل رکتھائیں اَپڑیں کہیں کان قصور کوں لُکاون کیتے ذال کوں گندا کیتی رکھندیے''۔ دھچر دا دماغ تکھے تکھے بُھنوالیاں کھاون لگ پیا۔ ''ایندا مطلب اے ہے جو وادھو دا بال بچہ نہ تھیون وچ قصور وادھو دا ہے، بھجائی دا کائنی۔ اے بھاء وانگوں بگھدی ذال سَنڈھ تھی کیویں تھی سگدی اے''۔

دھچر دے اِیں گویڑ دوران مہراں کوں لگیا جو اُوا اُوکوں ڈِھگ دیر دا تاڑی بیٹھے۔ اونے دیداُتوں تے کیتی تاں دھچر نال اَکھ وَنج ٹکری۔ پر مہراں نے نہ تاں اَکھ نِویں کیتی تے نہ گُھنڈ کڈھن دی کوئی کوشش۔ اُلٹا اُو دھچر کوں اُویں ڈیکھن بہہ گئی جیویں جو اُوا اُوکوں ڈیدھا پیا ہا۔ دھچر اوندے اِیں طرحاں ڈیکھن دی تاب نہ گھن آیا تے گھبرا تے سِیس نِوا رگھدُس۔ مہراں ساری صورت حال توں بالکل لاتعلق آپ کنوں آپے مُسک پئی ''ہونہہ! مرد بنڑیں وَدِن۔ رَن دی دِید تاں سہہ نی سگدے پرہَس مریندِن اوکوں بَدھ رَکھن دی''۔ دھچر دی اے حالت ڈیکھ تے اُوکوں اُوں گھبرو فیاض دیاں بہیں دا وَ کیڑ یاد آ گیا کہ جیندے وِچ پھس کراہیں اُو پھتک وی نہ سگی ہئی۔ ''اے سارے جُو آن فیاض وانگ کیوں نی ہوندے''۔ فیاض دا سوچ کراہیں مہراں دا اَنگ اَنگ خود بخود تھڑکن لگ پیا۔ اُونے وِل

تے خودکوں ڈِٹھا پر ڈیکھن وچ تاں کُجھ وی انوکھڑا نہ ہا۔ اُوکوں محسوس تھیا جو تھڑ کاٹ دا تاں چھڑا احساس ہا، اصل وچ اوندی روح تئیں کُجھ تُرٹدا پیا ہا، تروڑ ہا کہ جیڑھا اندروں اندروں اِی ڈیکاں پاوَن شروع کر چکیا ہا تے مہراں کوں دھچر دے گھر اوندی ذال دے سامنے باہون اوکھا لگدا پیا ہا۔

ڈو جھے پاسے دھچر وی اِیں گویڑ وچ ہا جو ایڈی سوہنی زنانی دا اے حال بنڑا تے وادھو خود گھروں کنارا کیوں کیتی وَدے۔ جے اُو مہراں دے جوبن کوں جھلن دا حوصلہ نی رکھیندا تاں چھوڑے اوکوں طلاق ڈیوے۔ طلاق دا لفظ سوچ وچ آون نال اِی دھچر کوں یاد آیا جو وادھو تاں خود اِی مہراں کوں طلاق ڈیوَن دا فیصلہ کیتی وَدا ہا۔ اَپڑیں دھج بنڑاوَن واسطے فوراً بولیا ''وادھو تاں کھوَدن ہے، آدھے میں تاں ذال کوں طلاق ڈے تے راہساں۔ اے تاں میں اوکوں سمجھائے جو ایڈی چنگی بھلی ذال کوں طلاق ڈے تے رُلسیں تاں توں رُلسیں۔ وَل بیا ساکھ اِی کہیں نی ڈیونڑاں''۔

دھچر دا خیال ہا جو اوندی گالہہ سُن تے مہراں روسی دھوسی، اوندا منت ترلا کریسی جو اُو وادھوکوں کا وَ ز ڈیون توں ہٹکے پر مہراں دا رویہ تاں ایویں ہا جیویں اُو نے کوئی گالہہ سُنی اِی نہ ہووے۔ مہراں دی لاتعلقی تے لاغرضائی توں ہَٹ کراہیں وادھو دی ماء نے پُتر دی جِند کوں پٹن شروع کر ڈِتا جو اُو نے مہراں کوں طلاق دا سوچیا کیویں ہے۔ ''کِنتے ویسی شودی یتیم چھوہر، نہ ماء سِر تے نہ پیُو۔ جے ہووِن وی ہا تاں میں وَل وی اے کُدھت نہ کرن ڈیواں ہا۔ مہراں تاں میڈی بھین دی دھی اے، میڈا خون ہے، میں جوڑ تے تھیون ڈیندی ہاں کا وَ زکوں''۔

''اماں میڈی تاں نی منیندا''۔ دھچر نے وَل بیا پینترا بدلیا۔ ''توں اِی کُجھ سمجھا جو بھجائی ساڈی کوں حکیم رام لعل کوں ڈِکھاوے۔ چنگا بھلا سیانا ہے۔ اللہ مالک اے، پُتر نہ

تاں دھی تاں کِڈھا ئیں نی گئی''۔

''اُوخود کیوں نی ڈِکھیندا حکیم کوں''۔مہراں پہلی واری بولی تاں اَلا وچ گجکار ہا، اَن وَسے جُھڑ والا۔''چھڑی میں رہ گئی ہاں حکیماں کوں ڈِکھاون کیتے۔اُدا آکھ اُیڑیں یار کوں کہ ڈیوے میکوں طلاق۔وَل اُووی پرنیوے تے میں وی پرنیندی آں، ڈیدھے ہئیں جوکیندا بال پہلے جمدے''۔

مہراں نے تاں جیڑھی گالہہ کرنی ہئی کرچھوڑی پر وادھو دی ماء حیرانگی تے شرم نال گُھنڈ وچ اِی بُڈ موئی تھی تے بہہ گئی۔دچھر تے اوندی ذال دا حال وی عجیب ہا۔اُنہاں دیاں اَکھیں وی مہراں ڈو اَٹِک گیاں ہَن۔وادھو دی ماء نے دچھر کوں یکا تڑیندا ڈِٹھا تاں ہَتھ وَدھاتے مہراں دا گُھنڈ جوڑن لگی جو اُوندا پردہ بے پردگی آلے پاسے وَنج چُکیا ہا پر مہراں طرفوں کہیں قسم دا کوئی دا تاثر سامنے اِی نہ آیا بس چُپ کرتے دچھر والے پاسے ڈِٹھی ویندی ہئی۔ڈیکھن آلیاں کوں سمجھ ای نہ آندی پئی ہئی جو کون کیکوں تڑیندا پئے۔اِیں صورت حال وچ کہ جَئیں ویلے مہراں وی وادھو دودیڈ ِتکائی بیٹھی ہئی، اُوادھر تج تے اُٹھی کھڑا تھیا۔وادھو اُٹھیا تاں اوندی ذال وی اُٹھی کھڑی تھئی تے اکھیں اکھیں وچ اُوں توں پُچھن لگی جو انہاں کوں روٹی مانی وی کھواونڑیں ہے یا کوئنا۔

دچھر تاں گُجھ اَیجھا وِبلیا جو ذال دی سَنکھڑِیں شارت وی نہ سَمجھ سکیا۔''اماں توں بھجائی کوں گھن تے گھر جُل تے میں وادھو کوں گول کراہیں، گھدی آنداں''۔وادھو تکھے تکھے گالہہ کریندا کوٹھے وچ وَڑ گیا پر ذال اوندی وادھو دی ماء تے گھر آلی کوں مُکلاون کیتے اُتھائیں کھڑی رہی۔پتہ نی کیوں وادھو دی ماء کوں ایویں لگدا پیا ہا جو دچھر نے اوندی گالہہ اُتراضوں سُنڑی ہے تے اُو وادھو کوں گھر گھن آون والا کائنی۔وَل وی ویندیاں ویندیاں اُونے اُچے بُلارے وچ دچھر کوں سُنڑوا چھوڑیا جو پُتر وادھو گھر نہ آون چاہوے تاں میکوں

ڈ ساضرور ونجیں، میں بے مفتی تا نگھاں نہ بیٹھی۔
اُوڈو ہیں گھر دی دَرسال لنگھیاں تاں دھچر دی ذال پئے دے بکیں پئے گئی۔
''اِیں طرحاں وی ٹھاندا ہئی تیکوں یاردی ذال کوں تاڑتے با ہونڑاں......
ہوش ہئی تیکوں۔ اَج تاں اصلوں تھتھوں چُک گئیں۔ نہ اوندی سَس دا لحاظ نہ میڈا کوئی حیا۔ آخر کیہڑی انوکھڑی گالہہ ہئی اوندے وچ۔ کڈھائیں نی ڈِٹھی جوان چھوہر!''........
دھچر دی ذال نے دھاندل تاں تائی پر اُوکوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو کیا جواب ڈیوے۔ ''جوان چھوہریں تاں بہوں ڈِٹھن پر ایہو جئی پکی پکی تے اَپڑیں ای زور نال ڈَلی ڈَلی کَڈھائیں نی ڈِٹھی''۔ اُوگھڑا وِنج تے وَنج، گھڑا بڈا کا کرتے منہ تے ٹھڈے پانی دے چھنڈے مار مار خود نال اِی الیندا پیا ہا۔
''کیا بُڑ بُڑلائی کھڑیں..... لُند ھَپ دی وی کوئی حَد ہوندی اے۔ اُو ذال پئے تاں منیج پوسن، اَج نہ تاں کل، پر تیڈی کیہڑی عزت رہ گئی جو گھر آیاں کوں پانی کانجی وی نہ ی پُچھیا''۔ ذال دیاں گالہیں دھچر دے سِر دے اُتوں لنگھد یاں پیاں ہَن۔ اُو تاں اِیں گوَیڑ وچ ہا جو ہُن تئیں وادھو اُوندے نال کُوڑ کیوں مریندا رہیے۔ کیا ذال کوں کوجھا آکھ کراہیں اُوندی کہیں محرومی کوں تسکین مِلدی اے یا اُونی چاہندا جو اُوندی اِیں حالت وچ کوئی وی بیا مرد اوندی ذال وچ دلچسپی گھنے یا اُوں ڈوقدم وَدھاوے۔ شاید ایہا گالہہ ہئی جو وادھو بھجائی کوں حکیم کول وی نہ آوَن ڈیندا ہا۔ ایہا سوچ سوچیندے وادھو نال دے گھڑے تے بہہ تے موںڈھے تے پئے رومال نال منہ پونجھن لگ پیا۔
''وادھو کریندا کیا پئے اَپڑیں نال تے اُوں شودی چھوہر نال۔ ہُن اُو ایکوں گوگھے نہ چاڑھے تاں بیا کیا کرے۔ میں سمجھداں جو اے بھجائی دی شرافت ہے جو ہالی توڑیں اِڈے اُڈے منہ نِسی ماریا، نہ تاں اوکوں کوئی تھوڑ ہے بھلا۔ خوامخواہ ذلیل کیتی کھڑے

۔ علاج کراوے تاں آپڑاں کراوے نہ تاں جان چھوڑے اُوندی، کاوز ڈیوے‘‘۔اے سارے سوال دھچر دی شکل توں صاف پڑھے ویندے پئے ہَن پر ذال اُوندی گئے تگ لبار مریندی، اوڑک چُپ کرتے گھر دے کَم کار وِچ جُت گئی جو ویلے سِر مُکا تے نِکے دے اُٹھن توں پہلے ای فارغ تھی باہوے۔ پر ہِک گھبرا اُوندی جان نہ چھوڑیندا پیا ہا۔ آخر عورت ہئی، آپڑیں پئے دا کہیں غیر عورت کوں گرم شِیرے دے کڑاہ وچوں نکلدی تازی جلیبی سمجھ کے ڈیکھن کیویں بُھل سگدی ہئی۔ خاص طور تے اُوں دِل بھنی عورت کوں جیڑھی جذباتی لحاظ نال تازی تازی مَندھی گئی ہووے، مَسلی گئی ہووے۔ اُونے کوٹھے ڈو جھات ماری، دھچر شیشے دے اگوں کھڑ تے سِیندھ کڈھیندا پیا ہا۔ شاید اُو وادھوکوں مناوَن ویندا پیا ہا۔ ذال اوندی نے کُجھ سوچ تے اڑنگی ماری۔

’’روٹی تاں کھادی ونجو‘‘.........

’’وادھوکوں گھدی آواں ..... ڈوہیں رَل تے کھاندے ہَیں‘‘۔ اے آکھ تے دھچر گھروں باہر نِکل گیا۔

(9)

1947ء دی شروعات دے نال اِی پوری بہاول پور ریاست وچ سیاست اتے سیاسی سرگرمیاں تے پابندی ہوون بے باوجود ریاستی مستقبل بارے سیاسی اُتھل پتھل زور پکڑیندی ویندی ہئی ۔ 1942ء وچ نافذ کیتے گئے پبلک سوسائٹیز ایکٹ پاروں جتھ کوئی سیاسی پارٹی بناون دی ممانعت ہئی اُتھ کہیں ہندوستانی سیاسی جماعت دی کوئی برانچ وی اِتھاں قائم نہ تھی سگدی ہئی ۔ لیکن وَل وی ریاستی حکومت دی اَکھ نوٹی سانگے کئی انڈین سیاسی جماعتاں ریاست وچ آپڑاں آپڑاں دفتر بنڑائی بیٹھیاں ہَن لیکن اُوپرے ناواں نال ۔ مجلس احرار داناں حزب اللہ، مسلم لیگ، جمات المسلمین تے انڈین نیشنل کانگریس دا ریاستی ناں خدامِ وطن سبھے لوکاں کوں معلوم ہا تے ہندوستان دی تحریک آزادی کہیں نہ کہیں شکل وچ عملی طور تے اگوں تے وَدھدی پئی ہئی ۔ ترے جون 1947ء دا منصوبہ سامنے آوَن توں بعد سیاست گلی محلیاں وچوں نکل تے چوک چورستیاں تک آن پہنچی ۔ غوغا صرف ایہو ہکو جو نواب صاحب دا فیصلہ کیا ہوسی ۔ پاکستان، ہندوستان یا وَل آزاد حیثیت ۔

ریاست بہاول پور پنجاب تے سندھ دے اَدھ وچ ہووَن دے باوجود قدرتی طور تے آپڑاں اَنج وجود رکھیندی ہَئی۔ ستلج دریا ایکوں پاکپتن، ملتان، وہاڑی تے لودھراں توں اَنج کریندا ہا تاں ستلج تے چناب رَل کراہیں مظفرگڑھ نال حد بندی کریندے ہَن۔ اے ڈوہیں دریا سندھ نال رَلن توں بعد بہاول پور کوں راجن پور تے گھوٹکی کنوں نکھیڑ تے روہی نال گنڈھ چھوڑیندے ہَن جیڑھی جو بیکانیر، جیسلمیر تے سندھ وچ تھر نال رَل ویندی ہے۔ بھاویں جو ریاست وچ کوئی پہاڑی سلسلہ نہ ہا پر وَل وی اِتھوں دے میدان تے پانی دی فراوانی نے چارے پاسے ساوِل اِی ساوِل وِچھا رکھی ہَئی۔ لوک خوشحال تے ساوے سوکھے، جرائم نہ ہووَن دے برابر تے بزار سمان تے گاہکاں نال بھرے ہوئے۔ مذہبی رواداری دے ہوندیاں ہویاں وی ریاست دی مجموعی شناخت اسلامی ہَئی تے نواب صاحب اسلامی تعلیمات تے روایات دے سب توں وَڈے پرچارک۔ ریاستی آبادی وچ بھاویں جو مسلمان اِکاسی فیصد تے ہندو، سکھ، عیسائی وغیرہ اُنوی فیصد پَر وَل وی ہندوآں سمیت سارے غیر مسلماں کوں ہر قسم دی مذہبی آزادی ہَئی۔

ریاستی حکومت دا اخبار ''صادق الاخبار'' چھپائی دے لحاظ نال سَت ڈینہاں پر ریاستی معاملات دے نال نال آسے پاسے دی وی خبر رکھیندا ہا۔ تحریکِ آزادی دے بَگھن دے بعد ہندوستان دے بیاں علاقیاں طرحاں ریاست دے ہندوآں وِچ وی آپڑیں بقا بارے بے چینی تاں ہَئی پر تھولی گھٹ۔ اِیں بے چینی کوں ڈیدھے ہوئے جتھ صادق ایجرٹن کالج بہاول پور وچ ''انجمن رفیقِ طلباء'' بنی اُتھ مسلم لیگی نظریات دے وَدھارے کیتے ''مسلم بورڈ'' وی سامنے آ گیا جینے ''جماعت المسلمین'' دے نیڑے آ تے ریاست دے پاکستان نال الحاق کیتے تحریک شروع کر ڈتی اَتے اِیں تحریک دے اِیرے ڈو اخباراں ''نوائے مسلم'' تے ''انصاف'' تے بدھے گئے۔ پردیرے وچ اِنہاں ڈوہیں اخباراں دی

چلت نہ ہووَن برابر ہئی۔ جے کوئی کڈھائیں کتھاؤں لُکاتے گھن وی آندا تاں ایہو مجھیا ویندا جو اُونواب صاحب دی بجائے خود ریاست دے مستقبل دا فیصلہ کرن چاہندے۔

اِیں ساری صورتحال وچ ریاست دی مذہبی اقلیت دا ہِکو ای وچار ہا جو بھاویں کُجھ وی تھیوے اُنہاں کوں اُناں دے گھراں وچوں نہ کڈھیا ونجے تے نہ اِی وطن توں بے وطن ۔ اُنہاں دا تاں جیون مَرن ہِیں وَسیبے نال ہے تے ایہو اِی اُنہاں دی سُنجان ہے۔ اِیں سوچ دا سبب نواب صاحب طرفوں وَل وَل دیاں یقین دہانیاں وی ہَن کہ جنہاں دے باوجود اِتھوں دی ہندو آبادی کوں لگّن لگ پیا ہا جو ریاست وچ اُنہاں دے ڈینہہ گنڑیں ونج چُکِن ۔ آپس وچ نالو نال رہون والے ہمسایاں کوں وی ہِک بئے کنوں بے معلوماں ڈر محسوس تھیون لگ پیا ہا۔ صاف ڈِسدا ہا جو ہر کوئی کہیں اَن چِتے موقع یا مصیبت دی اَن سونہی تانگھ وچ چَھر کیا وَدے یا وَل کہیں اِتجھے موقعے دی تلاش وچ ہے جیڑھا کہیں ویلے، کتھاؤں وی آسگدے۔ پرائے آکھڑاں مُشکل ہا جو اِیں موقع دے بعد کون شکاری ہوسی تے کون شکار۔

اُنہاں ڈینہاں احمد پور وچ ہِک اِتجھا واقعہ تھیا کہ جینے ریاستی آبادی دے مختلف طبقیاں وچ ہِک اَن ڈِٹھی ڈلیک پا چھوڑی۔ احمد پور دے دیرہ نواب دے اَدھ وچ جتھ جی ٹی روڈ ڈوہیں شہراں کوں اَنج کریندے، اُتھ نادر باغ دے موڑ نال ہِک چوک جیہا بن گیا ہا تے چوک دے نال اِی سجھ لاہ والے پاسے نہر دے بنے تے پُرانا مَسوان ہا۔ ہندو اِتھ کر چھی سالاں توں گھٹ عمر دے بالاں کوں تاں دفنیندے ہَن پر اِیں عمر توں وَڈے بالاں دیاں لاشاں کوں ساڑیا ویندا ہا۔ اِتھ کر لاش کوں ساڑن دی صورت وچ ترئے ڈینہاں بعد اُوندے وارث آتے ہڈیاں تے سُوا کٹھی کرتے واہندے پانی وِچ وَہا چھوڑیندے ہَن ۔ تھیا اِیں جو ہِک گبھرو دی چِتا کوں بھاء لاوَن توں بعد جئیں ویلے اوندے گھر والے

کو پری پھَٹن دا انتظار کریندے پئے ہَن کہیں نے نہر دے بنّے کوں اُرواروں ٹگ لا چھوڑیا تے وَل ڈیدھے اِی ڈیدھے پورا مَسوان گوڈے گوڈے پانی نال بھریج گیا۔ کُجھ لوکاں نے آتے گواہی ڈِتی جو ڈوں بندے جنہاں نے مولھ ماری ہوئی ہئی، نہر کوں جان بُجھ تے ٹگ لیندے پے ہَن۔ شرارت بھاویں جنّیں وی کیتی پر اِیں چھوٹی جہی گالہہ نال ہندو آبادی وچ نہ صرف کاوِڑ تے کرودھ وَدھی بلکہ ڈَر تے بے اعتباری جیڑھی پہلے ٹانواں ٹانواں محسوس کیتی ویندی پئی ہئی ہُن کُجھ اُچیچی تھی تے سامنے آ گئی۔ اقلیتی مذہب دے لوکاں نے مشتعل تھی تے بھلا کیا کر گھنڑاں ہا، بس ایہو تھیا جو اُناں نے وِلرے تھی راہون دی بجائے ہِکے محلیاں وچ راہون شروع کر ڈتا۔ کاروبار جیڑھا پہلے اِی ہندوواں تے سِکھاں کول ہا، مندی دا شکار تھیندا گیا، اِیں گالہوں جو نواں پیسہ لاون ہُن گھاٹے دا سودا ڈِسدا پیا ہا۔ اُناں لوکاں نے غیر یقینی دے اِناں حالات وچ نویں گھر تاں کیا بنڑوانے ہَن، پُرانیاں دیاں مُرمتاں وِی اگوں تے کر چھوڑیاں۔ نواب صاحب دی پوری کوشش ہئی جو ریاست دی ساری آبادی ہِک مُٹھ تھی تے راہوے تاں کوئی ایجھا فیصلہ تھی سگے جیڑھا عوام تے ریاست دے مفاد وِچ ہووے پر کانگریس تے مسلم لیگ دے حمایت یافتہ پریس نے آپڑیاں آپڑیاں خبراں نال اِتھوں دی آبادی کوں شعوری سطح تے کئی خانیاں وِچ وَنڈ چھوڑیا ہا۔ اے گالہہ یقیناً نواب صادق محمد خان جیہے عوام دوست حکمران کیتے فکر مندی دا موجب ہئی جیندے وچ ہر آون والا ڈینہہ ودھارا اِی کیتی ویندا ہا۔

(10)

حکیم رام لعل اکثر گھر ڈوشام دے بعد آپڑیں گھوڑے ٹانگے تے دیرہ نواب توں احمد پور و یندا ہا۔ بھاویں جو کو چوان اُوندا وَ رہیاں دا ملازم تے اعتباری ہووَن دے نال نال ہاوی ہندو مذہب دا پروَل وی بدلدے حالات وچ احتیاط دا تقاضا ایہو ہا جو سجھ لاہوَن توں پہلے اُو گھر اَپڑ گیا کرے، سُو اُو نے کئی ڈینہاں توں ایہو چا نیتی تے مطب مغرب توں بعد عشاء توڑیں فیاض دے حوالے کر ڈِتا۔ ایندا نتیجہ اے نکلیا جو مرد مریض تے بُڈھڑیاں رَناں تاں ڈینہہ کھڑے ناں حکیم رام لعل کوں ہَتھ ڈِکھا گھندے ہَن پر نینگر چھوہریں دی ایہا کوشش ہوندی ہئی جو کہیں نہ کہیں بہانے دیر تھیوے تے اُناں دی وِینی بُڈھڑے حکیم دی بجائے گبھرو فیاض دے ہَتھ وِچ آوے۔ لیکن فیاض کوں ایندے وچ نہ کوئی چَس تے نہ کوئی رَس۔ اُوکوں کیا جو کُسّی کیندی ہے تے چھوہر کیہو جئی ہے۔ اُو تاں بس نبض دی رفتار تے ماس دی گرمائش نال غرض رکھیندا تے بُجھ گھندا جو معاملہ کیا ہے۔ اُوکوں اُناں چھوہریں تے وی کاوِڑ چڑھدی جیڑھیاں کُجھ نہ ہوندیاں وی محض بیماری پَھلا تے آن

باہندیاں ہَن۔

ایجھیاں مریضاں کوں اُو کیا دوا ڈیندا تے کیا اُناں دا دارُو کریندا۔ پہلے پہلے تاں فیاض کوں کُجھ سمجھ نہ آندی ہئی جوا ے کیہو جیہاں بیمار ہن جنہاں دی نبض اُناں دے خلاف گواہی ڈیندی ہے۔ اِیں پاروں اُو اُناں کوں بھاویں جو چھنڈِک چھوڑیندا پر اُو بیاں وی چیڑھیاں پوندیاں۔ ایجھیاں دیاں ماواں وی مجبور ہَن جو وَٹ تاں اولاد دی کرنی پوندی ہئی۔ ایندا نتیجہ اے نکلیا جو ڈو جھے ڈینہہ حکیم صاحب کو شکایتاں لگڑیاں شروع تھی گیاں جو نِکا حکیم توجہ نال مریض نی ڈھیدا اَتے ایویں اُتراضوں کم چلائی رکھیندے۔ حکیم رام لعل نے فیاض دی چھکائی کیتی تاں اُو نے ساری رام کہانی سنڑا چھوڑی جو رَناں ایویں کوڑ دی بیماری پَھلا تے دوا گھنن آن باہندن۔ خود ڈسو میں کیا علاج کراں اِناں دا تے کیہڑی بیماری دا علاج کراں۔

''پُتر کئیں آکھے توں بیماری دا علاج کر، علاج تاں مریض دی نیت دا کیتا ویندے۔ ضروری نی ساڈے کول آون والے سارے مریض بیمار وی ہووِن۔ اے جیڑھیاں نِنگریں ہوندن ناں، اِناں کوں سب توں وَڈا اُرولا گھروں نِکل تے باہر دی ہوا جھٹَن دا ہوندے، اِیں سانگے اے بیماری پَھلا تے ساڈے کول آن باہندِن۔ ساڈا کیا ویندے ڈوں پُڑیاں پھکّی دیاں ڈے تے۔ اُناں دی نیت دا علاج تھی ویندے تے اَ ساڈی لائی چلائی وی تھئی راہندی اے''۔

''پر حکیم صاحب! اے تاں بے ایمانی.........''

''بَچہ بے ایمانی وی تاں بیماری اے، جے اَساں ڈوں پُڑیاں نال علاج کر چھوڑیسوں تاں ساڈا کیا ویندے۔ اَساں نہ کریسوں تاں بیا کوئی کریسی۔ اَساں کیوں خوامخواہ آ پڑیں روزی تے لَت مارتے گاہکی خراب کروں''۔ حکیم صاحب اَختا تھی تے بولیا۔

فیاض نے حکیم رام لعل دی گالہہ سُنڑ یں تاں اوندے ایمان دی ماڑی ہِک لِکھے
وِچ دھرتی تے وڑ یں آن تھئی۔ اُوکوں ایویں لگیا جو اُوندے بُت کوں کہیں ڈنڈکیاں نال اِیں
طرحاں کُٹے جو ہڈیاں وی اَندروأندری ڈالے پَھالے تھی تے بھور بن گئین تے اُولوتھ بن
کراہیں کہیں اروڑی تے پے تھیا جِتھ مکھیاں دی بھنکار ای بھنکار رہے۔ فیاض کوں تاں حکیم
رام لعل کہیں فرشتے طرحاں لگدا ہوندا ہا جیڑھا سارا ڈینہہ حکمت دی گدی تے بہہ تے
لاچار مریضاں وچ شفا ونڈیندا راہندے۔ پر جیڑھے حکیم دا روپ اَج اونے ڈِٹھا اُو تاں
کہیں طرحاں وی اُوں حکیم رام لعل نال نہ رَلدا ہا۔ اُو ڈُکھارا تھی تے مطب دے باہروں
نِکل آیا تے باہر لے پَھٹے تے بیٹھے مریضاں کنوں پرو بھرا تھی بیٹھا جیہڑے جو حقیقت ڈیون
توں بعد دَوادی تانگھ تنگھیندے بیٹھے ہَن۔

''جے حکیم لوکیں دی بے ایمانی دا علاج بے ایمانی نال کریسی تاں وَل حکیم دی
بے ایمانی دا علاج کون کریسی''۔ اے سوچ سوچیندے اوندی دید سڑک دے پار گئی تاں کیا
ڈیدھے جو وادھوتے دچھر، ڈو ہیں بٹاں لائی بیٹھِن۔ وادھواُ ئیں پہلے آلی کار خوش تے مگن۔
پر جیویں اوندی نگاہ فیاض تے پئی اُومتھے تے تریڑی پا کنڈ وَلا تے بہہ گیا۔ فیاض کوں اُو ویلا
یاد آ گیا کہ جڈاں اُوندی ذال اُوکوں گھوگھا چاڑھی پئی ہئی تے اُو کُٹی وانگ اُوندی وکیڑ وچ
پَھسکدا پیا ہا۔ فیاض آپڑیں اندر تھیون والی ساری تُرٹ بھج دی کیفیت دے باوجود مُسک پیا
پراے مُسکن ایویں ہا جیویں زہر دا گُھٹ بھر تے بیٹھا ہووے۔

اُو حیران ہا جو کجھے لوک ہن اوندے چار چفیر۔ بغیر کہیں سُنجان دے جیون آلے
لوک پر ہر کہیں نے آپڑیں آپڑیں گھاڑویں سُنجان دے ٹوکرے سر تے رکھے ہوئے ہن۔
ہِک پاسے اِیں ریاست دا حاکم ہے کہ جینے پندرہ لکھ دی ریاستی آبادی دی تقدیر دا فیصلہ
چُھڑی آپڑیں ہاں یا ناں نال کرنے۔ بئے پاسے اُوندا پیُو ہے جئیں ساری زندگی نواب

صاحب دے فوجی بینڈ دیاں سُراں تے جنگھاں مریندے گذار ڈِتی ہے تے ہُن آپڑیں اگلی نسل کوں وی ہیں مُرلی دانا چا بنڑاون چاہندے۔ ہِک اے حکیم ہے کہ جیندی قابلیت دا جگ جہان گواہ ہے پر اُوہوں جگ جہان نال دَروہ پیا کریندے۔ ہِک اے وادھو ہے جیڑھا گھر توں باہرتاں ٹیٹَن بُوان پر گھر وچ ذال توں کھلے پیا کھاندا ہوندے۔ میڈا قصور اے ہے جو میں مَردے دی رگردن چُھڑوائی۔ ہونہہ! کیہو جے لوک ہن اے جیہڑے آپڑیں نہ ہووَن کوں وی ہووَن سمجھدن۔ اوندا دِل کیتا جو اُٹھی تے کہیں پاسے بھج ونجے تے وَل ہوں ویلے واپس آوے جئیں ویلے آپڑیں آپ کوں گول گھنے یا اصلوں مٹی نال مٹی تھی ونجے۔

فیاض کوں اِیویں لگیا جو اے سب لوک محض پچھاویاں دے پچھوں بھجدے ہِن۔ اِناں دا مسئلہ آپڑیں سُنجان نئیں بلکہ اے کہیں بئے دھیان وچ ہن، آپڑیں اَج دے دھیان وِچ۔ اِناں کوں اِیں گالہہ دی پرواہ ای کائنی جو نواب صاحب اِنہاں دیاں نسلاں دی سُنجان کوں کیویں لے مٹی کرن تے تُلیا بیٹھے۔ ایہو نواب تاں ہے جئیں آپڑیں سازشی مشیراں دے آکھے لگ کراہیں پوری ریاست دیاں زمیناں تے پنجاب دے آبادکار آن بلہائین۔ ہِک پاسے بے مفتیاں زمیناں تے اِسٹام دے چار آنے وی سرکاری خزانے وچوں تے ڈوجھے پاسے تَل وطنیاں کیتے چھَڑا ڈٹا۔ اے کیہو جیہا دولہا ہے کہ جئیں آپنی ریاست دی بربادی دے ایرے خود آپڑیں ہتھیں گھٹ چھوڑن۔ خود تاں رُلسی سو رُلسی پر آپڑیں عوام کوں وی صدیاں دے دھکے دھوڑیاں وات ڈے تے ویسی۔

فیاض ڈِھگ زِچکایا تھیا تاں اُٹھی کھڑا تھیا۔ پہلے سوچئیس جو چُپ کرتے گھر لگیا ونجیں پر گھر ہے کیا..... اُوہو روز دا بحث مباحثہ جو نواب کیا فیصلہ کریسی۔ چُلہے تے بیٹھی اماں اَتے مسیت ڈو آندا ویندا اَبا جیہڑا ہندو حکیم توں علاج تاں کرواسگدے پر اے قبول

کرن کوں تیار کائنی جو اوندا پُتر ہُوں ہندو حکیم کول نوکری کرے۔ اُو اے سمجھن توں وی عاجز ہا جو ہِکو جیہا انسان محض آپڑیں مذہب، برادری یا زبان سانگے کتھائیں تعداد وچ گھٹ ہووے تاں گھٹیا کیوں تھی ویندے تے وَدھ ہووے تاں وَدھیا کیوں۔

اِیں چھک دھرُو وِچ فیاض دے پیر اُتھائیں اَٹھر تج گئے۔ اُو نے گردِن وَلا تے حکیم رام لعل دے مطب کوں ڈِٹھا تے ڈُکھاراتھی گیا۔ کتنی اُمیداں نال اُو اِتھ آیا ہا تے کیا سمجھیا ہا حکیم صاحب کوں۔ خالص تے کھرا اِنسان جیندے ہَتھ وچ شفا ہے۔ شفا تاں واقعی اوندے ہَتھ وچ ہئی پر اُو خالص تے کھرا اِنسان کتھاؤں نہ ہا۔ اوندا دِل کیتا جو چیکاں مار مار تے لوکاں کوں ڈسے جو حکیم کوڑا اِنسان ہے تے کوڑیاں دے گُج کھیندے۔ پر اوندے سَنگ وچوں اَلا نہ نِکل سکیا پر لیکن اے گالھ ہئی جو اکھیں دیاں ڈناراں ضرور پُس گیاں۔

اُو نے ٹُرن سانگے پیر اگوں نہیں کیتے پر ڈوہیں بارے بھک تھئے پئے ہَن۔ اُو نے سوچیا پیراں کوں گھسیل تے ٹُرے لیکن کہیں نے اوندی ٹُور کوں مُندر گھدا ہا۔ اوکوں یکدم تُلسی دا خیال آیا۔ اوکوں ڈیکھن دے بعد وی تاں اوندی ایہا حالت تھئی ہئی۔ اُو جتھ ہا، اُتھائیں دا اُتھائیں بُو اتھی تے کھڑ گیا ہا۔ اوکوں لگیا جو اُو تُلسی دے گھر دے باہروں کھڑے تے تُلسی اوکوں ڈیکھ تے اندر ڈو بھجدی پئی ہے۔ ایوں ہولے ہولے ٹپولیاں مریندی تے مُڑ مُڑ پچھوں تے ڈیدھی، اوندے دِل تے آپڑیں پیراں دے نقش اُکیری ویندی ہئی۔

کیا اے تُلسی ہے جینے میکوں اَن ڈِٹھے کمند وِچ ویڑھیا ہوئے!

میں کتھائیں تُلسی پاروں تاں اوندے پُیو دے مطب تے نی پہنچیا!

کیا تُلسی ای میڈی سُنجان ہے!...... اے کیویں تھی سگدے جو کوئی چھوہر میڈی سُنجان بن ونجے........ میں کون تے اُو کون...... میڈی اوندی کیہڑی سانجھ....

''جے تیڈی میڈی کوئی سانجھ نی تاں میڈے بھیتر کون ہے، تیڈے بھیتر کون ہے''۔ ٹلسی ہِک بھلا ندرے دی صورت سوال بن تے اوندے اگوں آن کھڑی تھئی ۔فیاض اوندا وَیلا وَیلا جو بَن ڈیکھ تے وِبل گیا۔اوکوں محسوس تھیا جو دیرے دا پورا بزار اوکوں ڈیدھا پئے، کھلدا پئے، اشارے کریندا پئے۔وادھو دے نچلکے سَب توں اُچے۔وَل وَل دھچر کوں الویندا پے جو ڈیکھا ایکوں،اے میں تے کھلدا ہا جو رَن داز پیڑا چاتی پیا ہَم،ہُن خودکوں ڈیکھنس..... حکیم دی چھوہر دے جو بَن ہَتھوں مُندر یا کھڑے۔

فیاض نے پورے بُت دا زور لاتے آپڑیں پیر گھیلن دی کوشش کیتی۔اُولٹے گھن وچ ای پکھر و پانی تھی گیا۔ہُن تاں اوندی حالت تے ٹلسی وی کھلدی پئی ہئی۔ہر پاسے نچلکے اِی نچلکے، اُچے نچلکے،لوکاں دے نچلکے، وادھو تے دھچر دے نچلکے، ٹلسی دے نچلکے۔پسینہ پورے بُت توں واہندا ہویا گِٹیاں تائیں پہنچیا تاں فیاض کوں لگیا جو اوندے پیر وَلدے ہلکے پُھلکے تھی گن۔ٹلسی دا جادو مُک گیا ہا۔اُو ہِک ڈوں قدم اگوں پچھوں ٹُریا تاں معلوم تھیا جو اُو ٹُر سگدے۔ایں احساس دے نال اِی نچلکیاں دیاں آوازاں وی گونگیاں تھی گیاں۔بزار دے سبھے لوک آپڑیں آپڑیں جاتے وَلدے موجود تے وادھو اُوئیں اُوں ڈو گنڈ کیتی دھچر نال بَتاں ہَکلی بیٹھا ہا۔بزار داسب کُجھ اوئیں دا اوئیں ہا پیا سوائے ٹلسی دے۔بس چَھڑی خشبو ہئی اُوندی جیڑھی جُھمر گھتی کھڑی ہئی۔اُو ہا خشبو جیڑھی فیاض نے اُوں ڈیہاڑے حکیم رام لعل دے گھر دادَر کھڑکاون توں بعد محسوس کیتی ہئی۔

اُونے ہِک واری وَل حکیم صاحب دے مطب ڈو ڈِٹھا۔ایویں لگیا جوائے خشبو کتھاؤں مطب دے اندروں آندی پئی ہے۔کیا اوندی سُنجان ایہا خشبو ہے۔اوندی سمجھ دیاں ساریاں تاکیاں دَڑک دَڑک تے بند تھیون لگ گیاں۔اے خشبو کیا ہے۔ٹلسی خشبو ہے یا خشبو ٹلسی ہے، کُجھ سمجھ نہ آندی پئی ہئی۔فیاض ایں خشبو دے پچھوں پچھوں، پیرا چائی

وَلدا مطب وچ وَڑ گیا۔ حکیم رام لعل دے اگوں مریضاں دی لمبی قطار آپنی واری دی تانگھ وچ بیٹھی ہئی تھئی۔ اُو حکیم صاحب دے نال والی گدی تے ہٹھ تے بہہ گیا۔ حکیم صاحب نے فیاض آلے پاسے ڈِٹھاتے ہولے جیہا مُسک پیا۔ فیاض کوں ایویں لگیا جیویں حکیم رام لعل اُوں توں پُچھد ا پیا ہا ''ڈَس ووئے کا کا..... علاج مریض دی نیت دا کیتا ویندے یا بیماری دا۔ تے جیکوں توں بے ایمانی آہدیں، اُو کیا ہے، بیماری ہے ناں۔ تے وَل اِیں بیماری دا علاج کون کریسی، آپاں کریسوں ناں؟

فیاض نے سَیس چانوائی تے آپڑیں آپ کوں اَلواوَن پئے گیا ''منیند اں جو بے ایمانی ہِک بیماری ہے پَر اے کیویں مناں جو اِیندا علاج اُوں توں وی وَڈی بے ایمانی نال کرنا چاہیدے''۔

(11)

اُوں ڈینہہ دے واقعے توں بعد فیاض مطب وچ تاں شام توں عشاء توڑیں باقاعدگی نال باہون لگ پیا پر پوری کوشش دے باوجود جوان چھوریں دے رش کوں گھٹ نہ کر سکیا جیڑھیاں اوکوں نبض ڈِکھاون دی سِک وچ عصر توں بعد اِی جُھم تھیون لگ پوندیاں ہَن۔ فیاض کُجھ نہ سمجھ سگدا پیا ہا جو اوندی منزل کیہڑی ہے تے سُنجان کیا ہے۔ کیا جنسی حبس دیاں ماریاں اِناں چھوریں دی وینی پکڑتے اُناں دی شافت کوں اَسائس پُچیندے راہونا اِی اوندی سُنجان ہوسی۔ پر سوچیوں وی اُوکوں کوئی جواب نہ مِلدا۔ ہالی توڑیں اے سَب کُجھ کہیں رگڑ دھال وچ ہا۔

حکیم رام لعل دی دُکان تے وَلدے بَر وں باہون دیاں اوندے کول ڈوں دلیلاں ہَن۔ اوّل اے جو کوئی ہُنر تاں ہووے جیڑھا اوندے ہَتھ ہَتھیکڑا ہووے تے ڈوجھا اِیں کم وچ راہندے ہوئے لوکاں نال جُڑ باہون تے اُنہاں دے ڈُکھ ونڈاوَن دا جیہڑا موقع ملدا پیا ہا اُو بیا کہیں جاتے نہ ہا۔ مکریل چھوہریں دا علاج اُونے اے کڈھیا جو اُناں

کوں دھڑ کا دھبا چہ ڈیوّن دی بجائے اُناں دی گالہہ تاں سُن گھندا پر دوا دی بجائے چھڑا پرہیز ڈسیندا جو بے ایمانی وی نہ تھیوے تے مریض دی مرض دا گج وی کجیا راہوے۔ جے کتھائیں جوڑ اُچا ہوندا تے مریض چھوہر اُلٹا گچی پئی ویندی تاں بہوں مجبوری پاروں ہک ڈوں پُڑیاں ڈیونڑیاں اِی پئے ویندیاں۔ فیاض دی اِیں حکمت دے سبب وَڈے گھراں دیاں تنور دی تازی لتھی روٹی طرحاں تتیاں ل تتیاں چھوہریں وی خوش تے حکیم صاحب وی راضی۔ بس گوّیڑ ہا تاں فیاض کیتے کہ جیڑھا کُجھ نہ سمجھ سگدا پیا ہا جو اُو ہے کیا۔ کوئی مَرداویں گشتی کہ جیندے کیتے ہک دُکان دی گدی تے باہون سانگے آپڑیں مرادنگی کوں ویچڑاں وی کوئی میہنڑاں نہ ہا۔

اُو ڈینہہ وی کُجھ عجیب جیہا ہا کہ دیرہ نواب دے بزار دیاں اَدھے کنوں زیادہ دُکاناں بند ہَن۔ نہ وادھو، نہ دھچر تے نہ خمیسا تماخوں والا۔ ایویں لگدا پیا ہا جو پورے بزار وچ کوئی دیہہ پھر گیا ہووے۔ کہیں ڈسیا جو روہی وچ چنن پیر دے میلے دا پنجواں جمعہ ہے تے سبھے لوک ٹولیاں دیاں ٹولیاں خمیس دے سویرے سویرے روہی ڈولڈا رگن اِیں گالہوں جو پنجویں جمعے میلہ بھریندا غضب دا ہے۔ فیاض کوں یاد اِی نہ آیا جو خود اُوندا اَبا تے بے سوتر مسات اَج سویردے چنن پیر روانہ تھی گئے ہَن تے اُو مجبور کرن دے باوجود اُناں دے نال نہ گیا ہا۔ "کیا تھی گئے اوندے چیتے کوں"۔ فیاض سِر پکڑ تے بہہ گیا۔ اے اُٹھاں دیاں قطاراں، رنگلے کجاوے تے کجاویاں وچ بیٹھیاں سِنگریاں پنگریاں ننگریں تے اُناں دے بال تے اُٹھ دی واگ پکڑ تے اگوں دُھر کدے جتواں۔ پرے پرے توں اے میلہ واسی اُٹھاں دیاں ونج ویندڑ قطاراں بنڑا کراہیں ٹُردے تے وَل منزل گھن پندھ کرن توں بعد جتھ کوئی چنڑا اَتے وَیلا پدھر آندا، اُتھائیں اُٹھ ہُشا تے روٹی مانی دے بندوبست کوں لگ ویندے۔

چَنن پیر دے میلے دی رُت آونڑں نال اِی ہر منگل دی شام کوں احمد پور دی کلو والی چُنگی دے نیڑے، خاناں دے پُرانڑیں باغ دے رڑھے میدان وچ میلے والیاں دے قافلے منزل آن کرِن ہاتے وَل ستویں جمعے تئیں بُدھ کوں سویرے سویرے کیکی میکی تے نراں شراں کرن توں بعد چنن پیر دی اگلی منزل ڈوروانہ تھی ویندے جیڑھی عام طور تے دیرے نواب دے پار ہوندی۔

ریاست بہاول پور دے دِل احمد پور دے آسوں پاسوں بہار دی آمد نال اِی میلیاں دا سلسلہ شروع تھی ویندا جنیدے وچوں ترئے میلے بہوں خاص ہوندے ہَن۔ پہلے پہلے فروری وچ چنن پیر دے سَت جمعیاں والے میلے دا پہلا جمعہ شروع تھی ویندا۔ پر رَش صرف چوتھے تے پنجویں جمعے ہوندا۔ ہر کوئی ایہو آہدا جو اِیں پھیرے چوتھا جمعہ ڈاہڈھا بھریندا پئے تاں وَل ہر کوئی چوتھے جمعے دا میل بنڑا گھندا اتے چوتھا جمعہ آپ کنوں آپے بھر تج ویندا۔ ہالی روہی وچ چنن پیر دے میلے دا چوتھا جمعہ ہوندا تاں اُچ شریف دے میلے دا پہلا جمعہ شروع تھی ویندا جیکوں بوہاری والا جمعہ اکھیندا اہا۔ بوہاری توں بعد ڈوجھا جمعہ چھنڑکا والا تے وَل چل سوچل پورے ست جمعے تے اِتھ کروی چوتھے تے پنجویں جمعے دا میلہ بہوں بھریندا۔ اُچ دے میلیاں دے چھیکڑ تو ڑیں اپریل دے ڈوجھے ہفتے وِچ احمد پور دا وِساکھی والا ترئے ڈینہاں دا میلہ عظمت سلطان سئیں دی دربار دے نال والے میدان وچ شروع تھی ویندا۔ پر کمال ہَئی کملے ہوون دی جو فیاض لوکیں کنوں پُچھدا پیا ہا جو اَج دیرے دا بزار بند کیوں ہے۔

اُوں ڈینہہ حکیم رام لعل وی سجھ لتھے توں ,کتھائیں پہلے دِیگر و یلے گھر ڈوروانہ تھی گیا تے ہَٹی ہُن رام دی بجائے فیاض دے حوالے۔ فیاض گدی تے کیا بیٹھا مریض چھوہریں ماکھی دے گھنڑیں وانگ دُکان وِچ ایویں بھنڑکن لگ گیاں جیویں جو ماہنا

اِتھائیں لاتھا ہووے۔لمبی قطار بنڑ یندے بنڑ یندے عشاء تھیون کوں آ گئی پر ہالی توڑیں
وی ڈاہ بارہاں زنانیاں مطب وِچ ٹوپی والے بُرقعے پا کراہیں اَکھیں دے سامنے گی
کروشیئے والی جالی وچوں اَکھیں بڑکیندیاں بیٹھیاں ہَن۔فیاض پَتلی جالی والے پردے
وچوں ڈیدھا بیٹھا ہا جو جئیں ویلے ڈوں چِٹے برقعے والیاں زنانیاں دی واری آندی ہے اُو
سُرکِ تے وَل چھیکڑ وچ وَنج باہندنِ۔اُو حیران تھیا جو پہلے واری گھنن دی بجائے اُو وَل
وَل چھیکڑ وچ کیوں ونجن باہندن۔ایہو گوڑ کریندے کریندے پورا مطب خالی تھی گیا پر اُو
ڈوہیں آپڑیں جا جیویں نتھ تے بیٹھیاں ہَن، اُوئیں بیٹھیاں ریہاں۔عشاء دی بانگ
تھیون کوں آئی تاں فیاض نے خود اَلوایا جو مائی بی بی ہَتھ ڈِکھاونڑیں تاں ڈِکھا گھنو نہ تاں
دُکان بند کریندوں۔

فیاض دے اَلواوَن تے ہِک زنانی نے ڈوجھی کوں گوڈے نال اگوں تے دِھکیا
تے اُو سُرک تے فیاض دے سامڑیں آن بیٹھی اِیں طرحاں جو ڈوہیں دے اَدھ وچ چھَڑا
جالی والا پردہ ہا۔اُو نے برقعے وچوں ہَتھ کڈھیا تاں لگیا جو کہیں جوان چھوہر دا گِپلا گِپلا
ہَتھ تے گرولی وِنی ہے۔چھوہر نے پردے وچوں کِسنی اگوہیں کیتی تاں فیاض نے
اوندے گِنے مزید ڈِٹھے بغیر اُنگلیں اِیں طرحاں نَبض تے رکھیاں جو اُوندا پورا ہَتھ وِنی
باہروں بھَوں گیا۔پتہ نی منٹ سیکنڈ وچ کیا تھیا،فیاض نے آبڑغت اُوندی وِنی توں اُنگلیں
ایویں چاتیاں جیویں جو بلدا انگارہ اُوندے ہَتھ وِچ آ گیا ہووے۔ اِیں توں پہلے کہ
سامڑیں بیٹھی زنانی کُجھ سمجھ سگدی،اوندا سجا ہَتھ اوندی جھولی وچ زَپ آن تھیا۔

فیاض نے ہُن تئیں پتہ نی کتنیاں زنانیاں دے لِنگ ڈِٹھے ہو سن پر اِیوں بلدی
ہوئی وِنی شاید ای کڈہائیں اوندے ہَتھ وچ آئی ہوسی کہ جیندی نبض بُخار دی کوئی ظاہری
نشانی دے بغیر وی اِیوں ٹپدی پئی ہئی جیویں جو رَن کئی کوہ پَندھ توں دھروکڑی لا کراہیں

ہنڑیں ہنڑیں آئی ہووے تے ساکدی بیٹھی ہووے۔ فیاض کوں اِیں چھوہر دالِنگ سُنجاپو محسوس تھیا پر یاد نہ آندا پیا ہا جو کتھ اُوندا ہَتھ اُوندے اَنگ کوں لگیا ہا۔ شاید اِتھائیں مطب وچ!...... پر کوئنا.... مطب وچ اِیں طرحاں دی بلدی بکھدی بھاء وانگر ذال کڈہائیں نی آئی.... جے کوئی نی آئی تاں وَل اے کون اے۔ نہ چاہندے ہوئے وی فیاض دی نگاہ وَل وَل چھوہر دے منہ والے پاسے اُلر دی پئی ہئی۔

اتنی دیر وچ اُوں چھوہر نے برقعہ اُتوں تے کیتا تے سبھو کُجھ سوجھل تھی گیا۔ اے تاں مہراں ہئی۔ پر اُوں ڈینہہ دے غیظ غضب کنوں بالکل مختلف، سنگری پنگری تے لاٹاں مریندی۔ فیاض آپڑیں آپ کوں وی بھَوروں لگن لگ پیا۔ لیکن ایندی نبض تاں کوئی بئی کہانی سُنڑ یندی پئی ہے۔ فیاض نے بُھتر تیج تے اِڈے اُڈے ڈِٹھا کہ کوئی ڈیدھا تاں نی پیا۔ پر اُتھ کون ڈیکھے ہا۔ اوکوں یاد آیا جو اَج تاں بئے ملازم وی چنن پیر دے میلے دی چُھٹی تے ہِن تے بزار وی سارا بند ہے۔ وَل وی او نے اُٹھی تے چھوٹی دَری وچوں باہر جھاتی ماری پر دور نزدیک نہ کوئی بندہ تے نہ بندے دی ذات۔ فیاض وَلدے ہِروں گدی تے بہہ تاں گیا پر گھبراہالی توڑیں نہ ویندا پیا ہا۔ فیاض دی اے حالت ڈیکھ تے مہراں مُسک پئی تے ڈوجھی زنانی نے وی برقع چا چھوڑیا۔ اے مہراں دی سَس ہائی۔

سَس دے سُورن تے مہراں نے ہِک دفعہ وَل اگوں تھی کراہیں آپڑیں بچی وینی فیاض دے ہَتھ وچ ڈے چھوڑی۔ لِنگ اُوئیں بھاء آلی کارسڑکدے تے نبض اُوئیں دُلکی ٹورٹُردی۔ فیاض نے کُجھ آکھن کیتے منہ کھولیا پر زبان سُک تے لکڑا تے ہوٹھاں تے وِریاں اِی وِریاں۔ اُو ڈوہیں زنانیاں فیاض دے منہ ڈو ٹُرٹُر ڈیدھیاں پیاں ہَن جو نِکا حکیم ہَتھ ڈیکھن توں بعد کُجھ تاں ڈسیسی۔ لیکن اوندا منہ کون کھولے تے کیویں کھولے۔

''پُتر خیر تاں ہے نونہہ میڈی کوں''..... اَدھ کھڑ ذال وی اگوں تے سُر تے

مہراں نال ہِک تے بہہ گئی۔

"ڳجھ نی سب خیراے..... بس شادی کرڈیوتاں سب ٹھیک تھی ویسی۔ دوادارو دی لوڑھ کائنی"........... فیاض دے وِلبن تے مہراں دی سَس تاں زوردی کھل پئی پر مہراں دا مُسکن بند تھی گیا تے اُوا کھیں پَٹ کراہیں فیاض ڈوڈیکھن بہہ گئی۔

"توں تاں اصلوں چریا تھی گئیں"۔ مہراں دی سَس نے سر پکڑ گھدا۔ "کیہو جیہا حکیم بنڑیاں بیٹھیں، نونہہ میڈی چنگی بھلی پَرنی پَتری ہے...... مہراں ہے، وادھو دے گھر والی"........

"پر نبض ایندی تاں کنواریاں والی ہے"۔ گالہہ جَھلن دے باوجود فیاض دے منہ اچوں کیا نکلی اَدھ کھڑ ذال نے نہوریاں والے وَین کرنے شروع کر ڈِتے۔ وَین کیا ہَن کہانی ہئی جیندے وِچ مہراں کوں پیٹ نہ تھیون تے اِیں پاروں اُوندی جَد مُکن دے اندیشے موریہی ہَن۔ وَین وَین وچ مہران دی سَس اے وی ڈَسی گئی جو بال نہ تھیون وچ مہراں دا قصور کائنی۔ "اے شودی تاں لَتھے دریا دی بھوئیں طرحاں زور وِچ ہے، جے بچارا اِی کُرٹ تھی ونجے تاں بھوئیں کیا کرے"۔

"اماں! میں تاں ایہوا کھیساں جو وادھو کوں آکھو سویلے حکیم صاحب کو حقیقت ڈیوے، رب چنگائی کریسے"۔ فیاض دا وِلبن کُجھ کُجھ ٹھاردا ویندا ہا۔

"توں تاں اُلک گالہائیں...... جے وادھو حکیم کوں ڈِکھاوَن تے راضی تھیوے ہا تاں میں چھوہر کوں نال لاتے اِتھ اِیں ویلے تیڈے کول کیوں آواں ہا۔ توں آپ ڈِٹھی تاں کھڑیں جو مہراں کوں بیٹھے بیٹھے کجھا دورہ پوندے۔ اُوں ڈیہاڑے توں نہ ہوندا تاں میڈا گھر برباد تھی گیا ہا۔ اے مہراں پئے کوں مارتے خود پھاسی چڑھ ونجے ہا۔ پُتر! وال میں دُھپ وچ چٹے نی کیتے۔ سمجھدی آں جو جوان چھوہر کوں کیا لوڑھیندا ہوندے۔ پر کیا کراں

اگوں چاواں تاں آپ ننگی، پچھوں چاواں تاں آپ''........وادھودی مادیاں اکھیں وچوں وَل ہنجوں واہوَن لگ پئے۔

فیاض اِیں ساری رام کہانی توں بعد جذباتی طور تے سنبھل گیاہا۔اونے مہراں ڈوڈِٹھا۔خلافِ توقع اُو بالکل لاتعلق لگدی پئی ہئی جیویں کُجھ ہے تاں ٹھیک نی تاں وَل وی ٹھیک۔لیکن اِیں دوران کہیں کہیں ویلے اُو فیاض کوں ایویں ڈیدھی ہئی کہ جیویں کُجھ آکھن چاہندی ہووے، کُجھ منگن چاہندی ہووے، کُجھ گھنن چاہندی ہووے۔

فیاض کوں سوچاں وِچ دِگھریا ڈیکھ تے وادھودی ماء مہراں کوں پچھوں تے ہٹا تے خود اَگی تے سُرِک آئی۔''پُتر میں اَج تیڈے کنیں چھڑا آپنی نونہہ دے دے دارُو واسطے نی آئی، میں تیڈے کول آپڑیں جد بچاون سانگے آئی ہاں۔وادھو میڈا ہکو پُتر ہے، جے اُوندی اولاد نہ تھئی تے اُو اوترک ٹُر گیا تاں میڈی جَد تاں ختم تھی گئی۔کہیں نے ساڈیاں قبراں تے پُھل پَتری سٹن وی نی آونڑاں۔میڈا پُتر ای توں اِیں، حکیم اِی توں تے میڈے جُھگے دا دارُو وی توں۔توں میڈا بھلا کر چا، اللہ تیڈا بَھلا کریسی''۔

''ٹھیک ہے اَماں..... توں سویرے وادھوکوں گھن آویں، حکیم صاحب کوں تیڈی سفارش میں وی کر ڈیساں۔باقی جو رَب کوں منظور''۔فیاض گدی توں اُٹھن لگیا جو مطب بند کرن دا آہر کرے پر وادھودی ماء نے یکدم اُدھر تج تے اُوکوں باہیں کنوں وَٹھیا تے وَلدا بلہا گھدا۔فیاض حیران تھی تے گدی تے دھڑپ تھیا۔

''میڈی پوری گالہہ تاں تیئں سُنی کائنی۔وادھو اَج چنن پیر دے میلے تے گیا ہوئے۔توں مہربانی چا کر۔میں چاہندی آں جو تیڈی وِیچ پووے تے میں وی سُکھی تھی تے مُرسگاں جو کوئی تاں ہے جیڑھا میڈی قبر تے قُل کلمہ پڑھن آسی''........وادھودی ماء نے تکھے تکھے گالہہ مکئی تے لمبا ساہ بھر تے وَلدی ہٹھ بیٹھی۔

''تَڈی وَٹاوَن! اے کیا ہوندے''...... فیاض نے حیرت دے نال نال زچ تھی تے پُچھیا۔

''پُتر........ تَڈی وَٹاوَن''...... وادھودی ماء ہِک ہِک لفظ چِتھ تے بولیا جو فیاض سمجھ ونجے پر فیاض دیاں اِکھیں وِچ اُوئیں دا اُوئیں اُوپرا رَنگ ہا۔ ''میں تاں اَج تک نی سُنڑ یا تَڈی وَٹاوَن''۔ فیاض دی نگاہ اُلری تاں مہراں دے رُخ تے وَنج ٹِکی۔ لاتعلق نظرن والی مہراں دیاں اَکھیں وچوں ہنجوں آپ کنوں آپے ویہہ کراہیں گلھاں پُساپُسا تلوں تے ڈھاندے پئے ہَن۔ لاتعلقی تھوڑی گھٹ تھئی تاں اوندی جا ہِک عجیب جئے اَن سونہے شکوے نے گھن گھدی۔

''پُتر تیکوں کیویں سمجھاواں تَڈی وَٹاون''..... اَدھ کھڑ ذال سِر پکڑ تے بہہ گئی۔ ''بہوں پُرانی رِیت ہے، صدیاں پُرانی۔ ہے تاں نِراز ہر دا گھُٹ پر کیا کراں وادھودی نسل وی تاں اگوں تے ٹورنی ہے۔ پُتر اے کوئی انوکھڑی گالھ نی جیڑھی میں نیتی بیٹھی آں آپنی نونہہ دا گھر بچاون کیتے۔ وادھوکوں چنگا بھلا پتہ ہے جو کان قصور ہوندے وِچ ہے وَل وی اُو آپنے پیراں تے پانی نی پوون ڈیندا پیا۔ جُو اناں دا سیب جو تھیا، مارِن وی سہی تے پَتھکن وی نہ ڈیون۔ اُلٹا مہراں شودی کوں طلاق ڈیوَن تے تُلیا وَدے۔ ڈَس ہُن میں گھوگھا کھا تے تیڈے کنوں آپنے خاندان دا وارث نہ پِناں تاں کیہڑے دَر تے ونجاں''۔ وادھودی ماء دیاں اکھیں وچوں وَل ہنجوں بِر بِر واہوَن لگ گئے۔

فیاض کُجھ کُجھ سمجھ گیا جو اوندے کنوں کیہو جئے دارو دا تقاضا تھیندا پئے۔ ''تَڈی کیوں جو بسترے دے تلے وِچھاوَن والے پڑچھے کوں آہدن اِیں گالھوں وادھودی ماء آپنے خاندان دا وارث جماوَن کیتے میڈے ناں دی تَڈی آپنے ناکارہ پُتر دی تَڈی نال وَٹاوَن چاہندی اے۔ کتنی غلیظ حرکت ہے۔ کتنی بے غیرتی ہے''۔ فیاض دا دماغ ہُن تکھے

تکھے سوچن لگ پیا ہا۔

''اماں نہ تاں میں اے بے غیرتی کر سگداں تے نہ تیڈی نونہہ اِیں زور دے مسائیں دے تعلق کوں قبول کریسی۔ میں کیویں من گھناں جو میڈا ابال تیڈے پتر دے گھر وچ حرام دا بال بَن تے وڈا تھیوے تے وادھو کوں پتہ نہ لگے۔ فرض کرو پتہ نی وی لگدا تاں وَل وی اے حرام کاری میں نی کر سگدا، خاص طور تے اُجھی اَدھ ادھوری اولاد کیتے جیڑھی ساری زندگی آپنی شناخت دی تلاش وچ اِی رُلدی راہوے''۔

فیاض دی اے تقریر ہالی اَدھ وِچ اِی ہئی جو مہراں بلدی بھادا شعلہ بَن تے اُٹھی کھڑی تھئی۔ فیاض کوں اوندا چہرہ اُوئیں لگیا جیویں جو وادھو کوں گھوگھا ڈیندے ویلے ہا۔ بھال ایویں پوندی ہئی جو اُوندا سارا بُت اِیں بھاء وچ ڈلیکو ڈلیک تھی ویسی۔ فیاض کوں جیڑھیاں اکھیں نال اُوڈیدھی پئی ہئی اُناں وِچ قہر، غضب، نفرت اَتے ناراضگی دے سبھے رَنگ رَل مَل کراہیں شوکدے پے ہِن۔ فیاض کوں اِناں اَکھیں نال مسلسل ڈیدھے ہوئے اُونے ہِک ہَتھ نال سَس کوں چوڑی کنوں پکڑیا تے گھسیل تے اُٹھا کھڑا ایس۔ اُوندی پوری کوشش ہئی جو جلدی کنوں جلدی سَس آپنی کوں مطب دے دروازے وچوں باہر ڈو چھک ونجے۔ سَس اوندی اِیں حالت وچ اِی باہر نِکلن توں پہلے دروازے وِچ رُکی تے فیاض کوں اَلواتے بولی۔ ''پُتر توں رِیت رَسم کوں بے شک دفع کریں ہا پر ڈوں مجبور عورتاں نال اے سلوک تیکوں ٹھاہندا نہ ہا۔ توں سُنجان دی گالہہ کرینی ناں، ہِک گالہہ میڈی وی یاد رکھیں، سُنجان بھوئیں نال ہوندی اے، بجارے نال کائناں''۔

(12)

کُجھ ڈینہہ تاں خیر وِہانی پر تھوڑے ڈینہاں بعد حکیم صاحب کوں آپڑیں کوچوان دیاں حرکتاں تے بے معلوماں شک گزریا۔کوئی بئے حالات ہوندے تاں شاید اے گالھیں حکیم صاحب کوں محسوس وی نہ تھیندیاں پر حالات دی اِیں گھڑی وچ کہیں وی انوکھڑی سُن گُن کوں گنڈھ بدھواں سڑاں عقل مندی دے تقاضیاں دے برخلاف ہئی۔تھیا اِیں جو ہک ڈینہہ حکیم رام لعل سویرے گھروں نِکلدیاں ہویاں روز والے ٹائم توں کُجھ دیر پہلے نِکل پیا ۔اُو کیا ڈیدھے جو احمد پور دا چھٹیا ہویا پیری بدمعاش اوندے کوچوان دے گن وِچ گھن گُھن لائی کھڑے۔جیویں اِی پیری دی نگاہ حکیم تے پئی اُو منہ پرتی تے کرتے ٹُر پیا پر ویندے ویندے جیں طرحاں اونے کانی اَکھ نال حکیم صاحب ڈو ڈِٹھا،اُو ڈیکھنا خیری نہ لگدا پیا ہا۔حکیم رام لعل نے کوچوان نال حال حویلا کیتا پر اُونے پکڑائی نہ ڈِتی۔ایندے سبب حکیم صاحب دی پریشانی ہئی وی وَدھ گئی۔

جون 1947ء دے بعد تاں ہندوستان دے سیاسی واقعات دی رفتار کُجھ اتنی

تیز تھی گئی جو سویر شام دا اعتبار نہ رہ گیا۔ عام لوکاں واسطے خبر دا کوئی خاص ذریعہ نہ ہا۔ تہوں ہر پاسے افواہواں دے جکھڑ جھولے چلدے راہندے۔ ہک اُدھ بندہ جیندی پہنچ اخباراں یا آل انڈیا ریڈیو نال ہوندی ہئی اُو نے وی لوکیں تک پُچاونی تاں گھاڑویں خبر اِی پُچاونی جیندے نال ریاستی خلقت خاص طور تے اقلیتی برادری وچ پریشانی ہئی وی زیادہ تھی ویندی ۔لگدا ایویں ہا جو پاکستان تاں سویرے بنڑیا یا شام تئیں پر اِیں گالہہ دی پکی خبر کتھاؤں نہ آندی جو ریاست بہاول پور دا نواب کیا فیصلہ کریسی۔ کیوں جو اوندے فیصلے تے اِی لکھاں ہندوواں تے سکھاں دی جان تے جائیداد دا فیصلہ تھیونڑا ہا۔

اِیں پریشانی وِچ وی سوڈھی حکیم رام لعل دے گھر پھیرا پاوَن دا کوئی نہ کوئی موقع ضرور گول گھندا تے وَل ٹھک کر تے اندر کمرے وچ۔ کھادا پیتا، ٹھنگور لاتا، خاطر داری کرائی تے بھجدی دا میل تھی گیا۔ یلویڑیاں وَٹیندی تُلسی روز دعا منگدی جو اَج تاں اوندا پیو جلدی گھر آ ونجیں تے لچھن ڈیکھے اعتباری سانڈھو تے وفادار ذال بی بی دے۔ تے وَل ہک جیہاڑے حکیم صاحب واقعی عین ہوں ویلے گھر دی کُنڈی کھڑکا بیٹھا کہ جئیں ویلے اُو ڈوہیں کمرے وِچ بلاولیاں کریندے بیٹھے ہَن۔ تُلسی نے تاں اِیں گالہوں بھج تے کُنڈی کھولی جو متاں فیاض نہ ہووے پر پیو کوں ڈیکھ تے وی اوندے بھیتر کہیں لُکی ہوئی خواہش کوں سکون جیہا ملیا جو ہُن ڈیکھو پھا کا پوندا اُسو پوندا۔ حکیم صاحب آپڑیں کمرے ڈو ونجن لگیا تاں تُلسی نے خود اَلوایا جو اوندی ماء تے چاچا سوڈھی اِڈے ہِن اِیں کمرے وِچ۔ لیکن ایندے باوجود حکیم رام لعل آپڑیں کمرے ڈو منہ کیتی گیا اے آکھ تے جو اُناں ڈوہیں کوں اِڈہائیں بھیج چا۔ پیو دی گالہہ سُن تے تُلسی جِتھ ہئی اُتھائیں اَکڑ تیج تے رہ گئی۔

''اے کیہو جئی منزل ہوندی ہے شادی شدہ زندگی وِچ جو ہک بئے دے پچھوں مَرن مارن والے، ہک بئے کنوں انجے تھی کراہیں، ہک بئے کنوں جان چھڑوینڈے

وَدے ہوندِن۔نویں نویں شادی توں بعد ہِک ڈوجھے دے پِچھادیں تے وِی شک کرن والے،شک تاں کیا پَک تے وی توجہ نی کریندے تے اُکھنوٹی کر گھندن۔اے وِی نی جو ڈوہائیں وِچ جسمانی تقاضیاں دی خواہش نہ راہندی ہوسی،خواہش ہے تاں چاچا سوڈھی اُوایا پوایا سبھو کُجھ چھوڑتے ساڈے گھر آن باہندے۔خواہش ہوندی ہوسی تاں میڈے پیُو کوں متھے تے تریڑی پاتے زِچکائی نال ڈیکھن والی میڈی اماں ہِک غیر بندے کوں چُھڑے ڈیکھن نال اِی ٹھرٹھروِیندی ہے"۔

تُلسی دا دماغ شاید بیاں وی بھنوالیاں کھاندا جے اُوندی ماء تے چاچا سوڈھی بے شرمی نال اُوندے کول آتے اے نہ پُچھدے جو کون آیا ہا۔حکیم صاحب دے بے وقتے گھر آون تے ڈوہائیں نے حیران تھی تے ہِک ڈوجھے کوں ڈِٹھا تے وَل اگوں پِچھوں حکیم دے کمرے وِچ وَڑ گئے۔تُلسی ہالی توڑیں اُوئیں دی اُوئیں دلان وچ کھڑی ہئی تھئی۔ اوکوں آپنی سوچ دے کہیں وی پکھ دا جواب نہ مِلدا اپیا ہا۔تُلسی کوں رہ رہ تے کاوِڑ آندی پئی ہئی تاں صرف آپنے پیُو تے۔"کیا اوندا کم صرف اتجھی گاں کوں پالنا رہ گئے جیڑھی کھیر کہیں ہئی جاونج تے ڈیندی ہے"۔

ڈوجھے پاسے کمرے وِچ سوڈھی نے حکیم رام لعل نال ایہو ناٹک کیتا جو اِناں بدلدے ہوئے حالات وچ جتی جلدی تھی سگے تُلسی دا مُکلاوا کر ڈتا ونجے کیوں جو چنگائی ڈوہیں گھراں دی ہِیندے وچ ہے۔آوَن والے ڈینہاں دا کیا پتہ،کیا تھیندے۔حکیم صاحب نے ذال کنے ڈِٹھا۔اوکوں کیا انکار تھی سگدا ہا۔لہذا ایہو طے تھیا جو باقی قریبی رشتے داراں دی صلاح صباح نال بارہاں ڈینہاں بعد تُلسی دی ڈولی ٹور ڈِتی ونجے۔

سوڈھی کمرے وچوں نِکلیا تاں رادھی وی اوندے پِچھوں پِچھوں باہر نکل آئی تے تِروَخ تے بولی"کیا ضرورت ہئی تُلسی دے مُکلاوے دی گالہہ کرن دی"۔

''ضرورت ہئی ناں''...... سوڈھی اوکوں اُکھ مارتے بولیا۔ ''کیا ڈساں ہاں جو اِتھ میں کیا کرن آیا بیٹھا ہَم''۔

''ہونہہ.... جیویں اوکوں پتہ کائنی''...... رادھی نے منہ وِچ بُڑبُڑ کیتی

''کیا آکھی!''...... سوڈھی ویندا ویندا کھڑ و گیا

''کُجھ نی''..... رادھی نے اوکوں اُوئیں سڑتے جواب ڈِتا جیویں اُو پئے کوں ڈیندی ہوندی ہئی۔ اتنی دیر وچ اُناں دی نگاہ تُلسی تے پئی جیڑھی دالان دی ہوں نکر وچ اُتھائیں اُوئیں بُت بن تے کھڑی ہئی کہ جتھاں اُناں دے حکیم دے کمرے وچ ونجن توں پہلے کھڑی ہئی۔ آپڑیں مُکلاوے دی گالہہ سُن تے اوندے اندر دی ساری بے قراری اوندے رُخ تے جران کیتی کھڑی ہئی۔ اِیں کنوں پہلے کہ رادھی کُجھ اکیندی سوڈھی زور دا کھل پیا۔ ''کاکی.... موُنجھی کیہڑی گالہوں، تیاری کر تیاری مُکلاوے دی، کیوں جو بارھویں ڈینہہ تیڈی ڈولی میڈے گھر''۔ اَج تاں اِیویں لگدا پیا ہا جو سوڈھی دے مَن دا سارا کھوٹ، لُدھپ بن تے اوندیاں اکھیں وچ تے لیلھوں بن تے اوندے منہ وچ آ گئے۔ تُلسی تاں خیر چُپ ہئی پر رادھی کیتے سوڈھی دی نیت دے وَٹے جیندے جاگدے وَٹھوئیں بن تے اَکھیں دے اگوں تُرن پئے گے۔ ایندے باوجود اوکوں لگدا نہ ہا جو سوڈھی بے وفائی کریسی۔

''کم از کم اے تاں ڈیکھ گھنسی جو اُوندے کیتے میں کیا سلوک کیتم آپنے پئے دے نال۔ پر مرداں دا کیا اعتبار... ہِک لحظے وچ ساری راند کوں ٹُھڈا مار تے ویندے تھیندن۔ جے سوڈھی نے تُلسی دے مُکلاوے توں بعد اوکوں ٹُھڈا مار چھوڑیا تاں مادے ڈیونڑیں ہُن دھی کوں ڈیونڑیں پوسن''۔ رادھی سمجھن دے باوجود کُجھ نہ سمجھن چاہندی ہئی۔ بس خواباں وچ اِی راہون چاہندی ہئی۔

ڈوجھے پاسے پیری بدمعاش تے آپڑیں کوچوان ملازم دے میل ملاپ کوں ڈیکھ
کراہیں حکیم رام لعل وی اَج ہِک فیصلہ کرتے آیا ہا جونواب صاحب بھاویں جو فیصلہ کرے
اوکوں خاندان سمیت سنبھل تے راہونا پوسی۔ سنبھلن کیا جو سبھو قیمتی اسباب ہولے ڈاڈھے
وِیچ وَٹا تے ہتھیکڑا کر باہوے، مطب تے گھٹ باہوے بس ڈو چار گھنٹیاں کیتے تے
آندیاں ویندیاں پہلے کنوں زیادہ ہُشیاری۔ اصل چنتا اوکوں اے ہئی جو روز دی آمدِن گھر
کیویں چاتے آوے۔ پیری جیہے بدمعاش وی ہیں کئو وِچ ہَن جو کہیں طریقے اوندی روز
دی کمائی، جڈاں چوکھی ہووے، لُٹ رگھدی ونجے۔ اِناں ساریاں سوچاں نے ڈینہاں
وِچ حکیم صاحب دی بُوتھی لہا چھوڑی۔ ہر ویلے ذہن وچ ہکو خیال رہندا جو اعتبار کرے تاں
کیندے اُتے کرے۔ ''آخر کہیں تے تاں کرنا ہوسی''۔ پر ہر پاسے دی سوچ توں بعد ہکو
چہرہ اوندے ذہن وچ وَل وَل اُبھردا، فیاض دا چہرہ۔ جے اکھیں نوٹ تے کہیں تے اعتبار
تھی سگدے تاں اُو چھڑا فیاض ہئی، بیا کوئی کائنا۔ مَڈی سانھن بارے ہِک خیال اے وی
ہئی جو فیاض کوں آپنے نال ٹانگے اُتے گھدی آیا کرے پر ہِئی چنتا اِیں گالھہ دی وی ہئی جو
فیاض اگر اوندے نال ای مطب توں اُٹھی آیا تاں مطب دا کیا بنڑسی تے گاہکی دا کیا
تھیسی۔ جئیں ویلے پیسے نہ رہیے تاں احتیاط کِدھ دی۔ اُخیر فیصلہ ایہو تھیا جو تھولے بہتے
پیسے حکیم رام لعل پھتوئی دے اندرلے خانے لُکائی آندا راہسی تے باقی دی ساری آمدن
فیاض ڈینہہ لتھے حکیم صاحب کوں ڈیون توں بعد وَل گھر ڈوویندا راہسی۔

(13)

فیاض دے رویے نے مہراں کوں جذباتی لحاظ نال ڈال پھال چھوڑیا ہا۔ اوکوں اندازہ اِی نہ ہا جو مَرداں دی دنیا وچ عورت نال اِیں طرحاں دا سلوک تھی سگدے۔ اُوکوں وادھو تے فیاض ڈوہائیں وِچ کوئی فرق محسوس نہ تھیا۔ عورت کوں تُھڈ یاں وات رکھ تے بے عزتا کرن دے معاملے وچ ڈوہائیں دا وَرتاوا ہِکو جیہا ہا۔ اُوسوچیندی ہائی تے روندی ہئی جو عورت کُنے محض عورت ہووَن دے مان دے علاوہ بیا ہوندا کیا ہے پر اِناں ڈوہائیں مرداں نے اُوندے عورت ہودن کوں اِی خوار کر چھوڑے۔ سِدھا دَھک اوندی تریمتا دے مان اُتے سُنجان تے۔

عورت کیتے آپڑاں آپ، آپڑاں جسم، آپڑاں مان کہیں مرد دے حوالے کرن، اعتبار دی انتہا ہوندی ہے۔ اے کیہو جئے مرد ہِن کہ جنھاں نے اِیں اعتبار کوں چیڑاں چیڑاں کر چھوڑے۔ پہلے اوندے ماپیو نے وادھو دے حوالے چا کیتا، اے جاتے بغیر جو اُو عورت دے لائق وی ہے یا کائنا۔ اُو نے ہر واری اوندے عورت ہووَن دی بے حُرمتی تاں

کیتی سُو کیتی اُوندے اندر کمتری دا احساس اتنا ودھا چھوڑیا جو اوکوں آپڑیں جسم کنوں ای نفرت تھی گئی اِتنی نفرت کہ اُوندا جسم کہیں مرد دے اندر دا مرد جگاوَن توں وی وانداتھی گیا ہا۔اے ہِک ایجھا مرحلہ ہا کہ جتھ اُوندی سمجھ وی مُتاوے وات آ گئی۔ کُجھ سمجھ نہ آندا ہا جو وادھو نامرد ہے یا اُوخود ناعورت۔شادی توں بعد جئیں ویلے رِکتھاوَں بال بچے دے آثار نظر نہ آئے تاں ہِک ڈینہہ اوندی سَس نے حال چا تا۔مہراں جتنا جانڑدی ہئی، کھول سُنایا ۔سَس اوندی سمجھ تاں گئی پر وَل وی نونہہ کوں تلے لائی رکھن کیتے چھک چھوڑیُس جو اماں جُوان کوں جُوان رَن بنڑیندی ہے۔ جے رَن اِی برف ہوسی تاں جُوان دے پانی وِچ اُبالا رِکتھوں آسی۔

سَس دی گالہہ سُن تے مہراں کوں ایویں لگیا جو اُونداوجود برف والے پھَٹے تے پئی کوئی باری بھک ہے، پکی برف دی بھک کہ جیندے وچ لگن والا سُوا وی نہ تاں ایکوں کھتور سگدے تے نہ تروڑ سگدے، محض بھور بھُور چھُوڑیندے۔سَس اوندی نے مہراں کوں برف توں بھاء بناوَن کیتے کئی ٹونے ٹوٹکے شروع کر ڈِتے۔پنساری کنوں چھوہارے منگوا تے روز اُناں کوں چلہے دی کیری وچ پُور تے بھُن کراہیں تتے تتے مہراں کوں کھوائے ویندے۔رَس گٹ گُڑکوں دیسی گھیو وچ تڑکا تے اوندی دھوں کڈھیندی لُپری زرنہاں تے کَرکناک کُکڑ دے انڈیاں دا حلوہ ڈینہہ لاتوں پہلے پکوایا ویندا جو کہیں طرحاں اوندے اندر دی سُتی ہوئی عورت کوں جگایا ونجے اے سوچے بغیر جو اُوتاں پہلے اِی بھاء ہے، اوندے اندر دی عورت تاں پہلے اِی جگراتیاں دی ماری ہے، جے ہِک مچ بھَر گئی تاں کیا تھیسی ۔نتیجہ تاں اُوہو نکلیا جو نکلنا ہا۔مہراں دے اندر دی بھاء نے ڈُکھدیاں ڈُکھدیاں بیاوی مَچ مچا چھوڑیا ۔اُوندے اندر دی عورت کوں تندر تاں پہلے اِی کانئا ہئی ، راہندی سہندی کسر ٹونے ٹوٹکیاں نے پوری کر چھوڑی۔ باہر دیاں اَکھیں تاں پہلے پنج تے باہر ہَن ، اندر دی اَکھ وی ہُن تار

وَنج لگی۔

پر اے سمھو گجھ وادھو دے کیا لیکھے جتھ ٹھاڈِل نے گوڈے گٹیاں کوں چھوڑ، سوچاں تک کوں گھیڑ نال مُندر چھوڑیا ہا۔ ایں پُٹھے علاج دے سبب مہراں دا آوی تھیا بُت تڑ کیا وی سہی تے تڑکا ئِیس وی رَج تے۔اُوندے نیڑے آون توں چالو وادھو ہتھوں ہُنیج تے بیاوی بھاڑی پئے گیا تے اُٹھے ویلے دی شرمساری توں منہ لکاون کیتے اُلٹا مہراں کوں کھلا بُجا شروع کر ڈِتُس جورَن کہیں طرحاں تاں زور زبردستی نال قابو وچ آئی راہسی۔ایں ساری راند دا بھوگ تاں وَل وی مہراں بھگیندی وَدی ہئی سوائے ہِک تبدیلی دے جو سَس اوندی آپنی ہار مَن کراہیں ہِک بیادا کھیڈ ن تے آ گئی۔بظاہر اُو ہر کم وِچ آپنی نہونہہ دی وَٹب کریندی نہ تھکدی پر اتنا تاں مہراں وی سمجھدی ہئی جو اوندی سَس دیاں ساریاں مہربانیاں، صرف آپڑیں پُتر دا گھر گجن تے اُوندا وارث جماون توڑیں ہَن۔

اِیں ساری کہانی وچ اَن ڈِٹھا موڑ تاں اُوں ویلے آیا کہ جڈاں فیاض نے ہِک اَن سونہی چھوہر کوں آپنی وَکیڑ اِچ گھن کراہیں سنیہا ڈے چھوڑیا جو سارے جُوان وادھو نی ہوندے۔مہراں بھاویں جو فیاض دی پکڑ وچ ذہنی طور تے پکڑیج چُکی ہئی پر وَل وی اے حوصلہ نہ رکھیند ی ہئی جو اُوکوں تڑیں پئے دی گدی تے آن بلہاوے۔اے میز تاں وَل ہوندی سَس دی ہئی جینے اوندے دماغ وِچ پا تا جو جو تئڈ ی وٹاون وی کوئی اِنجھی رِیت ہے جیڑھی عورت کوں آپڑیں خاوند تے آپڑیں خاندان دی پگ اُچی رکھن کیتے کہیں کہیں ویلے نبھاونی پئے ویندی ہے۔پہلے پہلے تاں مہراں کوں ایویں لگیا جو سَس اوندی، اوکوں طلاق ڈِواوَنڑں کیتے شاید کوئی نویں صلاح بنڑائی کھڑی اے پر جئیں ویلے جاتُس جو اُوندی گھت گھت پُچھوں واقعی کوئی گُجھی رَمز ہے تاں اُوسِدھی گھرونکی تھی اُوندی رَگی پئے گئی۔

وادھو دی ماء کوں جان چُھڑاونی اوکھی تھئی تاں اُو قسماں رَسماں تے منت تر لیاں

تے آ گئی۔ مہراں کیتے تاں اے سب کُجھ سَتی تھیونڑاں ہا۔ فرق اے ہا جو اُوں سَتی وچ ہک ذال پئے دے مَرن دے بعد وی پئے دی لَج پالن کیتے آپڑیں آپ کوں بھا وچ ساڑ چھوڑیندی اے پر اے پئے تاں آکھن کوں جیندا ہا لیکن اے ہئی گالھ جو مویاں توں وی بد تر۔ کیا ایندی خاطر، ایندی اُچی پگ تے ایندیاں مُچھا دے وَٹ دی خاطر اُو تئڈی وناون دی گناہگار تھی ونجے۔ تہوں اُو نے سَس کوں صاف صاف انکار کر ڈِتا تے نال سیکُو لیس وی سہی جو ڈِھگ مجبور کیتا گیا تاں کُجھ کھا مرساں۔ پر جئیں ویلے وادھو سویر شام اُوکوں سَنڈھ ہووَن دے طعنیاں توں باز نہ آیا تاں مہراں دا مَغز وی گَلٹ تھی گیا۔

''اے خصی میکوں سَنڈھ ذال آہدے ناں..... ہُن میں وی ایکوں ثابت کر ڈِکھیساں جو نامرد کون ہے تے سَنڈھ کون۔ ایندے واسطے ایہا سزا کوئی گھٹ ہوسی جو کہیں بئے دا بال ساری زندگی ایہو پلیسی، پڑھیسی، پَرنیسی''۔ مہراں کوں لگیا جو ایہو تاں اُو گُنجی ہے کہ جیندے نال اُو آپڑیں آپ کوں عورت ثابت کر سگدی اے۔ سنڈھ دی بجائے ہک بھرپور زرخیز عورت۔ آپنی پوری سنجان دے نال ہک مکمل عورت۔

لیکن اُوکوں فیاض کنوں اے اُمید نہ ہئی جو اُوکوں اِیں طرح، اتنی خواری نال ٹھُڈا مار چھوڑیسی۔ مہراں کوں لگیا جو وادھو تے فیاض، ڈوہائیں وِچ کوئی فرق کائنی، ڈوہیں اِی نامرد ذہن۔ اَدھ ادھورے مرد۔ جے وادھو جسمانی طور تے نامرد ہا تاں فیاض ذہنی طور تے نامرد۔ ڈوہیں عورت کوں سمجھن توں قاصر۔ وادھو تاں اُوندے تے اِیں گالھوں جسمانی تشدد کریندا ہا جو اُوندا تقاضیاں نال بھرپور وجود اُوکوں ڈریندا ہا۔ پر فیاض کیہڑی شے توں ڈر گیا۔ کیا اے تاں نی جو آپڑیں جسمانی تقاضیاں دا شعور رکھن آلی عورت کنوں سبھے مرد، ڈر دِن ریکدِن تے بھاڑی پوندِن۔ اے سوچ تے مہراں مُسک پئی، ہک زہر بھری مُسکان دے نال۔ اوکوں پہلی واری آپنے عورت ہووَن تے مان محسوس تھیا۔ جیڑھی عقل تے نمانتا نال

وَڈیاں وَڈیاں دے گاٹے بَھن چھوڑیندی اے۔

''جے عورت تے مرد دے تعلق دی کھیڈ بس اتنی ہے تاں اُوا ے کھیڈ، کھیڈ کے ڈکھیسی، ڈوہیں نامرداں کوں، پر ہارَن کیتے نی صرف جِیتن کیتے۔ میں ڈیدھی آں ہُن کون میکوں گھمن نی کریندا''۔ فیاض دے ڈُکھ کنوں ادھی رات تئیں جاگدی مہراں نے سویل تھیون داوی انتظار نہ کیتا تے سَس کوں پَٹ اُٹھائیس۔

''اماں..... میں تیار ہاں تڈی وَٹاون کیتے''

''پر تیڈے تیار ہووَن نال کیا فرق پوندے.... تیڈے وچ کُجھ ہووے ہا تاں لوک ایویں نہ پرے بھجّن ہا''۔ سَس اوندی جان بُجھ تے اُوکوں پکا کرن سانگے وَل طعنیاں تے آگئی ہئی۔

پر مہراں نے اوندی سُنی اَن سُنی کر ڈِتی۔ ''توں ہِک واری کہیں جِتاں والے پیر دا آکھیا ہاوی جیڑھا سَنڈھ رَنیں کوں وی گھمن کر ڈیندے''۔

''ہاہا آکھیا ہَم.... وَل''

''میکوں فجریں گھمن چَل.....''

''توں جِن کھیڈسیں!.....''

''بس ایویں سمجھ گھمن، جِن میکوں کھیڈسی... پر پُتر آپڑیں کوں چِتا ڈیویں.... وَل نہ میہنڑاں ڈیسی میکوں سَنڈھ ہوون دا''۔

(14)

جوں جوں ٹُلسی دے مُکلاوے دے ڈینہہ نیڑے آندے پے ہَن اُوندی فیاض نال رَل باہون دی سِک آتش بنڑدی ویندی ہئی۔ گھر وِچ آئے گئے دی وَدھن کاری نال سوڈھی تے رادھی دیاں ملاقاتاں تاں مُنج تھیاں سوتھیاں ایندے نال نال ٹُلسی تے وی عجیب قسم دیاں پابندیاں لگڑیاں شروع تھی گیاں۔ گُنڈی کھڑکے تے اُونہ ویسی بلکہ نویں رکھی ہوئی نِوائن ویسی، دُھپ تے نہ باہسی، رسوئی وچ نہ وَڑسی، کم کار نہ کریسی تے کئی قسم دے لیپ منہ توں علاوہ سارے بُت تے کرنَ کیتے اَرائین دا آوَنج اَنج شروع تھی گیا۔

ہر آون والے ڈینہہ دے نال ٹُلسی دی زِچکائی وچ وَدھارا کوئی ایڈا انوکھڑا اوی کا ئَناہا خاص طور تے اِیں گالھوں جو ہُن تاں فیاض نے روز شام کوں اُناں دے گھر آونڑاں شروع کر ڈِتا ہا۔ حکیم صاحب اوکوں آپنے کمرے وِچ سَڈا گھندے تے وَل کُجھ دیر دی گُھن گُھن توں بعد اُو پُٹھے پیراں باہر نِکل ویندا۔ شادی کوں ہِک ہفتہ باقی ریہا تاں ٹُلسی اَملک گالھی تھی گئی۔ سویر کنوں شام توڑیں فیاض دا انتظار کرنا، اوندے آون تے دَرگ دَرگ

کریندے ہاں دے نال اندروں دَری وچوں لُک تے ڈیکھڑاں تے وَل اوندے وَنجن توں بعد موٹھی تھی کراہیں بسترے تے مونڈھی ڈھیئے تے بر بر ہنجوں وہاونڑاں، اوندی زندگی دی دلیل بن تے رہ گیا۔ اے ہِک اَجھی یکطرفہ بھن تروڑ ہئی کہ جیندی فیاض کوں خبر تک نہ ہئی۔ اوکوں کیا پتہ جو جیڑھے گھر وچ اُو شام کوں آ تے قدم رکھیندے، اُتھ اُوندی تانگھ وچ کوئی جوان چھوہر سویر توں آپڑاں آپ ہِک اَجھے ناممکن ملاپ دی آس وچ وِچھا تے باہندی ہے کہ جیکوں شام دے بعد ہنجواں نال وَلیٹنا پوندے۔

ساڈے وسیب دیاں نینگریں وی کجھے نصیب نال اَکھ کھلیندِن کہ جتھ شعور دی پہلی بھال دے نال اِی اُناں کوں آپنی حیاتی آپ جیون دی بجائے ہِک اَجھی جَلم ہووَن دا یقین ڈِواڈِتا ویندے کہ جیندا مقدر ہِک مرد دے وجود نال جُڑ تے راہون دے سوا کُجھ وی کائنی۔ جَلم سیانی ہووے تاں چمبڑی راہسی، خون چوسیندی راہسی۔ جے آپڑیں پیراں تے قائم راہون دی دَھج بنڑیسی یا آکڑ کریسے تاں پَٹ تے سَٹ ڈِتی ویسے، لحظہ لحظہ مرن کیتے، اِیں طرحاں جو اوندا آپنا وجود اِی اُوندا بارا چاوَن توں انکاری تھی ویندے۔ لیکن اِیں مخالفانہ بدقسمتی دے باوجود ایہہ نینگریں آپڑیں ادھورے کرڈ تے ہوئے وجود کوں مکمل کرن دی خواہش وچ کوئی اَجھی سِک پال گھندِن کہ جیندے پورے تھیوَن دا امکان صفر توں وِدھ نی ہوندا۔ لیکن اِیں خواہش، اِیں سِک دے پورے نہ تھیون کوں اِی اُو وسیبی جبر دے سامنے اَجھی توانائی دے طور تے ورتن داہنر سِکھ گھندِن کہ جیندے تصوراتی سہارے وچ باقی دی زندگی گذارانا ممکن تھی ویندے۔ ایندے برعکس جیڑھیاں چھوہریں اِیں خواہش کوں آپنی طاقت نی بنڑاں سگدیاں، اُو آپڑیں خواباں دے ہتھوں بے موت ماریاں ویندِن۔ لیکن اِیں ساری راند وچ ہِک اُچیری بدقسمتی وی کجھی کجھی اِناں چھوہریں دے نال نال ٹُردی راہندی ہے۔ ہِک عجب تماشہ جو اِناں چھوہریں دی کہیں متبادل دی خواہش وی

کہیں بئے مرد دے حصول تک محدود ہوندی اے لیکن اطمینان دے ایں خود گھاڑ وچ احساس دے نال جو وسیب دیاں جبری روایات دے خلاف اُناں دی مزاحمت ،کتھائیں رجسٹر تھی گئی اے۔ پر افسوس جو ہک اَن بھاندے مرد دے ہووَن دے احساس کوں مارَن کیتے وی، ہک ایجھے مرد دا سہارا گولنا پوندے کہ جیہڑا اُناں نے خود لیکے تے اُوندی ہوند وِچ خود آپنی مرضی دے رنگ بھرِن۔ جے گل کوں اے خود گھاڑ واں مرد وی ڈَڈے کڈھ کھڑے تاں وَل شکوے شکایت کوں جا گولنی اوکھی تھی ویندی ہے۔ ایجھی صورت وِچ وسیب اِی ،کھلدے تے وسیب دے پردھان وی۔

کہیں کہیں ویلے ہک معاملہ ایندے اُلٹ وی تھی ویندے۔ جتھ کوئی مرد کہیں عورت کوں وسیبی روایات نال بغاوت کریندے ہویاں آپنی طاقت بناون چاہندے اُتھ اوہا عورت اِی اُوندے سر تے پھوسی کر اوکوں لُولہا کر چھوڑیندی ہے۔ اوکوں پیار کرو، ہک زمانے کوں رَنجا تے اوکوں سر اَکھیں تے رکھو پر وَل وی اُو ہوں راہ وَٹاوَ دی جیڑھا جو اُوکوں خواب ڈکھیندے ،اوندے ہووَن دی، اوندے وجود دی چَس چیندے تے وَل توں کون تے میں کون۔ جیڑھا عورت دا تھیا اوکوں عورت نے رول چھوڑیا۔ معاملہ وَل وی ،کتھائیں اِتھائیں کھڑے تھیا جو تریمت ہالی توڑیں ''تَری مَت'' دے جلول وچوں باہر آاِی نی سَگی اُناں مغل بادشاہاں دی باقیات آلی کار جیہڑے ''کمپنی بہادر'' دے آوَنجن توں بعد وی بادشاہت دے ''کورنِش'' تے '' آداب'' کنوں باہر نہ آ سگے ہَن۔

تُلسی نال وی کُجھ ایجھا معاملہ ہا۔ وِشنو نال آپنا جسم سانجھا کرن اوندی ساجی مجبوری ہَئی پر اوندے تصور نے جیڑھا مرد اُوندے دِل تے اُکیریا ہا اوندی بھاند تُلسی کوں ،کتھائیں اَن چِتے فیاض وِچ ڈِس پَئی تے اُونے اُتھائیں اُوکوں گنڈھ چا ڈتی ،دِل آلے پلو دے نال۔ اوندے وِچ اتنی ہمت نہ ہَئی جو اُو ساجی مرد دے نال بغاوت کر سگے پر اتنی ہمت

تاں ضرور ہئی کہ سماج دی ایں ڈِت کوں ایں طرحاں ٹھڈا مارے جو ساری زندگی اُوہُوں جوٹھ تے گزارہ کریندا راہوے جیڑھا اوندی پسند دے مرد نے چھول تے اُوں ڈوسٹیا ہا۔ گو کہ ہِک کمزور چھوہر کول سماج دے خلاف مزاحمت دی اے سب توں ادنیٰ صورت ہئی لیکن آپڑیں اثرات دے لحاظ نال ایندی سَٹ سب توں اُتر تے سب توں وادھویں۔

جئیں ویلے تُلسی دے مُکلاوے وِچ چھڑے چار ڈینہہ رہ گئے تاں اُوں کول آپڑیں اندر دی عورت دا وجود منواوَن کیتے بیا کوئی حیلہ نہ رہ گیا بجز ایندے جو فیاض نال وِصال ممکن نی تاں موت کوں گل چالاوے۔ اے تاں اُوکوں کہیں صورت قبول نہ ہا جو وِشنو اوندے کنوارے جسم کوں ہتھ لاوے۔ ایندی ہِکا صورت وَل وَل اوندے سامنے آندی ہئی جو کہیں طریقے فیاض دی امانت اوندے حوالے کرتے اُوآپنے آپ نال سُرخرو تھی ونجے۔ وَل بھاویں جو وی تھیوے، اُوکوں آپڑے ادھورے ہووَن دا شکوہ خدا نال وی نہ ہوسی۔ لیکن اے سب کُجھ تھیوے تاں کیویں تھیوے۔ فیاض تاں اوندے دل دا حال تک نہ جانڑدا ہا۔ جے جانڑدا وی ہووے ہا تاں ایں آماں گھاماں وِچ کیا کر َگھنے ہا۔ چھوڑی گھنٹیاں دی سوچ وِچ ہُن تاں اے سوچ وی گُھمر گھت تے کھڑ گئی جو اُوندا وجود فیاض دی امانت کیویں تے َکتھوں تھی گیا۔ نہ اوندے نال وعدہ نہ وعید۔ نہ میل نہ ملاپ تے نہ کڈھائیں آمنے سامنے توں وَدھ کوئی اَلارا بُلارا۔ اِیں نویں سوچ نے تاں اوندی خود گھاڑویں ''امانت'' دی ماڑی کوپَدھرا کر چھوڑیا۔

اِتھاں اُوندے دِل نے تاں کیا گواہی ڈیونی ہئی، تُلسی دے اندر دی عورت نے گواہی ڈِتی جو'' فیاض'' بیا کُجھ نی، بس وِشنو نال اوندی نفرت دی تخلیق ہے۔ جے وِشنو دُھپ ہے تاں فیاض چھاں، وِشنو بدرا دی اُکرس ہے تاں فیاض ساون دی ٹھڈڑی ہِیل۔ وِشنو ہاڑ دی گرمی ہے تاں فیاض چیتر دی َگھم نال َگھمی سُجاک سویل۔ وِشنو اِیں

گالہوں اَن بھاندا جو حقیقت ہا، فیاض اِیں گالہوں من بھاندا جو تصور ہا۔ وِشنو نال نفرت دے کئی حوالے ہِن پر فیاض نال محبت دا ہکو حوالہ اِی کافی جو اوندا وجود وِشنو دے وجود دی ضد وچ اوندے اندر دی عورت نے لِکیے۔ اصل وچ فیاض دا تاں نہ کوئی وجود تے نہ کوئی ناں۔ وِشنو نال نفرت دے اُوں لمحے وچ تُلسی جیکوں وی ڈیکھ گھنے ہا اُو ہوا اوندے جسم دی امانت دا امین تھی ڈُھکے ہا۔ اے ہُن فیاض دی قسمت جو اُوں ہِک خاص لمحے وچ اُو ہو تُلسی دے سامڑیں آیا تے اوندی محبت دی علامت بن گیا۔ حقیقت وی ایہا ہئی جو فیاض محض ہِک علامتی سُنجان ہا کہ جیندا ہووَن ہِک عورت دے جنسی ردِعمل تے جذباتی استرداد دے سوا بیا کُجھ نہ ہا۔

مَن ٘گھدا جو مادی دی تخلیق دا سبب اگلی نسل دی بقا دا بندوبست کرنا ہوندے پر ایندے وچ کیا شک جو اِیں ذمہ داری کوں نِبا ہون کیتے نَر اُو آپنی مرضی دا چُنڑ دی ہے۔ اُو بے شک عورت ہووے یا کوئی بئی مخلوق، نَر دی چون وچ آپنی مرضی کرن اُوندی سرشت وچ شامل ہوندے۔ کون حبیب تے کون رفیق، اِیں منصب تو ڑیں اَپڑَن دی کُنجی عورت آپڑیں کول رکھیندی ہے۔ آون والے زمانیاں کوں کیہو جیہے نَر دے سنجوگ نال کیہو جہی نسل ڈیونی ہے، اِیں کوں اُوندے اندر دی مادی توں سِوا بیا کوئی نی جانڑدا۔ جنگلاں وچ جانوراں دیاں مادیاں کوں تاں شاید ایندی اِجازت ہوسی پر اِنسانی وَسبیاں وچ فطری تقاضیاں دے برعکس اِیں گالہہ دا حق مرد نے کھس کراہیں آپنے کول رکھ چھوڑے جو اَج دی عورت نے آون والے زمانیاں کوں اصیل نسل ڈیونڑی ہے یا رَلوڑ۔ اے ایجھا حق کہ جیندی الف بے دا وی مرد کوں پتہ نی ہوندا۔ آپڑاں ایہو حق ہتھیکڑا کرن سانگے تُلسی دی اِیں خواہش نے کِتھائیں فیاض کوں وِشنو دا اُتر بنڑا تے اُوندے سامنے کر چھوڑیا، اِیں آس تے جو اُو اُوندیاں خواہشاں دی نگہبانی کرن جوگا ہُنر مند ضرور ہوسی۔

پراے سب کُجھ فیاض کیویں کریسی، اِیں گالہہ دا جواب تاں خود تُلسی کول وی نہ ہا۔ اُو خود وی نہ جانڑدی ہئی جو فیاض تئیں اوندے شُکارے پُجدے وی ہن یا کائنا۔ لیکن ایندے باوجود پتہ نی کیوں اوکوں یقین ہا جو فیاض اوندی حالت کنوں ایڈا وی بے خبر کو ئنا ہوسی۔ اے ہیں بُھلاندرے دا نتیجہ ہا جو تُلسی آپنی زندگی دے اِناں اہم ترین ڈینہاں کوں وی اَن ڈِٹھی خجالت دی سولی تے چڑھائی بیٹھی ہئی محض اِیں تانگھ وچ جو اُوندے مُکلاوے کنوں پہلے پہلے کوئی لحظہ نصیب دا ضرور ایجھا آسی کہ اُو فیاض دے ناویں لاتی تصوراتی امانت دا بار لہا ہولی تھی باہسی۔

(15)

مڑ پچی والے بھوپے دے اُستان دے ونج ویندڑ حاطے وِچ سبھیاں اُوازاں گُنگیاں تھی گیاں ہَن ،سوائے دول دی بَٹ بَٹ تے دنا دن دے جینے اُتھاں موجود ہر شخص کوں آ پڑیں ردھم دے جادو وِچ ایں طور تے وکیڑیا ہویا ہا کہ ڈیکھن والیاں دے دِل وی دول تے مڑ ھے ہوئے سُکے چَم تے پوون والی تھاپ نال دَن دَن لائی پے ہَن ۔

تے جِنھاں کوں ڈ ٹھا ویندا پیا ہا......

اُو نینگرِ یں ہَن ......کوئی اٹھاراں،کوئی ویہہ تے کوئی با ہوی دی......

جِنھاں دے نٹھ بیٹھے سُک دَم بوتیاں اُتے پھِر کی وانگوں بھوندیاں گردنیں، دول دی اُواز دے اُچاڑ جھِکاڑ نال آ پڑیں لمبے لمبے والاں کوں کہیں چکیکِل طرحاں ہکو جیہے وقفیاں وچ ایں طرحاں بھویندیاں پیاں ہَن جیویں ڈھیر ساریاں کالیاں چھتریاں، آپ کنوں آپے کھُلدیاں بند تھیندیاں پیاں ہووِن ۔

جیویں جیوں دول دی بَٹ بَٹ اتے دَن دنا دن تیز تھیندی...... نینگر یں دیاں

گردنیں دیاں بھنوالیاں وی اُویں اُویں تِکھیاں تھی ویندیاں۔ اُوں ویلے تاں ایویں لگدا جو اُناں دے منکے، گردن وِچوں اُٹک تے باہروں آ پوسن۔

پر اُناں وِچ تاں بلا دی لچک ہئی، جیویں فالسے دی کولی چھمک وچ ہوندی اے، پھرتی ہئی، جیڑھی جو آوَدھرے ہوئے بگ دیاں جنگھاں وچ ہوندی اے، اُتھاں تھکیڑا کیا، آلس دا ناں نشان تک نہ ہا۔ ایہہ پنجوی چھوہ ی ٹینگریں، مڑ یچی والے بھوپے دے اَستان تے آپڑاں آپڑاں جن کڈھواون آیاں بیٹھیاں ہَن۔ اَدھ چکر بنڑائی بیٹھیاں اِناں جوان چھوریں دے نا آسودہ بوتیاں دے اصلوں اَدھ وچ بیٹھا بھوپا کجھ کجھ لحظیاں بعد آپڑیں ہتھ وچ لاتھا تلہڑ سجے کھبے بھنوائی راہندا، جیندے نال شڑاپ دی اَواز تاں آندی، پر کہیں دی چھوہر دے منہ وچوں نِکا جیا ڈُسکار تاں کیا نِکلدا، بُت وچ سریروی نہ چڑھدی، کمباٹ دی نہ پوندا، لگدا بُت تے تلہڑ نیں پیا بلکہ کہیں نے ٹکور کیتے نوسڑے کپڑے دا کولا وَلانواں ایویں چُم نال لاتے ولدا چا گھدے۔ جن کھیڈ دیاں ٹینگریں دے ریشم وانگ تِلکڑیں بُتاں تے تلہڑاں دی شپڑ وشپ کوں ایں توں علاوہ کیا ناں ڈِتا ونج سگدا ہا کہ لوک ایہو سمجھن جو بھاویں جن کُراڑا تے گوَڑیل ہے تاں بھوپا وی گھٹ زاہر کائنی۔

اِناں چھوہریں دے جوان بوتیاں وِچ چنڑنگاں سُرنیدی، چوکھیری گرمی کوں نکاس دی کوئی فطری راہ نہ لبھی تاں اُوں نے اِناں دے اندر، اَن ڈِٹھا بھانبڑ بھڑکا، اِناں دے بوتیاں کوں بَلدا اتنور بنڑا ڈِتا۔ جتھاں جُو آناں کوں اِناں بوتیاں دا دارو بنڑا، اُناں دے نال پرنایا گیا ہا، اُو دارو ہووَن دی بجائے اُلٹا بھڑ دی کندھ بن گئے تاں اُناں دیاں ذالیں دا اے چوکھیرا ابل ہُن اِناں مکے چکلے لوکیں کوں جن بَن بَن تے ڈریندا ہئی، ہَسیندا ہئی، یَرکیندا ہئی۔

ڈھول دی تھاپ کجھ ہئی تِکھی تھئی......

نینگر یں دیاں گردنیں تے پھر کی وانگ بھوندے والاں دی بھنوالی وی کجھ ہئی
تکھی تھی گئی......
جوان بوتیاں داسیک وَدھ تے اُکرس بنڑیاں تاں اِناں وچ اُبالے کھاندی وافر
توانائی نے وی آسوں پاسوں لمبے لا چھوڑے، اَستان دی چھت تیئں اُچے، تکھے تکھے اسمان
ڈووینیدے، پر ڈیکھن آلیاں دی دید توں اُوڈھر......
چنگی بھلی دیر ایویں بگیاں اکھیں نال گردنیں بھنوانون توں بعد اے ہوکدے
ساکدے جسم بے سُدھ، بے جان تھی کراہیں ہِک ہئے تے ڈھاندے گئے، اَملک سَک دَم
اکھیں نُوٹ کراہیں، آسودگی دے عمل وچوں گزردے ہوئے......
پگھر و پگھر تھئے دول والے نے سُکھ دا ساہ گھِدا تے ول ہتھیں کوں جھل
کراہیں، دھوتی دے پاند نال متھے توں ترم تے اکھیں وچ پوونڑں والے تریڑیاں کوں
پونجھن لگ پیا۔ اُتھ کر نٹھ بیٹھے تے کئی کھڑے تڑے سو، سوا سولوکیں نے وی کئی دیر توں
آ پڑیں جھلے ہوئے ساہ وَلدے اندر ڈو چھکے، ہِک ہئے کوں ڈٹھا تے وَل ڈر بھئو تے تسلی
تپسی دے رَلے مِلے تاثرات دے نال، ایوں ہولے ہولے اَلاونڑاں تاں شروع کیتا پر
ہِک ہئے دے کناں وِچ پھُسکا رمر یندیاں۔ اُناں دیاں اکھیں وچ شاباشی وی ہئی، بھوپے
دی کاریگری تے قابلیت تے اعتماد دا ووٹ ڈیون سانگے کہ جینے اُناں دیاں ذالیں،
دھیریں تے بھینڑ یں دے جُثیاں تے ناجائز قابض جِن بھوتیں کوں تلہڑ دی شاپڑشَپ نال
ہَکِل چھوڑیا تے کڈھ بھجایا ہا۔
کجھ لوک تکھے تکھے بھوپے دے پیر چُمن کوں اُلرے جیڑھا آپڑاں تلہڑ پر وبھرا
کر تے ساکدا بیٹھا ہا۔ پر اُونے ایں طرحاں اگوں تے اُلردی شکرگزار مخلوق کوں اشارے
نال نیڑے آون توں ہٹکن سانگے جھنڑک ڈِتا، کیوں جو کم ہالی مُکیا نہ ہا، ضروری

گانڈھے تاں ہالی ہُن گنڈھڑے ہَن ۔ ہوکدے ساکدے بھوپے دا ساہ تھولا جیہا قابو وِچ آیا تاں اُوندی ہِک گُجھی شارت نال اُوندا خاص باھنا، اوندے قدمیں کوں چُم کراہیں اُٹھیا تے بے سُدھ پیاں نینگریں دے جسمیں کوں اناٹومی دے کہیں ماہر طرحاں واری واری اکھیں ای اکھیں وچ ٹٹلیندا، اُناں دا مطالعاتی جائزہ گھندا، ولدا پھرکی مار تے خلیفے دے کنیں کوں آ چمبڑیا، انسپکشن رپورٹ پیش کرن کیتے ۔ ایں دوران لیھلوں وہیندے بھوپے دی نیت اَتے دل دی رفتار دا اندازہ اُوندے ڈِگھرے ہوئے ڈِھڈ دے شوکن پھوکن نال با آسانی لایا ونج سکدا ہا۔

رپورٹ سُنڑن توں بعد بھوپے نے آ پڑیں خاص باہنے کوں رتے کپڑے دیاں پنج لیراں ڈِتیاں، جیڑھیاں اُو نے اُتھاں جِن کھیڈ بے سُدھ تھیاں نینگریں وچوں پنج دے کھنڈے ہوئے والاں دی لِٹ نال بَدھ چھوڑیاں ۔ رَتی لیر دا بدھیا ونجڑاں ایں گالہہ دا اعلان ہا جو اِناں چونڑویاں نینگریں دے جِن بہوں گراڑے ہِن ، ہالی بُت وچوں نکلے کائنی، اندرو اندری پکّا ماری بیٹھن ، ہووے ناں ہووے ہِک کاڈھ بئی کڈھنی پوسی ۔ اے رتیاں لیراں ، چھٹریاں کپڑے دیاں ٹھگڑیاں نہ ہَن ، لگدا ہا جیویں رتے ناگ ہَن جنہاں ڈنگ مار مار کراہیں اُناں پنج چھوہریں دے وارثیں دے منہ مایوسی دے لیپ نال پہلے ساوے پیلے تے وَل کالے نیلے کر چھوڑے ۔ پر اُو کر اِی کیا سگدے ہَن ،نویں رِکشال دی کھیچل کنوں رِکر چی رِکر چی تھی کراہیں ، کُجھ تاں وِسم تے کندھ نال لگ گئے تے کُجھ ہِک پاسے گُرڑی مار تے بہہ گئے ۔

ڈوجھے پاسے اُناں وارثیں دی خوشی ڈیکھن آلی ہئی جنہاں دیاں تریمتیں دے جسم جِناں بھوتاں نے بھوپے دے تلہڑ دی مہربانی نال واگزار کر ڈِتے ہَن ۔ جو آناں دیاں کھِلاں ہَن جو ماندیاں نہ ہَن ۔ اِناں آپو آپڑیں پیو آں ، پئے تے بھرا نما مالکاں نے

کُجھ خود تے کُجھ بھوپے سئیں دے خدمت گاراں دے مِنت ترلے نال، اُناں نینگریں دیاں جنگھیاں بھیں بنڑاں ٹھیا اَتے اُنیں کوں گھیل گھال کراہیں اَستان دے مخصوص حاطے وچوں باہر گھن ونجن لگے۔

اَستان توں باہر دارستہ وی بھوپے دی گدی دے اگوں تھی تے لنگھدا ہا۔ اُوں اُتھاں رُکدے، جھکدے تے بھوپے دے پیراں کوں چُم کراہیں، پگاں دے پلو وِچ بَدھے ہوئے چُر مُر نوٹاں کوں املک عاجزی دے نال ڈوہائیں ہتھ بَدھ تے اُوندے قدماں وچ رکھیندے اگوہیں تھی ویندے۔

مجمع کُجھ بیا وی وَائلا تھیا......ہُن اُتھاں صرف اوہے لوک نظر دے پے ہَن جیہاں دیاں نینگریں دے بُت ہالی توڑیں جِناں دے قبضے توں واندے نہ تھئے ہَن۔ اُناں دیاں شکلاں تے آس، نراس، بھَن تروٹ تے وِچلا چو بھ دی رَلی مِلی کیفیت ہئی جیکوں کوئی ناں نہ ڈتا ونج سگدا ہا۔ اُتھاں نہ جیون دی سِک ہئی تے نہ مرن دا ڈر بھئو۔ جبر دا رسہ گل وچ پا تے پھٹے تے جھولدے کھڑے ہَن، پر ساہ ہا جو نکلدا نہ ہا۔ دید ہئی جو ٹھاردی نہ ہئی، دل دی دھیکل دی گنتری ہئی، جو مُکدی نہ ہئی۔

کافی دیر توں بعد بھوپے سَیں دے خاص باہنے ڈکھالی ڈِتی۔ لوکیں دے سُکے ہوٹھاں دیاں رِدیاں، کجھ بیاں ای کاتی تھی گیاں۔ ہر کہیں دے اکھیں وچ ہکو ای چھِک کہ بھوپے سئیں دا خاص باہنا ہُن کیا آہدے تے کیکوں آہدے......

بھوپے سئیں دا خاص باہنا کُجھ پر وبھرا تھی تے وڈے ماچے اُتے بہہ گیا تے وَل اکھ دی شارت نال واری واری، ہِک ہِک کوں سَڈ کراہیں پوری راز داری نال ڈَسن لگیا جو ہُن اگوں تے کیا تھیسی۔ خاص باہنے دے ولدے بھوپے سئیں دے حجرے وچ ونجن توں پہلے اتنا ضرور تھیا کہ اِناں تانگھ تنگھیندے لوکیں کوں، اَستان دے حاطے وچ فرش تے بے

سُدھ پیاں پنج نینگر یں اچوں آ پڑیں آپڑیں دے کول ونجن دی اجازت مِل گئی کہ جیہاں دے بوتے ہُن ولدے بِسروں پکھڑ کن لگ پے ہَن ......

ایویں لگدا پیا ہا جیویں کوئی بے معلوماں تماشے وال اُوڈھر کھڑ تے آپڑیاں پُتلیاں کوں کہیں نویں تماشے کیتے ہولے ہولے جگاون دی کوشش کریندا پیا ہووے۔ ایں حالت وچ وی اِناں سکھڑائیں وچوں مہراں آپڑیں ہڈ قد، منہ مہاندرے، اُٹھ اُٹھان، سوہن سوہنڑپ تے اکھیں وچ لِہہ ونجن آلی کشش دے سبب اَملک سب توں اَنج تے نویکلی ڈِسدی پئی ہئی۔ اوندے نال کُجھ زیادہ لوک نہ ہَن۔ اُوندی اَدھ کھڑ سَس اَتے ایہو کوئی تریہہ پینتری سالاں دا ہِک نینگر جیڑھا آپنی لاتعلقی کنوں اُوندا پئے وادھو لگدا پیا ہا۔ مہراں دی سَس اَستان دے ادھ کچے تے ادھ پکے فرش تے بے سُدھ پئی مہراں دے پیراں دیاں تلیاں ملیندی بیٹھی ہئی تے وادھو اُتھوں کُجھ پروبھرا حاطے وچ ای اُچے تھلے تے بنڑی ہوئی ہِک کچی قبر دے تعویز نال ٹیک لائی فکرے اندیشیاں کنوں بے پرواہ بے سُدھ پیاں رَناں کوں تاڑی بیٹھا ہا۔

''وے وادھو آ...... کیا آہنے پٹی بیٹھیں، رَن اے تیڈی، ایڈے آ، بِسر گُھٹ ایندا''۔ وادھو دی ماء کوشش کیتی جو پُتر آپنے کوں ہَکل کراہیں وَلدے بِسروں گھر وِچ آپڑاں اُوا ختیار بحال کرے جیڑھا جو وادھو اَتے مہراں دے آپسی جھیڑ یاں وچ کِڈھائیں اُڈے اِڈے تھی گیا ہا۔ بیا کُجھ نہ نظریا تاں اَستان دے ماحول دے مطابق نال لاٹھی ڈنڈ کوری وی ہِک ڈوں واری کھڑ کا چھوڑی۔

''پر کیوں...... میں کیوں ونجاں جِتاں دی ماری کول''...... وادھو نے وی ماکوں اُوں توں وَدھ کھاوَراتھی ہَکلیا...... ''میں کیوں پوواں جاتراں دی ایں کھیڈ وچ...... توں بیٹھی رَوی بی بی مہراں دی ہمدرد...... تھولی ایں توں''۔

''میں بُٹھ گھتاں ......میں کیوں کراں ایندی داری خدمت، میڈی پیٹ جائی تھولی اے، نونہہ ای ہے ناں، کوئی دھی تاں کائنی۔ میں تاں اَجائی ایویں ماجائی سمجھ نال آ بیٹھی ہَم، ہُن میکوں کیا۔ وادھودی ماء بھاگ بَھری، مہراں دے پیر آ ڈَھن چھوڑ کراہیں، منہ وَٹا، ہِک پاسے تھی تے بہہ گئی۔

ایں توں پہلے کہ زہر دی گندل وادھو منہ وچوں وَل کوئی قہر زہر کڈھیندا، بھوپے دا خاص باہنا یکدم ای اوندے سر تے آتے کھڑ گیا۔

''کون ہے ایں چھوہر داوَلی وارث'' ......

''جی سئیں جی حکم'' ......اَدھ کھڑ بھاگ بھری وَلدی اُٹھی کھڑی تھئی۔

''مبارکاں تھی گیاں، بھوپے سئیں تہاڈی سُن ای گھدی اے''۔ بھاگ بھری دے منہ تے رونق آندی ڈیکھ تے خاص باہنا اوندے کن دے نیڑے تھی گیا...... ''فیصلہ تھے جو اج رات بھوپا سئیں تیڈی چھوہر دے جن کڈھن داچلہ کریسی۔ جن ہِک اِی کائنی، پورا اَجڑ ہے اَجڑ۔ موکھ رکھ میڈی تلی تے سوا روپے دی تے چھوہر کوں پکّا چھوڑ اُوں سامڑیں جِتاں والے حجرے وچ''۔

''سوے روپے دی موکھ'' ...... بھاگ بھری داوات پیچ گیا۔

''تاں نہ ڈے، مجبوری تھولی اے ...... بھوپا سئیں کہیں بئی چھوہر داجن کڈھ چھوڑیسی ...... اِتھ رکر تاں پوری گلید پئی لاتھی اے''۔ اے آکھ تے خاص باہنا ڈوجھے پاسے مونڈھی پئی چھوہر ڈو وَل تے اُوندے وارثاں نال گالہہ مہاڑ کرن پئے گیا۔

''نہ سئیں نہ، نراض نہ تھی میڈا سوہنا، میں ڈیندی آں موکھ تے ہتھ بدھ تے ڈیندی آں۔ اَج رات میڈی چھوہر داچلہ تھی گیا تاں سوائی وی ڈیساں ......اے گھن سوا روپیہ...... ہے تاں بھانج پر ہے پورا...... پورہیا کر کر تے کٹھے کیتن''۔ بھاگ بھری نے

خاص باہنے دے اگوں وَل تے کجھ ایں طرحاں منت زاری کیتی جو اُو اُوندی گالھ تے کمو کرن تے مجبور تھی گیا۔ بھاگ بھری نے گھگھرے دے نیفے اندر ٹیبک طرحاں پھسائی کپڑے دی ہک چھوٹی جہی گتھلی کھولی تے اُوندے وچوں بھانج کڈھ تے ہک ہک آنہ گن کراہیں خاص باہنے کوں ڈیون لگی۔ اُوندا پُتر اوئیں دا اوئیں تھلی تے بیٹھا کاوڑ آلی حیرانگی نال اے سبھ کجھ تھیندا ڈیدھا بیٹھا ہا۔

کجھ لحظے بعد مہراں کوں جِتاں والے حُجرے وِچ پُچا ڈِتا گیا۔ اندر دا ماحول کجھ اتنا ڈرا کلا ہئی جو بھاگ بھری اگربتی تے دُھوپ سندور کوں دُکھا کراہیں تکھے تکھے پُٹھے پیراں باہروں نکل آئی پرائے ڈوہیں چیزاں اُتھ جران کیتی بیٹھے باہنے کوں ڈیوَن وَل وی نہ بُھلی جیندا دیہہ برابر جُثہ وی اُوں ڈَر دا حصہ ہا کہ جیڑھا ڈیوے دی لاٹ دے کمباٹ نال چار چفیر دیاں کندھاں تے کھنڈ یا ہویا ہا۔

ڈوجھے پاسے مہراں دی حالت وی کجھ عجیب جہی ہئی۔ اکھیں کُھلیاں ہَن پر دید نہ ہئی۔ نبض ٹپوڑے لائی پئی ہئی پر بُت وچ جان نہ ہئی۔ ہتھ جتھ رکھ ڈِتے، اُتھائیں پِن تھئے۔ پیر جتھ ڈگیر چھوڑے، اُتھائیں لاتھے رہیے۔ آسودگی اندروی کتھائیں نا آسودگی دا جلول ہا اَتے بے معلومی اَچوی بُت دے ریشے ریشے وچ مَٹھی مَٹھی پُھر کار دا کارن ہئی۔

رات نے پہلے پہر وچوں نکل کراہیں ڈوجھے پہر دی کُنڈی کھڑکائی تاں حُجرے دے اندراَتے باہر دی خموشی ہِیٔ وی ڈوڑی تھی گئی۔ جِتاں والیاں چھوریں دے ''وَلی وارث'' سارے ڈینہہ دی کشال توں بعد جتھ جالبھی اُتھائیں گسڑتج مُسڑتج گئے۔ ایں آن وِچ بھوپا آپڑیں پنج چھی چیلیاں دے نال ولائتی شراب دے نشے وِچ کہیں ساہن آلی کار جھولدا ہویا ایں طرحاں اُتھاں آن پہنچیا جو اُوندی تَجی بانہہ ہک چیلے دی گچی وِچ تے کھمی ڈوجھے دی۔ اَستان دے برامدے وچ پالے کنوں کمبدے تے بِندر کنوں گھلاں کھاندے ہوئے ملنگ نے بھوپے دی مخصوص بوسنگھ کراہیں گھلاں گھلاں وِچ اِی دھمال پاونی شروع کر ڈِتی۔ اُوندی گچی وِچ لٹکے

ہوئے کنٹھے، قلابے اَتے مڑکیاں سمیت پیراں وِچ بَدھے ہوئے گھنگرواں نے آپنی جھنکار نال ، ماحول کوں کمبا چھوڑیا۔ مہراں دی سَس نے وی اَدھی نندر وچوں جاگدے ہویاں اَکھیں کھول چھوڑیاں پر پتہ نی اے بھوپے نال عقیدت دا بار ہئی یا آپنی مطلب براری دی مصلحت جواوندیاں اَکھیں وَلدے سِر دِاں اَجھیاں زویاں جو ہولے ہولے نوٹیج گیاں۔

جیویں جو بھوپا حُجرے وِچ وَڑیا، ملنگ دی دھمال اُٹھائیں تَم تھی گئی تے اُوسُک دَم تھی کراہیں وَلدا آپنی جاوِچ گُسڑ گیا۔ جنیں ویلے جو سارے چیلے اُٹھائیں برامدے وِچ ہِک ڈوجھے دے سامنے پلتھی مارتے آپڑیاں آپڑیاں چلماں وچ چرس والا تماخوں بھرن بہہ رہے۔ آپڑیں آپ توں بے سُدھ پئی مہراں دے چفیر لیہلوں وہیندے بھوپے نے چکر لاونڑیں شروع کر ڈِتے۔ نا آسودگی دے جلول نے مہراں دے بُوتے وچ اَجھی آتش سُوری جو اُوندیاں لمبیاں نال بھوپے دی شافت تاں وَدھی سو وَدھی پر نشہ وی سارا وان وَٹیندا گیا۔ جگہاں وچ کانبا پیا تاں اُناں وِچ ساہ نہ رہ گیا۔ اُو نے تکھے تکھے دھوتی دی ٹیک وچوں نِکی بوتلی کڈھی تے ڈَکدے ہوئے ہَتھاں نال منہ کو چالاتی کُجھ اِیں طرحاں جو لیہلوں تے شراب رَل کراہیں کاک ٹیل بن گئی۔

بھوپا اِنساناں دے اُوں گروہ دا نمائندہ ہا جیڑھے کائنات وِچ موجود حُسن دی پرستش نی کریندا، اُوندے واسطے روندا پٹیندا انی، ٹھڈے شُکارے نی بھریندا، شاعری نی کریندا، موتی جیہے لفظاں نال سِدنگار پُنگار تے کہانیاں نی لِکھدا، ہجر دیاں لمبیاں راتیں وِچ جاگ جاگ تے محبوب دی سِک وِچ لحظہ لحظہ نی مَردا بلکہ آپنی قبضہ گیرا تے تصرف پسند فطرت تے اوندے نتیجے وِچ پیدا تھیون والی کمینگی دی موثر قوت نال ہر شئے کوں پہلے آپنی مُٹھ وِچ گھن آونڑاں تے وَل کاٹھ کباڑ بنڑا ڈیونڑاں اپنا حق سمجھدے۔

کجھ دیر بعد حُجرے دا دروازہ کھلیا۔ مکیاں ہویاں لَتاں تے آپڑیں دیگڑے جیڈے ڈھڈ دا بار چا کراہیں بھوپا باہر نکلیا تے چفیر کھنڈے ہوئے اندھارے دے وَڈے گُھمر گھیر وچ ہولے ڈاڈھے پر وبھرا تھیندا گیا۔ چرس دے نشے وچ دھواں دھواں تھئے صف بند چیلے جیڑھے

پہلے کنوں دَر کُھلن دی تانگھ وچ بیٹھے ہَن تھئے، کہیں نَہر آلی کار چَھپَٹی مار تے اُٹھے تے سارے دے سارے ہِک دَم حُجرے وِچ پہہ گئے جِتھ بھوپے دے اُدھ چبو لیے ہوئے مہراں دے بُت کوں ہالی بیاوِی کاٹھ کباڑ تھیونڑاں ہا۔

آندے ڈینہہ دی سویل مہراں کیتے اَن سونہی آسودگی داسنیہا گھن تے آئی۔ اُوہ اُٹھن چاہندی ہئی پر پورے بُت وچ رَکتھائیں کُجھ تُرٹدا اپیا ہا تے رَکتھائیں کُجھ رَکھنڈ دا پیا ہا۔ کہیں زلزلے دے لَنگھ وَنجن توں بعد دی کیفیت ہئی پر دھیمے دھیمے، مِٹھے مِٹھے درد وچ گُھلے ہوئے سُرُ در دے نال، اے احساس ڈِوائے بغیر جو اِیں کیفیت دا مرکز رَکتھاں ہے۔ عجیب جیہا احساس ہا کہ جیویں ہِک ہِک مسام وِچ تازگی اَتے مستی واڑ ڈِتی گئی ہووے پر وَل وی اِیں مستی وچ ہِک آلس جئی ہئی، ہِک تھکیڑا جیہا ہا جینے اوکوں اصلوں گھیبل بنڑا چھوڑیا۔ فاقیاں دے مارے کوں ایندے نال کیا جو بھوجَن حلال ہئی یا حرام، کچا ہئی یا پکیا، پروتھا ہئی یا تازہ، بس پیٹ بھر ہجنا چاہیدے۔ کیوں جو بُکھ داناں تاں کوئی مذہب ہوندے تے ناں اِی اے اخلاقی تے سماجی قدراں دی جکڑ بندی وِچ آسگدی اے۔ بُکھ دا آپنا عقیدہ تے آپڑیاں قدراں ہوندن۔

مہراں پچھلی رات دے چلے کنوں بے خبر تاں نہ ہئی پر لاتعلق ضرور ہئی۔ اوکوں وی کُجھ کُجھ یقین تھیون لگ پیا ہا جو واقعی کہیں جن نے اوندے وجود کوں اندروں پٹا ماریا ہویا ہا تے ہُن اُواُوں پٹے وچوں آزاد تھی ہلکی پُھل تھی گئی اے۔ ہالی اُو اِیں نویں سویل دی رَکھبلان وِچ اِی ہئی جو اوندی سَس حُجرے وِچ آن وَڑی۔ مہراں پہلے تاں چُھرکی پر جیویں جاتُس جو اُو بھاگ بھری ہے، اُونے رَکھل تے آپنے چہرے کوں ڈوہیں ہتھاں نال لُکا رَگھدا۔

ڈھلدی عمراں دی کاپَٹ اَتے جہاندیدہ بھاگ بھری نے سُکھ دا لمبا ساہ رَگھدا تے بھوپے دے خاص باہنے کوں شکر گزاری دی سوائی ڈیون کیتے پُٹھے پیراں حُجرے وچوں باہر نکل آئی۔

〰〰〰

(16)

تُلسی دی شادی کوں ترے ڈینہہ باقی رہ گئے پر اوندی عجیب جئی ضد دے پورے تھیون دا کوئی امکان نہ دور تے نہ نیڑے۔ جتنا وی ڈاج پہلے دا تیار پیا ہا اُتنا اِی راہون ڈِتا گیا کیوں جو باقی جو کُجھ وی ڈیونڑاں ہا کوشش ایہا کیتی گئی جو حالات کوں ڈیدھے ہوئے سبھو زیوراں دی شکل وچ ہووے۔ وَری داتاں نہ کہیں پُچھیا تے نہ کہیں تقاضا کیتا۔ ڈاج اِی سنبھیج ونجے تاں وَڈی گالہہ۔ اُوئیں وی سوڈھی کوں غرض مال نال ہئی تے یاوَل چھوہر دی جوانی نال۔ وِشنو لکّن تاں نہ کہیں آل دا تے نہ کہیں قال دا۔ اُوڈے تُلسی وی جانڑدی ہئی جو وِشنو تاں گھوٹ چھڑا ناں دا ہوسی، اِیں گالہوں اُونے لیہلوں وہندے سوڈھی کوں ہمیشاں کیتے نامراد رَکھن کیتے آپڑیں کنوار بنڑن دیاں ساریاں سِکاں تے مُراداں فیاض نال جوڑ ہِکائی بیٹھی ہئی۔

معاشرتی جبر نے اِناں ساریاں کرداراں کوں کٹھا کر تے اِیں طرحاں ہِک دھاگے وچ پُو چھوڑیا ہا جو نال نال ہِکے ہووَن دے باوجود اُو ہِک بئے کنوں کئی کئی کوہ دور

اَتے انجو اَنج ہَن ۔ وِشنو تُلسی دا گھوٹ ہووَن دے باوجود گھوٹ نہ ہا تے فیاض کُجھ نہ ہوندے ہوئے وی تُلسی دا سب کُجھ ۔ اِیں اَزلی تکون وچ ہِک عورت نے جیڑھا مقام تے مرتبہ ڈوں مَرداں دا اِیک چھوڑ یاہا، اُوڈو ہیں اوندے توں اَملک اَن سونہیں، اصلوں بےخبر۔ ایندے نال نال جیڑھا رشتہ آندے ڈینہاں وچ تُلسی تے سوڈھی دے درمیان ٹُھہن تے رادھی تے سوڈھی دے وِچ ترُٹن ویندا پیاہا، اُوکوں اُورتریے کہیں سُدھ سنیہے دے بغیر وی جان چُکے ہَن لیکن نہ تاں ہِک بئے کوں جنڑ واسگدے ہَن تے نہ اَلواسگدے ہَن ۔

اُوں ڈینہہ پچھلے پہر ہِک ایجھا واقعہ تھی وِہانڑاں کہ جئیں توں بعد تُلسی کوں ایویں لگیا جو قدرت نے اُوکوں فیاض دا ڈیونڑ یں دار ہووَن توں بچا گھدے۔ تھیا اِیں جو بہاول پور وِچ حکیم رام لعل، اوندی ذال رادھی تے سانڈھو سوڈھی مَل دا مشترکہ مسات تے مُلیر بھگوان داس مُکلا گیا۔ اُوندی ارتھی کیوں جو رات کوں چوٹریں ہئی، اِیں گالہوں اِناں سھڑائیں دا بہاول پور ونجڑاں وی ضروری تے رات راہونا وی۔ تُلسی اِیں گالہوں نہ ونج سگدی ہئی جو مینڈھی کُھلن پاروں سَونڑاں وچ بیٹھی ہئی۔ پہلے تاں اے وِی سوچیا گیا جو شادی دی تریخ اَگوں تے کر چھوڑ یجے پر سبھے اِیں گالہہ دے حق وچ ہَن جو کل کوں پتہ نی کیا تھیوے، اِیں گالہوں چنگائی اِیندے وچ ہے جو بغیر کہیں ڈھول ڈھمکے دے سادگی نال سَت پھیرے کرا چھوڑ یجن۔ بہاول پور روانہ تھیون ویلے ڈوں نوائینی کوں گھر دے اندر سُمن دا پابند کیتا گیا تے گھر دے باہر ڈیڈھی وچ نگرانی کیتے سب توں اعتباری ملازم فیاض کوں مطب توں سَڈا گھدا گیا۔ باقی تُلسی دیاں اُوسہیلیاں جیڑھیاں چیکوں دی رات کنوں روز ڈھولکی تے آن باہندیاں ہَن، اُناں کوں آکھ ڈِتا گیا جو رات بےشک تُلسی کول اِی آن سُمن پر اِناں ڈینہاں نہ تاں ڈھولکی وَجسی تے نہ کوئی نَچن گاوَن تھیسی۔

فیاض آیا تاں بُڈھی نوائن نے اُوکوں ڈیڈھی وِچ گھٹ وِچھاڈِتی تے ویندیاں

ہو یا آکھی گئی جو کجھ لوڑھ پووے تاں دَردی اندر لی گنڈی کھڑ کا ڈیویں تے رات کوں سُمیں تاں بے شک پر ذرا ہوشیار۔ فیاض ڈیڈھی وِچ آ تے کیا بیٹھا اُوندے سامنے کجھ مہینے پہلے دیاں اُو ساریاں یاداں اِیں طرحاں ہِک ہِک کر تے اَکھیں دے اگوں آوَن پئے گیاں جیویں جو احمد پور دے چوک والے مَنڈووے وِچ بہہ تے کوئی فلم ڈیدھا بیٹھا ہووے ۔اُوکوں اُو ڈینہہ یاد آیا جڈن جو اُونے پہلی واری اِیں ڈیڈھی وچ کھڑ تے ہِک گرولی تے ماسلی چھوہر کوں پچھوں مُڑ مُڑ تے ڈیدھے ہوئے اَگی تے بھجدے ڈِٹھا ہا تے وَل اِیں طرحاں ہوش اِچوں نکلیا جو دیرے نواب توڑیں پیدل اِی ٹُردا گیا تے پتہ اُوں ویلے لگیا جو جنیں ویلے عید گاہ آ گئی۔

اُو اِیں گالہہ تے وی حیران ہا جو اُوندے بعد اُو کئی واری حکیم صاحب دے گھر آیا پر نہ تاں اُو چھوہر نظری تے نہ اِی اُونے اوندے بارے کجھ سوچن دی کوشش کیتی۔ شاید اِیں گالہوں جو اُو گرولی چھوہر حکیم صاحب دی دِھی تُلسی ہئی۔ حکیم صاحب دا شاگرد اَتے ملازم ہوندے ہوئے اُو اُناں دی گھر دی عورت بارے کوئی سوچ کیویں رکھ سگدا ہا۔ لیکن اَج فیاض کوں اِیوں لگدا پیا ہا جو اُو حکیم صاحب دی شاگردی تے ملازمت دی اخلاقیات دی وَکیڑ وچوں باہر نکل چکے ۔اے احساس کیویں اُوندے اندر پیدا تھیا، ایندا جواب خود اوندے کول وی نہ ہا۔ شاید اِیں گالہوں جو ریاست دے بدلدے ہوئے حالات وچ ہِک ہندو ہوندے ہویاں حکیم صاحب دا اِتھ راہونڑاں ہر آون والے ڈینہہ نال مشکل تھیندا ویندا ہا۔ ہِک شاگرد ہووَن دے سانگے تاں اوندے تے اے فرض ڈوڑا تھی گیا ہا جو اِناں حالات وچ اُو حکیم صاحب تے اُناں دے گھر بار دا پہلے کنوں زیادہ خیال کرے لیکن حیرت ہئی جو اوندے ذہن وچ تُلسی دا خیال چھپلا بَن تے کتھوں آون لگ پیا ہا۔

گھر دے اندروں ڈھیر ساریاں چھوہریں دے اُچے اُچے کھِلکیاں دی آواز نال

فیاض وی سوچاں توں باہر نکل آیا۔ او نے چار چفیر نگاہ بھنوائی تاں ہک تنگ ڈیڈھی وچ خود کوں سُتا ڈیکھ تے اوندا ہاں اوکھا تھیون پئے گیا تے اُو کھڑے توں اُٹھی تے در دے باہروں نکل گیا۔

اُوڈے اندر کمرے وچ ٹُلسی کوں چھی سَت سہیلیاں ویڑھی بیٹھیاں ہَن ۔ ڈھولکی نہ ہووَن دے باوجود لطیفے سُنڑا سُنڑا تاڑیاں تے نچکے ۔ نوائینی وی نال بیٹھیاں ہَن تے وَل وَل اُناں کوں ہٹکیند یاں بیٹھیاں ہَن جو تھولا ہولے نچکن ، ہمسائے کیا اکھیسن جو ایڈے نیڑے دے رشتہ داردی مرگ ہووَن دے باوجود ٹُلسی دا مُکلا وا تاں اگوں تے نی کیتا گیا پر نچکے پٹاخے تاں نی ٹھاہندے ناں۔ چھوہریں نوائینی دی گالھہ کتھوں سُنڑدیاں ہَن ،تہوں نچکے وی اُوئیں لگدے ریہے تے ٹُلسی نال مِٹھیاں مِٹھیاں شرارتاں تے کھڑ اند بازی وی۔ ٹُلسی پہلے تاں ہاں ہوں کرتے سہیلیاں نال جُڑی رہی پر جوں جوں وقت گزردا گیا اُوندا مزاج چِڑ چِڑا تھیندا گیا۔ ایڈیاں ساریاں سہیلیاں تے اُناں دی کھل مذاق ٹُلسی کوں ہک اَکھ نہ بھاندی پئی ہئی ۔ اُو اَج سویرے تئیں سوچ نہ سگدی ہئی جو اَج دی رات اِیں کلہے گھر وچ فیاض اِیں طرحاں وی آ تے سُم سگدے ۔ بھاویں جو اُو ڈیڈھی وِچ ہا پر ہاتاں اِیں گھر وچ۔ ٹُلسی کنوں ہُن برداشت نہ تھیندا پیا ہا جو کیویں سہیلیاں کنوں جان چھڑواوے جیڑھیاں آپڑیں گھروں اَج دی رات ٹُلسی کول گزارن دی موکل گھن تے آیاں بیٹھیاں ہَن ۔

رات دا پہلا پہر گزریا تاں ٹُلسی دے دماغ دا چِچلا وی ودھدا گیا۔ آخر تنگ تئیں تھی تے اُو نے سہیلیاں کوں آکھیا جو اُو آپڑیں آپڑیں گھراں کوں وَنجن، سب خیر اے، آپڑیں گھر کِدھ دا ڈر۔ ماسیاں نوائینی وی ہن پیاں تے باہروں ڈیڈھی وچ جُوان وی سُتا پے۔ ٹُلسی دے وَل وَل آکھن دے باوجود چھوہریں نے ویندیاں ویندیاں گھنٹہ گھن بیالا

ڈِتا تے جئیں ویلے اُو ونجن لگیاں تاں تُلسی اُناں کوں مُکلاوَن دے بہانے فیاض کوں ڈیکھن کیتے ڈیڈھی توڑیں ٹُر آئی۔ چھوہر یں دیاں کھلاں ویندیاں توڑیں وی مُکن داناں نہ گھندیاں پیاں ہَن۔ اُو ڈیڈھی وچوں لنگھ تے دروازے ڈو ونجن لگیاں تاں سُتا ہویا فیاض اُٹھی کراہیں تکھے تکھے کندھ والے پاسے منہ کرتے کھڑ گیا، اُوں ویلے تئیں کہ جے تئیں یکیاں چھوہر یں لنگھ نہ گیاں۔ تُلسی وی دلان تے ڈیڈھی دے درمیانی رستے وچ کھڑ گئی۔ دِل اونداایں طرحاں ٹھاکے مار مارتے ٹُردا پیا ہا جو جیویں ہُنڑیں سینہ پھاڑ تے باہروں آن پوسی۔ آپنی منزل کوں اتنا نیڑے ڈیکھ تے اُوندے ہَتھ پیر ٹھر گئے تے بُت وچ کہیں جا وِساٹ تے رِکتھائیں تھر کاٹ شروع تھی گیا۔ اِیں توں پہلے کہ اُوں اگونہی تھیندی، بُڈھڑی نوائن نے پچھوں ہَکل مار چھوڑی جو آبی بی سَونڑاں توں بعد ننگے سِر تاریاں دی چھاں تلے نی کھڑیندا، رَکھ ہوندی اے۔ تُلسی کوں لگیا جو رِکتھاوَں دوروں آوَن والی آواز نے اوندی منزل کھوٹی کر چھوڑی اے۔ پچھوں مُڑ تے ڈِٹھس تاں بُڈھی نوائن اُوندے سِر تے کھڑی ہئی تھئی جیڑھی تُلسی داہَتھ پکڑ کراہیں اوکوں اندر کمرے ڈو گھن گئی۔

کمرے وچ ونجن توں بعد تُلسی دا دِل کریندا پیا ہا جو دھاڑاں مار مار تے اِیں طرحاں رووے جو فیاض آپ کنوں آپے اوندے کمرے ڈو چھکیا آوے تے اُو خود اُوندے پیراں وچ بہہ تے سبھو حال کھول سُناوے۔ اُو ڈَسے جو اُو نے کیں طرحاں اُوکوں آپڑیں اندر دی عورت دا مُو بھی مَنے۔ اُو ڈسے جو عورت دا پیار کیا ہوندے تے اُو پیار کریندی کیکوں ہے۔ اُو، جیندے نال ماپیو اُوکوں زورے مسائیں پرنیندن یا اُو جیکوں اُو خود آپڑیں جسم اَتے آپنی روح دا حاکم مَن گھندی اے۔ اے سوچ کراہیں تُلسی دیاں اکھیں وچوں ہنجو تَر آیاں۔ بُڈھی نوائن نے تُلسی دیاں اَکھیں وچ ہنجو ڈِٹھے تاں پریشان تھی گئی۔

''اماں۔۔۔ نہ تھی موجھی، ہر چھوہر نے ہِک نہ ہِک ڈینہہ پرائے گھر تاں ونجڑاں

ہوندے.... ہاتے جے توں ڈریں تاں اَساں ڈوہیں اِتھائیں سُم پیوں''

''نہ نہ.... نی لگدا میکوں ڈر... میں اندروں کُنڈا مار تے سُم پوساں تے تُساں وی نال والے کمرے وچ وَنج سُموں''.... تُلسی نے بوچھن دے پلو نال آپنے ہنجو پونجھ چھوڑے۔

''اماں سوچ گھن.... کل کوں حکیم صاحب آتے رنج نہ تھیوے... اَساں تاں غریب رَناں ہَیں، پھپھڑی کمبدی اے تیڈڑے ابے کنوں''.... چھوٹی نِوائن ہَتھ بَدھ تے کھڑ گئی۔

''میں جو آہدھی پئی آں.... نی لگدا میکوں ڈر تے نہ حکیم صاحب رَنج تھیسن، ونج سُمو تے میکوں وی سُمن ڈیو''.... تُلسی پیر پٹکا تے کاوڑ نال بولی تاں اُو ڈوہیں کمرے وچوں باہر نکل گیاں۔ تُلسی داہاں او کھا تھیا تاں اُو نے کمرے دا دروازہ اندروں چا بند کیتا تے پلنگ تے مونڈھی ڈھئے وَلدے سِروں ڈُسکن پئے گئی۔ اُو کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو اے رُووَن ڈُکھ دا ہے یا خوشی دا کہ اُو کتنے ڈینہاں دے کشالے تے راتیں دے جگاریاں توں بعد اخیر اَج فیاض کوں مِلن کیتے ویندی پئی ہئی۔

اے خیال آندے سار اِی اُو نے جلدی جلدی آپنے بُت توں چیکوں کوں بہنے بوچھن نال پونجھیا تے بئے کپڑے پا کراہیں منہ متھے کوں شیشے وچ ڈیکھن لگی۔ کئی ڈینہاں دی بھجدی پئی تُلسی شیشے وچ خود کوں وی اوپری اوپری لگی اَیجھی کنوار طرحاں جیندے جسم دی اصلی خشبو تازی تازی ہمبدی پئی ہوندی اے۔ میندی، چیکوں، گلاب دا عرق، بید مُشک کیوڑہ، ہلدی تے سیندور سَونڑیں بیٹھی کنوار کوں کوئی نویں خشبو نی ڈیندے بلکہ جوان چھوہر دی آپڑیں خشبو کو جگا ڈیندن۔ اُو خشبو جیڑھی جواناں کوں پہلے گالہا تے وَل چھتا کر ڈیندی اے۔ اُو خشبو جیڑھی ہاڑ دی شام کوں نِکڑی جُھڑی دیاں مہین پھینگاں دے تسی

بھوئیں تے تُرکانال اُکھ بھلیندی اے۔ تُلسی نے وی اے خشبو محسوس کریندے ہویاں نگ نال لمبا ساہ گھد اتے وَل ایندے ہووَن دے یقین نال شرما تے رہ گئی۔ شیشے نال اُکھ ملاونا اوکھا تھی گیا ہا۔ اے خشبو کہیں تخلیقی عمل دا کانڈھا ہئی اُوں خشبو طرحاں جیڑھی الویائی رَن دے بُت وچوں ویاوَن دے پنجویں چھیویں جیہاڑے آون لگ پوندی اے۔ اے اُولحظہ ہوندے کہ جئیں ویلے عورت ویَم دیاں ساریاں تکلیفاں بُھل کراہیں وَلدے ہِروں آپڑیں پیٹ وچ اُوہا کشش محسوس کریندی اے جیڑھی جو پہلی واری پیٹ تھیون تے محسوس تھئی ہئی۔ ہر سال اوکھیاں تھی تے بال جماوَن والیاں عورتاں وی اُو جُوان دی وانی وَنجن ڈیندیاں جیڑھا جو ہر سال اُناں کوں گھمن تھیون تے لائی رکھیندے۔ اے محبت کتھائیں اُوں تخلیقی عمل وچ بھرویں معاونت دی ڈِت ہوندی اے جیڑھا جو قدرت نے ہر جنس دی مادی کوں عطا کیتا ہوئے۔ کیا ذوال ہے جو اَساں عورت دے اگلی نسل کوں جماوَن دے ایں فطری فریضے کوں شافت جیہا گھٹیاناں ڈے کراہیں معتوب بنڑا چھوڑے۔

تُلسی نے فیاض ڈو وَنجن کیتے کُنڈی کھول تے پیر دَر وچوں کڈھن دی کوشش کیتی تاں ایوں لگیا جو اُوندے ڈوہائیں پیر کئی کئی مَن وزنی تھی گراہیں ایں طرحاں بارے تھی گِن جو چَوَن دے اِی کائنی۔ اُونے اُک تے باہر کُو کیتی تاں نوائینی داہلکا جیہا بُلارا محسوس تھیا۔ تُلسی زِچ تھی تے وَلدی پلنگ تے دَرب تھئی۔ اوندے پیر وَلدے ہلکے پُھل۔ رات داڈ وجھا پہر مُکلاون لگیا تاں تُلسی نے ہِک واری وَلا باہر جھات پاتی۔ کوئی اَلا اَجھانہ ہا جیکوں اَلا آکھیا وَنج سگیدا۔ اُونے وَلا کُنڈی کھولی تے ہولے ہولے پیر چیندی کمرے وچوں باہر نکلی پر پیر ہُن وی اُوئیں بارے بھک۔ چَوَن کوں نہ آندے پئے ہَن۔ تُلسی واسطے اے موقع زندگی دا آخری موقع ہا کہ جیندے سبب اُو آپڑیں وجود دے آپڑاں ہووَن دا ثبوت ڈے سگدی ہئی۔ ورنہ کون جانڑدا ہا جو اوندا اے جسم ڈوں ڈیہاں بعد کیندی کیندی

قبضہ گیری وچ ہوسی۔ تُلسی کنوں پیر نہ چوَے تاں اونے پیراں کوں ڈیڈھی ڈو گھیلنا شروع کر ڈِتا۔ چار چھیرے کہیں دے ساہ گھٹن دی آواز وی نہ ہئی پر وَل وی اوندے کیتے کمرے کنوں ڈیڈھی توڑیں ترئے گھٹاں دا پندھ کوئی صدیاں دا پندھ تھی تے رہ گیا۔ تُلسی دے اندر بَلدی بھاء دے بچ تے دھونی طرحاں دُکھدے ساہ دے باوجود اُوندا بُت باہروں برف آلی کار ٹھڈا تے مُکدے جیٹھ دے ہُنالے وچ وی پالے کنوں تھڑکدا ہویا۔ وَل وی اُو چھوہر کہیں نہ کہیں طریقے ڈیڈھی توڑیں اَپڑ اِی گئی کہ جِتھ فیاض اصلوں بے سُدھ، بے سُرت سُتا پیا ہا۔

تُلسی کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو کیا کرے، کیا آکھ جگاوے فیاض کوں۔ کیا اُوکوں پتہ ہوسی جو اے چھوہر آپڑاں سھو کُجھ اُوں توں وار بیٹھی اے تے ہُن محض اِیں ہِک پہر رات دے وصال دی اَرداسی ہے۔ کیا اوندے نال وَنج تے سُم تھیوے یا اوندے بنائن وچ لُکے سینے کوں رَج رَج چُمیں بیٹھی۔ اُوڈوں ترئے قدم وَدھا تے اُوندی سرہاندی ونج کھڑی تے آپڑیں کنمبدے ہوئے سَجے ہَتھ کوں فیاض دے سر دے وِنگرے والاں وچ پھیریا جیڑھے آپس وچ گُنجڑے پے ہَن۔ متاں وال پِنچن تے اوجاگ پووے۔ تُلسی نے ہَتھ چا گھدا۔ حالانکہ چاہندی ہئی جو فیاض جاگے۔ اُوا اُوندے پاسے کنوں وَل تے پاٹی تے باہون لگی تاں پاٹی کُڑک پئی اوندے بار نال۔ فیاض نے پاسا وَلایا تاں تُلسی پیراں کنوں وَل گئی۔ ہمت ای نہ پوندی پئی ہئی اُوکوں جگاوَن دی یا اوندے نال باہون دی۔ ڈوجھے پاسے اے اُبالھہ وی جو رات دا چھیکڑی پہر شروع تھی گئے اَتے اے خوف وی دامن گیر جو نوائینی وچوں کوئی جاگ تے اِڈے آ گئی تاں کیا تھیسی۔

چھیکڑ ہمت جواب ڈے گئی تاں تُلسی نے فیاض دی پواندی کنوں ڈیڈھی دے پکے فرش تے بہہ کراہیں ڈوہیں ہَتھ اوندے پیراں تے چار کھیونس۔ فیاض دی جاگ نہ تھئی

تاں ٹُلسی نے پاگلاں آلی کار اوندے پیراں کوں چُمݨاں شروع کر ڈِتا۔ فیاض اَجن وی گھوگھنندر وِچ ہا۔ ٹُلسی پیر چُم چُم تھکی تاں منہ اوندے پیراں تے چار کھئیس۔ مایوسی حدتوں وَدھی تاں اَکھیں وچوں ہنجواں دی برسات شروع تھی گئی۔

فیاض دے پیراں تے گرم گرم پانی دے ہنکڑے ہنکڑے تریڑے ڈَٹھے تاں اُوکوں ہندر وِچ اِی کہیں دے ہووݨ دا احساس تھیا۔ اونے پیراں کوں آمر ادا اُتوں تے چھِکیا تاں ایویں لگیا جو اوندے پیر کہیں دے گولے ہتھاں دی وَٹھ وچ ہِن۔ اوندی جاگ تھی گئی لیکن اُو مچھ ماری سُتیا رہ گیا۔ فیاض دا دماغ تکھے تکھے گویڑ کریندا پیا ہا جو اے کون تھی سگدے۔ جو وی ہے کوئی سجن ہے دشمن نی تھی سگدا۔ گھر وچ تاں صرف ترئے عورتاں ہِن، ڈوں نوائینی تے ترجھی ٹُلسی۔ ایڈے گولے ہتھ نوائینی دے تاں نی تھی سگدے، تاں کیا اے ٹُلسی اے۔ پر ٹُلسی کیویں تھی سگدی ہے، اوندی تاں ڈوں ڈینہاں بعد شادی ہے۔ تھی سگدے ٹُلسی بی بی دے سہیلیاں وچوں کوئی اِتھ رہ گیا ہووے۔ اے سوچ سوچیندے اُونے پیراں کوں وَل اُتوں تے کھسکایا لیکن گولے ہتھاں دی پکڑ ایڈی گولی نہ ہئی۔ اتنا تاں فیاض کوں وی یقین تھی گیا کہ اے چھوہر جو وی ہے، چاہندی ایہو ہے جو اُو جاگ پووے۔ لیکن جاگݨ دے بعد کیا تھیسی، ایندے امکانات بارے فیاض وی ایڈا بھولا کائنا ہا۔ گِݨ مُنجھ باقی اتنی رہ گئی ہئی جو اُو اُٹھی باہووے یا ایویں چھو ماری سُتا راہووے۔

عجیب گھان وات آگیا ہا فیاض دی۔ اُٹھی باہندے تاں نمک حرامی تھیندی ہئی تے جے سُتا راہندے تاں آپݨے اندر دے مَردکنوں شرمساری۔ کیا جواب ڈیوے اُوکوں جیڑھا پہلے اِی اُوندی شرم حیاتوں طعنیاں وات ہا پیا۔ حیلہ بہانہ بھاویں جو وی ہا پر حق گالھ تاں اے ہئی جو ٹُلسی پہلے ڈینہہ کنوں کہیں تھوئے آلی کار اوندے ہاں وِچ پڑی ہوئی

ہئی۔ بھلی نہ ہئی۔ جے اے چھوہر ٹلسی ہے تے اَج خود اُوندے پیراں وِچ آن بیٹھی ہے، تاں وَل ہک بلوچ کیتے اُٹھن اِی بنڑدے، ہمن کا نا۔ اِیں گالہوں جو گل کئیں ڈِٹھی ہے۔ لیکن ایندے برابر ہک بیا گویڑ اُتھائیں دا اُتھائیں زِٹ ماری پیا ہا تے اُوہئی حکیم صاحب دے اعتبار دا۔ جے اُو اُٹھی بیٹھا تاں لعنت ملامت کلہے اُوندے تاں نہ آسی، پوری بلوچ قوم تے آسی۔

اِیں دوران چھوہر دے گولے گولے ہتھاں دا جلول اوندے پیراں کنوں تھیندا ہویا پورے بُت وچ کھنڈن شروع تھی گیا۔ مستی دی ہک راند ہئی جیکوں چھیکڑی کھیڈ بناون کیتے فیاض دے سارے جسم دا ہک ہک ریشہ آپنی جاتے دھرتال تاوَن کوں اُبالہا محسوس تھیندا پیا ہا۔ فیاض نے بہوں کوشش کیتی جو اُوندے ہوش حواس اُوندا ساتھ نہ چھوڑن پرا کھیں دے اگوں آون والے شیشیاں کوں کُجھ دیر بیاروکی رَکھن اوندے وَس وچ نہ رہ گیا ۔ نہ فیاض کوں اے پتہ جو اُو کون ہے تے نہ اے جو کتھ ہے۔ چھیکڑی احساس ایہو ہا جو ہک گرولی تے کُجھ کُجھ ماسلی چھوہر اُوں ڈومڑ مڑ ڈیدھی، آپڑیں پچھوں پچھوں آون دیاں شارتاں کریندی، ڈیڈھی کنوں گھر دے دلان ڈو بھجدی پئی ہے۔ فیاض ڈھیر دیر نہ ٹھہار سکیا اَتے اُوندیاں شارتاں دے جواب وچ اُوندے پچھوں پچھوں گا باتھیندا گیا۔ ہالی اُو اَٹھ ڈاہ قدم اِی اَگی تے گیا ہوسی جو اگوں بھجدی چھوہر یکدم تھڈا کھا کراہیں اوندیاں بہیں وچ جُھول گئی۔ ریشم دا کوئی تُول ہا یا کوئی چھوٹا جیہا تَنگا کہ جیندی ماسلی نَرماہٹ نے فیاض دے اندر دی اُتاوِل کوں بے طورا کر چھوڑیا۔ اُو نے ہَبلا سے وِچ اِیں چَسولے وجود کوں باتھاں تے چا کراہیں آپنی وَکیڑ وِچ گھن گھدا۔ ساری دی ساری نرماہٹ کہیں آتش وچ تبدیل تھی گئی، اَجھی آتش جیندے وچ بجلن دا سواد دنیا دے سبھے سوادیں تو اُتر۔

اِیں توں پہلے کہ اے آتش اوندے وجود کوں سُوا کریندی اُوندے اندر آپڑیں

ہووَن دا احساس۔ کتھاؤں نویں سِر وں جاگ پیا۔ سُرت نے سنبھال لدھی تاں معلوم تھیا جو نرم آتش دا احساس اُوں چھوہر دا آپنے سیک وِچ بگھد ا گو لا گو لا جسم ہا جیڑھا اُوندی پواندی کنوں گھٹڑے دے اَدھ توڑیں آ تے مکمل سپردگی دی حالت وِچ لاتھے تھیا۔ اے تاں واقعی تُلسی ہئی۔ فیاض وِبل تے ہِک پاسے تھی گیا۔ اونے آپنے آپ کوٹٹولیا۔ ہالی توڑیں کُجھ اَیجھا نہ ہا کہ جیندے پاروں اُوندے مَتھے تے نمک حرامی داڈ نبھ لگ سگدا۔ اِیں توں پہلے جو کھٹڑے توں لہندا، اُوندی نگاہ تُلسی دے چہرے تے پئی تے وَل چہرے توں پیراں تئیں تِلکدی گئی۔ شاید ہاڑ دے مہینے وچ وی روہی ایڈی تَسی کونہ ہوندی ہوسی کہ جتنی تَسی تُلسی ڈِسدی پئی ہئی۔ اَملک بے سُدھ تے بے چنتی جیویں کوئی لمبے تھکیڑے دا ماریا ہو یا پاندھی منزل تے پُج کراہیں یکدم لُولہا تھی تے ڈھے پوندے۔ سبھے فِکرے اندیشیاں توں اُچیچا۔ بس ڈوں تریڑے پانی دِی سِک جو زندگی دی جُرات وَلدے سِر وں زندگی نال تھی ونجے۔

فیاض نے اِیں توں زیادہ کہیں چھوہر کوں کہیں بے چُھوہر کیتے آپڑیں آپ کوں دان کریندا نہ تاں سُنڑ یا ہا تے نہ ڈِٹھا ہا۔ اِیندے پِچھوں رمز کیا ہئی تے راز کیا ہا، اُو اُوندے کنوں بالکل اَن سونہاں۔ کیا تُلسی کہیں کارَن بُھل پئی اے یا وَل اے شادی اَن بھاندی ہے۔ جے شادی اَن بھاندی وی ہئی تاں وَل وی اُوندے تے اے مہربانی کیوں۔ اِیں گویڑ پاروں اُو سارا جنون وان وٹیندا گیا جیڑھا کُجھ لحظے پہلے اُوندا مَنکا نوائی بیٹھا ہا۔ فیاض نے تُلسی دے چہرے تے کھنڈے ہوئے والاں کوں ہٹا تے اُوندے تاثرات توں کُجھ بُجھن دی کوشش کیتی پر اُو کوں لگیا جو اِیں طرحاں تاں اُو اُوندے رُخ دا بیا وِی اَسیر تھیندا ویندے۔ اِیں توں پہلے جو فیاض آپڑاں ہتھ تُلسی دے والاں توں پرو بھرا کریندا، بے سُدھ پئی تُلسی نے اَدھیاں اَکھیں کھول تے فیاض کوں ڈِٹھا تے مُسکا تے اُوندے والاں

وچ پئے ہتھ تے آپڑاں ہتھ چا رکھیس تاں جو اُو ہتھ چا نہ سگے۔ فیاض نے ہک واری وَل ٹلسی کوں ڈِٹھا۔ اُوندیاں اَکھیں تاں وَلدیاں بند ہَن پر چہرے دی مسکان کُجھ بیاں پوڑیاں جھکی تھی گئی ہئی۔ فیاض نے ڈِٹھا جو ٹُلسی دی گردن وچ موٹے موٹے رَتے موتیاں دی ڈوڑی مالا تکھے تکھے ساہواں دے نال نال اُتے تلے تھیندی پئی ہئی۔ فیاض نے اوندے والاں وِچوں ہتھ چُھڑوا تے گردن تے چا رکھیا۔ فیاض دا ہتھ ٹُلسی دی گردن تے کیا لگیا، زور دا ہک کانبا اُوندے پورے جسم وِچ سِر توں لاتے پیراں تئیں تھڑکاٹ پیندا گزر گیا۔ ٹلسی سُتے سُتے، گھٹ تے بیٹھے فیاض کوں اَچا چیت وِلڑھ گئی۔

جتنے تکھاج وچ ٹُلسی فیاض کوں وِلڑھی، اُوں توں ڈوڑی تیزی نال فیاض، ٹُلسی دے وِکیڑاچوں نکلیا تے ٹپ مارتے فرش تے کھڑا تھی گیا۔ ٹُلسی کوں پہلے تاں سمجھ نہ آئی جو تھیا کیا ہے۔ اُوندی جانڑں کوئی نوائن اُٹھی تے آ گئی ہئی پر جئیں ویلے کوئی اِڈے اُڈے نہ نظریا تاں سمجھ گئی جو فیاض بُوا تے ہک پاسے تھی کھڑے۔ اندھارا ہا پر اِیڈا وی نہ ہا جو اُو فیاض دے رویے دے اُپرب کوں محسوس نہ کر سگے کہ جیندی وجہ اُوندی سمجھ توں باہر ہئی۔ اُو ہک واری وَل اُلری تے تلہے لہہ تے فیاض دا ہتھ پکڑ تے گھٹڑے ڈو چھکوں لگی پر فیاض نے بہوں اِی سختی نال ہتھ چُھڑوا گھدا۔ ٹُلسی نے سوچیا جو فیاض مذاق کریندا پیا ہوسی کیوں جو کوئی وِی بندہ اِیں حالت وچ تاں اِیں طرحاں دا سلوک نی کر سگدا۔ اِیں پاروں اُو وَل اُٹھی تے کندھ نال لگ تے کھڑے ہوئے فیاض کوں رَجواں بھاکل پا گھدُس۔

فیاض دی شاید ہوش حواس ونجا چکیا ہا۔ اُو نے ڈو ہیں ہتھاں نال پَٹ تے ٹُلسی کوں اِیں طرح گھٹڑے تے دِھکیا جیویں جو جَلم کوں پَٹ تے پَرے سٹیندے۔ ٹُلسی گھٹڑے تے ونج ڈٹھی تاں احساس تھیا جو اے تاں کُجھ بیا تھی گے کہ جیکوں ذلت دی انتہا توں علاوہ کیا آکھیا وَنج سگیندے۔ کیا اے ہا اُو جوان کہ جیندے کیتے اُو نے آپنا سب کُجھ دا

تے لا چھوڑیا ہا۔ اتنا بدتمیز تے بدتہذیب کہ جیندے کنوں تاں جنگل دے جانگلی وی چنگے ہوندے ہوسن ۔اے، کتھوں تھی گیا میڈے عورت ہووَن دی گواہی دے لائق۔اے تاں مَرد اِی کائنی تے مَرد بَن تے ڈکھیسی کیا۔اے سوچ تے تُلسی ہِک واری وَل اُٹھی تے فیاض دے سنبھلن توں پہلے اِی اوندے منہ تے ترئے چار چماٹاں زَپ چھوڑیوسں۔

ہُن ہُوَے تھیون دی واری فیاض دی ہئی۔ کاوڑ نال شوکدی تُلسی کوں گھر دے اندر ویندا ڈیکھ تے اُوکوں ہئی تاں کُجھ سمجھ نہ آئی بس ڈیڈھی والا دروازہ کھول تے گھر دے باہروں نِکل گیا۔ دور دی کہیں مَسیت وِچوں سویل دی اذان دی آواز صاف سُنڑیندی پئی ہئی۔

(17)

مہراں مڑ پچی والے بھوپے دے اَستان تے ڄن کھیڈ تے کیا آئی، اُوندی چال ڈھال اَتے رویہ مزاج سبھے تبدیل تھی تے رہ گئے۔ ٻکتھاں اُو زِچکائی دی ماری جھیڑے کار چھوہر تے ٻکتھاں اے کھلن سوڈھی اَتے ڈُھلِک ڈُھلک ٹُر دی شہتوت دی تلہڑی طرحاں دی ٻٹا کے مریندی نینگر۔ ڄن تاں لہہ گیا ہا پر وَل وی کم کوں ہتھ نہ لیندی ہئی اِیں گالھوں جو نخرے سہون کوں سَس جوہئی پئی۔ ڄن لتھا تاں وادھو دا مزاج وی بدل گیا۔ ہر ویلے دا سڑدا ٻلد اجُوان ذال آپنی کوں ڈیکھ ڈیکھ ٹھَرن پئے گیا ہئی۔ لیکن گھبیل تھئی ذال نے اُوکوں آپنے نیڑے آوَن ڈیون دی بجائے ہِک بیادا کھیڈ یا۔ وادھو جیویں جو اُوندے اندروں باہروں تھیون کیتے آنٹے مارن لگدا، مہراں اُوکوں ڈیکھ ڈیکھ تے اَکھیں اَکھیں وچ مُچکن شروع کر ڈیندی کہ جیویں چیلنج کریندی پئی ہووے" آ.... ہُن آناں، میں وی ڈیکھاں وَڈے جُوان کوں، ڈاہڈھا شوق ہاناں تیکوں وی پیُو بنڑن دا"۔

ذال آپنی دا اے گُجھیا سنیہا وادھو سمجھدا تے یا وَل مہراں خود، تہوں ہیلا پئے کراہیں

وَلدا دُکان ڈو نِکل ویندا اتے ساری کاوِڑ اُوائے پَوائے تے سَنگت ساتھ تے کڈھیندا راہندا۔ وادھو دی زِچکائی ڈیکھ تے گاموں جیے یار بیلی اُوندے نال حال وَنڈوان آن باہندے تاں اُوخود اُٹھی تے بزار والی مَسیت وِچ وَنج کراہیں شکرانے دے نفل نیت گھندا جو ذال اُوندی کوں اَرام اُوڑک بھوپے کنوں ای آئے تے اِیں کافر حکیم کوں نی ڈِکھاوݨا پیا۔ رَب کیتا تاں ہُن بال بچہ وی تھی ویسی۔ گھر والیاں دے نال نال بزار آلیاں تے آپڑیں معتبری جماوَن کیتے اُونے مسیت دی اِنتظامی کمیٹی دا ممبر بَݨن توں علاوہ چندہ کٹھا کرن کنوں لاتے امام صاحب دی تنخواہ تک دے معاملات وِچ وی عمل دخل شروع کر ڈِتا۔ کَم کُجھ اگونہاں تھیا تاں پہلے گول ٹوپی سِر تے آئی تے وَل اُوندے اُتے چِٹی ململ دا صافا وی وِڑ تیج گیا۔ پر ایندے باوجود اُوندے دِل وِچ جران کیتا مہراں دیاں اَکھیں دا عجیب جیہا خوف نہ نِکل سکیا کہ جیڑھیاں اوکوں ڈیکھݨ نال ای اِیں طرحاں مُچکن لگ پوندیاں ہَن کہ جیویں ٹوکاں مریندیاں پیاں ہووِن۔

مہینہ گزریا تاں بھاگ بھری نے وادھو کوں خوشخبری سُنائی جو ذال اوندی کوں ڈینہہ چڑھ گِن۔ خوشی نال وادھو دیاں اَکھیں وچ ہَنجوں تَر آیاں پر جنّیں ویلے مہراں دیاں اَکھیں کوں پہلے کنوں وی زیادہ مُچکدا ڈِٹھس تاں تکھے تکھے باہروں وَنجن لگیا۔ لیکن بھاگ بھری بھج تے اگوں آ گئی۔

''پُتر جمایا تاں تیکوں شرم حضور دے ویلے ہا پر ہُن ایویں لگدے جو میں بُھل پئی ہَم۔ اُوکوئی بیا ڈینہہ ہا۔ شرم آلی ڈینہوار تاں توں جمیا اِی کائنا ہاویں''......

وادھو سوالیہ نشان بَن تے اُتھائیں کھڑ گیا۔

''بچہ... جیویں ہووِیں..... شریکیں کوں نہ وِی ڈَسوں تاں پتہ لگ ویسی۔ ڈو جھا خوشی دا موقع ہے اَساں کیوں لُکاوَں۔ میں تاں تھال وَنڈیساں پَتاسیاں دا، لاچی

دانیاں داتے جلیبیاں دا۔ پر جوڑا کپڑیاں داتے سوا روپے دی موکھ.... اُوتوں ڈیویں....
آندے منگل چلسوں بھوپے دے اَستان تے شُکرانے دی سوائی ڈیون کیتے۔ کیویں اُونے
ساڈی جھولی بھر چھوڑی اے اولاد دے نال، ہُن میں بے وارثی کائنی تے نہ توں بے وارثا
ہَیں۔ رَنگ لگ ِگن میڈے جُھگے کوں"۔

"ٹھیک ہے اماں جیویں تیڈی مرضی"۔ وادھو نے برامدے ڈومُڑ تے ڈِٹھا۔
مہراں اُوندے آلے پاسے پاساوَلا تے کھٹ تے اِیں طرحاں سُتی پئی ہئی جو اوندی ہِک
جنگھ پائی کنوں تلوں تے گھلکی لاتھی ہئی۔ بھول بُھلا ندرے وادھو دی نگاہ اوندیاں اِکھیں
وِچ گئی تاں اُو ہوٹوک بازی دیاں شیخاں تے پچھواوَن والا مُچکان۔ جیویں جو اُلریندی پئی
ہووے۔

"آ.... ہُن مار ڈِکھا میکوں.... مارناں وَڈا ابو ان خان۔ توں ویسیں کِنتے ہُن
گھروں بھج تے۔ جیڑھا گھوگھا تیکوں میں ہُن چاڑھنے، اوکوں پَٹوا ڈِکھاویں تاں منیساں۔
وَڈا بال دا پیو"۔

وادھوں کوں ڈیدھیاں ہویاں مہراں نے زور دا کھنگورا مار کراہیں ٹھک تاں
زمین تے سَٹی پر پتہ نی کیوں وادھوکوں ایویں لگیا جو آئی سِدھی اوندے منہ تے ہے۔ اُواَن
چِتا ہِک ہَتھ نال منہ اُگھیند اہویا گھروں باہر نکل گیا۔

(18)

جیڑھی رات ٹُلسی تے فیاض تے باری گزری اُوراتِ ریاست بہاول پور وچ وی
مختلف مذاہب دے درمیان بھائی چارے تے اَمن امان دی چھیکڑی رات ثابت تھئی۔
بھگوان داس دی اَرتھی بھاویں جو اَدھ راتیں چاتی گئی پر انتہائی نازک حالات وچ وی کہیں
نہ کہیں پاسوں شرارت تھی تے رہی۔ ڈسٹرکٹ مجسٹریٹ بہاول پور دا سخت حکم ہا جو کہیں
طرفوں وی مذہبی منافرت دی گالہہ نہ چلے پر ہک صوبیدار تے چار سپاہیاں دی نفری دی
نگرانی دے باوجود کہیں شوشنی لا چھوڑی جو ہندو آپڑیں مُردے ساڑن توں بعد اُناں دی
چونڈھی چونڈھی سُوامسیتاں دے دَردے اگوں، کھنڈا ویندن۔ اِیں شوشنی سبب پہلا کم تاں
اے تھیا جو مَڑھی دی راہ وچ آون والے مدرسے دے طالباں نے وَڈے وَڈے ڈھینگر مار
رکھے جو اِتھوں کوئی لنگھ اِی نہ سگے۔ ڈھینگراں دے اگوں کیکر دے لڑے تے لڑیاں توں
بعد بکھڑے دے جھانبے اِیں طرحاں بکائے جو پورے دا پورالانگھا بند تھی تے رہ گیا۔
اِیں توں پہلے کہ کوئی پھا کا پوندا صوبیدار نے منت ترلا کر تے اَرتھی کوں واپس

مڑ دا کراہیں ہے رستے توں مڑھی پچا ڈِتا۔ پر اُتھاں وَلدی احمد پور والی صورت حال جو کہیں نے نزدیکی مائنر ترڑوا تے پورے ایکڑ وچ گٹے گٹے پانی چھوڑ ڈِتا ہا۔ ہک واری وَل ارتھی کوں نال دے پدھر تے رکھ کراہیں نویں سِر وں سُکیاں لکڑیں منگواون دا اہر کیتا گیا۔ لکڑیں آ ریہاں تاں کہیں نے ڈوں ترے مُشکی نانگ ارتھی دے آسوں پاسوں چھڑوا ڈِتے یا اُوآپے کِتھاؤں نِکل آئے، کُجھ پتہ نہ لگیا۔ ہالی بھگوان داس دی ارتھی کوں بھاء اِی نہ لگی ہئی جو شہر والے پاسوں کہیں نے خبر اُڈا چھوڑی جو بہاول پور شہر وِچ ہندواں دے مکاناں کوں بھاء لا ڈِتی گئی ہے تے کل دی واری احمد پور دی ہے۔

اِیں خبر دے سُنڑ دے سار اِی سبھے لوکاں وِچ بھاجڑ پے گئی جو کہیں طرحاں آپڑیں آپڑیں گھراں تے بال بچیاں کوں بچا گھنن۔ اِیں ساری ہائے ہائے کار وِچ رُلیا تاں شودے بھگوان داس دا کریا کرم رُل گیا۔ گھراں کوں بھجدے وَڈکیاں نے چار پنج چھوہراں کوں پنڈت دے نال کھڑا تے آکھ ڈِتا جو اُو وی فارغ تھی راہون تاں گھراں کوں پہنچن۔ پر جئیں ویلے اے سبھے لوک روندے پٹیندے گھراں کوں وَلے تاں اُگوں سبھو کُجھ اُوئیں دا اُوئیں۔ ہر پاسے اَمن امان۔ کہیں نے کوڑی خبر اُڈا ساری ہندو آبادی کوں آپنی پا چھوڑی ہئی۔ لیکن ایندے باوجود حکیم رام لعل تے رادھی او ہلاں تو ہلاں جوائے کوڑی خبر کِتھائیں احمد پور دے بارے سچ ثابت تھی گئی تاں اُناں دی دھی تُلسی دا کیا بنڑسی کہ جیندی رکھوالی کیتے اُو ہک مُسلے کوں گھر بلہا آئین۔ اِیں سارے رُولے گھولے وِچ سوڈھی دی ڈھیر اُبالہا جو دیر نہ لگے تے تُلسی کنوار بن کراہیں اوندے ویڑھے آن باہوے۔

بساں والے اڈے توں احمد پور والی بس دا پتہ کیتا گیا تاں معلوم تھیا جو پہلی بس سویرے سجھ اُبھرے ویسی۔ پر وَل وی احمد پوروں آئے اے سارے برادری وال رات دے چھیکڑی پہر اڈے تے آ تے بہہ تھیئے۔ سویرے بس چلی تاں چھت اُتے وی

سواریاں بیٹھیاں ہَن ۔حکیم رام لعل، رادھی تے سوڈھی مَل کوں بس اندر جا تاں مِل گئی پر آخری سیٹ تے۔ سفر دے دوران ٹِپاں لگّن ایڈا مسئلہ نہ کہ جتنا اُوخبراں جیڑھیاں ہر سٹاپ تے سُنڑن کوں مِلدیاں پیاں ہَن ۔خانقاہ شریف پتہ لگیا جو سویلے سویلے نماز کنوں پہلے احمد پور وچ ہندواں دے گھراں کوں بھاءلاڈتی گئی ہے پر مسافر خانے بس رُکی تاں پتہ لگیا جوائے خبر اصلوں کوڑی اے۔بس ہیں رَگن مُنجھ تے خبریں دی عذاب وچوں لنگھ کراہیں ترئے گھنٹیاں دے سفرتوں بعد اے سب لوک احمد پور پہنچے تاں پتہ لگیا جو سب خیر ہے۔ نواب صاحب نے ہر محلے وچ اِیں طرحاں دی نگرانی دا بندوبست کرایا ہویا ہا جو کہیں لُنڈے لٹور کوں پھتکن دا موقع اِی نی ملدا پیا ہا۔لیکن ایندے باوجود نہ تاں کہیں کوں یقین ہاتے نہ کہیں کوں اطمینان ۔ ہر کوئی اِیں ڈر بھئو وِچ جو پتہ نی کہیں ویلے کیا تھی ونجے۔

حکیم رام لعل تے اوندی ذال گھر پہنچے تاں تُلسی ڈینہہ چڑھے وی سُتی پئی ہئی، نوائینی گھر دا کم کار مُکا کراہیں ہِک بئے دے رِنڈ کڈھیند یاں بیٹھیاں ہَن تے فیاض عصر ویلے دا مطب تے وَنج چُکیا ہا۔ ماپیو کوں ڈیکھ تے تُلسی اُٹھی تاں بیٹھی پر اَملک پیلی ڈُڈا ،ہت وچ جان نہ کہیں ڈودھیان۔حکیم صاحب بُجھ گئے جو دھی کوں ماپیو دے گھروں وچھوڑے دا احساس ہُن تھیندا پئے۔جئیں ویلے جو رادھی جانڑدی ہئی کہ ہر عورت کوں مُکلاوے ویلے اُوسبھے خواب تُرٹدے محسوس تھیون لگ پوندن کہ جِناں دی مَن پسند تعبیر ڈیکھن کیتے اُناں نے جندڑی کوں داتے لائی رکھیا ہوندے۔ اِیجھے خواب نہ تاں کہیں کوں ڈسائے ویندن تے نہ اِی اُناں دے اَدھ ادھورے رہ وَنجن دے ڈُکھ کہیں نال سانجھے تھی سگدن ۔ اِیں طرحاں عورت دی پرنے دے بعد دی پوری حیاتی اِیں ڈُکھ وچوں نِکلن دی کوشش وچ اِی گزر دی ہے پر نِکل نی سگدی۔

حکیم صاحب نے مطب تے تاں کیا ونجڑاں ہا، تھوڑا سکون تھیا تاں برامدے

وچ پے ہوئے مُوڑھے تے بیٹھا بیٹھا گُھلاں کھاوَن لگ پیا۔ کُجھ لمحے بعد ہمسایاں وچوں تُلسی دیاں سہیلیاں آیاں تے گھر وچ وَلدی اُوئیں آماں گھاماں تھی گئی۔ حکیم صاحب نے نِکی نوائن کوں حقہ تازہ کرن کوں آکھیا تے خود موڑھے دے نال پَئی کھٹ تے لَتاں لمبیاں کرتے اِیں طرحاں لیٹ گیا جو لگدا ہا کہ اُٹھیا بیٹھے۔ کنوار دے کمرے وچ چھوریں دا گُٹھ تھیا تاں مرگ دی بندش دے باوجود ہولی ہولی آواز وچ مُکلاوے دے سہرے سُنڑیجن لگ پئے کہ جیہاں دے نال کہیں کہیں ویلے ڈھولک دی آواز وی آویندی ہئی۔ جئیں ویلے جو رادھی رات دی رِکشاں توں اُختاتھئی برامدے دے ڈوجھے پاسے وَنج تے سُم پئی ہئی۔

حکیم صاحب نے ہالی حقے دے ڈوں چار کش اِی لائے ہوسن جو سوڈھی مَل وشنو دے نال وِبلیا ہویا گھر وَڑیا تے آندے سار اِی حکیم رام لعل دے کَن وِچ اِیں طرحاں کُجھ آکھئیس جو حکیم کوں خود وی سمجھ نہ آئی۔ ''کیا آکھی..... خیر تاں ہے''۔

''خیر تاں کائنی''..... سوڈھی وَل ہولے جیہا اَلانڑاں۔

''کیا خیر کائنی''....... حکیم وی گھبرا تے اُٹھی بیٹھا۔

''اَج رات کوں مڑھی، نِکی بزار، محلّہ پُھلو رام تے گنڑے احمد خان وِچ ہندواں دے گھراں کوں بھاء لاون دا پروگرام بَن چُکے''...... سوڈھی مَل وَل ہولے ہولے اوندے رکن وِچ گُھسکیا۔

''پر تیکوں کئیں آکھے''..... حکیم پریشان تھی تے اُٹھی کھڑا تھیا تے ایڈے اُوڈے ٹہلن پئے گیا۔

''ہِک پُلسیا میڈا یار اے صوبے دار محمد نواز خان۔ تیڈے کول وی آندا ہوندے دوا دارو کیتے''.....

''اُو مُچھاں والا؟....''

''جیا..... اوہو... اُونے اے سنیہا خاص طور تے لالہ تیڈے کیتے ڈِتے جو حالات دا کُجھ پتہ کائنی، آپنی جان آپ بچاؤ۔ شہر وِچ پُلس دی نفری ایڈی کائنی جو ہر جاتے فساد کوں روک سگے''۔ گالہہ کریندے ہوئے سوڈھی داسنگ پریشانی کنوں وَل وَل سُکدا پیا ہا۔ حکیم رام لعل سِر پکڑ تے موڑھے تے بہہ گیا۔ کُجھ سمجھ نہ آندی پئی ہووے جو کیا کیتا ونجے۔ ہر ویلے نویں خبر تے ہر خبر نال بے یقینی اَتے خوف دا نواں عذاب۔

''لالہ! میں تاں ایہو اکھیساں جو اَج شام کنوں پہلے تُلسی تے وِشنو دے پھیرے کراتے کہیں پاسے نِکل جُلوں''۔ سوڈھی سَل آپنی جانڑں بہوں سیانڑاں بن کراہیں اوندے سامنے کھڑے تے بہہ تھیا۔

''وڈے لُلن آں..... میکوں اے فکر جو جان بچاتے ونجوں کِنتے تے توں آہدیں جو پھیرے پوا گھناں اِیں بئے بَکھڑے لُلن دے''۔ کڈھائیں نہ کوڑیجن والا حکیم رام لعل وی سوڈھی دی گالہہ تے تُندرق کھاتے اُٹھی کھڑا تھیا۔ حکیم کوں کوڑیندا ڈیکھ تے سوڈھی تاں چھُو مارتے بہہ ریہا جئیں ویلے جو وِشنو وی ڈرتے برامدے دے تھمبے پچھوں اُوڈھر تھی گیا۔

حکیم دے اُچے بُلارے نال برامدے دی نُکر تے بیٹھیاں نوائینی وی اُٹھی تے پچھاڑے ڈو کھسک گیاں تے بِندرا کی تھئی رادھی وی جاگ کراہیں سوڈھی دے نال آن کھڑی تے حکیم کنے اِیں طرحاں ڈیکھن لگی جیویں جو پُچھدی ہووے گالہہ کیا ہے۔ رام لعل نے ذال کوں ساری گالہہ کھول سُنڑائی تاں پیلے ڈُڈے رنگ دے نال اُووی پریشان تھی تے سوڈھی دے رَلے کھڑے دی پواندی کنوں بہہ گئی۔ اِیں حالت وچ اَکھیں وچوں ہنجواں دا ترآونا وی کوئی انوکھڑی گالہہ نہ ہئی۔ ہر کہیں دے چہرے تے ہکو سوال ہا جو کیا کروں تے کِنتے ونجوں۔

حکیم رام لعل نے آپڑیں حکمت دی تشخیص طرحاں زندگی دا سب توں وڈا فیصلہ کرن وچ وی ڈِھگ دیر نہ لائی تے سب توں پہلے تُلسی دی شادی کوں پچھواں کرتے کہیں چنگی مُد وچ کرن دا واضح اعلان کر چھوڑیا۔ اے گالہہ سُن تے بظاہر تاں سوڈھی دامنہ ڈِھلا پئے گیا ہا پر اندرو اندری اُوچِت دے بھرنے وَنج ڈَٹھا۔ جئیں ویلے جورادھی بظاہر پریشان نظر دیاں ہویاں وی اندرو اندری خوش تھئی جو ایندے وِچ بھاویں اوندی جت نہ ہئی پر سوڈھی دی ہار ضرور ہئی جیڑھا تُلسی کوں گھر نیوَن تے چوتاۓ دھی بیٹھا ہا۔ باقی ریہا اُو نکوا الّلن وِشنو، تاں اُوندا کیا ہا، اُوتاں تھمبے دے اُوڈھر تھی کراہیں اسمان تے اُڈدے کبوتر تاڑی کھڑا ہا، ایں گالہہ توں بے خبر جو زمین تے دانہ کون کھنڈائی بیٹھے تے دُزکا کیندے ہَتھ وچ ہے۔

ڈوجھا فیصلہ حکیم رام لعل نے اے کیتا جو سوا کُجھ قیمتی چیزاں دے باقی سبھو کُجھ اِتھائیں گھر وچ راہون ڈِتا ونجے کہ جیندی رکھوالی فیاض کریسی تے حالات ٹھیک تھیون توڑیں گھر دے سارے جی دیرے نواب وَنج کراہیں اُوندے مطب دے پچھلے پاسوں گودام دے نال بنڑے ہوئے ڈوں کمریاں وچ راہسن۔ کیوں جو حکیم رام لعل کوں پورا یقین ہا کہ فساد دیاں اِناں گالھیں پچھوں ضرور پیری بدمعاش جیہے لوکاں داہَتھ اے ورنہ ریاستی مسلمان تاں اَجھی کوئی گالہہ سوچ وی نی سگدے کہ جِتھ صدیاں کنوں سبھو اقلیتاں اُناں دے پیار محبت دے کارن ہِک مُٹھ تھی گزران کریندیاں آندیاں ہَن۔ حکیم کوں صوبیدار محمد نواز دی مخبری تے وی ایڈا پک نہ ہا۔ ہے تاں آخر کوں پُلسیا۔ تھی سگدے جو اُوندی راند پیری بدمعاش جیہے لوکاں نال رَسی ہوئی ہووے تے اِیں بہانے فساد یاں دے فساد دی آڑ وِچ خود لُٹ مار کرتے خوامخواہ ریاستی مسلماناں کوں بدنام کرن دی کوئی سازش ہووے۔ لہذا اُو شک دی صورت وچ وی اے برداشت نہ کر سگدا ہا جو اُوندے اُوں خاندان دی عزت خراب تھیوے جینے اِیں شہر وچ کئی نسلاں توں عزت آبرو نال وقت

گزاریاہا۔ بھاویں جو سوڈھی مَل تُلسی دے مُکلاوے بغیر حکیم نال دیرے نواب وچ راہون
کوں تیار نہ ہا پر وَل وی اِیں گالہوں تیار تھی گیا جو تھی سگدے حالات بدلدے ڈیکھ تے حکیم
داد ماغ وی چنگائی والے پاسے بدل پووے۔ اِیں دوران بیا کُجھ نہ تاں ہِکے کوٹھے وچ تُلسی
تے رادھی ڈوہائیں نال کٹھے راہون دی چَس توں علاوہ اِیں گالہہ دی پُوس چاونڑں دا موقع
وی مل ویسی جو آخر لالے حکیم کول مال کتنا ہے۔

(19)

فیاض ڈینہہ لتھے حکیم رام لعل دے مڑھی والے گھر دا جندرا کھول تے اندر وڑیا تاں ڈیڈھی اُوندے پیراں کوں ولڑھ گئی۔ اَج دے ڈینہہ دی سویر تھیون تک اِیں جاتے ہک سوہنی نینگر نے اوکوں آپنے تَن دا بھیتی بنڑاون دی کیا کیا کوشش نہ کیتی ہئی تے اِیں جاتے اِی اُوندے انکار نے اُوکوں نینگر دے قدماں وچ باہون جوگا وی نہ چھوڑیا۔ کیا اُو نینگر کوئی کھڈ کار چھوہر ہئی جیڑھی کُجھ لطیاں دی چَس چاون کیتے پیو دی عزت نال کھیڈن آ گئی ہئی یا کوئی مَن مرضی کرن والی مَن موجن کہ جیندے کول ماپیو دے کیتے ہوئے زور مسائیں دے رشتیاں دے خلاف بغاوت کرن دا اِیں توں علاوہ بیا کوئی طریقہ نہ ہا۔

فیاض کوں آپنے چار چفیر تُلسی دے جسم دی خشبو محسوس تھیون لگی کہ جیکوں میندی، چیکوں، عرق گُلاب، کیوڑے تے سندور دیاں خشبوئیں نے رَل تے جگایا ہا۔ فیاض دے سامنے وَلدا او ہو سوال کہ کیا اونے غلط کیتے۔ خاندانی آبروتاں آہدی ہئی جو ٹھیک کیتے پر اوندے اندر دا نینگر مرد اُوکوں ہن تئیں لعنت ملامت کریندا پیا ہا جو عورت طرفوں سنجوگ

دی خواہش دے رَد کیتے وِنجن کوں تاں شاید مردانگی دا خدا وی معاف نہ کر سگے۔ فیاض کوں اُوں ڈُکھ دا احساس وی سارا ڈینہہ تلہڑیں وات ہَکلی رہ گیا کہ جیندے بعد اوندے پیر چُمن والی تُلسی اوکوں چماٹاں مارن تے مجبور تھئی ہوسی۔ اُونے آپڑیاں ڈوہائیں گلہاں تے ہَتھ پھیر تے تُلسی دے ہَتھاں دا سیک محسوس کرن دی کوشش کیتی پر اُتھ سوائے نفرت دیاں چَھینڈکاں دے بیا کُجھ وی نہ ہا۔

اُو ڈیڈھی کنوں گھر دے دلان وچ وڑیا جیڑھا بھاں بھاں کریندا پیا ہا۔ کتنی آماں گھاماں ہئی کل رات اِیں گھر وچ تے ہُن کوئی وی کائنی۔ کہیں نے کل سوچیا ہئی جو اَج اِتھ کیا ہوسی۔ شاید تُلسی نے سوچیا ہووے تے اِیں گالہوں اِیکوں چھیکڑی رات سمجھ تے اوندی کول آئی ہووے۔ پر میکوں خبر نہ تھئی۔ کیا میں اُناں لوکاں وچوں ہا کہ جیڑھے اِیں خوش فہمی وچ زندگی گزار ڈیندن جو اے سبھو کُجھ اِیویں دا اِیویں رہ ویسی۔ کیا میں تھوں ناکام ہاں، ادھورا ہاں کہ جیکوں نہ منزل دا پتہ ہے تے نہ منزل تئیں پہنچن دی کوئی صورت۔ کیا زندگی موقعیاں توں فائدہ چاون دا ناں ہے یا موقعیاں کوں رَد کرن دا۔ کیا کہیں وَڈی خوشی کوں حاصل کرن دی سِک وچ لوکاں دیاں نِکیاں نِکیاں خوشیاں کوں پیراں تلے مَندھی آونا اِی پھنے خانی ہے یا وَل بے وقوفی ہے کہ جینداں اِنت پچھتا ویاں توں سوا بیا کُجھ نی ہوندا۔

اوکوں وادھو دی ذال مہراں یاد آئی کہ جیڑھی اوندے کنے آپڑیں ادھورے گھر والے دی پگ اُچی کراون آئی ہئی پر اُونے اوکوں وی چھنڈک چھوڑیا۔ فیاض نے باہرلی سفیل تے پئے لالٹین دی وَٹ کوں بال تے اُوندا شیشہ بند کریندے ہوئے آپڑیں آپ کوں ڈِٹھا۔ اُو جنیں ویلے وی لالٹین دے سوجھلے وچ آپڑیں سر کوں ڈیدھا تاں دَھڑ نہ نظر دا تے جے دَھڑ تے نگاہ مریندا تاں لگدا کہ سر اِی کائنی۔ فیاض ڈر گیا کہ شاید اُو وی کوئی ادھورا مرد ہے کہ جیندی مہراں اُوندی پگ اُچا رکھن سانگے کہیں فیاض دے اگوں تَرلے

پینڈی وَدی ہوسی یا اوندی کوئی ٹُلسی کہیں ادھ ادھورے وِشنونال مُکلاون توں پہلے چاہسی جو آپڑیں اندر دی باغی عورت کوں کہیں وی اُوپرے دے پیراں اُتے انتقاماً گھول گھتے ۔

فیاض نے گھبرا تے زور دا سر چھنڈ کیا تے گندھ نال لگی ہوئی کھٹ کوں دلان دے اَدھ وچ وِچھا تے لیٹ پیا۔ ہر پاسے پرے پرے تک چُپ ہئی۔ شاید اُوائے پوائے دے گھراں وچ وی کوئی نہ ہا۔ سوچاں نے ہِک واری وَل اُوکوں چارے پاسوں گھیر گھدا۔

''کیڈے شوق نال پیسہ پیسہ جوڑ تے انسان اے گھر تاڈے بنڑیندے، ہِک ہِک سِلھ کوں سچیندے، سنوریندے پر جئیں ویلے جان تے بنڑدی ہے تاں سبھو کُجھ سَٹ کراہیں وَنج ویندڑ تھیندے۔ تاں سمجھ اے آئی جو انسان کول سوائے آپنی جان دے بیا کُجھ وی بچاون کوں نی ہوندا۔ جے کُجھ بیا بچیسی تاں نہ جان بچسی تے نہ کُجھ بیا کم آسی۔ سبھو کُجھ پرایا تھی تے کہیں بئے دے کم آسی تے ایہو اِی دنیا دی رِیت ہے۔

فیاض نے پاسا وَلا تے بانہہ سر ہاندی چا کیتی۔ ہَلکی ہَلکی ہِیل گُھلی تاں اُوندیاں اکھیں وچ وی ملہار لہہ آئی۔ اُونے ہِک لمبا ساہ چِھکیا تاں محسوس تھیا جو کھٹ دے وان وچ ہالی توڑیں ٹُلسی دی کل رات والی خشبو آندی پئی اے۔ اکھیں وچ ہندر دی ملہار کُجھ بئی لتھی تاں وان وچوں آون والی ٹُلسی دے جسم دی خشبو جسم دے احساس وچ بدلن پئے گئی۔ فیاض کوں ایویں لگیا جو ٹُلسی وَلا آپنے گھر وَل آئی ہے تے ہِک واری وَل اوندے اندر دے جُوان کوں کِیس کِیس کریندی پئی ہے۔ اِیں توں پہلے کہ فیاض ٹُلسی بارے کوئی فیصلہ کریندا، ٹُلسی دے پِچھوں لُکے ہوئے ڈِھگ سارے جنگجواں نے یکدم اُوندے اُتے حملہ کر ڈِتا۔ فیاض اِیں حرکت واسطے بالکل تیار نہ ہا، اِیں گالھوں وِبل تے اُٹھی بیٹھا۔ جاگ تھئی تاں اُوئیں پہلے آلی کار دور دور تک نہ کوئی احساس تے نہ کوئی آواز۔ ہر پاسے اُملک چُپ ہئی۔

پر ایندے باوجود فیاض دے دِل وچ کتھاؤں کوئی خوف ضرور موجود ہا پیا، کہیں اَن وِچتی مصیبت دا خوف۔ اُوا اُٹھی تے برامدے وچوں مُوڑھا گھیل آیا تے کھٹ تے سُمن دی بجائے مُوڑھے تے چڑھ تے بہہ گیا۔ کیوں جو ہالی ڈھیر ساری رات باقی ہئی تے فسادی آپنی دھمکی دے مطابق کہیں ویلے وی حملہ کر تے لُٹ مار کر سگدے ہَن۔

اُڈے آپڑیں گھر توں ترئے میل پرے دیرے نواب دی بزار دے پچھاڑے کنوں بنڑے ہوئے ڈوں کچے کوٹھیاں وچوں ہِک کوٹھے وچ تُلسی تے اوندی ماتے کوٹھے دے باہروں کھٹاں تے حکیم رام لعل، سوڈھی مَل تے وِشنو سُتے پے ہَن یا جاگدے کہیں کوں کُجھ پتہ نہ ہا البتہ تُلسی ضرور جاگدی پئی ہئی۔ گل جو کُجھ تھیا اُوندا اُبال اونے فیاض کوں چماٹاں مارتے کڈھ تاں گھدا ہا، پر نتیجہ کیا جو ہُن اُوکوں فیاض تے پہلے کنوں وی ڈوڑا پیار آون لگ پیا ہا۔ شاید گل اُو ہِک ڈینہہ بعد تھیون والی شادی دے وکیڑ وچ آ کراہیں ہوش ونجا بیٹھی ہئی۔ جے پتہ ہوندا کہ شادی نی تھیونی تاں اُوا تجھی اُبالھہ کریندی کیوں کہ جیندے سبب فیاض کوں اِیں طرحاں دا رویہ اختیار کرنا پوندا۔ اوکوں باہر سُتے ہوئے سوڈھی مَل تے وی ترس آندا پیا ہا کہ جیندی ساری کیتی کرتی تے ساریاں سِکاں مِٹی سُوا تھی گیاں۔ تُلسی دے دِل وچ وی ہِک عجیب جئی خواہش پیدا تھئی جو اے حالات ایویں ای خراب رہ ونجن، کم از کم سوڈھی مَل کنوں تاں جان چھُٹی راہسی۔ سوڈھی دا خیال آیا تاں اونے ماڈو دید بھنوائی جیرڑھی کئی ڈینہاں توں بعد پہلی واری سکون دی نندر سُتی پئی ہئی۔

کوٹھے دے باہروں حکیم رام لعل بھاویں جو اَکھیں نُوٹی پیا ہا لیکن پیا جاگدا ہا لاتعداد سوچاں دے انبار تلے ساکدا جو پتہ نی احمد پور کیا تھیا، گھر سَڑ تے سُوا تھی گئے یا بچ گئے۔ جے گھر نہ ریہا تاں اُو کِنتے ویسی جوان دھی تے ذال کوں نال لاتے۔ پرائی جاتے کون سُنجڑیسی اوکوں۔ کیا اوندی شہرت تے سُنجان دا سفر اِتھائیں مُک ویسی۔ اے سنجھی

شناخت تے کجھی سُنجان ہئی کہ جیڑھی اوندے ہُنر تے قابلیت دی بجائے ایں چھوٹے جیہے قصبے دی چھوٹی جئی دُکان دے سبب ہئی۔ کیا مقام اُوپراتھیون نال اِنسان دی سُنجان وی اُوپری تھی ویندی ہے۔ کیا نویں جاتے وَنج تے اُوندی قابلیت وچ کسر آویسی یا اُوا ملک چرِیا تے گالہا بھولا تھی ویسی۔ جے اے سب نی تھیندا تاں لوک اُوکوں سُنجڑیسن کیوں ناں۔ اوکوں پچھاڑن توں انکاری کیوں تھی ویسن۔ اتنا عرصہ زندگی دا گزارن توں بعد وی جے حاذق حکیم رام لعل داناں دیرے نواب دی بزار دے کہیں کچے کوٹھے دا محتاج ہے تاں بھاءلئو اتھے حکیم رام لعل کوں تے اُوندی ادھ ادھوری شناخت کوں۔ بندہ بے نام کیوں نہ جیوے تے بے نام کیوں نہ مرے۔

(20)

سویرے سویرے فیاض احمد پوروں خیر خیریت نال مطب تے دیرہ نواب آیا تاں حکیم رام لعل دی جان وچ جان آئی۔ گزریل رات کوں فسادیاں طرفوں ہندواں دے مکاناں تے حملیاں دی خبر محض کوڑ نکلی۔ لگدا ہا جو اے خبر وی جرائم پیشہ لوکاں نے آپڑیں مقاصد کیتے جان بُجھ تے اُڈائی ہئی۔ سوڈھی مَل دا خیال ہا جو خبر تاں سچی ہئی پر پُلس دی ویلے سِر کاروائی دی وجہ نال فسادیاں کوں فساد دی مہلت نی مِلی۔ بہر حال گالہہ جو وی ہئی، فسادتوں تاں بچا تھی گیا ہا تے ہُن حکیم صاحب دے خاندان والیاں کیتے گھراں کو واپسی کوئی مسئلہ نہ ہا۔ اِیں یکدم بدل گئی صورت حال وچ سوڈھی مَل دا خوش تھی ونجڑاں جتھاں کوئی انوکھڑی گالہہ نہ ہا اُتھ ٹلسی تے اُوندی مارا دھی دا فکر مندی دے گُھمر گھیر وچ بھنوالیاں کھاوَن وی حق ہا۔ پر اے گالہہ بئی جو ڈوہائیں دی پریشانی دی وجہ ہکو بندہ ہوندے ہوئے وی انجوانج ہئی۔

ٹلسی واسطے مطب دی اِیں کُھڈی وچ راہون اِیں گالہوں وی گھر دے سکون

توں اُتر ہا جو کم از کم ڈینہہ کوں تاں فیاض دے نال آموسامے آون دا اِمکان ہا پیا۔ اُوا ے ڈیکھن کوں اُتاولی ہئی جو اُوں رات سبھو معاملہ کُھل وِنجن توں بعد اُوندا چہرہ مہرہ کیا ڈیسیندے ۔ کیا اُوکوں ، آپنے اُوں رات دے رویے تے پچھتاوا وی ہے یا کائنا۔ کیوں جو تُلسی کوں اِیویں لگن لگ پیا ہا جو آون والے ڈینہاں وچ وی اُوندی حیاتی دی لکیر کتھائیں نہ کتھائیں فیاض دی حیاتی نال سنجوگ بنڑاتے راہسی ورنہ اُوندی وِشنو نال شادی دا عین وقت تے ڈاں پٹیندے ونجڑاں کہیں رمزتوں علاوہ نہ ہا۔ ایندے باوجود اُونے سوچ گھدا ہا جو شادی تھی وی گئی تاں اَمانت حقدار کوں ڈِتے بغیر اُوکہیں بئے کوں آپڑیں نیڑے نہ آون ڈیسی۔ ڈوجھے پاسے رادھی وی ہیں ہمن تروڑ وچ جو کہیں نہ کہیں طریقے تُلسی دی شادی کوں لٹکائی رکھے تے مُکلا وہ نہ تھیون ڈیوے۔ کیوں جو ہِک وار تُلسی اوندے گھر چلی گئی تاں سوڈھی مَل جیہے دیدپلیط نے اُوندی بات کتھوں پچھنی اے۔

اے سبھے فِکرے اندیشے چھڑے تُلسی تے رادھی توڑیں نہ ہَن بئے گالہہ کوں ایڈی سا کھڑی نہ سمجھن والا سوڈھی مَل وی حالات آپنے حق وچ بدلن دے باوجود اُوں ویلے توڑیں بے چنتا نہ تھی سگدا ہا کہ جڈن تئیں وَلدے سِروں پھیریاں دی تریخ نہ گِن گھدی ونجے۔ اِیں سارے معاملے وچ تُلسی اُوکوں اجھی گابی وانگ جاپدی ہئی کہ جیڑھی ہردم رَسے تُرڑواوَن کوں تیار تے رادھی اُوں گاں وانگوں جیڑھی جو پھنڈِ رتھی تے وی خود کوں سُو وی سمجھدی ہئی۔ ریہا حکیم رام لعل تاں اُوسوڈھی جیہے میسنے چلتر کیتے ہِک بُھونی دی مارہا۔ تہوں جئے ویلے حکیم گھنٹہ گھن مطب وچ لاوَن توں بعد زران کیتے اندر آن بیٹھا تاں سوڈھی وَلدا اُوندے سِر تھی گیا۔

''لالہ.... ہُن تاں خیر مہر تھی گئی۔ شگن وی اَج دا اُوئیں گِنڑ یا ہویا ہے پیا۔ کیوں نہ ست پھیرے پُوا چھوڑوں؟''

حکیم نے حیران تھی تے پہلے سوڈھی تے وَل پروبھری بیٹھی رادھی گن ڈِٹھا جیویں جو پُچھدا پیا ہووے..... کیا کروں۔رادھی نے حکیم کوں جواب ڈیون دی بجائے سوڈھی کنے ڈِٹھا پر مَتھے تے تَریڑی پا تے۔سوڈھی نے اُوندی کاوِڑ کوں چھنڈ کیا ہِک پاسے تے وَلدا حکیم کوں اَلوائیس۔

''ڈیکھ ناں لالہ.... حالات دی اُچ جھک تاں لگی راہسی۔کیا ایندے پُچھوں بندہ دِھی دھیانی کوں وی بلہائی بیٹھا راہوے۔سر دا بار ہولا نہ کرے!''۔

حکیم نے کھیر تے اسبغول دے چھلکے دا پیالہ ہِک پاسے رکھیا تے رُومال نال منہ پُنجھیندے ہوئے رادھی کوں آپنے کول آون دا اشارہ کیتُس۔رادھی آئی تے ڈوہیں ہتھ کُچھڑ تے رکھ تے منہ تاں حکیم والے پاسے کر کھڑی پر کانی اَکھ نال ڈیدھی سوڈھی مَل کوں پئی ہئی جو کہیں طریقے باز آوے۔

''بختاں والی! مُلیر تیڈا اگالہ تاں ٹھیک کریندا پئے۔دھی دھیانی تاں اُوڑک پرائے گھر دی۔مُکلا وا تاں اُوئیں وی سادگی نال کرناہا تے وَل اَج کیا تے کل کیا''۔حکیم نے گالہہ تاں کر چھوڑی پر صلاح صباح دے انداز وِچ،کوئی فیصلہ کیتے بغیر۔

''نہ تُلسی کوئی یتیم ہے،مسکین ہے جو اِیں طرحاں چُپ چُپاتی مُکلا چھوڑ ہے، ہِک دھی ہے میڈی تے میں اُوندے نال اے درُوہ کائنا تھیون ڈیساں.... تُساں سارے سُن رَکھنو،میں پرنیساں تاں آپنی دھی کوں گاجیاں واجیاں دے نال،اِیں طرحاں کائنا کہ جیویں تُساں نیتی بیٹھے اُو''۔اے آکھ تے رادھی پُھوکی تُوکی ڈوجھے کوٹھے وِچ وَڑ گئی پر وَنجن توں پہلے سوڈھی کوں نک سنگیڑ تے کیہڑا ضرور کیتی گئی۔

سوڈھی مَل کوں رادھی دے اِیں طرحاں ٹِپن دی اُمید تاں ہئی پئی پر ایڈی وی کائنا جو اصلوں اکھیں مَتھے تے چا رکھیسی۔

''سُنجی شے تے ویہڑے دی وَسوں''..... کوٹھے ویندی رادھی کوں اے مندا تاں سوڈھی نے دِل وچ کَڈھیا پر اُتلے ہاؤں سَڈ مار چھوڑیُس جو مُلیر گالہہ تاں سُنڑ دی وَنج۔ پر رادھی نے سُنڑوں تے وی سُنڑیں کوں اَن سُنڑ یا کر چھوڑھیا۔

حکیم نے بے وَساتھی تے سوڈھی کنے ڈِٹھا تے اُٹھی تے کوئی سوچ سُچیندا اِنکی طاقی وچوں لَنگھ کراہیں مطب وچ وَڑ گیا۔

''کَخ تھی گندی رَن''۔ سوڈھی نے ساری صورتحال وچ ہاں دی بھاء کڈھن کیتے منہ اِی منہ وچ اِیں طرح رادھی کوں مندا کڈھیُس جو اَلا اُوں تیئَں کوٹھے وِچ پُجے ضرور۔

~~~~~~
~~~~~~

(21)

دُکاندار وی گزریل شام بزار دے گُجھ بئے نال دیرے دی اُوندے تے وادھو

دے ایں گویڑ وچ ہَن جو آخر حکیم رام لعل دے مطب وچ رولا کیا ہے جو رات تھیون دے

باوجود نہ تاں اُو احمد پور گیا تے نہ اِی اوندا ٹانگہ جُتیا گیا۔ کوچوان وی ہِک پھیری نظر یا تے

وَل غائب۔ مطب بند تھیون دے بعد وی ولیکھیاں وچوں لاٹین دا سوجھلا اُوئیں دا اُوئیں۔

فیاض جیڑھا شام تئیں حکیم دی گَدی تے باہندا ہا اُو وی ڈینہہ لتھے توں پہلے گُم۔ اَج وی

سویرے سویرے فیاض دی جاتے حکیم خود آیا بیٹھا ہا تے فیاض کتھائیں دیر نال آیا۔ وادھو دا

خیال اے ہا جو حکیم دیرے نواب وچ فساد کراون چاہندے تھوں اِتھ اُوپرے لوکاں کوں

کٹھا کرتے کہیں میز پکاون دی کوشش وچ ہے۔

جئیں ویلے جو کل مغرب دی جماعت توں بعد مسیت وچ وی ایہو بحث مباحثہ

چلدا ریہا کہ حکیم اِتھ کریندا کیا پے۔ کہیں آکھیا جو تھی سگدے اُو احمد پوروں آپڑیں بال بچے

اِتھ گھن آیا ہووے۔ پر باقی سَبھوائیں نے ایں کالہہ کوں ایں گالہوں رَد کر چھوڑیا جو ایں

سامی کوں کیا آپئی ہے کہ آپنی پکی ماڑی دے عیش اُرام چھوڑ کراہیں ذال بال کوں مطب دے کچے کوٹھیاں وچ بسرام آن کراوے۔ ہک پنساری جیڑھا اَج اِی بہاول پوروں وَلیا ہا اے خبر چائی ودا ہا جو اَج پاکستان دے ناں نال نواں مُلک بنڑدا پے پر اِمام صاحب نے اُوندی گالہہ کوں اِیں گالہوں نہ منیا جو نواں مُلک بنڑنا ایڈا سوکھا نی ہوندا، کڈن دے تاں سُنڑ دے پئے ہَیں بر بنڑیا تاں اَج تک نی۔

عشاء دی جماعت ویلے نواب صاحب دا خدمت گار حاجی الٰہی بخش وی ڈیوٹی توں بعد گھر ویندا اُتھائیں جماعت نال آن رَلیا جو نماز قضا پئی تھیندی ہئی۔ نماز توں بعد حاجی صاحب نے وی مسیت وچ بیٹھے سنگتیاں دے گُن وچ رازداری نال اے گالہہ ٹور چھوڑی جو اَج تاں ناں، پر گل چوڈاں تے پندرہ اگست دی اَدھ وِچلی رات کوں پاکستان بنڑن دا سرکاری اعلان تھی ویسی۔ حاجی صاحب نے اے وی تاکید کیتی جو گالہہ ہالی اگوں تے کہیں کوں نی کرنی۔ بَھل ہُن کہیں بئے دی گالہہ دا اعتبار تھیوے ہا یا نہ پر خدمت گار حاجی الٰہی بخش دی گالہہ کوں کون کُوڑا کرے۔ سب نے آمین چا آکھی۔

وادھو کوں حکیم رام لعل دی دُکان وچ تھیون والے معاملے دی کُجھ کُجھ سمجھ آون لگ پئی ہئی پر ہالی وی ڈِھگ گالہیں آپس وچ نہ جُڑدیاں پیاں ہَن۔ اِیں گالہوں اَج دُکانداری کرن دی بجائے اُو اِیں گالہہ تے چوتابَدھ تے بہہ ریہا جو جتھ اُوکوئی گالہہ آپس وِچ نی پیا جوڑ سگدا تاں ایڈوں اُوڈوں سُن گُن چا تے ٹاکا تاں فِٹ کر باہوے۔ کیوں جو اُوندے نِکے لاتوں حکیم دی مطب والی اِیں دُکان تے اُوندے پیو دی نگاہ ہئی پر غریبی سانگے ایڈی وَڈی دُکان اُو کیویں گھِنے ہا۔ تہوں اے دُکان وادھو دے ہاں وچ ہُن تئیں گنڈے آلی کار پڑی آندی پئی ہئی۔ جے ہُن موقع مِلدا پیا ہا تاں اُو کیوں نہ فائدہ چاوے۔

گل رات کوں حاجی الٰہی بخش خدمت گاردی کُجھ لوکاں دے کَن وِچ کیتی گئی گالہہ اَج دیرے دے پورے بزار وِچ ہُلدی پئی ہئی۔ جے کوئی بے خبری وچ ہاتاں بس حکیم رام لعل تے اُوندا ٹبر۔ پاکستان بنڑن دی خبر وچ وادھو سنویں کئیں دُھوتیاں نے اے گالہہ وی بُجھ چھوڑی جو اَج گل وچ یا تاں ہندو آپ اِتھوں منہ کر ویسن تے جے نہ گئے تاں اِتھوں گھلے کھاتے ویسن۔ ڈِھگ سارے جرائم پیشہ لوکیں نے اَج رات کہیں ویلے لُٹ مار دے اَنڈرگراونڈ منصوبے وی بنڑاونڑیں شروع کر چھوڑے۔ وادھوکوں پک اُوں ویلے تھیا جڈن جو اُوندا ہِک سنگتی احمد شاہ اُوکوں ڈوپہار ویلے احمد پور آپڑیں کہیں سکے دے گھر گھن گیا کہ جِتھ بہوں وَڈی حویلی وچ ہِک ریڈیو لگیا پیا ہا۔ گھٹو گھٹ چووی پنجوی بندے کھڑیاں تے بہہ کراہیں ریڈیو تے خبراں سُنڑ دے بیٹھے ہَن۔ بھاویں جو ریڈیو دی سُنڑ تیج ہر پاسے ہئی پر وادھو کیتے ریڈیو کوں ڈیکھڑاں ہِک نویں شے ہئی۔ اُو سوچ وی نہ سگدا ہا جو لاہور بیٹھا ہویا بندا اتنے پرے پئے ہوئے ہِک کھوکھے وچوں اَلا سگدے۔ اوندا دِل کیتا جو اِیں کھوکھے دے پِچھوں وَنج تے ڈیکھے جو ایندے وچ کوئی سچی سچ دا بندہ تاں نی لُکیا بیٹھا پر ہمت نہ پئی جو احمد شاہ دا سنگتی کیا آکھیسی۔

ریڈیو توں اَلا آندا پیا ہا جو ترئے جون سن سنتالی دے منصوبے تحت اَج رات بارہ دے جے توں ہندوستان دے ڈوں مُلک بنڑائے ویندے پِن تے بہاول پور سمیت اِتھوں دیاں ریاستاں کوں پوری آزادی ہوسی جو بھاویں کہیں مُلک نال رَل وَنجن یا انج راہوِن۔ ریڈیو تے اعلان سُن تے اُتھاں بیٹھے ہوئے لوکاں وچوں ڈِھگ سارے ہِک ہِک کرتے کھسکدے گئے۔ احمد شاہ نے اوکوں وی شارت کیتی جو باہروں جُل۔ وادھو تاں خود چاہندا پیا ہا جو کہیں نہ کہیں طریقے بھج تے دیرے پُجے تے اِیں توں پہلے کہ کوئی بیا دالا وَنجیں، اُو حکیم دے ٹوٹے کرتے دُکان تے قبضہ کر گھنے۔ باہروں نکلے تاں احمد شاہ نے سَتی موگل دی

گالہہ کیتی تے ڈیڈھے ڈیڈھے فُروٹ تھی گیا۔ لگدا ایہو ہا جو جوان احمد پور شہر وچ کہیں ہندو دا کوئی مکان یا دُکان تاڑی کھڑے۔

وادھوا ر مانی تاں بہوں تھیا جو احمد شاہ اوندی امداد کرن دی بجائے خود مطلبی بنڑ دا تے بھجن دی کیتی ہس پر دنیا تاں ہیندا ناں ہے، آپ تڑاپی دا۔ اُونے سوچیا جو کہیں طریقے بزاردے ڈاہ بارہ دُکانداراں کوں نال رَلا گھنے تاں حکیم دی دُکان تے قبضہ کر سگدے پر وَل اے سوچ تے پریشان تھی گیا جو اُناں وچوں کوئی ایں دُکان دا اُوندے کنوں زیادہ محبتی نکل آیا تاں اُوندے آپنے ہتھ وچ کیا ٹٹو آسی۔

تے ول کیا کیتا ونجے۔ کون ایہو جیہا تھی سگدے کہ جیکوں ایں جائیداد نال محبت نہ ہووے۔ اُوا ایہا گویڑی سوچ سُچیندا حویلی دی باہرلی گلی دی نکر تے بنڑی ہوئی گھوڑیاں دے پانی پیون والی حوضی دی بنی تے چڑھ بیٹھا۔ لحظے گھن دے بعد دماغ وچ ایویں شُوشنی جئی چھٹی جو وَڈے مدرسے دے مولوی صاحب پنجوی تریہہ طالب نال کر چھوڑن تاں کم فِٹ بنڑ سگدے۔ خیال کیا آیا۔ وادھو اُٹھی تے گالہیاں آلی کاردھروکڑی چالاتی پر تھولا جیہا اگوں وَنج تے ٹھاہرنا پئے گیا جو پُلس دے گھڑسوار سپاہی چار چار دیاں چوکڑیاں وچ گشت کریندے وَدے ہَن۔ وادھو دا ساہ چڑھیا ڈیکھ تے ہِک سپاہی نے اُوں ڈوشک دی اَکھ وی پاتی پر وادھو نے جھکی جھون چا گھتی تے سپاہی نے وی اَکھ نُوٹی کرن وچ دیر نہ لاتی۔

احمد پور توں دیرے تو ڑیں کوئی ٹانگہ سڑک تے نہ ہا تہوں مُکدے ساون دی اُکرس نے پیریں ٹُردے وادھو کوں نِگھر و پانی کر چھوڑیا۔ دیرے دی بزار تئیں اَپڑن توں پہلے عیدگاہ دے نال سوڑی گلی وچوں نِکل کراہیں وادھو وَڈے مدرسے دے در تے پُجیا تاں اندرلی مسیت وچ عصر دی جماعت کھڑی تھیون کیتے تکبیر تھیندی پئی ہئی۔ وادھو دی

کوشش ہئی جو اوکوں امام صاحب دے سجے یا کھبے کہیں پاسوں جا ضرور ملے کیوں جو جیویں ای اُو سلام پھیرن وادھو تے دِید ضرور پووے۔ وادھو دا وضو تاں کائنا ہا پر جے اُو وضو کیتے سقاویاں ڈوویندا ہا تاں مدرسے آون دا مطلب پورا نہ تھیندا ہا۔ ہک لحظے کیتے وادھو وضو کیتے سقاویاں ڈو اُلریا پر وَل خیال آیا جو وضو ہے یا کائنی، اے تاں کہیں نی ڈیکھڑاں پر اُو نماز وچ ہے یا کائنا، ایندی کئو سب نے رکھڑیں ہے، تے وَل کیوں نا اُو ہو کم کیتا ونجے کہ جئیں وچ سے خیراں تے سکھڑیں چنگائی۔ اے سوچ تے وادھو بلا نگاں مریندا مسیت وِچ وَڑیا تے سِدھا وَنج تے پہلی صف وچ اِمام صاحب دے کھبے پاسوں نماز نیت تے کھڑ گیا۔ سلام پھرن ویلے وی جئیں ویلے امام صاحب کھبے پاسے سلام ولیندے پئے ہَن، وادھو نے آپنا منہ چوکھی دیر سجے پاسے اِی رکھیا تاں جو اِمام صاحب دی دِید نہ پوندی وی اُوں تے ضرور پووے۔

پر اے ساری کیتی کرتی وادھو دے کہیں کم نہ آئی۔ سبھے نمازیاں دے اُوڈھر تھی ونجن دے بعد جئیں ویلے وادھو نے مطلب دی گالہہ ٹوری تاں اِمام صاحب نے دُکان تے قبضے کیتے طالب ڈیون توں صاف انکار کر ڈِتا۔ وادھو نے مدرسے دی امداد سانگے پیسیاں دا لالچ ڈیون دی کوشش وی کیتی پر اِمام صاحب نے وَلدا کھڑکا چھوڑیا۔

'' وادھو توں چاہندیں میں اِیں مسیت دی امامت توں اِی ونجاں۔ تیکوں بھاویں پتہ ہے یا کائنا پر میکوں پتہ ہے جو نواب صاحب کنوں کوئی گالہہ نی لُکدی۔ بہوں ظالم بندہ ہے تے ٹھشکا ڈیندے دیر ذرانی لیندا۔ میں تاں تیکوں وی اکھیساں جو باز آ۔ سارا شہر جانڑدے جو اے دُکان حکیم رام لعل دی اے تے تیڈا اوندے نال کوئی لاہنا ڈیونا کائنی۔ اُوئیں وی نواب صاحب نے تمام خلقت کوں بھاویں اُو سِکھ ہے یا ہندو، امان ڈتی ہوئی ہے۔ کیوں خود ڈھکیندیں تے بیاں کوں ڈھکویندیں۔ وَنج شابش، ہُن نہ ٹُر دا نظر آ''۔

وادھو مدرسے وِچوں نِکلیا تاں اصلوں چڑیا تھیا ہویا۔ کاوڑ کنوں کُجھ سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو کیا کرے۔ اِمام صاحب کنوں اُوکوں اے اُمید نہ ہئی جو ہِک مسلمان کوں چھوڑ تے کافر دی وَٹب کریسی۔

''اُوں تقریراں وچ تاں ڈاہڈھی گالہہ کریندی کافراں کوں مار مُکاوَن دی۔ پر کھڑ کے.... ہُن ڈلدی اے نواب دے ڈر کنوں۔ اُونہہ۔ نواب واڈر گیا، آپڑاں مطلب ہووے ہا تاں نواب داڈر ڈاں پٹیند اونجے ہا۔ اِتھ مفاد جو میں جیہے غریب دا ہا تہوں مُلاں کوں نواب تاں آپے یاد آونڑا ہا۔ میں ہُن ایہا دُکان مدرسے کوں دان چا کراں تاں وَل ڈیکھساں جو سارے جگ جہان دے مُلاں ڈانگ سوٹا تے تلواراں کڈھ تے بزار وچ نہ آئے کھڑے ہووِن تاں''۔ وادھو دماغی طور تے خفتار مریندا دُکان تے آیا پر دُکان کُھولے بغیر دھچر دی دُکان تے اگوں پئی چوکی تے چڑھ تے حکیم دے مطب ڈو مونجھیاں اَکھیں ڈیکھن بہہ گیا۔

دھچر گاہکی توں فارغ تھیا تاں وادھو کوں مونجھا ڈیکھ اَلوائیس۔ ''کیوں یار خیر تاں ہے، نہ دُکان کھولی نہ کوئی بونی شونی تے مونجھا تھیا چوکی چڑھیاں بیٹھیں۔ گھر بار ساڈی بھجائی تاں چنگی بَھلی ہے ناں''۔

''ناں اُوں چندری کوں کیا تھیوَنڑیں۔ بندہ بشر ہاں میں وی، میکوں رَن توں علاوہ کوئی مسئلہ نی تھی سگدا''۔ وادھو نے اختاتھی تے جواب ڈِتا۔ پر دھچر کوٹ ڈیجن دی بجائے کھل پیا تے وَل اِستری چھوڑ کراہیں وادھو دے اصلوں نیڑے بہہ تے ہولے جیا اَلانڑاں۔

''حکیم دی دُکان دی فکر ہے ناں میڈے یار کوں''۔

وادھو نے حیران تھی تے دھچر کوں ڈِٹھا جو اُوکوں کیویں پتہ ہے۔

''یار بھل وَنج اِیں دُکان کوں، اے تیڈے نصیب وچ کائنی''۔ لگدا ہا جو دچھر دے دِل وچ کوئی راز ہے پر وادھو وی اِیندی ٹوہ لاتے بغیر اُوکوں ہکِل چھوڑیا۔ ''وَنج وَنج، آپنا کم کر..... تیکوں کیا پتہ''۔

''پتہ اِی تاں میکوں ہے''۔ دچھر دیاں اَکھیں وچ سنجیدگی دے نال نال شرارت ہالی توڑیں وی ہئی پئی۔

''اچھا گالھ سُن.... توں ہُن وَڈے مدرسے وچوں تھی تے آنداں پئیں ناں تے تیکوں اِمام صاحب نے دُکان کیتے امداد ڈیون توں انکار کر چھوڑے''

''تیکوں کیویں پتہ ہے''۔ وادھو نے سبھے ہتھیار سَٹ چھوڑے۔ ''میکوں اِیں گالھوں پتہ ہے جو تیڈا یار احمد شاہ خود اِیں دُکان دے پچھوں ہے تے اِمام صاحب ہوندی وَٹب پیا کریندے۔ مدرسے دے کُجھ طالب ظہر کنوں پہلے اِتھوں دے ڈوں پھیرے مار گِن۔ اُناں وچوں ہِک چھوہر میڈا وی جانڑوں ہا، اُوں ڈسائے جو اِیں دُکان وچ اَجھو احمد شاہ آپنی حکمت چلیسی تے اَج رات عشاء توں بعد بس ایویں سمجھ کم ٹھک پھک تھی گیا''۔

''یار تاں نہ تھیا، وَل تاں یار مار تھیا۔ ہُن میں وی ڈیدھاں جو اے دُکان کیویں مِل تے راہندی اے احمد شاہ کوں۔ اِمام صاحب دے طالب تاں عشاء پڑھ تے آسن ناں، ہُن توں ڈیکھ جو وادھو کیا کریندے''۔ اے آکھ تے وادھوں نے دچھر دی دُکان دی تھلی توں دَر پچھ ماریا تے گھر ڈو زِیٹ تھی گیا۔

(22)

فیاض نے اَج پہلی واری تُلسی کوں چنگی طرحاں اَکھیں بھال تے ڈِٹھا ہا تے لگدا اِیویں ہا جو اُووی اَج اُوکوں ڈیدھی پئی ہے۔ اُوئیں تاں اے موقع اِی کائنا ہا ہِک بئے کوں ڈیکھن دا پر جئیں ویلے اے پتہ ہووے جو وَل کڈھائیں جیندے جی ہِک بئے کوں ڈیکھݨ نصیب اِی نی تھیوݨاں تاں وَل بندہ ساریاں اَجھکاں پروبھریاں کرتے اِیویں دید کنوں دِل دا کم گھندے جیویں جو فیاض تے تُلسی گھندے پئے ہَن۔

14 اگست دی ڈو پہار کوں جیڑھے ویلے داجمعدار محمد نواز دے آکھن تے حکیم رام لعل نے روہی والے پاسوں بارڈر پار کرَن دا فیصلہ کیتا تاں سوڑھی مَل تے وِشنو ہُوں ویلے دے جھکی جھون گھت تے ہِک بئے دے آموسامے سُک دَم تھی تے بیٹھے ہَن تھئے۔ احمد پوروں آندے ویلے اُوآپڑاں پیسہ ٹکا نال چائی آیا ہا تے ہُن تاں بس ساہ ہا پیا ہِک آپڑاں تے ہِک پُتر دا۔ حکیم دی ذال رادھی تاں اصلوں بے طوری تھئی وَدی ہئی۔ بھریا تریا گھر چھوڑ کراہیں مہاجر تھی ونجݨاں ایڈا سَوکھا تاں نہ ہا۔ ساریاں سِکاں ساریاں آساں

پَل وچ مٹی تھی گیاں ہَن ۔اونے بہوں آکھیا جو جلد بازی وچ کوئی فیصلہ کرن دی بجائے نواب صاحب دے فیصلے دا انتظار کر گھد ا ونجے پر حکیم تاں ہئ کوئی گالھ سُنڑن کوں تیار اِی کائنا ہا۔ جمعدار نے اوکوں کوئی اَیجھی خبر سُنڑائی جو اوندے بعد جُوان حوصلہ اِی چھوڑ گیا ہئی۔ کُجھ دیر تاں فیاض کوں آپڑیں نال بلہاتے نِکیاں نِکیاں پارتاں ڈیندا رہ گیا جو کیندا کیندا کیا کرنے ۔وَل آپنی صندوقڑی چاتے ہِک پاسے تھی بیٹھا تے کُجھ نویں نویں اِسٹام کڈھ تے فیاض دی تلی تے چار کھیونس ۔

''اے میڈے مکان تے دُکان دے کاغذ ہن ۔ڈوہیں تیڈے ناں لوا چھوڑِن ۔اے سبھو کُجھ تیڈا ،ٹانگہ گھوڑا وی تیڈا ۔قسمت ہوئی تے وَل پیُو سے تاں نویں سویں ڈِتھی ویسے''۔ کاغذ گھندے ہویاں فیاض دیاں اکھیں وچوں ہنجوں تَریاں تاں حکیم وی رُو پیا۔ پروبھرے بیٹھیاں ماواں دھیاں سب کُجھ ڈیدھیاں بیٹھیاں ہَن ،اُناں دے نیر چھڑے اِکھیں وچ نہ ہَن بلکہ گلہاں تئیں واہندے پے ہَن ۔اے سبھو کُجھ فیاض دے حوالے کرتے حکیم رام لعل ڈو جھے کوٹھے دی چُنڈ وچ ونج کراہیں رَب جانے کیہڑی گُتھلی کھول تے کھڑ گیا۔ کئی ڈینہاں دی گُم سُم تُلسی وچ یکدم پتہ نی کِتھوں ایڈی ہمت آئی جو ما دے سامنے گھنڈ اُتا واں کر یندے ہوئے فیاض دے نیڑے آئی تے یکدم اُوندے سَجے ہَتھ دا چَنبہ آپڑیں چَنبے وچ پھَسا کراہیں سینہ تان تے اوندے سامنے کھڑ گئی ۔

اِیں اچاچیت حرکت توں بعد نہ رادھی وچ ایڈی سکت جو دھی کوں ہٹکے تے نہ فیاض وچ ایڈی جرات جو تُلسی کنوں ہَتھ چُھڑواسگے یا اوندے چہرے توں نگاہ تک ہٹا سگے ۔اُوڈوہیں ہِک بے کوں اَج پہلی واری ڈیدھے پے ہَن شاید وَل کڈھائیں نہ ڈیکھن کیتے ۔اُوں لحظے دے پَندھ وچ پتہ نی کتنیاں صدیاں گزر گیاں ۔تُلسی کوں فیاض دا ہَتھ آپڑیں ہَتھ وچ گھن تے اُوسَواد آندا پیا ہا جیڑھا اُوں رات دیاں کشالیاں وچ وی نہ آیا ہا۔ فیاض دا

ہولے ہولے کمبدا ہویا ہتھ جسمانی شراکت دیاں تمام پوڑیاں بلانگا مار چڑھدا ویندا پیا ہا
تے ٹلسی دیاں انگلیں دی گرفت فیاض دے بُت دا سارا سیک آپنے بُت دی روہی اُتے
جھاری ویندی ہئی۔ ٹلسی کوں ایویں لگیا جو ہک فیاض کیا، محبت دا سارا جہان کیا، خود محبت دا
دیوتا اُوندی نسوانی وکیٹر وچ ہے۔ ٹلسی جسمانی شراکت دے ایں مکاشفے وچوں گزردے
ہوئے اُوں مقام تک پہنچی کہ جیندے بعد اُوں محسوس کیتا جو عورت مرد دی جسمانی سانجھ کُجھ
مخصوص اعضاء دے ملاپ دی محتاج نی ہوندی بلکہ ایں عمل وچ ہک اَجھی منزل وی آندی
ہے کہ جتھاں محض ہتھ دا ہتھ کوں لگن تے اَکھ دا بئی اَکھ کوں ڈیکھن اِی چھیکڑی منزل تئیں
پُجا ڈیندے۔ شاید ایں گالھوں جو عورت مرد دا پورا جسم اِی جسمانی سانجھ دا تقاضے دار
ہووݨ سانگے ایں عمل وچوں گزردیاں ہویاں آپنا آپ بئے تے کھول، سبھو کُجھ ظاہر کر
ڈیندے۔ اُناں ڈوہائیں نے شاید کٹھا سوچیا ہوسی جو حکیم دے کہیں مریض دی نبض تے
اَنگلیں رکھن سار ای اُوندا پورا جسم حکیم کوں آپڑیں گُجھے راز ڈیون کیتے اُوں تے کھل
ویندے۔

لحظہ کیا گزریا، اُبالے کھاندیاں اکھیں والی ٹلسی دیاں اَکھیں نِوّ گیاں تے فیاض
دے ہتھ تے اوندیاں انگلیں دی پکڑ وی ڈِھلی پے گئی۔ فیاض نے اوندا ہتھ زور دا گھٹ
تے چھوڑ ڈِتا ایں ارمان دے نال جو اُو اُوں گزری رات کوں واپس کیویں وَلاوے۔ ٹلسی
دیاں اکھیں نِوّیاں تاں گھنڈ وی تھولا جیہا تلوں تے تھی گیا۔ فیاض دی نگاہ اوندی گردن وچ
پئی رَتے رنگ دے موٹے موتیاں دی مالہاں تے وَنج ٹکی جیندے موتیاں دا ساہ دے
نال نال اُتے تلے تھیونڑاں ہولے ہولے ٹھاہر دا ویندا ہا۔ آپنی جان ٹلسی نے اُوڑک اُو
امانت وی فیاض دے حوالے کر چھوڑی ہئی کہ جیندے سامنے اُوندے ابّے دے ڈِتے
ہوئے مکان تے دُکان دی کوئی حیثیت نہ ہئی۔ اُو ایں گالہہ تے وی راضی جو حق دار دی

چُون اوں کملی دی وی اُوہا ہئی جیڑھی اُوندے سیانے ویا نے بابے حکیم صاحب دی ہئی۔
رادھی اے سب کُجھ ڈیکھ تے اَملک گنگ ،ہتھوں وِسم تے بہہ گئی۔ حکیم صاحب
کوٹھے وچوں باہر آیا تاں پتہ لگیا جواوندا یار محمد نواز جمعدار پُلس دی جیپ گھن تے مطب
دے پچھلے پاسوں آ گئے۔ رام لعل نے فیاض کوں گل نال لایا تاں ہنجو وَل اکھیں وچوں سم
آ ئے۔ جئیں ویلے جو تُلسی ، رادھی ، وشنواَ تے سوڈھی مَل دے چہریاں تے کہیں قسم دا کوئی
تاثر نہ ہا، اُوئیں جیویں ہتھیار سَٹی کھڑے سپاہی کوں ایندے نال کوئی غرض نی رہ ویندی جو
اُوندی باقی دی عمراں قید وچ گزرسی یا اُو پھٹے لگسی۔ زندگی کہیں ویلے اتنی وی غیر متعلقہ تھی
ویندی ہے جواوندے سامڑیں جیون دی سِک آپڑیں معنی ونجا باہندی اے۔

فیاض کوں مُکلیندے ہوئے حکیم کول لفظ تاں نہ رہ گئے، چھڑیاں اکھیں ہن
جنہاں وچ وَلدے سِروں وطن نصیب تے سُنجان یافتہ ہووَن دی سِک ہئی کہ جیندے
پورے تھیون دا اِمکان ہنجواں دے سِوا کُجھ نہ ہا۔

آپڑیں ہم وطناں کنوں چوری اے پنج جی جیپ دے پچھلے پاسوں گُسر مُسر تے
بہہ گئے تے ڈرائیونگ سیٹ تے بیٹھے ڈرائیور دے نال ہِک مسلح سپاہی جنہاں نے اِناں
کوں قلعہ ڈِراور دے اگوں مَڑ یچی والی جھوک تے پُجا آونڑاں ہا۔ ویندے ہویاں کوں محمد
نواز جمعدار دے نال نال فیاض نے وی ہتھ ہِلا تے مُکلایا پر جیپ دے اندروں کُجھ نہ ڈِسیا
جو مسافراں کول نہ تاں ہتھ ہِلاوَن جتی جاہئی تے نہ ایں جتی حوصلہ۔

~~~~~~
~~~~~~

(23)

بھاویں جو ریاست بہاول پور وِچ کُجھ وی ایجھا تھیون کوں نہ ویندا پیا ہا کہ جیکوں ہندوستان دے بیاں علاقیاں دی سیاسی بَھن تروڑ خاص طور تے پنجاب نال رلا سگوں ہاپَر وَل وی 14 اگست 1947ء دی اُکرس دی ماری شام کوں ہِک عجیب جیہا خوف ہر پاسے نازل تھیا محسوس تھیندا پیا ہا۔ ساون دے مہینے دی اِیں چھیکڑی شام کوں اُکرس نے چوکھا جوبن ڈِکھایا تاں دیرے نواب وچ ڈینہہ لاہ والے پاسوں پہلے جُھڑ تے وَل کَھمِن دے ڈِکھالے شروع تھی گئے پر بارش کوں ہالی دیر ہئی۔ لیکن ایڈے اُوڈے دیاں خبراں توں بعد ہُن تاں ہر بندے کوں یقین تھی چُکیا ہا جو اَج چوڈاں تے پندراں اگست دی وِچلی رات کوں جئیں ویلے بار ہاں وَج راہسن تاں اگلے سکینڈ دے کھڑکار نال اِی ہندوستان دے مسلم اکثریتی علاقیاں تے مشتمل، پاکستان ناں دے ہِک اجھے مُلک دا لیکا لیک ڈِتا ویسی جیندے مغربی تے مشرقی حصیاں دے اَدھ وچ ہِک ہزار میل دی اِنڈین وِتھ ہوسی۔

مغرب دی نماز کڈو کڑیں تھی چُکی ہئی پر وادھو سمیت اَج کئی دُکاندار میت ڈونہ

گئے ہَن ۔ کُجھ نے تاں نماز گھر پڑھی پر وادھو دا پتہ بظاہر کہیں کوں وی نہ ہا جو اُو کتھے گئے ۔ دیرے دی بزار وچ کمیٹی دا ملازم گھنٹہ گھن پہلے دا آ تے چمنیاں بال گیا ہا پر اَندھارا کہیں طرحاں وی قابو وِچ نہ آندا پیا ہا۔ ہِک عجیب جیہا اندھارا کہ جیندے وچ شام دی رتا نجن رات تھیون دے باوجود مُکن کوں نہ آندی پئی ہئی۔ سڑکاں تے پُلس تے نواب صاحب دے گُھڑ سوار باڈی گارڈ دستیاں دی گشت وی اُوں ڈر کوں گھٹ نہ کر سگی کہ جیڑھا جو سِجھ لَہن دے بعد ریاست دے ہر اُوں علاقے وِچ جران کر گیا ہا کہ جِتھ مسلماناں دے نال نال ہندو، سِکھ تے عیسائی وی راہندے پے ہَن ۔ نواب صاحب طرفوں اَمن امان دیاں تَسلیاں دے باوجود ہندواَتے سِکھاں وِچ اے احساس روکیاں نہ رُکدا پیا ہا جو نواب صاحب دا فیصلہ بھاویں جو وِی تھیوے اُناں کوں ریاست چھوڑنی پوسی۔ اے احساس پہلے تاں ایڈا نہ ہا پر ریاست وچ مسلم لیگ تے کانگریس دیاں پراکسی جماعتاں دیاں سرگرمیاں نے مسلم اکثریت دے دِلاں وِچ نفرت تے ہندوآں سمیت سبھے اقلیتاں دے ذہناں وِچ خوف کوں اُوں حد توڑیں وَدھا چھوڑیا کہ جتھوں واپسی ممکن نہ ہئی۔ اے ہِیں خوف دی انتہا ہئی جو ریاستی ہندو آپڑاں مَڈی بِستر ا پاکستان بنڑن دے اعلان دے نال اِی بَدھ بیٹھے ہَن ۔ اُناں وچوں وی جیڑھے جیڑھے آپنی ریاستی سُنجان کوں وِسارَن کیتے کہیں صورت تیار نہ ہَن ، آپڑیاں جائیداداں امانتاً آپڑیں اعتباری ہمسایاں کوں ڈِتی ویندے ہَن ۔

عشاء دی اذان توں تھوڑی دیر پہلے چار گُھڑ سوار باڈی گارڈ بوہڑ والے چوک توں دیرے دی بزار وِچ وَڑے تے گھوڑیاں کوں دُلکی ٹور ٹُریندے ہوئے عید گاہ ڈو ویندے تھئے ۔ ہالی مَسائیں اُو ہائی اسکول دے سامڑیں توں اِی لنگھے ہوسن جو پنج چھی بندیاں دا جتھا ، ہولہاں مارتے بلدیاں مشعلاں چا کراہیں سِدھا حکیم رام لعل دی دُکان تے گیا تے دُکان کوں گھیرا پاوَن توں بعد وڈے دروازے تے مٹی دا تیل سٹیا تے بھاء لا

ڈِتی ۔ اَجن بھاء نے لگڑ کوں پکڑ یا اِی نہ ہا جو یکدم دروازہ اندروں کُھلیا تے ہِک باراجیہا
واٹویاں مُچھاں والا ٹیٹَن پُلسیا وردی وِچ دَرمَل تے اِیں طرحاں کھڑ گیا جو پستول دامُنہ
فسادیاں والے پاسے ہا۔اوندے پچھوں وی ترے پُلس دے بندوقاں والے سپاہی کہیں
کندھ دیاں سِلھاں آلی کار بِکے کھڑے ہَن ۔فسادیاں دا جتھا اُتھائیں اَٹھر تج تے رہ گیا۔
پئے ہوئے آنہیں صاف ڈیسندے پے ہَن جو اے سارا کُجھ اُناں دے خواب خیال وِچ وی
نہ ہا۔ پر دَل وی اُناں دا پردھان اگوں تے وَدھیا تے ہَکل ڈِے تے آکھیس جو اسلحہ اُناں
کول وی ہے پیا پر ٹھاندی نی جو اُو پُلس والیاں تے ہَتھ چاون،تہوں ہِک پاسے تھی تے
حکیم تے اوندے گھر والیاں کوں اُناں دے حوالے کر تے دُکان واندی کرو۔

''اُوئے وادھو چَبل آ..... اے تڑی ڈیندا کیکوں پئیں.... محمد نواز جمعدار کوں۔
میں تیڈے سَت جمڑیں جانڑداں تے اے وی جانڑداں جو تیڈے کول اسلحہ کتنا ہے۔اے
کنوں پہلے جو میں تیکوں وَٹھی کرا ہیں حوالات وِچ ٹُن ڈیواں ، وینداں نظر آ بھاڑی آ''۔اے
آکھ تے جمعدار محمد نواز نے موہری جُوان دے منہ تے ہِک ایجھا بُجو گُھتیا جو مولھ وچوں
وادھو نِکل آیا۔وادھو نے شرمسار تھیون دی بجائے وَلدی آکڑ ڈِکھائی۔

''میں تیکوں اِی جانڑدا جمعدار صاحب، چار چھلڑ اَپڑ تے ہِک کافر دی وَٹب
کریندا پئیں، اے سارے غازی اوندے نال نال تیکوں اِی ساڑ سُوا کر ڈیسن۔دُکان
میڈی ہے تے حکیم کرائے دار، میں تاں قبضہ گِھن تے راہساں''۔وادھو دا اے آکھڑاں ہا
تے ترہیے سپاہی بندوقاں تان تے جمعدار دے اگوں آ گئے تے اُنہاں دے پچھوں فیاض
وی نِکل تے سامنے آ گیا۔

''لالہ وادھو..... اَجائی دے اُبھر نہ تروڑ۔دُکان حکیم صاحب دی ہَئی تے اُو
ویندے ویلے اِیکوں میڈے ناں چڑھا گئے۔ تے اے ہے ایندا کاغذ''۔فیاض نے پرے

کنوں ہک سرکاری اِسٹام کڈھ تے ڈکھایا۔ فیاض کوں ڈیکھ تے تاں وادھو دا چیتا بیا وی رَل گیا۔

''اوئے چَل چَل..... اے سب کُوڑ ہے۔ سدھی رِیت نال حکیم کوں باہروں کڈھ نہ تاں دُکان دے نال نال تیکوں اِی ساڑ تے سُوا کر ڈیساں''۔ وادھو کجھ بیا وِی ہمساں ڈِکھاون تے آ گیا ہا۔ اِتنی دیر وچ پرے کنوں گشت تے پھر دے ہوئے باڈی گارڈاں دے گھوڑیاں دی ٹپ ٹرپ آون شروع تھئی تاں وادھو دے مولہاں والے ساتھی تکھے تکھے ایڈے اُوڈے تِلک تے اندھارے نال اندھارا تھی گئے۔ جنیں ویلے جو وادھو سپاہیاں دے ہتھ آ گیا۔ اُناں نے تاں کُٹاس چاڑھی سو چاڑھی، باڈی گاڈاں نے وی آ تے اصلوں پھبے رکھیا۔ مُنہ سِر بَجیا تاں جمعدار محمد نواز دے آکھن تے کاں کُوڑا کر تے پُلس چوکی روانہ کر ڈتا گیا جنیں ویلے جو دُکان کوں لگی بھاء بُجھن توں پہلے اِی وِسم چکی ہئی۔

''کا کا! ہُن تاں کہیں دا ڈر نی ناں.... اے موزی تاں گیا ہُن سرکاری ہِز مانی وچ۔ میں تاں ہُن ایہو دعا کریندا پیاں جو ساڈا بھرا حکیم صاحب تے اوندا ٹبر کہیں طرحاں بارڈر کراس کر گیا ہووے''۔

مو نجھے تھئے فیاض نے جمعدار کوں وَل اِی روک گھدا جو تھی سگدے کوئی بیا جتھا حکیم صاحب دی دُکان دے سرہاندی تھیا وَدا ہووے۔ وادھو تاں کُھلا دشمن ہا، تہوں سامنے آ گیا۔ تھی سگدے جو کوئی گُجھیا باڑی وَدا ہووے تے وار کرتے ٹُر ونجے۔ فیاض دی گالھ سُنڑں تے جمعدار محمد نواز ویندا ویندا رُک گیا تے گشت تے پھر دے پُلسیاں تے باڈی گارڈاں کوں وِی چتوا چھوڑ ئیس جو اِتھوں نیڑے رہوائے، متاں پرے وَنجو پے۔

اُو ہو تھیا جیندا ڈر فیاض کوں ہا پیا۔ عشاء دی نماز توں کوئی گھنٹہ بعد آون والا جتھا ہوسی کوئی پنجوی تریہہ بندیاں دا۔ اِناں نے وی مولہاں ماریاں ہویاں ہَن تے ہتھاں وچ

اُو ٹیں بَلد یاں مشعالاں اُتے پرے کنوں نعرے مریندے آندے ہَن ۔شور شرابا سُن تے
محمد نواز جمعدار تے اوندے ترییہے سپاہی باہروں نِکل آئے تے دوروں مجمع کوں آنداں
ڈیکھ کراہیں وِسلاں مارن شروع کر ڈِتو نیں جو گشت والی پُلس تے باڈی گارڈ ڈوہیں پہنچ
وَنجن۔ لیکن پُلس تے باڈی گارڈاں دے آون توں پہلے فسادیاں دا اے جتھا اُملک نیڑے
آ گیا۔ اِیں توں پہلے جو اُو دُکان کوں بھاءلیندے یا قبضہ کرن دی کوشش کریندے، جمعدار
محمد نواز نے بزار والی سڑک دے اَدھ وچ آ تے ڈوں ترئے ہوائی فائر کیتے تے باقی دے
سپاہیاں نے وِی اوندے پچھوں پوزیشن گھندیاں ہویاں سڑک تے گوڈی ماری تے بہہ
تھیئے۔

ہوائی فائراں دی اَواز تے اے ڈوجھا جتھا وی چھِرک تے اُتھائیں کھڑ گیا۔
اُناں کوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو اے فائر کریندے لوک کون ہن تے اِتھ کیویں آ گِن۔
اُناں نے تاں بے چنتے حکیم تے اُوندے ٹبر کوں ساڑ تے سُوا کرنا ہا پر اے کیا تھی گیا۔ شاید
کوئی بئے لوک ہن کہ جہاں نے اُناں دے آوَن توں پہلے حکیم دی دُکان تے قبضہ کر
گھدے۔ اِیں بھَن تروڑ وچ اُناں نے مشعالاں اُچیاں کر تے فائرنگ والے جُو اناں کو
سُنجاڑن دی کوشش کیتی تاں اِیویں بھُلا ندرا پیا جیویں جو پُلس ہووے۔ کہیں نے سَڈ ماریا
جو حکیم نے جان بچاون سانگے کرائے دے نقلی پُلسیے منگا بلہائن۔ کہیں بئے نے اے شُوشَنی
چھوڑی جو وادھو نے دُکان گھلا ڈے کراہیں اِیں بدمعاشی دا چکر چلا چھوڑے، بہر حال طے
ایہو تھیا جو بھاویں جو تھیوے تے بھاویں جو وی ہن، حضرت صاحب دے حکم دی تعمیل ضرور
تھی تے راہسے۔ اے آکھ تے جتھے دے سبھے ساتھیاں نے ولدے نعرے مارنے شروع
کیتے تے حکیم دی دُکان ڈو سِدھا چا کیتو نے۔ ہالی اِیویں ہِک ڈوں قدم چوے نہ ہَن جو محمد
نواز جمعدار نے ڈوں ترئے فائر سڑک دے اَدھ وِچ اِیجھے کیتے جو چپڑیاں پَیچ پَیچ تے

فسادی مار کہ دے پیراں پنیاں وچ اِیں طرحاں لگیاں جیویں جو چھریاں والی بندوق دا چھنڈا لگدے۔ اُجن اُو مدرسے دے طالب سنبھلے نہ ہَن جو بوہڑ والے چوک پاسوں گھوڑیاں والی پُلس تے عیدگاہ والے پاسوں گھڑسوار باڈی گارڈاں نے ڈوہیں پاسوں وَلا ڈے تے بھجن دے رستے بند چا کیتے تے وَل لوہے دی ٹوپی والے بیتاں نال جو کٹیو نے مار کے دا بسر کٹیو نے۔ کِڈے گیاں مشعالاں تے کِڈے گئے ہا ہودے نعرے۔ کُجھ لحظے بعد سڑک اصلوں پدھر تھی گئی۔ جیندا جتھوں دا لگیا، اُتھاؤں بھجن دی کیتی۔

شور شرابا مکیا تاں فیاض دُکان وچوں باہر نِکل آیا۔ جمعدار نے اُوکوں ڈیدھے سار اِی سَڈ ماریا۔ ”توں پُتر ٹھیک آہدا ہاویں۔ اِتھ کئی فسادی اَکھیں پُوڑی بیٹھن شودے حکیم دی جائیداد تے۔ پتہ نی اوڈے احمد پور والے مکان دا کیا بنڑیا۔ بندوبست تاں میں ٹھیک کر آیا ہَم۔ پر وَل وی اِتھ کُجھ نی آکھیا وَنج سگدا۔ اِیں شہر وچ حکیم نے بابے ڈاڈے کنوں حکمت کر تے ہزاراں لوکاں کوں نویں حیاتی ڈِتی ہوسی پر اَج چھٹڑی ہِک رات وِچ نہ تاں اُوندی جان ہتھکیڑی رہی تے نہ جائیداد۔ ساڈے یار حکیم نے سِنڑوپ کیتے جو میڈا آکھا مَن تے بارڈر لنگھن ٹُر گئے نہ تاں پتہ نی اَج کیا تھیوے ہا“۔

فیاض دا منہ تاں لتھا سولتھا، چیتا وی گردان تے حیاتی وَل ہِک نویں گھان دے وات۔ اُو ولدا دُکان دے اندر وَنجن لگا تاں جمعدار محمد نواز نے ہِک واری وَل چِتایا جو پُتر توں اَرام کر، میں سویرتئیں بیٹھاں باہروں۔ گَل داڈِنہہ چڑھ پووے، وَل اللہ بھاویں خیر ہے۔

(24)

حکیم رام لعل دے ٹبری سمیت چوری چوری بارڈر ڈونکل ونجن نے جتھ فسادیاں دیاں سکیماں کوں سُوا کر چھوڑیا اُتھ فیاض کیتے وی ہِک لمبے عرصے توڑیں عذابیں دا ایجھا سلسلہ چھوڑ گیا کہ جیڑھا مُکن کوں اِی نہ آندا پیا ہا۔ محمد نواز جمعدار نے حلالی جُو اناں طرح ہر مشکل گھڑی وچ کہیں لوبھ لالچ دے بغیر اوندے نال مونڈھا رَلائی رکھیا۔ بس اُوکوں فکر ہئی تاں ایہا ہِکا جو حکیم رام لعل دی کوئی خبر ِکتھاؤں نہ آندی پئی ہئی جو اُو گئے تاں کِڈے گئے پر ایں گالہہ تے اُو شکر کریندا ہا جو اُو نے حکیم دی دُکان دے نال نال گھر کوں وی قبضے گیراں توں بچا ِگھدا ہا۔

شروع شروع وچ تاں وادھو تے اِمام صاحب، ڈوہائیں نے دُکان واسطے بھوں تَن ماریا جو کہیں طریقے فیاض ہیڑاں پئے ونجے یا کہیں لالچ وچ آونجے پر جئیں ویلے کُجھ نہ بنڑیا تاں اوندے اُتے مقدمے چاٹھوکیونے۔ اُوں زمانے احمد پور وچ انور ناں دے ہِک تینگر وکیل نے نواں نواں پھٹا لایا ہا۔ جمعدار صاحب نے ڈوہیں دعوے اوندے

ڈے چالاتے۔ اوڈوں حکیم صاحب وی فیاض دے حق وچ رجسٹریاں کرا کم تگڑا کر گیا ہا تھوں ڈو ہیں مقدے ڈے نہاں دے وچ اِی وان وَٹیندے گئے۔ مقدمیاں کنوں جان چھٹی تاں پر ہا پنچائیتاں شروع تھی گیاں جو فیاض دُکان مسیت دے ناویں لوا چھوڑے، ایندے کیہڑے پُیو دی اے۔ دُکان فیاض دی آپنی ہووے ہا تاں شاید اُومن ونجے ہا پر دنیا کوں کیویں ڈسے جو اے سھو کُجھ اوندے کول امانت ہے کہیں دی۔ تے جے اصل مالک آ کھڑیا تاں کیا منہ ڈکھیسی اوکوں۔ پنچائیتاں نال وی کم نہ بنڑیا تے اوندے خلاف ہر نماز توں بعد تبرا شروع کر ڈِتا گیا۔ جیندا نتیجہ اے نکلیا جو رُلدے کُھلدے مریض آونڑیں وی اصلوں ئم تھی گئے۔

اُوڈے احمد پور والے گھر تے پہلے تاں پیری بدمعاش بِسر ہاندی تھیا پر جئیں ویلے جمعدار محمد نواز اَدھ وچ آیا تاں خود اِی ایڈے اُوڈے تھی گیا۔ ہالی پیری دے گڑکار دی دُھدڑ اُڈدی وَدی ہئی تے اُتوں فیاض دا چاچا لیلھوں وہیندا آ گیا۔ پہلے تاں آپنی دیرہ داری کیتے مکان عارضی طور تے منگئیس پر جئیں ویلے فیاض انکاری تھیا تاں حقہ پانی بند کراوَن دی پُھتر یڑ توں بعد محکمہ متروکہ وقف املاک وچ درخواست چا ڈِتُس جو اے مکان دے دیرے والی دُکان ڈو ہیں ہک ہندو دیاں متروکہ جائیدادیں ہِن پر فیاض نے حکومت کوں دھوکہ ڈیوّن کیتے اِناں دے جعلی کاغذات آپڑیں ناں بنڑا رگھدن۔ تھوں محکمے دا فرض بنڑدے جو اِناں جائیدادیں کوں قبضے وِچ رگھن تے ہندوستان توں آونڑں والے مہاجراں کوں اَلاٹ کرے۔

جائیدادیں دا قیمتی ہووَنڑاں تے خود سکے چاچے دا مخبری کرنا فیاض واسطے چنگا بھلا عذاب بن گیا۔ محکمے دے اَفسر نے کاروائی شروع کرن توں پہلے فیاض کوں ہولے ڈاہڈھے بہوں بُلوایا جو کہیں طرحاں جُوان کُجھ تِل پُھل ڈیون تے راضی تھی ونجے پر اِڈوں

فیاض کوں وی آپنے کاغذاں دے سچے ہووَن دا مان ہا، تہوں اُوندے جانڑں پَتی کِدھ سانگے۔ پر اَفسر اِی گُراڑا ہا۔ اُونے کیس بنڑا جوڑ تے اُتے ہیڈ آفس بھیج چھوڑیا تے ہِک آرڈر بیا کڈھ چھوڑیا جو جے تئیں اُتوں کوئی حکم نی آندا، فیاض نہ تاں مکان وچ وَڑ سگدے تے نہ دُکان وچ۔ فیاض ہر پاسوں وَکیڑ وِچ آیا تاں ہِک واری وَل جمعدار محمد نواز اِی پُکر یا جئیں اَنور وکیل کوں آکھ کراہیں عدالت وچ نہ صرف محکمے دے حکم دے خلاف دعویٰ کرا چھوڑیا بلکہ اُوندے حق وچ سٹے وی تھی گیا کہ مقدمے دے فیصلے تک اُوجیویں چاہوے مکان تے دُکان کوں وَرِت سگدے۔ اے سٹے تھیا تاں گم بھاویں جو لمبڑ وَچ پئے گیا پر اَوائے پَوائے تے سجن دُشمن وچ ٹھاڈِل پئے گئی جو عدالت داسٹے فیاض دے حق وچ ہے تے جیڑھا دخل ڈیسی اُوہو ڈھکیسی۔ پیشی تے پیشی ٹُردی رہ گئی تے ہر پیشی ڈوں ترئے مہینیاں بعد دی۔

حالات کُجھ پکڑ وچ آئے تاں مطب تے وی رونق لگنی شروع تھی گئی۔ وادھو نے ہُن ہمساں ڈِکھاونیاں تاں چھوڑ ڈِتیاں ہَن پر وَل وی مَتھے تے تریڑی اُوئیں دی اُوئیں۔ آندے ویندے فیاض نال ٹوک بازی اَنج۔ کہیں ویلے جو فیاض کوں کہیں چھوٹی موٹی شے دی لوڑھ پوندی تاں اُوکوں بوہڑ والے چوک وچوں منگواونی پوندی ہئی، وادھو طرفوں ہمیش انکار۔ فیاض آہستہ آہستہ عادی تھیندا گیا جو چار چفیر دشمنی دے ماحول وچ وی جیون دی رَمز کیویں گُلیندی ہے۔ پر سارے ڈینہہ دی کِشال توں بعد جئیں ویلے رات تھیندی تاں اے سوچ تے ہاں وات کوں آویندا جو پتہ نی حکیم صاحب تے اُناں دی ٹبری کیہڑے حال وِچ ہوسی۔ نویں جاتے وَنج تے آپنی سُنجان کراونی کیڈی مشکل ہوندی ہوسی خاص طور توں اُوں ویلے جئیں ویلے جو ہِک وَڈی سُنجان توں بعد بندہ یکدم آپڑیاں تَل وطنیاں وچ وی اَن سونہا تھی تے رہ ونجے۔

ریاست دے حالات ہر آوَن والے ڈینہہ دے نال اِی عجیب کنوں عجیب تھیندے ویندے ہَن۔ جِنہاں ڈینہاں وچ فیاض کوں حکیم صاحب دے مطب تے اُوندے گھر کوں قبضے گیراں کنوں بچاون کیتے بَھمر مارنا پوندا پیا ہا اُنہاں ڈینہاں پاکستان بنڑن توں ڈیڈھ مہینہ بعد اکتوبر وچ نواب صادق محمد خان خامس عباسی نے ریاست دے انڈیا دی بجائے پاکستان نال الحاق دا اعلان کر ڈِتا۔ بھاویں جو اِیں فیصلے دی توقع کیتی ویندی پئی ہَئی پر وَل وی ریاست دی مسلمان آبادی نے اِیں فیصلے کوں سر اَکھیں تے رکھیا تے کئی ڈینہاں توڑیں خوشیاں مناون دا اہتمام کیتا۔ پر اگست تے اکتوبر دے اِیں درمیانی عرصے وچ ریاست دی ہندواَتے سِکھ آبادی تقریباً تقریباً ریاست کوں مُکلا تے اِنڈیا ڈو روانہ تھی گئی ہَئی۔ اُوں ویلے بھاویں جو ریاست وچ پاکستانی قوانین لاگو کوَنا ہَن وَل وی مشرقی پنجاب توں آون والے مہاجراں دی ہِک بہوں وِڈی تعداد متروکہ ہندو اَتے سِکھ جائیداداں تے قبضہ کیتے ریاست دے ہر اُوں شہر پہنچ گئی کہ جِتھ چنگیاں چوکھیاں جائیداداں دی سُوں رُوں مِلدی پئی ہَئی۔

اِیں دوران نواب صاحب نے نویں مُلک پاکستان دی ہر قسم دی امداد کرن توں علاوہ ریاست چھوڑ تے ویندی پئی ہندواَتے سِکھ آبادی دی حفاظت دی کوشش دی وی اَخیر کر چھوڑی تے سبھو قافلے با اَمن امان ریاست وچوں روانہ کیتے گئے کیوں جو مقامی فسادیاں تے قبضہ گیراں کوں پہلے اِی نَتھ پا ڈِتی گئی ہَئی۔ لیکن ہِک گالھ ضرور ہَئی۔ بھاویں جو پاکستان وچ شامل تھیاں باقی ڈاہ ریاستاں طرحاں بہاول پور دا ریاستی وجود وی ہالی توڑیں قائم ہا پیا لیکن ستمبر 1948ء وچ قائداعظم دی وفات توں بعد پاکستانی حکمران اشرافیہ دا نواب بہاول پور نال رویہ اُوں طرحاں دا نہ ریہا جیویں جو قائداعظم دی حیاتی وِچ ہوندا ہا۔ اِیں مَتریے سلوک نے نواب صاحب کوں جذباتی لحاظ نال اصلوں بَھن تروڑ

چھوڑیاتے جئیں ویلے پاکستان دے گورنر جنرل خواجہ ناظم الدین نے ریاست کوں 1935ء دے گورنمنٹ آف انڈیا ایکٹ دے تحت ہِک صوبے دے طور تے پاکستان وچ شامل کرن تے زور بھریا تاں نواب صاحب اَملک تَڈ نہ جُھل سگے تے چُپ چاپ اِیں بارے تھیون والے معاہدے تے 30اپریل کوں دستخط کر چھوڑے جیندے تحت دفاع، مواصلات تے خارجہ دے امور مرکزی حکومت دے حوالے کرن توں بعد بہاول پور وچ 49 ممبراں والی صوبائی قانون ساز اسمبلی دے الیکشن کراڈتے گئے کہ جینے 1952ء توں آپڑاں کم شروع کرناہا۔ باقی دے محکمے صوبائی قرار ڈے کراہیں بدستور سابقہ ریاست کول رکھے ونجن دے نال نال نواب صاحب کوں صوبے دا آئینی سربراہ وی تسلیم کر گھدا گیا۔ البتہ اے آکھ ڈِتا گیا جو اے بندوبست بیاں ڈاہ ریاستاں وچ بطور مثال دے کوَنا گھدا ویسی۔

ریاست توں بعد صوبہ بنڑن دے اِیں عمل نے عوامی زندگی دے ہر پکھ کوں ہلا تے رکھ چھوڑیا۔ ریاستی ملازماں دی ہِک وَڈی تعدادنوکریاں توں فارغ تھی تے گھراں کوں آن بیٹھی۔ ہَڈ بھنیا تاں کماوے پر دِل بھنیا کِتھوں کماوے والا حال تاں پہلے ہا پیا پر اَگلی کنوں چنگی کر چھوڑی اِتھاں آباد تھیون والے مہاجراں نے کہ جناں آپڑیں محنت نال پوری سابقہ ریاست دے کاروبار خاص طور تے جنس اجناس دیاں منڈیاں کوں چنگی طرحاں سنبھال گھدا تے مقامی آبادی صرف آپڑیں گزرے گَل کوں یاد کرتے ہنجو وہاوَن تے لگ گئی۔

کہیں ویلے ویل مِلدی تاں فیاض موڑھا گَھت تے مطب دی باہرلی تَھلی تے چڑھ باہندا۔ وادھو دی دُکان تاں ہَئی پَئی پر مال اسباب کنوں خالی۔ نہ کوئی چلت نہ کوئی دُکانداری۔ اوکوں ایہو وہم جو رب نے پُتر تاں ڈِتے پر اصلوں منحوس، جڈن دا جے

دُکانداری مُنج تھی گئی اے۔ اِیں گالھوں نہ اُوکوں چیندا تے نہ کھڈ یندا۔ ماء آکھے یا ذال، وادھو گناں تے جا مریندا۔ اُوئیں وی حق ہمسائے ایہو آہدے ہَن جو شکر ہے بال ماتے گئے پیو طرحاں گنوں نی تھیا۔ پتر کوں منحوس سمجھن والے کوں کون سمجھاوے جو دُکاندار اِی موڑھی کھاون تے آونجے تاں دُکان کتھوں چلسی۔ ایہو حال دِچھر دا کہ جیندے کول کوئی ٹانواں ٹانواں گاہک آیا راہندا۔ پر ہُن نہ اُو پہلے والے پھلو دے تے نہ رابڑیاں ملائیاں ۔ ڈیدھے ڈیدھے دیرے نواب دے پورے بزار تے نحوست آپڑاں بوچھن کھنڈا تے بہہ گئی۔ فیاض کوں گزرے ڈینہہ یاد آندے تاں ہاں وات کوں آویندا۔ کوئی ویلا اُو وی ہا جو اُو آپنی سُنجان دی گول وچ گردان رہندا ہا پر ہُن تاں پوری ریاست دی سُنجان گھان وات آ گئی ہئی۔ نواب صاحب نے وَنج تے ولایت دیرے لا گھدے تے شہزادیاں نے گھروں باہر نکلن چھوڑ ڈِتا۔ بس خوشامدی باہنے تاش وچ لائی رکھیندے یا مُٹھ مروڑے تے بندراں دیاں جھوکاں وِچ لوڈن لوڈے۔

صاحبزادے سَدیجن والے نواب صاحب دے دور نیڑے دے رشتے دار وی بے روزگار تھئے تاں پہلے پہلے چاپلوس سنگت دی واہ واہ دے سرور وچ کجھ ڈیہاڑے کڈھ گئے تے جئیں ویلے کھیسا خالی تھیا تاں سنگت ساتھ وی ہُرڑ ہا۔ اُلٹا توں کون تے میں کون۔ نصیب نال جھیڑا تاں نی بنڑدا پر اے صاحبزادگان مُچھاں کوں وَٹ ڈے کراہیں بوہڑ والے چوک وچ گھٹاں وچھوا تے ککڑو بٹیرے لڑوان دے محبتی بن بیٹھے۔ کہیں ساوی دا پیالہ پلا چھوڑیا تے کہیں نے چلم والا سُوٹا لوا چھوڑیا۔ پہلے پہلے تاں گھروں چنگا چوکھا کھانا پک تے چوک وچ منگا گھدا ویندا پر کجھ ڈینہہ بعد نوبت دال دی آئی تاں اُناں دے چوک وچ آ باہون دے باوجود کوئی سلام وی نہ الویندا۔ ہٹیاں تے دُکانداراں نے اُدھار سودا سود ڈیون توں بُٹو اونا شروع کیتا تاں عزت بے عزتی گھروں نکل تے چوک بزاراں وچ آ

گئی۔

اُڈے احمد پوروی حال تاں ایہو ہا پر فرق اے جو اِتھ نہ شہزادے ہَن تے نہ صاحبزادے بس مقامی تے یا وَل مہاجر۔ مقامیاں دا حال اِیں گالھوں گسا جو ریاستی سُنجان دے خاتمے تے نواب دے ولایت دیرے لاون پاروں اِیویں لگدا جو یتیمی ویڑھ گئی اے۔ تھوں نہ تاں گھر وچ دِل لگدا تے نہ کم تے۔ جئیں ویلے جو مہاجریں ہر اُو دُکان سنبھال گھدی کہ جتھ تھولی جی وی لائی چلائی لگی راہندی ہئی۔ نتیجہ اے نِکلیا جو شہر دا تمام کاروبار اُناں مہاجراں دے ہَتھ وِچ آ گیا جیڑھے جو ریاست کوں آپنی سُنجان بناون کوں تیار کوئنا ہَن تے مقامی لوک، ریاستی ہوندے ہویاں وی غربت اَتے احساس کمتری دے گھان وچ اِتھے آئے جو آپنے گھر وچ اِی آپنی سُنجان ونجا بیٹھے۔ بہاول پور ریاست، چھڑا اناں دا صوبہ بنڑن توں بعد مہاجر اَتے مقامی آبادی دا ایجھا غیر فطری سنجوگ بن تے رہ گئی ہئی کہ جتھ کہیں وسنیک دی وی کوئی سُنجان باقی نہ رہی ہئی۔ کیا نویں کیا پُرانے سبھے لُنڈے لٹورے، اَدھ ادھورے لوک۔

فیاض دے چاچے طرفوں مخبری والے واقعے توں بعد اُلٹا فیاض دے ابے اَتے بےٗ سکیاں نے بول اَلا، آونڑاں ونجڑاں اَتے مِلڑاں ملاوڑاں وی چھوڑ ڈِتا۔ اَماں وَل وی کہیں ویلے آ تے مِل ویندی ہئی پر پئے توں چوری جو اُونے تاں فیاض دے محراب والے آون تے وی پابندی لا چھوڑی ہئی۔ سب ہِکی گالہہ دے ارمانی ہَن جو چندرے نے مفت ہَتھیں لگی کراڑ دی جائیداد سکے چاچے کوں عارضی طور باہون واسطے وی نی ڈِتی۔ اِیں گالہہ تے کوئی چاچے نال رَنج کا ئنا ہا جو اُونے بھتریجے دے خلاف مخبری کر تے اُوکوں کچہاری چاڑھ چھوڑیا ہا۔ حدتاں اِیں مُکی جو محراب والے دی پوری وستی وَل وی چاچے دی حمایتی تے اوندے نال ہِک بِک۔ اَماں نے وی کئی واری سمجھایا جو پُتر دفع کر ڈے چا مکان چاچے

کوں، کیہڑا اُوموا ۔کراڑ ہندوستانوں والدا پئے پر فیاض دے ہر واری انکاری تھیون توں بعد اُووی کنارہ کر تے بہہ گئی۔

کہیں کہیں ویلے اُوندا دِل وتی واسطے بہوں پٹیندا تاں خیال ضرور آندا جو اُو پھلے کرے، مکان چاچے کوں ڈیوے چا پر وَل جَئیں ویلے اے چو بھ لگدی جو حکیم صاحب وَل اِی پیا تاں اُوا وکوں کیا منہ ڈکھیسی تاں وَلدے سِر وں ہاں کوں تگڑا کر گھندا۔فیاض ''ہاں'' تے ''نہ'' وچ گُتا دے اِیں گالہوں وی کھاندا وَدا ہا جو حکیم صاحب دے اِیں مکان نے اوکوں اُوں ویلے آپڑیں ہووَن دی سُنجان ڈِتی ہئی کہ جَئیں ویلے اُونہ ہووَن دے اندھارے وِچ تھبا کے مریندا وَداہا۔جڈاں کوئی اوندے تے اعتماد نہ کریندا ہا اُوں ویلے حکیم صاحب نے اُوکوں گھر دا فرد بنڑا تے مان ڈِتا تے تُلسی جئی نینگر نے آپڑاں آپ حوالے کرن دی نینہہ رَکھ تے اُوں مان کوں اَسمان جتی اُچا کر چھوڑیا۔ہُن اُوصرف چاچے دی لو بھ دیاں لیہلوں پونجھن کیتے اِیں سب کُجھ کوں کیویں بھن تروڑ تے مٹی سُوا کر ڈیوے ۔فیاض کوں اے مکان بہاول پور دی ریاست طرحاں لگدا ہا جو اے ہے تاں اوندی سُنجان دی آس وی ہے تے جے اے کوئنی تاں کہیں بہوں وَڈے میلے وچ رُلے ہوئے بال آلی کار اُوندی سُنجان وی کوئنی۔

فیاض نال ہِک عجیب واردات اے وی تھئی جو اُوکوں اُوں رات دی کوئی گالہہ یاد نہ رہ گئی جڈن جو اُو حکیم رام لعل دی ڈیڈھی وِچ سُتا ہا پر دیرے نوابوں ویندے ویلے تُلسی دا اوکوں اَکھیں بھر تے ڈیکھنا اَتے اوندے ہَتھ کوں پکڑ تے آپنے ہَتھ دیاں انگلیں وچ گُھٹ گُھٹ گھنڑاں بُھلدا اِی نہ ہا۔اُوکوں ایویں محسوس تھیندا جو تُلسی دیاں انگلیں دے سیک وچوں کوئی جیندی جاگدی نینگر اُوندے جسم وچ داخل تھی کراہیں ہَناں رَکھ تے بہہ گئی ہے کُجھ اِیں طرحاں جو نہ تاں اُوں سیک دا احساس گھٹ تھیندا ہا تے نہ اُو نینگر دا وجود اُوندے وجود توں

باہر آندا ہا۔ کوئی قید جئی قید ہئی کہ اوندے اندر جراں کیتے ہک تریمت دے جز و نے اُوندے
کُل کوں وَ کیڑ وِچ ،گھن گھدا ہا یا کہیں بندی نے پورے بندی خانے تے آپنی عملداری دا
اعلان کر ڈِتا ہا۔

اے وِی تاں انوکھڑی گالہہ ہئی جو فیاض کوں تُلسی یا تُلسی دے ٹبر دی کڈھائیں
اُوں طرحاں فکر نہ تھئی کہ جیویں جو محمد نواز جمعدار کوں تھیندی ہئی۔ اوندے آون تے فیاض
کوں سوچ آندی جو ایڈے عرصے کنوں جو اُناں دا پتہ کائنی، اُو پتہ تاں کر ڈیکھے۔ پر جئیں
ویلے چاچا جمعدار ٹُر ویندا، فیاض دے اندر اُوہا ساری آماں گھاماں وَلدی اُوئیں شروع تھی
ویندی جیویں جو حکیم رام لعل دے ہوندیاں ہوندی ہئی۔ کُجھ مہینیاں بعد جئیں ویلے جمعدار
محمد نواز دی مُکلا گیا تاں فیاض دا کوئی بانہہ بیلی، کوئی سہارا باقی نہ ریہا۔ اُوئیں وی دیرے
دی بزار وِچ بکھ نے دیرے لاتے تاں آپ تڑاپی وچ کہیں کوں کہیں دا ہوش نہ ریہا۔ ہر
آون والا ڈینہہ بھاویں جو فیاض کیتے سماجی لحاظ نال سُکھ دے سنیہے ،گھن تے آون لگ پیا
ہا پر اوندے اَندر دا اندھارا پہلے کنوں زیادہ کالا تے ڈراکلا کہ جیندے ہوندے ہوئے اُوندی
سُنجان دا پَندھ ہر قدم تے اگونہاں تھیون دی بجائے پچھونہاں تھیندا ویندا ہا۔

(25)

نویں بنڑیں ہوئے مُلک پاکستان وچ سیاسی استحکام دا نہ ہوونڑاں، پاکستان دے نال نال، ظاہری طور تے صوبائی حیثیت ڈِتی گئی سابقہ ریاست بہاول پور کوں وی سیاسی، معاشی اَتے سماجی طور تے گُھاٹا دے وات ڈِتی کھڑا ہا۔ آپنی آئینی سربراہی دے باوجود ولایت وِنج بیٹھے نواب صادق محمد خان خامس عباسی نے وی بہوں گُھٹ اِتھ پھیرا پاونڑاں۔ نتیجہ کیا نکلیا جو ہندوستان وِچ بیٹھے ہوئے لوکاں کوں خبر تھی گئی جو اِتھ قیمتی زمیناں لگے بھاء تھی ونجن لہذا اُنہاں پنجاہ توں بعد ڈھگ ساری آبادی اِتھی وی سابقہ ریاست بہاولپور وچ آباد آن تھئی کہ جیندی نگاہ صرف زرعی زمیناں تے ہئی۔ نواب کڈھائیں آوے ہا تاں اُوکوں ایہا رپورٹ ملدی جو مقامی آبادی تاں کم چور ہے، آلسی ہے لہذا زمیناں اُنہائیں کوں ڈیوجیڑھے آبادکاری دا گُر جانڑدِن۔ نواب صاحب اِناں نویاں لوکاں تے ایڈا مہربان تھیا جو زمیناں تاں ڈِتیاں سُو ڈِتیاں، اِشام دے اَٹھ آنے وی سرکاری خزانے وچوں ڈیون دا حکم ڈے چھوڑیا۔

اے اُودور ہا جڈن جو بیوروکریسی نے، پاکستانی حکومت اَتے سیاست، ڈوہیں سیاست داناں دے ہتھوں تِلکا کراہیں آپڑیں کھیسے وچ پا چھوڑے ہَن۔ گورنر جنرل ملک غلام محمد بن بیٹھا تے وزیراعظم محمد علی بوگرہ۔ مشرقی بنگال دی عوامی اکثریت کوں گھوگھا چاہڑن کیتے ملک غلام محمد نے سوچیا جو اُروار دے سبھے صوبیاں دا ہِکو یونٹ بنڑا تے اوند اناں رکھ ڈیوسیجے مغربی پاکستان تے پار دے یونٹ دا ناں مشرقی بنگال دی بجائے مشرقی پاکستان، تاں جو بنگالیاں نال برابری دی سطح اُکھ وچ اُکھ پاتے گالہہ تھی سگے۔ اِیں تجویز دا باضابطہ اعلان کریندے ہوئے وزیراعظم محمد علی بوگرہ نے آکھیا جو ہُن کوئی بنگالی، پنجابی، سندھی، پٹھان، بہاول پوری یا خیر پوری کوئنا ہوسی۔ اِیں اعلان دا اُلٹا اثر جیڑھا سندھ، سرحد تے خیر پور دے عوام تے تھیونڑا ہا سو تھیا پر بہاول پور دی مقامی آبادی جیڑھی پہلے اِی آپڑیں وَنجی ہوئی سُنجان دے پیرے ڈیدھی وِدی ہئی، اِیں نویں اندھاری توں بعد تاں اصلوں دُدھڑ دھوں تھی کراہیں راہندی ساہندی سُنجان وی ونجا بیٹھی۔ اِتھوں دی لوکائی کوں ایویں لگیا جو بنگالیاں دی سُنجان مِٹاون دی کوشش وِچ سندھی، پشتون اَتے ریاستیاں دی شناخت تے وی بوہاری پھیر ڈِتی گئی ہے۔

سَت دسمبر 1954ء کوں پاکستان دے نویں وزیراعظم چوہدری محمد علی نے نواب بہاول پور دی گردن تے لَت رکھ کراہیں بہاول پور دے صوبہ مغربی پاکستان وچ شامل تھیون دے معاہدے تے دستخط کرا گھدے۔ پوری ریاست دی مقامی آبادی اِیں شمولیت تے باقی دیاں چھوٹیاں قوماں دے نال رَل کراہیں کُھلی مخالفت تے آ گئی۔ اُناں کوں اے توقع نہ ہئی جو نواب صاحب سابقہ وزیراعظم محمد علی بوگرہ دے قدیم پاکستانی قوماں تے اُناں دیاں زباناں دا مذاق اُڈاون توں بعد وی وَن یونٹ وچ شامل تھیسی۔ بہاول پور دے ریاستیاں دی تاریخ، تہذیب، ثقافت، زبان اَتے خودمختیاری دا مُل بَتری لکھ روپیہ

سالانہ لگیا تاں نواب صاحب اے وظیفہ کھیسے وِچ گھت تے وَلدا ولایت ٹُر گیا۔ اِیں معاہدے دے حوالے نال پاکستان دی آئین ساز اسمبلی نے 30 ستمبر 1955ء کوں ویسٹ پاکستان ایکٹ چا منظور کیتا جیندے اُتے عمل درامد چوڈاں اکتوبر توں تھیونڑاں ہا۔ اے چوڈاں ڈیہاڑے احمد پور تے دیرے دے لوکاں تے بہوں اوکھے گزرے۔ دیرے نواب وِچ تاں وَل وی معاملہ چھڑا ہڑتال تئیں رہ گیا پر احمد پور وچ ہڑتال دے نال نال جلسے جلوساں نے عوامی زندگی کوں تلے اُتے کر چھوڑیا۔ لوکاں نے ایکوں باقی پاکستانی اِکائیاں دے خلاف پنجابی سازش دے طور تے گھدا کہ جیندا مقصد گریٹر پنجاب قائم کرنا ہا۔

وَن یونٹ دے رَدِ عمل وچ فوری طور تے خان عبدالغفار خان نے ''اینٹی وَن یونٹ فرنٹ'' دے ناں نال سابقہ صوبہ سرحد وچ ہِک سیاسی تنظیم قائم کیتی۔ اِیں تنظیم نے بہوں جلدی اُناں علاقیاں وچ زور پکڑ گھدا کہ جیڑھے وَن یونٹ دے سبب آپنی لسانی تے ثقافتی سُنجان ونجا بیٹھے ہَن۔ اِیں تنظیم دا فوری مقصد وَن یونٹ دا خاتمہ تے خاتمے توں بعد متاثرہ ثقافتاں دی بحالی ہا پر کُجھ اِیں طرحاں جو ریاستاں دی سابقہ سُنجان توں اَلگ کوئی ہِئ شکل لیکن بہاول پور کوں اِیں گالہوں استثناء ہِئ جو اے ثقافت دے نال نال لسانی طور تے وی اَنج شناخت رکھیندا ہا۔

فیاض کوں اِیں سیاسی تنظیم وِچ آپنی ونجی ہوئی سُنجان دی بھال نظری تاں اُونے ایندا ورکر بنڑن وچ جھٹ دیر وی نہ لائی۔ کیا انقلاب ہا جو جیڑھے نواب دی چاکری اُوندے پیو دی سُنجان اَتے عزت آبرو دا باعث ہِئ ہُن ہُوں نواب دے خلاف، ہوں چاکر دا پُتر گلی گلی محلے محلے تقریراں کریندا وَدا ہا۔ وَن یونٹ دے خلاف نعرے مریندے دیلے فیاض دے سامنے اُوندے پیو دا چہرہ ہوندا کہ جئیں اُوندی بقا دی کوشش وچ اوندا ساتھ ڈیون

دی بجائے آپڑیں غاصب بھرادا ساتھ ڈِتا ہا۔اے تاں محمد نواز جمعدار اوکوں پکڑ یانہ تاں چاچے دی مخبری دے بعد اوندے جیل وچن وچ کوئی کسر باقی نہ رہ گئی ہئی۔ وَن یونٹ دے خلاف تقریراں کریندے ویلے فیاض کوں کہیں کہیں ویلے آپڑیں پیو دی صورت وچ نواب بہاول پور داوی بھلا ندرا پوندا شاید ایں گالھوں جو ڈو ہائیں نے آپنی آپنی جاتے اوندی تل وطنی سُنجان داپَندھ کھوٹا کیتا ہا۔ فیاض داپیو پُتر کنوں ایں گالھوں نفرت کریندا ہا جو اُونے نواب داباڈی گارڈ بن تے اُوندی مَن منشا پوری نہ کیتی تے نواب ایں گالھوں آپنی ریاست توں بھگل جوسَن سنتالی دے وکیڑے وچوں آپنے قدمیں بھار نکلنا اوندے وَس داروگ نہ ہا۔اینٹی وَن یونٹ تحریک وچ شامل تھیون توں بعد تُلسی دی وَلدی بھال دی سِک تے ریاستی جھوکاں وَل ہِک صوبے دی صورت آباد تھیون دی خواہش، ڈو ہیں ایں تحریک دا مقصد بن تے رہ گئے ہَن ۔ اِناں سبھے مقاصد دا اَلتا تاں ہِکو ہا جو آپڑیں تہذیبی، ثقافتی اَتے لِسانی سُنجان دی رکھوالی۔

اینٹی وَن یونٹ فرنٹ دی قیادت نے بہوں جلدی وَن یونٹ تُرٹن دی صورت وِچ مغربی پاکستان دے پنج صوبے یعنی پنجاب، سندھ، بلوچستان، سرحد تے بہاول پور بناون دا مطالبہ کر ڈِتا کیوں جو اَنج صوبہ بناوَن دیاں پَنج شرطاں ہَن ؛ جغرافیائی لحاظ نال طبعی وجود، معاشی خود کفالت، انتظامی سہولت، مستقبل وچ ترقی کرن دی وقصت تے لِسانی اقدار داتحفظ کرن دی اہلیت۔لیکن فیاض جیہے ہزراں ورکراں دے ذہناں وچ اُوں ویلے مایوسی دے نال نال ہِک نویں قسم دے ردِعمل نے وی جا بنڑا گھدی جو جَئیں ویلے فرنٹ دے مرکزی قائدین خان عبدلغفار خان تے عبدالصمد خان اچکزئی کوں گرفتار کرن دے بعد اُناں دے خلاف لاہور ہائی کورٹ وچ بغاوت دے مقدمے دی سماعت شروع تھی گئی۔ فیاض کوں پتہ لگیا جو عبدالصمد خان اچکزئی دی پیروی بہاول پور داوکیل ریاض ہاشمی کریندا!

پے تاں اُو نے ہفتے وچ ہِک واری چُھٹی والے ڈینہہ ریاض ہاشمی وکیل دے دیرے تے ونجڑاں شروع کر ڈِتا کہ جتھ وکیل صاحب دی لاہوروں واپسی تے اَکٹھے ویلے سینکڑاں لوکاں دا اکٹھ تھیون لگ پیا ہا۔

ریاض ہاشمی وکیل کوں پورا یقین ہا جو نہ صرف اُو ڈو ہائیں لیڈر مقدمے وچوں بری تھی ویسن بلکہ وَن یونٹ ترٹّن دے نتیجے وچ بہاول پور دی صوبائی حیثیت وی بحال تھی ویسی۔ ریاض ہاشمی وکیل دی شکل وچ فیاض کوں آپنی ونجی ہوئی سُنجان تیئں اَپڑن دی راہ نظرن لگ پئی۔ اوندے اندر ولدے سِروں اُوہو جوش تے جذبہ جاگ پیا جیڑھا جو پاکستان بنڑن دے ڈینہاں وِچ ہِک نویں اُمید دی سریر وانگوں بُت دے مسام مسام وچ جُھمریں کھیڈ دا ہا۔ اُوں سمیت ریاست دی پوری نویں نسل دا خواب ہا جو بہاول پور پاکستان دا حصہ بنڑیں کہ جتھ اُو آپنی لسانی، ثقافتی اَتے تہذیبی سُنجان دے نال اِیں نویں مُلک دی تگڑائی دا باعث ہوسن۔ بھاویں جو وَن یونٹ دے قیام نے ریاستی ہنگراں دیاں سبھے اُمیداں کوں ڈالے پھالے کر چھوڑیا ہا پر ہُن لگدا ہا جو وَن یونٹ ترُٹن دی صورت ڈُکھ دے ڈینہہ مُکن والے ہِن۔

فیاض نے آپڑیں مطب دے باہروں ''اینٹی وَن یونٹ فرنٹ'' دے دفتر دا بورڈ لا کھڑایا تے آئے گئے نال اُو سبھے گالھیں سانجھیاں کرن لگ پیا جیڑھیاں جو اُو ہر ہفتے ریاض ہاشمی وکیل دے دیرے توں سُن تے آندا ہا۔ بہوں جلدی اُو نے دیرے دے بزار دے دُکانداراں سمیت کُجھ ہنگریں دا اَیجھا گروپ تیار کر گھدا جیڑھے نہ صرف اوندی گالہہ سُنڑ دے ہِن بلکہ اُوں توں سُن کراہیں اگوں تے وی وَدھیندے ہِن۔ اے گروپ بنڑن توں بعد فیاض دی حیثیت ہِک چھوٹے موٹے قوم پرست سیاسی لیڈر دی تھی گئی کہ جیکوں ریاض ہاشمی وکیل توں علاوہ احمد پور تے دیرے نواب وچ کم کرن والیاں بیاں سیاسی

پارٹیاں دے مقامی رہنماوی توجہ نال ڈیکھن تے سُنڑن لگ پئے ہَن ۔

لیکن اے اُمید افزاء صورت حال بہوں جلدی مایوسی وچ بدلن شروع تھی گئی۔ خان عبدالغفار خان دے وکیل میاں محمود علی قصوری نے کہیں نہ کہیں طریقے فرنٹ دی قیادت کوں راضی کرتے آپنی سیاسی پارٹی ''آزاد پاکستان پارٹی'' کوں فرنٹ وچ شامل کراون توں بعد ڈوہائیں دے ملاپ نال نویں سیاسی جماعت ''نیشنل پارٹی'' دی بنیاد رکھ چھوڑی جینے پہلا وار اِی بہاول پور صوبے دے مطالبے تے کیتا۔ وَن یونٹ دے خاتمے توں بعد بھاویں جو چار صوبیاں توں علاوہ پنجویں صوبے دا مطالبہ وی نیشنل پارٹی دے مقاصد وچ شامل ہا پیا پر ایندااں ناں بہاول پور ختم کرتے ''کوئی وی بیا صوبہ'' کر گھدا گیا۔ اِیں انتہائی مایوس کُن تبدیلی توں بعد ریاض ہاشمی وکیل واسطے ممکن نہ ریہا جو اُو عبدالصمد خان اچکزئی دی وکالت کرے یا نیشنل پارٹی دا حصہ بنڑیں۔ ایندا نتیجہ اے نکلیا جو ڈوہائیں خانیں کوں مقدمے وچ جرمانے دی سزا تھئی تے ایندے نال اِی پوری سابقہ ریاست وچ جتھ جتھ فرنٹ دا دفتر ہا اُتھ چھاپے مار کراہیں مقامی قیادت کوں جیلاں وچ تُن ڈِتا گیا۔

فیاض تے وی مَنجھ چوری دا پرچہ کٹیا گیا تے مجسٹریٹ کول چالان پیش کیتے بغیر اِی اوکوں اندھے وا جیل وچ سَٹ ڈتا گیا۔ ہُن کون اوندی سُدھ لا ہوے ہا تے کون ضمانت کراوے ہا۔ تہوں لاوارثا سمجھ تے جوڈیشل ریمانڈ دی کوڑی سچی مُہر جیل وچ اِی لا کراہیں اُوندی پیشی بدلا ڈِتی ویندی۔ جیڑھے جرم دی سزا مہینیاں وچ ہئی اُوندے وچ کہیں سماعت توں بغیر سال توں سال گزردے گئے۔ تھانے والے وی اوندے خلاف پرچہ گٹ کراہیں بُھل گئے جو اوندی تفتیش وی کرنی ہے تے چلان وی عدالت ڈو بھجواونڑیں۔ پیو چاچے تاں پہلے اِی حقہ پانی بند کیتی کھڑے ہَن لہٰذا اُناں کوں کیا پرواہ جو جُوان جیندا ہے یا مویا۔ ہا اے ضرور تھیا جو اُوندے اندر تھیون توں بعد مطب والی دُکان تے پہلے وادھوتے وَل وادھو

کوں ڈِتا ڈے تے مولوی صاحب نے قبضہ کر گھدا۔

ایویں احمد پور والے مکان داوی جھڑا اں جو کئی مہینیاں تئیں جندرا نہ کھلیا تاں ہک ڈینہہ فیاض دی گرفتاری دا پک کرن توں بعد پیری بدمعاش نے جندرے کوں ڈوں دھک مارے تے اندر پہہ گیا۔ اوندی جانڑں جو فیاض بغاوت دے مقدمے پاروں کاں کوڑا کر تے لاہور دے شاہی قلعے وچ سَٹ ڈِتا گئے جتھوں جیندے جی نکلڑاں مقدراں دی کھیڈ ہئی۔ مشہور ایہو تھیا جو فیاض مکان دے پیسے وَٹ تے کہیں پاسے منہ کر گئے۔ چاچا اوندا تاں پہلے کو وچ ہا، مکان وِکن دا پتہ لگیس تاں بیا وی ارمانی تھیا۔ دھاں چا تے اوندے پیو کول وی گیا جو چار چلھڑ وَٹڑیں دی ہانس تاں اوندے کنوں وَٹ گھنے ہا پر جیں طرحاں کر گئے اِیں طرحاں کہیں حلالی کوں نہ ٹھاندی نہ ہئی۔ ماپیو تاں پہلے اِی اوندے توں عاجز تھئے وَدے ہَن، اے دھاں سُن تے چار لفظ پِٹ پلوط دے کڈھن توں سوا بیا کر وی کیا سگدے ہَن۔

(26)

فیاض دی گرفتاری توں بعد اُوکوں کُجھ ڈینہہ تاں ڈیرے نواب دے تھانے دی حولات وچ رکھیا گیا تے وَل بہاول پور دی سنٹرل جیل بھجوا ڈِتا گیا جیڑھی محض ہِک سال پہلے 1955ء وچ بنی ہئی۔ تقریباً بیاسی ایکڑاں تے دِگھری ہوئی اِیں نویں نکور جیل دی آپنی دنیا ہئی۔ بھاویں جو فیاض کوں ہالی تئیں سزا نہ تھئی ہئی تے اُو محض حولاتی ہا پر وَل وی اوکوں جیل دیاں کندھاں چونا کرن تے حاطیاں وچ پُھلاں دیاں کیاریاں بنڑاونڑں دی مشقت تے اِیں گالہوں لا ڈِتا گیا ہا جو جیل دے کھاتے وچ اُو لاوارثا ہا۔ نہ اُوندی کوئی ملاقات کڈہائیں آئی تے نہ اوندی طرفوں کوئی آنہ ٹکہ ڈیون والا۔ جیل دا سُپر نٹنڈنٹ اتجھے قیدیاں کنوں بہوں خار کھاندا ہا پر اِتھوں دا چیف چکر پتہ نی کیہڑی گالہوں فیاض تے اتنا مہربان ضرور ہا پیا جو مشقت مشقت وچ اوکوں اُوں کُٹاس توں بچائی رکھیندا ہا جیڑھی جو خمیس دے خمیس سُپر نٹنڈنٹ دی فرمائش تے محض اُوندی ہیبت قائم کرن سانگے سبھے لا وارث قیدیاں کوں چاڑھی ویندی ہئی۔

جیل دی دنیا فیاض کوں اِیں گالھوں آپنے مزاج دے قریب لگی جو اِتھ نہ کوئی سُنجان دا مسئلہ تے نہ کوئی کہیں دی سُنجان تے قبضہ گیری کیتے اُبالھا اَتے شوقین۔ اِتھ تاں ناں، قومیت، شہر تے علاقے جیہاں سبھیاں شناختی علامتاں محض ہِک نمبر دی شکل اختیار کر گیاں ہَن۔ ہر قیدی دا ہِک نمبر ہاتے اُوہو نمبر اِی اُوندا ناں، قومیت، شہر تے علاقہ۔ جے تئیں کوئی قیدی اِتھوں مُکلا نہ ویندا، اوندا نمبر کہیں بئے کوں اَلاٹ نہ تھیندا۔ نہ کوئی اِناں نمبراں دا سفارشی تے نہ کوئی اِناں واسطے اُتاولا۔

جیل وچ خبراں داوی نویکلا نظام ہا۔ شاید باہر دی دنیا وچ لوکیں دی خبراں تک پہنچ ایڈی ساکھڑی کائنا ہئی جیڑھی اِتھ جیل وچ ہئی۔ ہر بیرک وچ کوئی نہ کوئی قیدی ایجھا ضرور ہوندا ہا جیڑھا کہیں وی آئی پی یا بی کلاس قیدی دا مشقتی ہوندا۔ اوندی زبانی نویاں نویاں خبراں تے خبراں تے آپو وانے تبصرے سب تو پہلے بیرکاں وچ پہنچدے تے ہِک بیرک توں بئی بیرک تئیں پندھ اِی کتنا ہوندا۔

کئی ڈینہاں بعد فیاض کوں پتہ لگیا جو ''انٹی وَن یونٹ فرنٹ'' دیاں ورکراں وچوں اُوکلھا اِی جیل وچ کائنی بلکہ پشاور تک دے کئی بئے ورکر وی اوندے نال اِیں جیل وچ ڈھکے وِن۔ بہاول پور دی صوبائی حیثیت دی بحالی کیتے کم کرن والے بہوں سارے سیاسی کارکن ملتان تے لاہور دیاں جیلاں وچ سَٹ ڈِتے گئے ہَن۔ اِناں وچوں جیڑھے تاں وارثاں والے ہَن اُوتاں ضمانتاں کرا گھر گئے بیٹھے ہَن پر فیاض جیہے کنائیں لوکیں کوں بندی خانیاں وچ پُچاون توں بعد تاں شاید حکومت اِی بُھل گئی ہئی جو اِناں گائیں مجھیں چوراں کوں باہروں اِی کڈھنے یا کوئنا۔

فیاض دی عمر دے قوم پرست نینگراں کیتے اے بہوں وَڈا دھابہ ہا کہ جینے اُناں دے اندر جیون دی آس وی مُکا چھوڑی۔ اے تاں وَل وی کارکن ہُن جنیں ویلے جو اے

دھاچہ تاں ریاض ہاشمی جیہے وکیل وی نہ سہہ سگے تے سیاست کنوں بدظن تھی تے بہہ گئے۔
صوبہ بہاول پور دی بحالی کیتے جنونی تھئے اے ہنیگر سوچ وی نہ سگدے ہن جو خان غفار
خان تے اچکزئی جیہے لیڈر وی اُناں نال روند کریسن کہ جیڑھے جو آپنی قوم کیتے انگریزاں
دی مار پیتی وَدے ہن۔ ایڈے وَڈے قد کاٹھ دے لیڈراں دا آزاد پاکستان پارٹی دے
لیڈراں دے آکھے لگ کراہیں بہاول پور دے ریاستیاں نال دروہ کرنا کہیں طرحاں اُناں
کوں ٹھاندانہ ہا۔ ایندے نال بہاول پور صوبے دی تحریک کوں تاں جو نقصان تھیا سُو تھیا،
ہک گالھ ہئی اوندے توں وی چنگی تھئی۔ ریاست دے فیاض جیہے ہنیگریں دے دِلاں وچ
ہمیشہ کیتے ڈلیک پئے گئی جو وَن یونٹ واقعی غیر فطری تے چھوٹیاں قومیتاں دی حق تلفی کیتے
بنڑایا گئے۔

اِیں دوران ہر پاسوں وَلیٹی کھڑے گُھپ اندھارے وچ سوجھلے دی ہِکڑی جئی
کَنی اُوں ویلے ظاہر تھئی جڈاں جو سَت اکتوبر 1958ء کوں پاکستان دے پہلے صدر اسکندر
مرزا نے 1956ء دے آئین کوں وَلیٹن تے اسمبلی کوں دا بڑ دوس کریندے ہوئے مارشل
لاء لا چھوڑیا۔ ایندے محض ویہہ ڈینہہ بعد پاکستانی فوج دے کمانڈر انچیف جنرل ایوب
خان نے اسکندر مرزا کو دیس نکالا ڈے کراہیں اقتدار خود سنبھال گھدا۔ اِیں انقلاب دی
فوری وجہ وَن یونٹ اسکیم دی ناکامی وی ہئی کہ جینے سیاست داناں کیتے حکومت چلاونی
مشکل بنا ڈِتی اِیں طرحاں جو بہوں اِی گھٹ عرصے وچ چار وزیر اعظم بدلنے پئے گئے۔
حکومت دی اے تبدیلی پوری ریاست وچ خوشی دی خبر دے طور تے سُنڑی گئی اِیں آس تے
جو شاید وَن یونٹ تُرٹے تے ریاست ہِک صوبے دے طور تے بحال تھیوے۔ مارشل لاء
دے لگن نال فیاض جیہے انٹی وَن یونٹ فرنٹ دے کارکناں کوں آپنی ڈوں سالاں توں
وَدھ دی قید وی ہاں تے نہ پوندی پئی ہئی جیڑھی اُو مال مویشی چوری دے الزام وچ بغیر کوئی

مقدمہ چلائے گزریندے پئے ہن۔ اُناں کوں یقین تھی گیا جو ہُن اُناں دی رہائی دی کوئی نہ کوئی سبیل تھی تے راہسی۔

پرائے سبھو کُجھ محض خیال اِی ثابت تھیا۔ نہ تاں وَن یونٹ ٹُرٹیا، نہ صوبہ بنڑیا تے نہ فیاض کوں قیدتوں رہائی مِلی۔ کہیں نے آکھیا جو نواب صاحب دے ناں عرضی بھیج تاں ڈیکھ جو اِتھ بلا قصور ڈھکیا پیاں پر کئی چِٹھیاں دے بعد وی نہ کوئی ڈَتا تے نہ کوئی جواب۔ اُملک چُپ غڑپ۔ مارشل لاءتوں بعد جیل دے چیف چکر نے ہمدردی کیتی تے مغربی پاکستان دے مارشل لاء ایڈمنسٹریٹر دا پتہ لکھواتے فیاض کوں ڈَسّس جو اِتھ عرضی بھیج پر فیاض کہیں ایجھے حاکم کوں آپنی رہائی دی دُہائی نہ ڈیون چاہندا ہا کہ جیندے ناں یا عہدے نال مغربی پاکستان لکھیا ہویا ہووے۔ فیاض دا جواب سُن تے چیف چکر بہوں زوردا کھلیا تے آکھیس۔ ''جُوان توں وی اصلوں کا وَدَن ہَیں، تیڈے نہ مَنن نال مغربی پاکستان کوں کیا فرق پوندا پئے، ڈھکیا تاں توں پئیں۔ ہُن توں اکھیسیں جو جیل تاں بہاول پور دی ہے، مَنیا جیل تاں بہاول پور دی ہے پر ہے تاں مغربی پاکستان وِچ۔ چَل چھوڑ نہ بھیج عرضی۔ تیڈے جئے احمق جمدے اِی ڈھکیچن مریجن کیتے ہِن''۔

''میں عرضی اُوں ویلے پیساں جڈاں جو ایوب خان وَن یونٹ تروڑ تے میڈے بہاول پور کوں صوبہ بناوَن دا اعلان کریسی''۔ فیاض دے اَلا وچ ڈوں سالاں دی قید دے باوجود اُوہا پہلے ڈینہہ والی لاپرواہی ہئی۔ چیف چکر نے وی اوندے بے وقوفانہ جواب تے ہِک واری وَل ٹِچکا ماریا تے چھیکڑ تے پچھن لگیا جو ''حکیمن یار، کوئی چنبل دا علاج تاں ڈسیں ہا، پنجویں بیرک دے ڈوں حوالاتی کڈاں دے اِیں عذاب کوں پکڑے وَدِن''۔

(27)

1966ء دا پہلا سجھ چڑھیا تاں فیاض دی قید کوں وی ڈاہوں سال لگ گیا ہا۔ ایوب خان دے مارشل لاء نال لگیاں سبھو اُمیداں لے مٹی تھیاں تاں پوری سابقہ ریاست وچ مونجھ تے مایوسی نے دیرے لا گھدے۔ پاکستان بنڑیں کوں اُنوی سال تھی گئے پر مقامی لوکاں دی آس، اُمید تے توقع دی پونبل نہ پھھڑنی ہئی تے نہ پھھڑی۔ اِناں اُنوی سالاں وچ مہاجر تھی تے آون والیاں دی ہِک نسل جوان تھئی تاں مقامی ریاستیاں دی اُو نسل جیندے سامنے ریاست داالحاق پاکستان نال تھیا ہا، اگلے جہان ٹُرگئی۔ ہِک جا، ہِک محلے تے ہِک شہر وچ راہون والیاں دے دِل اَجن تئیں ہِک ہِک نہ تھئے ہَن ۔ ہِک عجیب جئی کھچل ہئی ڈوہاں دے وچ۔ مہاجر اَتے آبادکاراں کوں ریاست وچ آباد کرن کیتے نواب صاحب نے خصوصی فنڈ قائم کیتا تے ریاستی وسائل دے در اُناں واسطے کھول ڈِتے۔ ایندے نتیجے وچ مہاجر تھی تے آون والیاں کوں آپنے پیراں تے کھڑے تھیون وچ آسانی تھی گئی پر مقامی لوک جیہاں دی معاشی حالت پہلے وی ایڈی چنگی نہ ہئی، احساس کمتری وچ

پے گئے جو ریاستی وسائل تے اُناں دا پہلا حق ہوون دے باوجود اُناں نال مَتر یا سلوک تھیندا ہے۔ مقامی لوکاں نے اِیں صورت حال کوں آپڑیں مہاجر بھراواں دی امداد سمجھن دی بجائے آپڑیں حق تلفی سمجھیا تے دِل کوں لاتے پر وبھرے تھی بیٹھے۔

زیادہ کماون کیتے زیادہ کم کرنا مہاجراں دی بقاء دے نال جُڑیا ہویا ہا تہوں اُناں کوں مقامی لوک آلسی تے نِکھٹو لگدے ہَن۔ بزار، کاروبار اَتے وپارتاں پہلے ڈینہہ دا مہاجریں کول ہا پیا، آبادکاری کیتے زمیناں دی وَنڈ نے ایندے اُتے زباناں تے ثقافت دا فرق اِیں طرحاں چوکھا کرتے لاتا جو ہر آون والے ڈینہہ دے نال اِناں ڈوہائیں طبقیاں وچ بُعد وَدھن کار ریہا، گھٹن داناں اِی بُھل گیا۔

مقامی آبادی اندر احساس کمتری دے پیدا تھیون وچ نواب صاحب دی نہ ہوندا وی دخل ہا۔ ریاست دے صوبہ مغربی پاکستان دا حصہ بنڑن توں بعد نواب صاحب کول چھڑا امیر آف بہاول پور دا لقب تے بتری لکھ سالانہ وظیفہ رہ گیا۔ انتظامی اختیارات نہ رہیے تاں نواب اِتھ بہہ تے کیا کرے ہا تہوں ولایت دیرے لاتے بہہ ریہا۔ لوکیں کیتے نواب صاحب ہُن وی امیر آف بہاول پور ہا جیکوں انگلینڈ ہوون دی بجائے اُناں دے سِر تے ہَتھ رکھڑاں چاہیدا ہا پر نواب صاحب دے ایڈے دور ہوون پاروں ریاستیاں وچ ہِک یتیمی تے لاوارثی دا احساس ودھدا گیا جیندے اُتے اَٹھے ویلے تبلی اِتھ تعینات تھیون والے اوپرے افسر لائی رکھیندے ہَن۔ قدرتی گالہہ ہئی سرکاری دفتراں وچ مہاجراں دی پہنچ زیادہ تھیندی گئی، اُناں دے تعلقات ہر اُوں جاء جتھ اختیار تے اقتدار شروع تھیندا ہا۔ کیوں جو ہر اُجھی جاتے اُناں دا کوئی نہ کوئی جانڑن والا موجود بیٹھا ہوندا ہا۔ اِیں صورت حال پاروں سابقہ ریاست بہاول پور وچ جتھ سیاسی قیادت دا خلاء پیدا تھی گیا اُتھ سماجی گنڈھاں وی چیڑھیاں تھیندیاں گیاں۔ فیاض کوں جیل دیاں کندھاں اندر

اے خبراں پُجد یاں تاں اُود عامنگد ا جواوندی رہائی کڈھا ئیں نہ تھیوے۔ کیوں جو سبھے خبراں ہوون دے باوجود اوندے کول نہ آپڑیں گھر دَردی خبرا تے نہ اُوں امانتی جائیداد دی جیڑھی حکیم رام لعل اُوندے حوالے کر گیا ہا۔ چالہی سالاں دے نیڑے پجّن والے فیاض کیتے نہ تاں ہُن آپنی سُنجان دا معاملہ کوئی ایڈا ضروری رہ گیا ہا تے نہ کوئی بیا سوال جواب۔ اُوندی سُنجان اوندا جیل دا نمبر تے اوندی شناخت جیل دی چار دیواری۔

اے مارچ 1966ء دی کوئی چمکنی سویر ہئی۔ فیاض زران کر تے بیرک دے سامڑیں کیاریاں وچ کھڑے ہوئے پُھلاں کوں آئمر اداتاڑی بیٹھا ہا۔ کیا کم ہُن قدرت دے جو اُوندے آپڑیں ہتھاں نال لاتے ہوئے ڈوں ڈوں بجاں دے چوپے پہلے ساوی پُونبل بن تے زمینوں باہر نکلے تے وَل ودھدے ودھدے اِیں طرحاں رنگلے پُھل چا کھڑے جو نہ رنگ مُکدِے پئے ہُن تے نہ پُھل۔ ہالی سویل دے اُٹھ اِی نہ وجے ہوسن جو جیل دا وَڈا ٹل کھڑکیا تے چارے پاسوں سیٹیاں دیاں اُوازاں شروع تھی گیاں۔ اِیں ہوکے دا مطلب ایہو ہا جو جیل دے مرکزی گراؤنڈ وچ جمع تھی ونجو، کوئی خاص خبر ہے یا کوئی بہوں وڈا اُفسر دورے تے آندا پے۔ پندرہ منٹاں دے بعد سوائے سزائے موت دے چکی لگے قیدیاں دے باقی ساری گنتی ترتیب نال قطاراں بناتے کھڑی تھی گئی۔

جیل دے وَڈے لانگھے دے ڈوں دروزے ہُن۔ ہِک باہرلا تے ہِک اندرلا تے اِناں دے درمیان کوئی پنجوی فُٹ چوڑی تے پنجوی فُٹ لمبی ڈیڈھی۔ باہرلا دروازہ سڑک تے کُھلدا ہا تے اندرلا دَر ڈیڈھی کوں جیل دے اندرونی حصیاں نال گنڈھیندا ہا۔ جنّیں ویلے جو ڈیڈھی وچ جیلر سمیت بئے جیل اَفسراں دے دفتر تے ایندے ہِک پاسوں ملاقات والی بیرک بنی ہوئی ہئی۔ باہروں آون والے وزیٹر باہرلا دروازہ لنگھ کراہیں پہلے جیلر دے دفتر وچ باہندے تے وَل آپڑیں عہدے دے مطابق ہُوں عہدے دے

جیل اَفسر دے رَلے جیل دادورہ کریندے۔قیدیاں کوں وَڈے میدان وچ کٹھے تھئے کوئی اَدھا گھنٹہ گزریا تاں جیلر، ڈپٹی تے ڈوں اسسٹنٹ سُپر نٹنڈنٹ دے نال ہک وڈا صاحب ،ڈوں بیگماں ، کجھ عملے دے بندے اندرلا در کُھلن توں بعد اُناں ڈو آندے نظرے جناں دے اگوں اگوں چیف چکر پریڈ دے انداز وچ لیفٹ رائٹ کریندآ ندا پیاہا۔اُوسچھے نیڑے آئے تاں اعلان تھیا جو مغربی پاکستان دے گورنر دے حکم تے ریذیڈنٹ مجسٹریٹ صاحب قیدیاں دے مسئلے مسائل تے معمولی جرائم وچ گرفتار قیدیاں دی ضمانت دا بندوبست کرن کیتے تشریف گِھن آئن۔بیگمات بارے معلوم تھیا جو اُوسوشل ویلفیئر دی اُجھی تنظیم چلیندن جیڑھی بے گناہ قیدیاں کیتے قانونی امداد دا انتظام کریندی اے۔

مجسٹریٹ صاحب تے باقی دے افسر سامڑیاں کرسیاں تے بہہ گئے تے چیف چکر نے واری واری ہِک ہِک قیدی کوں مجسٹریٹ صاحب دے اگوں لنگھاونڑاں شروع کر ڈِتا۔ ہر قیدی دے ہَتھ وچ ہِک کارڈ ہونداہا جیندے تے اوندے مقدمے دی پوری تفصیل لکھی ہوئی ہوندی ہئی۔ چیف چکر قیدی دے ہَتھ وچوں کارڈ گھن کراہیں اوندا اعمال نامہ پڑھے ہا تے مجسٹریٹ صاحب اُتھائیں موقع تے سزا جزا تے ضمانت دی کاروائی کر چھوڑیندے۔جرم وَڈا ہونداتاں ہوکا تھیندا جو ضمانت دی درخواست سیشن جج صاحب کوں ڈیوو۔فیاض دی واری نیڑے آئی تاں اوندیاں جنگھاں وچ تھرکاٹ پئے گیا۔اوکوں یقین ہاجو اَج اوکوں جیل وچوں باہر دِھک ڈِتا ویسی۔لیکن اُو جیلوں باہر ونجن اِی نہ چاہنداہا۔اوندا دِل ٹھاکے کرن لگ پیا جو اُٹھی تے دھروکڑی مارے چا پر مجبور ہا، چار چفیرے جیل دی فورس تے بھجن دی کوئی راہ نہ ہئی۔ باہر نِکلن دے خوف کنوں اوندا چہرہ اصلوں پیلا ڈُڈا تھی گیا پر وَل وی آخر اوندے ناں دی پُکار تھی اِی گئی۔

فیاض دا مجسٹریٹ صاحب کول پیش تھیونڑاں کہیں توپ دے گولے دے پَھٹن

کنوں گھٹ کا ئناہا۔ ہِک دفعہ تاں مجسٹریٹ سمیت سبھے وزیٹرز دے آہنے باہر ڈوآ گئے تے سپرنٹنڈنٹ دے نال نال جیل دے بیاں افسراں نے وی جھکی جھون چا گھتی۔ فیاض دا بغیر کہیں عدالت وچ پیش کیتے ڈاہ سالاں تئیں جیل وچ راہوناجتھ فوجداری نظامِ انصاف دے ناقص ہوون دی دلیل ہا اُتھ عدالتی تاریخ دا ایجھا واقعہ ہا کہ جیندے سبب بہوں وَڈیاں وَڈیاں کُرسیاں نہ صرف ہِل سکدیاں ہَن بلکہ ترٹ تے ڈھے سکدیاں ہَن۔ اے ہِک ایجھا مقدمہ ہا کہ جیندا ملزم آپڑیں تے لگے الزام دے ثبوت، سماعت تے فیصلے دے بغیر اِی جُرم دی مقرر کیتی گئی سزا توں ترئے گُنا زیادہ قید بھوگ چُکیا ہا۔ جیل حکام دے کانڑیں مجسٹریٹ نے وی جیل اَفسراں کوں بچاون سانگے تکھے تکھے فیاض کوں بری کرن دا حکم سُنڑایا تے اگلے قیدی کوں پیش کرن دا اشارہ کر چھوڑیا۔ سپرنٹنڈنٹ سمیت جیل دے سبھے افسراں دیاں گردنیں کوں وَلدا مایا لگ گیا۔ کیوں جو ساڈا لوڈے کھاندا نظامِ انصاف وَلدا محفوظ کر گھدا گیا ہا۔

شام کوں جیل دا باہرلا دروازہ کُھلیا تاں فیاض کوں دِھک تے باہروں کڈھ ڈِتا گیا۔ ڈاہ سالاں بعد باہر دی دنیا توں اُوکوں ایویں خوف آندا پیا ہا جیویں جو اُوکوئی حرامی بال ہے جیکوں ما اُوندی پیٹ وچوں کڈھ تے کہیں رُوڑی تے سَٹ گئی ہووے۔ اُو اُتھائیں سُک دم تھی تے کھڑ گیا۔ ہر آندا ویندا فیاض کوں ایویں جاپدا جیویں جو کوئی نَہر، کُتا یا جنگلی بِلا ہے جیڑھا اُوکوں جھٹ مارتے چا ویسی۔ اوندا چیتا گردان تے ہوش حواس گُتا وے وات جو ونجے تاں وَنجے کِتھاں۔ محراب والے وچ شاید اِی اوندا کوئی جانور رہ گیا ہووے۔ دیرے والے اُدئیں ویری کہ کِتھائیں دُکان نہ وَلا گھنے تے احمد پور ونجڑاں وی اُتنا اِی مشکل جیویں کھکھر وچ وَٹا مارنا، اُتھ کر اِی پتہ نی گزرے اُنوی سالاں وچ حکیم صاحب دا مکان کتنے ہَتھاں وِک چُکیا ہوسی۔ اُو آپنی سُنجان گولیندا گولیندا اہتھوں بے نام ونشاں تھی تے رہ

گیاہا۔

''تاں کیا بہاول پور اِی رہ ونجاں ؟...... لیکن بہاول پور راہساں کتھاں، کھاساں کتھوں، ویساں کیندے کول''.... ایہا سوچ سوچیندا فیاض کندھ دے نال پئے ٹالھی دے مُنڈھ تے چڑھ تے بہہ گیا۔ سڑک تے منہ ڈیکھن والا شیشہ لڈی کھوتا ریڑھی لنگھی تاں ہِک لحظے کیتے فیاض کوں آپنا آپ ڈِکھا گئی۔ اُونے بُت تے ہتھ پھیر تے باقی بچدا آپڑاں آپ محسوس کیتا۔

''میں تاں چنگا بھلا ہاں.... ہینگر نمی تاں جوان تاں ہاں، تکڑا ہمی، کھٹ کما سگداں، حکمت وَلدی شروع کر سگداں، اے میڈا شہر اے، میڈی ریاست ہے۔ نہ میں حرامی تے نہ اے رُوڑی۔ بس کُجھ ڈینہاں دی کاڈھ کڈھنی پوسی۔ تے کیوں ناں ریاض ہاشمی وکیل دے دیرے تے ونجاں، بیا کُجھ ناں تاں نویں سِروں جیون دی تنڈ تاں مِلسی، تگڑائی تاں مِلسی''۔ اِے سوچ کراہیں فیاض کوں ایویں لگیا جیوں جو اوندے بُت وچ وَلدیاں اُوہے سَر یراں بھمبیری وانگ بھوندیاں وِن جیڑھیاں انٹی وَن یونٹ فرنٹ دے ڈیہناں وچ چین نہ گھنن ڈیندیاں ہَن۔ اُو ٹالھی دے مُنڈھ توں اُٹھی کھڑا تھیا۔ دِل کریندا پیا ہا جو بندے کٹھے کر تے زور زور دے نعرے مارے...... بہاول پور کوں صوبہ بناؤ، بہاول پور کوں صوبہ بناؤ۔

اِیں توں پہلے کہ فیاض واقعی نعرے مارن لگ پوندا، ہِک مدھرے قد دا اَدھ کھڑ بندہ اُوندے کول آیا تے اُوندے ناں دی تسلی کرن توں بعد سڑک دے پار کھڑی بگھی ڈو اشارہ کرتے آکھئیس جو بی بی صاحب سڈیندے وِن۔ فیاض نہ چاہندے ہوئے وی اُوندے نال ٹُر پیا تے بگھی کول آتے بوّ اتھی کراہیں ایڈے اوڈے ڈیکھن کھڑ گیا۔ بگھی دا پچھلا پاسا موٹے ریشمی کپڑے دے پردیاں نال اِیں طرحاں بند ہا جو بگھی دا ہر گُنڈا

پردے دے کُنڈے نال ٹنگیا ہویا ہا۔ جئیں ویلے جو بگھی دی اگلی سیٹ خالی ہئی۔ مدھرے قد والے نے فیاض کوں اگلی سیٹ تے باہون دا اشارہ کیتا پر اُو اَجھک تے اُتھائیں سَڑک نال ای تھمبڑھی گیا۔ اتنی دیر وچ بگھی دی اگلی تے پچھلی سیٹ دے اَدھ وچ لگیا ہویا پردہ ہِلیا تے اوندے وَلیکھے وچوں فیاض کوں اُناں بیبیاں وچوں ہِک بی بی دا چہرہ نظر آیا جھاں نے اَج مجسٹریٹ صاحب نال جیل وچ آ تے اوندی بریت دا اَہر کیتا ہا۔ اُو ہتھ دی شارت نال فیاض کوں بگھی وچ باہون دا آدھی پئی ہئی۔ فیاض چُپ کر تے کہیں باہنے آلی کار بگھی وچ بہہ گیا۔ اوندے باہون نال اِی مدھرا بندہ وی ٹَپ مار تے ٹانگے دے کھبے بمب دے نال بنے ہوئے آسرے تے ٹِک گیا تے کوچوان اِڈوں سجے بَمب تے بہہ کرائیں گھوڑے کوں ہَکل ڈے چھوڑی۔

کُجھ دیر بہاول پور شہر دے سرکلر روڈ تے پھر دی ہوئی بگھی ریلوے اسٹیشن دے نال ہِک بہوں وَڈی کوٹھی وچ وَڑی تے ہِک لمبی سَڑک کنوں تھیندی ہوئی سِدھی گھر دے وِڈے دردے اگوں چھتے ہوئے برامدے وِچ ونج تے رُکی۔ کوٹھی دے اندر بھوندی ہوئی اِیں سڑک اُتے بَجّھے دی کیری وِچھی ہوئی ہئی کہ جیندے ڈوہیں پاسوں ساوے کچوچ گھا دے وَڈے وَڈے پلاٹ تے پلاٹاں توں باہر پُھلاں دیاں کیاریاں رونق لائی پیاں ہَن۔ مَدھرا بندہ تے کوچوان ڈوہیں تَرپ تے تلے لتھے تے فیاض کوں تلے لاہون دا اشارہ کیتا تاں اُو وی تلے لہہ آیا۔ بگھی دی ٹلی دی آواز سُن تے اندورں ڈوں باہنیاں تکھے تکھے نِکتیاں تے آ تے بگھی دا پچھلا پردہ کھولن لگیاں تاں جو بی بی تلے لہہ سگے۔ بی بی تلے لتھی تاں فیاض کوں مُسکا تے ڈِٹھُس تے اندر ڈوڑ گئی۔ باہنیاں وی فیاض کوں حیرانگی نال ڈیدھیاں ہویاں بی بی دے پچھوں لگیاں گیاں۔ مدھرے قد والے نے فیاض کوں اَلوایا تے اوکوں آپنے نال گھن کراہیں مہمان خانے پُجاون ٹُر پیا۔

مہمان خانے وَنج تے فیاض کوں پتہ لگیا جو مَدھرے قد والے داناں رسول بخش میرانی ہے تے اُو بی بی دا کارمختیار ہے۔ جنّیں ویلے جو بی بی سیٹھ بدرالدین دی کلھی کلھی دھی سلمیٰ بی بی ہے۔ سلمیٰ بی بی دی شادی میجر تو قیرداد پوترے نال تھئی ہئی تے ہِک نِکا اکبرناں داوی جایا پر شادی دے ترئے سال بعد اِی میجر تو قیر روہی وچ جیپ گلٹ تھیون پاروں جھوک لڈا گیا۔ لاہور کنیئر ڈ کالج دی پڑھی ہوئی سلمیٰ بدرالدین جوانی وچ اِی بیوہ تھئی تاں بابے نے کُجھ ڈینہاں بعد ڈوجھی شادی دی گالہہ چولی پر سلمیٰ بی بی نے صاف صاف ڈَس چھوڑیا جو شادی اُو ہا ہئی جیڑھی تھی گئی، ہُن گل وچ نواں گلاواں ٹھاہندانی۔ بابے وَل صلاح ڈِتی جو شادی نی تاں چھوہریں دا کوئی وَڈا کالج کھولیا ونجے پر دھی طرفوں ہُن وی انکار۔ اُوڑک اُو نے سماجی بھلائی دے کماں کاراں کیتے ''سماج سیوا'' دے ناں نال تنظیم قائم کیتی تے کئی وَڈے گھراں دیاں پڑھیاں لکھیاں بیبیاں کوں نال رَلا تے عورتاں، بالاں، بُڈھیاں تے قیدیاں کیتے امدادی تے فلاحی کم شروع کر ڈِتے۔ سیٹھ بدر نے وی سُکھ دا ساہ گھدا جو بیا کُجھ ناں، دھی وِندلی تاں راہسی۔

پَنج چھی سال مسائیں گزرے ہوسن جو سیٹھ بدرالدین وی قضاوات آ گیا تے ایندے کُجھ مہیناں بعد سیٹھ دی بیگم صاحبہ وی مُکلا گئی۔ ایڈے وَڈے گھر وچ سلمیٰ بی بی دا پُتر دے نال کلھا راہونڑاں تاں ایڈا مسئلہ نہ ہاں کہ جتی وَڈا رگردھال سیٹھ بدر دیاں ڈوں کاٹن فیکٹریاں تے زرعی اجناس دے کاروبار دے رولیاں کوں سنبھالنا ہا۔ ایندے کیتے رسول بخش میرانی بہوں وَڈی ڈھارس بن تے سامڑیں آیا۔

رسول بخش میرانی پِیو ڈادے کنوں سیٹھ بدرالدین دی ملازمت وچ آندا پیا ہا۔ اُو نہ صرف بارہاں جماعتاں پاس ہا پیا بلکہ سیٹھ صاحب دے پورے کاروبار تے اوندیاں کاروباری پالیسیاں توں وی اتنا واقف ضرور ہا پیا جو کہیں طور کم کوں دھابہ نہ آوَن ڈیوے۔

میرانی نے پہلے دے ملازماں وچوں وی آپنی مرضی دی چُون کیتی، کُم دیاں کوں رکھیا تے باقیاں کوں جھنڈی کرائی اَتے ایندے نال نال ہر یونٹ تے ہِک ہِک آپنا اعتمادی منیجر وی لا چھوڑیا تے اُناں کوں سارے اختیار ڈے کراہیں خود بی بی دا کار مختیار بن بیٹھا۔ رسول بخش میرانی بھاویں جوجتی کا پَٹ ہا پر بی بی کیتے چَوی گھنٹے عرضوں بند۔ زبان ہلن توں پہلے کم تھیا پیا ہوندا۔ تہوں سلمٰی بی بی سارا کاروبار اوندے حوالے کرتے خود فلاحی کماں کیتے آپنی تنظیم ''سماج سیوا'' کوں پورے بہاول پور ضلع وِچ کھنڈایا تے ہر تحصیل وچ اوندا دفتر بنڑاون توں بعد ڈِھگ سارے منصوبے شروع کر ڈِتے گئے جنہاں دی نگرانی خود سلمٰی بی بی کریندی راہندی ہئی۔ اِیں دوران اکبر سکول ونجن جوگا تھیا تاں اوکوں گھر دے نال بنڑے ہوئے صادق پبلک اسکول وچ داخل کرا ڈِتا گیا۔ تھی سگدا ہا جو کلھی ماء دے لاڈ پیار نال بال وِگڑ ویندا تہوں اُوکوں ڈسپلن وچ رَکھن سانگے اوندی رہائش دا بندوبست وی ہوسٹل وچ کرا چھوڑیا گیا۔

اگلی سویر ناشتے توں بعد سلمٰی بی بی نے فیاض کوں اندر ڈرائنگ روم وچ سَڈایا۔ فیاض ہِک وَڈے سارے کمرے وچ وڑیا تاں سامنے والے صوفے تے بیٹھی زنانی کوں ڈیکھ تے سنجھان وی نہ سکیا جو اے گل والی سلمٰی بی بی ہے۔ گل والی زنانی تاں اَدھ کھڑ لگدی ہئی پر اَج والی تاں چنگی بھلی نینگر لیکن پُر وقار۔ فیاض سامنے گیا تاں اَکھیں نہ مِلا سکیا، اَکھیں آپ کنوں آپے نِوّ گیاں۔ سلمٰی بی بی اوکوں وردے نال پئے صوفے تے باہون دا اشارہ کیتا۔ فیاض تاں جھکی جھون گھت تے کُجھ اگوہاں تھی کراہیں صوفے تے بہہ رہیا جئیں ویلے جو رسول بخش میرانی وَلدا باہر ڈو نکل گیا۔ سلمٰی بی بی جیل دے ریکارڈ موجب فیاض داناں ناں تے کیتا ہو یا جُرم تاں جان چکی ہئی وَل وی اوندے بھوگے گئے عذابیں دی دلجوئی کیتے اوندا حال سُنڑن بیٹھی تاں پہر ڈینہہ داچڑھ آیا۔ اُو حیران ہئی کہ اِیں طرحاں

دی تھی سگدے جو کہیں بندے دی حیاتی وچوں پورے ڈاہ سال اِتجھی واردات نال چوری کیتے وَنجن جو نہ اوندی رَپٹ تے نہ اوندی جزا سزا۔ مجسٹریٹ صاحب نے وی چھڑے رہائی دے پروانے تے دستخط کیتے اِیں گالہہ دی انکوائری کرائے بغیر جو ڈاہ سالاں توڑیں کیہڑے سوّب نہ تاں اوندے خلاف کوئی چلان تیار تھیا تے نہ اِی اُوکوں کڈھائیں جیل وچوں کڈھ تے مجسٹریٹ دی عدالت وچ پیش کیتا گیا۔ جنّیں ویلے جو جیلر کچی حوالات والیاں کوں تاں ہر چوڈاں ڈینہاں بعد علاقہ مجسٹریٹ کول پیش کرن دا پابند ہوندے۔ عجیب رُولا ہا جو نہ کہیں کنوں پُچھ گُچھ تے نہ ذمہ داری دا تعین۔ ہر شے تے مٹی تے ہر شے لے مٹی۔

"ہُن کیا ارادے ہِن.... میڈے کول راہونڑیں یا احمد پور ونجڑیں"۔ سلمٰی بی بی نے فیاض دیاں اکھیں وچ اکھیں پاتے اِیں طرحاں ڈِٹھا کہ جیویں آہدی پئی ہووے "توں میڈے کول اِی راہونڑیں"۔

فیاض کوں وی گل راتیں دا اِیویں احساس تھیندا پیا ہا جو ہِک واری وَل حکیم رام لعل دی دُکان توڑیں تاں پُج گئے پر گدی تے باہون یا نہ باہون دا خواب وَلدے سِر دل ڈیکھن دی ہمت نہ ہئی۔ اُو قدرت دی رَگن مُنجھ تے وی حیران ہا جو پہلے تاں اوکوں بے سُنجان تے لاوارثا کیتا ویندے تے جنّیں ویلے کہیں پاسوں کوئی آس نی راہندی تاں اوکوں ہِک نویں کوشش، ہِک نویں کھیڈ دا حصہ بنڑا ڈِتا ویندے۔ جیل وچ وی ڈاہ سال رَڑدے کوکدے گزرا ے پر جنّیں ویلے اوکوں آپنی سُنجان تے آپڑاں گھر بنڑایا تاں جڑھیں سمیت پَٹ تے باہروں سَٹ ڈِتا گیا۔ فیاض نے پہلی واری سوچیا جو قدرت اوکوں مُنج تاں کرتے ہُن پتہ نی اگوں تے ہئی کیہڑی راند اوندی تانگھ وچ ہے۔

فیاض کوں سوچیندا ڈیکھ تے سلمٰی بی بی وَل اوکوں اَلوایا۔ "اِناں ڈوں جنّیں توں

علاوہ کوئی جائی وی ہے؟"......

"بئی جا..... ؟؟؟" بئی جاداتاں کڈھائیں فیاض کوں خیال ای نہ آیا ہا.....

"کیوں نہ اُو اِنڈیا ونجے تے حکیم رام لعل کوں لبھ کراہیں اُوں توں معافی منگے جو اُو اُوندی امانت دی حفاظت نی کرسکیا۔ پر اُو کیہڑے منہ نال ٹلسی دے سامنے ویسی کہ جینے چھوہر تھی تے وِی جو نیتی سو کیتی لیکن اُو جوان تھی تے وِی چھڑا آپڑیں آپ کوں لبھن کیتے تھبا کے مریندا رہ گئے۔ اُو ٹُمر تاں وَل وی آپنی ہوند دے یقین نال ہک بئے مُلک وَنج بیٹھا بغیر کہیں سُنجان دے رگڑدھال دے پر اُوں کیا کیتا، سوا آپنی حیاتی وِچ ڈاہ سالاں دا ٹگ لوَ وانڑں دے"۔ فیاض دادِل کیتا جو سلمیٰ بی بی دی منت کرتے پارلکیا ونجے مہاجر بن تے ۔گھٹوگھٹ سُنجان تاں ہوسی جو مہاجر ہاں۔ جئیں ویلے جو ایں ریاست وچ رہ کراہیں وی ریاست دی تلاش وچ اُو آپڑاں آپ اِی کیا، آپڑاں سبھو کُجھ ونجا بیٹھے۔

فیاض طرفوں کوئی جواب نہ ملیا تاں سلمیٰ بی بی اُٹھی کھڑی تھئی۔" لگدے توں کوئی فیصلہ نی کرسگدا پیا..... کوئی گالھ نی، اَرام نال سوچ گھن"۔

فیاض وی اُٹھی کھڑا تھیا تے پورے اعتماد نال بولیا"میں فیصلہ کر گھدے بی بی، میں اتھائیں راہساں تہاڈے کول، پر ہک دفعہ احمد پور تے دیرے نواب ویساں ضرور، چھڑا ڈیکھن کیتے جو بھوئیں دی تاریخ کیویں بدلدی ہے تے جغرافیہ کیویں نال ٹُرن توں انکار کر ڈیندے"۔

"ہا..... ہا..... کیوں ناں، احمد پور تے دیرہ چوکھے پرے ہِن۔ میں اُتھ آپڑیں پراجیکٹس دے دورے تے ویندی راہندی ہاں، میڈے نال موٹر تے ونجیں پیا، کم کاروی ڈیکھ آویں تے جے ڈھیر اُبالہا ہوویں تاں کہیں جیہاڑے لاری تے لکیا ونجیں۔ پر ڈیکھ لڑائی بھڑائی کہیں نال نی کرنی"۔ سلمیٰ بی بی اے آکھ تے اندر لے پاسے ویندی تھئی۔

فیاض وی اِیں وڈے کمرے وچوں نِکل تے باہر وَجن لگیا تاں رسول بخش میرانی سامڑیں آ گیا۔ فیاض کوں اِیویں لگیا جیویں اُو باہر کھڑ تے اندر دیاں گالھیں سُنڑ دا پیا ہا۔ باہر نِکلن نال اِی اُونے فیاض کوں پولا پولا نکلی توں وَٹھیا تے ٹُر یندا ٹُر یندا مہمان خانے چھوڑ آیا۔ اِیں دوران ڈو ہیں چُپ داروزہ نیتی رہیے۔ نہ میرانی بولیا تے نہ فیاض۔

(28)

فیاض کوں سلمیٰ بی بی دے مہمان خانے وچ آئے ڈوجھا ہفتہ شروع تھی چکیا ہا پر ایں دوران ہِک واری وی نہ تاں اُڈوں کوئی سُدھ سَڈا آیا تے نہ اِی فیاض نے کہیں پاسے ونجن یا ایڈے اُوڈے تھیون کیتے کوئی اُتاوِل کیتی۔ مہمان خانے وچ ترے ٹائم دی روٹی مانی چنگی چوکھی تے کپڑا تھگڑا دھوتا مِلدا اہا۔ فیاض آیا تاں اوندے بُت تے ہِکو جوڑا کپڑیاں دا ہا۔ بۓ جیہاڑے اُو کمرے دے نال بنڑے ہوئے سقاوے وِچ ونج تے کپڑے دھووَن باندھا اِی پیا ہا جو کالو ناں دا ملازم اُوندے میچے دے نویں سیتے ڈوں جوڑے کپڑیاں دے تے نویں گُرگابی چا تے آ گیا جو بی بی ہوراں بھجوائن۔ ویندے ہوئے اُو اوندا میلا جوڑا وی نال چائی گیا جو مہماناں کول کپڑے اندروں دُھوتیج تے آندِن۔ کھاون پیون چوکھا تے آرام بے حساب مِلیا تاں ڈینہاں وچ اِی فیاض دا منہ مَتھا چمک آیا۔

مہمان خانے وچ اوندی سب توں وَڈی عیاشی ریڈیو دا ہوونا ہا۔ مرفی کمپنی دا وَڈا سارا کھوکھے نما ریڈیو مہمان خانے دی نُکر وچ میز تے لاتھا ہا جیندے اُتے کروشیے داوُنڑیا

ہو یا گول رومال اَدھا اگوں تے ادھا پچھوں، جھالر طرحاں لٹکیا ہویا ہا۔ بجلی نال چلن والے
ایں ریڈیو دے اَرتھ دی تار فرش تے پئے مٹی والے گھوگھڑے وچ بھری لاتھی مٹی وچ رُمی
ہوئی تے اریئل دی تار دَری دی جالی وچوں کڈھ تے کوٹھے دی چھت تے لگے ہوئے
اریئل نال گَنڈھی ہوئی۔ سویرے سویرے ریڈیو سیلون تے رات کوں ریڈیو ایران زاہدان
توں علاوہ ڈوپہاریں کوں ریڈیو لہور دے پروگرام چَس لائی رکھیندے۔ پہلے تاں کئی
ڈینہاں تک فیاض چھڑے گاوَن سُنڑدا ریہا پر وَل ہولے ڈاڈھے خبراں دی چَس دی
پووَن لگ پئی جیندے وچوں زیادہ مزہ ریڈیو بی بی سی دا آندا ہا۔

فیاض حیران تھیندا جو صرف اُنوی سال پہلے سَن سنتالی وچ دنیا کیڈی بے خبری
وچ تے کتنی بے چنتی ہوندی ہئی تے ہُن ڈیکھو تاں ہر وَڈے گھر وچ گاوَن اِی چلدے
پن تے خبراں وی۔ دنیا باخبر تاں تھئی ہے پر بے چنتی نی رہ گئی۔ سویر سویر دی کوئی ہِک خبر
ساری ڈینھوار کیتے چیتا بھنوائی رَکھیندی ہے۔ جے اے گاوَن وی ریڈیو تے نہ آندے
تاں بندہ کِڈے ونجے ہا۔ خبراں سُن سُن ہِک بئے دا سِر پاڑے ہا۔

اُوں ڈینہہ سجھ اُبھرے خبراں والے ڈسیا ہا جو سَن چھیاٹھ دے پنجویں مہینے دی
چَوی تریخ ہے۔ فیاض روز آلی کار ریڈیو سیلون توں محمد رفیع، لتا منگیشکر، مُکیش تے آشا
بھونسلے دے گاوَن سُنڑدا ہویا سقاوے وچ دھاوَن وَڑ گیا تے جئیں ویلے باہروں نکلیا
تاں ریڈیو تے خبراں والا ڈسیندا پیا ہا جو بہاول پور دا نواب سَر صادق محمد خان عباسی ولایت
دے شہر لندن وچ رضا تھی گئے تے میت کُجھ ڈینہاں توڑیں ڈیراور دے غُستان وچ
دفناوَن کیتے دیرے نواب گھن آئی ویسے۔ فیاض اُتھائیں دا اُتھائیں سُک دَم تھی گیا۔
''ریاست دا دولہا سئیں اَج مُکلا گیا''۔ فیاض کیتے آپڑیں بلپن توں لاتے ہُن تئیں دا سارا
زمانہ کہیں مَنڈوئے تے لگی فلم طرحاں اکھیں دے پردیاں تے چلن شروع تھی گیا۔ پہلی تے

ڈوجھی لام دے زمانے وچ پریڈ گراؤنڈ وچ تھیون والی گاڈر جواناں دی پریڈ تے ''کھڑی ڈیندی آں سنیہڑا اِناں لوکاں کوں، اللہ آن وَساوے ساڈیاں جھوکاں کوں'' جیہے ریاستی ترانے دی ہینے وچ لہندی دُھن۔ پوری ریاست وچ تعمیر تے ترقی دادور، خوشی تے خوشحالی تے وَل ریاست بہاول پور دی پاکستان وچ شمولیت تک تاں سبھو کُجھ ٹھیک تے عوام دی خواہش دے مطابق۔ پر اے وَن یونٹ دا تاں کہیں نے سوچیا تک نہ ہا جو اِیں طرحاں ریاست تے ریاستیاں دی سُنجان تے مٹی پا ڈِتی ویسی۔ اے تاں خود نواب صاحب دے تصور وچ اِی نہ ہا جو اوندی ریاست وَن یونٹ دے ناں تے کہیں سُنجے غُستان دی تعویز سمیت اندر ڈوڈُٹھی بے نام ونشاں قبر بنا ڈِتی ویسی کہ جتھ ریاست دے واسی آپنی زمین دی پیداوار، آپڑیں دریاواں دے پانی تے آپنی لسانی توقیر کوں وی ترس ویسن۔ شاید ایہو گالہہ ہئی جو نواب صاحب آپنی رعایا کنوں شرمسار تھی تے ولایت وَنج بیٹھا تے ہُن اوندا جنازہ آندا پیا ہا۔ فیاض نے تصور دی نگاہ نال ڈِٹھا، نواب صاحب اوندے نال اَکھ اِی نہ ملا سگدا پیا ہا۔ فیاض نے وَل سوچیا جو موئے دے نال ایڈا وی کیا جھیڑا ''میں نواب صاحب کوں معاف کریندا اں، ڈاہ سال دی بے قصور قید اِی معاف کریندا اں، پر وَن یونٹ دا گناہ میں نمی معاف کر سگدا، کیوں جو ایندے کیتے نواب میڈے کلھے دا نی بلکہ پوری ریاست تے ریاستیاں دا ڈیونڑیں دار ہے''۔

نواب صاحب دی میت آون دی اطلاع مِلی تاں فیاض بے چین تھی تے لاری تے بیٹھا تے احمد پور وَنج پہنچیا۔ لاری اڈے کنوں بہوں پہلے دیرہ نواب چوک وچ کہ جتھ جی ٹی روڈ احمد پور تے دیرہ نواب کوں اَدھ وچوں اَنج کریندی ہے، اتنی خلقت ہئی جو اِتھوں کراگوں تے کوئی سواری وَنج اِی نہ سگدی ہئی۔ فیاض لاری توں لہہ تے خلقت دے نال رَل گیا۔ پتہ لگیا جو نواب صاحب دی میت کراچی کنوں نواب صاحب دے آپڑیں سیلون

تے دیرہ نواب صاحب ریلوے اسٹیشن تے نہ صرف پہنچ چکی ہے بلکہ بگھی وچ رکھ کراہیں اسٹیشن توں ڈیرا ور کیتے روانہ تھی گئی ہے۔ لیکن خلقت اسٹیشن کنوں لاتے دیرے نواب تک سڑک تے اِیویں ہِک چکی ہئی جو بگھی دے لنگھن دی راہ اِی کا ئنا ہئی۔ تہوں سویر دی ڈو پہار تھی گئی ہئی پر دیرہ نواب چوک توڑیں داڈوں میل دا رستہ مُکدا اِی نہ پیا ہا۔ بڈھڑے ریاستی ہِک بئے کوں گل رَگی لاتے روندے پئے ہِن تے ننگیراں دیاں اکھیں وی آ پڑیاں وَڈکیاں کوں روندا ڈیکھ تے گھمیاں کھڑیاں ہِن جنیں ویلے جو بال حیران ہِن کہ اے سبھے لوک روندے کیوں پئن۔

کئی گھنٹیاں دے انتظار توں بعد بئی قیمتی موڑ مڑی تاں دیرہ نواب چوک تک لوکیں دیاں دھاڑیں نکل گیاں۔ ولی عہد محمد عباس عباسی کالی عینک پا کراہیں بیاں بھراواں دے نال بگھی دے اگوں بیٹھا ہا تے صندل دی لکڑ دا تابوت اُوں بگھی دے اَدھ وچ رکھیا کہ جیندے اُتے نواب خود آپنی ملکہ دے نال باہندا ہوندا ہا۔ بگھی نال آئی تاں کہیں نے دھاڑ ہَکلی جو لَکھ مرے پر لَکھ پال نہ مرے۔ ڈکھارے تھئے لوکاں دیاں باکاں اَسمان تِئی اُچیاں تھی گیاں تے بگھی وی جوں جوں دیرے نواب دی چھاونی دی حدود وچ داخل تھیندی گئی۔

فیاض دیاں اکھیں دیاں ڈناراں وی پُس گیاں۔ اوندے پورے خاندان نے نواب صاحب دی فوج دی ملازمت وچوں روٹی روزی کمتی ہئی۔ بھاویں جو اوندی پرورش وی نواب طرفوں ڈِتی گئی تنخواہ نال تھئی ہئی پر فیاض دے نزدیک اے تنخواہ ریاستی خزانے وچوں ادا تھئی ہئی نہ کہ نواب دے ذاتی کھیسے وچوں۔ تہوں اُو نے آپڑیں خاندان وِچ تاں کیا پورے محراب والے وچ نواب صاحب دی فوجی ملازمت دے خلاف مزاحمت دی بنیاد رکھی ہئی۔ لیکن اَج اوکوں احساس تھیندا پیا ہا کہ جے اُو نواب صاحب دا باڈی گارڈ

بھرتی تھی ونجے ہا تاں کم از کم اُوندی ریاستی شناخت تاں باقی رہ ونجے ہا۔ لیکن ہُن اوندے کول ہِکو سُنجان ہئی جو اُونے وَن یونٹ دے خلاف مزاحمت وِچ آپنی زندگی دے ڈاہ سال ڈے چھوڑِے ہَن لیکن ریکارڈ تے ناں تاں وَل وی ریاستی سُنجان دا کائنی، اُوندی سُنجان تاں وَل وی ہِک مَنجھ چوردی ہے۔ اِیں توں علاوہ کُجھ کائنی۔

فیاض داہاں گُتا وے کھاوَن لگیا تاں اُو لاری تے بہہ کراہیں وَلدا بہاول پور ڈو روانہ تھی گیا۔ اوندا دِل کیتا جو اُو احمد پور مڑھی ڈو ونجے، حکیم رام لعل دا اُو گھر ڈیکھے جِتھ اونے پہلی واری تُلسی کوں ڈِٹھا ہا تے چھیکڑی رات آپڑیں آپ کو ونجا بیٹھا ہا۔ اُو گھر جیندی ہِک ہِک سِلھ تے اوندے امین ہوون دی مہر ہئی پر اُو گھر ہُن کہیں بئے دے ناجائز قبضے وچ ہا۔ اُو دیرے دی بزار وچ وَنج تے اُوں دُکان کوں ڈیکھن چاہندا ہا کہ جِتھ اونے ریاستی نوکری کوں ٹھُڈا مار کراہیں آپنی روایتی شناخت نال بغاوت کیتی تے وَل اُو ہو اِی ونجا بیٹھا۔ اُو چاہندا ہا جو اُوں دُکان کوں ہِک دفعہ وَل ہَتھ لاتے محسوس کرے کہ جِتھ تُلسی نے ریاست مُکلیندے ہویاں اُوندے ہَتھ کوں آپنے ہَتھ وچ گُھٹ تے رب جانے کیا ایجھا محسوس کیتا تے کرایا جو خود تاں شانت تھی گئی پر اُو کوں ہمیشہ کیتے آپڑیں آپ کنوں کَھس گئی۔ اُوندے ہَتھ دے سیک وچوں سَمن والی چَس اوکوں ہُن وی سُتیاں راتیں کوں جگا ڈیندی ہئی کہ جیویں تُلسی آپڑیں پورے چسولے سراپے سمیت اوندے اندر جِران کیتی بیٹھی ہووے۔ پر دیرے نواب دے بزار دی اُو دُکان ہُن اوندے واسطے ایویں اوپری ہئی کہ جیویں جو وَن یونٹ دے بعد اے ریاست۔

لاری بہاول پور ویندیاں ہویاں پکی پُل توں لنگھی تاں اگوں محراب والے والا موڑ ہا کہ جِتھ وستی وچوں آون والی سڑک بہاول پور روڈ نال آن رَلدی ہئی۔ بہاول پور دوں آندیاں ہویاں اِیں مقام تے بہاول پور احمد پور روڈ یکدم غلیل طرحاں ڈوں شاخہ تھی

ویندی ہئی ، بجی احمد پورڈو تے کھبی محراب والے۔ ایں موڑ توں تھولا اگے محرابیاں دی وَنی
داغستان ہا کہ جتھ فیاض دے وَڈکے وی پورے پئے ہَن ۔ لاری وچ بیٹھے ہویاں اُو
بھاویں جو غُستان توں پرے ہا پر وَل وی آپڑیں وڈکیاں دی موجودگی تے خشبو محسوس کر
سگدا ہا کہ جیڑھے اوندے نال رَنج ہووَن دے باوجوداُوں توں منہ نہ موڑ سگدے ہَن۔
اونڈا دِل کیتا جو لاری کھنیج پووے تے اُو اِتھائیں لہہ کراہیں گھر ڈو دُرک چا مارے۔

گھر کیہڑا پرے ہا، گھر وَڑتے اَماں کول چُلہانے تے وَنج با ہوے تے آکھے
میں تاں کائنا آندا پیا ہَم ،اے تاں بَس کھنیج گئی ہے تے ٹُر آیاں ۔اَماں اُونڈا اے بنڑا اُسن
تے ضرور مُسکے ہا تے کوئی پیتہ نی ڈوں چار چمٹے وی زَپ ڈیوے ہا۔ فیاض دیاں اکھیں وچوں
ہنجوں ترمیں تاں اُونے سِر دے صافے نال بے معلومیں اُگھ چھوڑے۔ نال بیٹھے
بُڈھڑے نے اُکوں روندا ڈِٹھا تاں تسلی ڈِتُس کہ پُتر تیڈا رووَن برحق ہے، صادق ہا جو لکھ
پال ،نوابیں دا نواب۔

فیاض بُڈھڑے کوں کیا سمجھیندا جو اُو کیہڑے صادق کوں روندا پے۔ اُونے کوئی
جواب ڈِتے بغیر لاری دی دَری دے شیشے کوں کُجھ بیا ہڈا اکا کیتا تے باہروں ڈیکھن لگ پیا
۔ پرے پرے تک کنڑک کٹائی توں بعد زمیناں اگلی فصل دی تانگھ وچ سُکے بُھوں دے نال
بُھوں تھیاں پیاں ہَن ۔

''میڈی ماوی تاں میڈی تانگھ وچ ایویں بُھوں تھی موئی ہوسی ۔ جے میں ہِک
واری اماں کول ٹُر ویندا تے چاچے دا سارا حال خود سُنڑا ڈیندا تاں اُو ضرور چاچے دی بجائے
میڈی وَٹب کریندی'' ۔فیاض دیاں اکھیں پُسن توں بعد ہُن ترمَن تے آیاں تاں اونے
منہ لاری دے باہر ڈو پھیر گھدا۔

(29)

احمد پوروں واپسی توں بعد فیاض کئی ڈینہہ وِسمیا وِسمیا رہ گیا۔ ریڈیو وی اکثر بند راہندا تے ٹُرن پھرن وی چھڑا کمرے توڑیں محدود تھی گیا۔ اِناں ڈینہاں وچ وی نہ تاں بی بی ہوراں اوکوں سڈایا تے نہ پہلے آلی کار اُونے خود مِلن دا کوئی آہر کیتا۔ بس رسول بخش میرانی آ تے کہیں کہیں ویلے اُوندے نال آ وَ جی کر ویندا۔ ایویں لگدا پیا ہا جو رسہ کشی دی کھیڈ وانگ بی بی تے فیاض ڈوہیں ہِک بئے کوں تَڈ اِچ رکھی کھڑن تے ازمیندے ہِن جو پہلے کون ہینڑاں پئے کراہیں رکلی والی لائن کراس کریندے۔ ڈِٹھا ونجے تاں ڈوہیں دے درمیان کوئی ایجھا رشتہ وی نہ ہا جو ہِک بئے کوں تَڈ وچ رکھن دی نوبت آندی وَل وی فیاض دے دِل وچ گُھت گُھت ضرور ہئی جو اے سبھو مہربانی رکتھ سانگے۔ ضرور اوندے کنوں کنوں کوئی ایجھا کَم رگھنڑاں مقصود ہے کہ جیڑھا کوئی بیانی کر سگدا۔

”کیوں کوئی بیانی کر سگدا۔ کوئی تھوڑ ہے اوندے کول بندیاں دی یا پیسے ٹکے دی“..... بے کاری کنوں زِچ تھی تے اُو اکثر آپڑیں آپ کنوں پُچھن بہہ تھیندا ہا۔ کہیں

پاسوں کوئی جواب نہ مِلدا۔

''جے میں ایڈا کوئی خاص بندہ تے میڈے کنوں کوئی بہوں وَڈا کم اِی گھنڑیں تاں وَل بی بی گھندی کیوں نی اتنے ڈینہاں توں۔ کیوں میکوں کھوا کھوا اَز چھَن کیتی آندی اے''۔ فیاض کوں ایویں محسوس تھیندا پیا ہا جو اُو کوئی شکاری کُتا ہے جیکوں خاص دشمن دا شکار کھیڈن کیتے زنجیر نال بَدھ کراہیں کہیں مناسب ویلے دی تانگھ وچ پالیا ویندا پے یا وَل کوئی قربانی دا سانہہ جیکوں اِیں گالہوں کھوا کھوا موٹا کیتا ویندا پئے جو کُہن تے گوشت چوکھا نکلسی۔ اِیں زِچکائی دا ہِک سبب نواب صاحب دی موت وی ہئی۔ جے تک نواب صاحب جیندا ہا فیاض دی بغاوت کوں نفرت دی چان ماری کیتے ہِک نشانہ ملیا ہویا ہا پر جڈاں دا نواب مُکلا یا فیاض کوں سمجھ نہ آندی ہئی جو آپنی ونجی ہوئی سُنجان دا ذمہ دار کیکوں آکھے۔

ڈوپہار دا ٹکر فیاض نے کھادے بغیر وَلا چھوڑیا تے بانہہ سرہاندی ڈے کراہیں کملیاں آلی کار اَمب دے بوٹے دی ادھی چھاں تے ادھی دُھپ تلے سُتا ریہا۔ دیگر ویلے اُٹھی تے رَمبا چاتُس تے آمر ادا باہرلیاں کیاریاں دی گوڈی کرَن بہہ گیا۔ پسینہ پیراں تھائیں واہوَن لگیا تاں اوکوں ہوش آیا جو میل کنوں تنی تھیا بیٹھے۔ میل دے احساس نال کَر یت تھئی تاں فیاض رَمبا ہِک پاسے سَٹ تے اُٹھی کھڑا تھیا۔ پسینہ آون نال نہ صرف بُت کُھل گیا ہا بلکہ ہَلکی ہَلکی بُکھ وی لگن لگ پئی ہئی۔ کمرے وچ آتے اُونے الماری وچ ہَتھ ماریاں تاں ہِک پُڑی وچوں تِل شکری دا ٹوٹا نِکل آیا جیڑھی جو اُونے احمد پور نواب صاحب دے جنازے دے انتظار وچ ہِک ریڑھی والے کنوں گھدی ہئی۔ تِل شکری دے اِیں بھورے نے اُوندی بُکھ کوں چھتے تھیون توں بچا گھدا ہا۔ بُکھ مَٹھی تھئی تاں دِل کیتا جو کیوں نہ اَج وکیل ریاض ہاشمی نال مُلاقات کیتی ونجے۔ اے سوچ تے اُونے تکھے

تکھے دھوتے ہوئے جوڑے کوں الماری وچوں کڈھ تے سِدھا کیتا تے خودسقاوے ڈوپانی وَہاوَن ٹُر پیا۔

اَج کافی ڈینہاں بعداُوکوں بُت وچ حیاتی دیاں سریراں جُھمر یں پیندیاں محسوس تھیاں۔ٹھڈے پانی دی دھارنے اوندی رَگ رَگ وِچ سُتے ہوئے جذبیاں کوں تلہڑ مار جگا کھڑایاہا۔شایداوندے کیتے ریاض ہاشمی وکیل نال ملاقات دا تصور اِی رَکتھا ئیں وَلدے بَروں آپنی سُنجان دے سفر تے روانہ تھیون دا پروانہ ہئی۔اوکوں ڈاہ سال پُرانا ویلا یاد آ گیا۔دِل کیتا جو وَنج تے ڈھیر سارا جھیڑا لاوے جو اوندا لیڈر ہوندے ہوئے وی ہاشمی وکیل نے اُوندی پُوندا اِی نہ کیتی۔اُوچا ہوے ہا تاں اوکوں جیل وچوں چُھڑ واسگد اہا پر اُونے تاں اصلوں خبر اِی نہ لَدھی، اَملک وِسار ڈِتُس۔

''اے وی تاں تھی سگدے جو اوکوں پتہ اِی نہ ہووے جو میں بہاول پور جیل وِچ ہاں''۔

''اے کیا گالہہ تھئی جو لیڈر کوں آپنے ورکراں دا پتہ اِی نہ ہووے۔وَل کیہڑے کم دی اِیجھی لیڈری''۔

''وَل وی جو کُجھ ہے، لیڈر نہ سہی سَنگتی تاں ہےوَن یونٹ دے خلاف کوشش دا۔ اے وی تاں ہوسگدے جو اُوخود کہیں جیل وچ کہیں عذاب وات آیا ریہا ہووے۔جو وی ہے ہِک ملاقات تاں بنڑدی ہے، اگوں دی آپے ڈِٹھی ویسے''۔فیاض تیار تھی کراہیں کمرے وچوں باہر نِکلیا تاں رسول بخش میرانی اوندا انتظار کریندا کھڑا ہا۔

''بی بی یاد کریندے پِن تیکوں''۔

''بی بی صاحبہ کوں کیویں پتہ لگ گئے جو میں اَج اِتھوں نَسیا ویندا ں''۔

میرانی پہلے تاں تھوڑا جیہا ہچکیا، حیران تھیا تے وَل چِکا مارتے کھل پیا۔

''توں کیا سمجھدیں بی بی ایڈی بے خبر ہے، پتر نی ہلدا ایں گھر وچ اُوکوں ڈسے بغیر''۔

''نہ میں تاں نی سمجھداں پر تھئی میڈے نال بے خبری ہے۔ میکوں تاں اے پتہ کائنی جو میکوں اِتھ گھن کیوں آندا گے۔ میڈا کم کیا ہے، میں کرنا کیا ہے۔ میکوں تاں ایویں لگدے جو ہک جیل وچوں نکل تے بئی جیل وچ آ گیاں''۔ فیاض تاں ایویں بھٹ کھڑا تھیا ہا جیویں جو آسرے لگدا کھڑا ہا۔ میرانی نے چپ چا کیتی تے کجھ لحظے بعد اُوڈوہیں سلمٰی بی بی دے ڈرائنگ روم نما وڈے کمرے وچ کھڑے ہن۔ سلمٰی بی بی دے اُتھ نہ ہوون پاروں ڈوہیں چپ ہن۔ میرانی دے چہرے تے ناگواری تے فیاض ہاں دی ہواڑ کڈھ تے آپنے آپ کوں بہوں ہلکا پھلکا محسوس کریندا پیا ہا۔

سلمٰی بی بی آئی تاں فیاض کوں پہلے آلی کار صوفے تے باہون دا اشارہ کیتُس جئیں ویلے جو میرانی پٹھے پیراں باہر ڈو نکل گیا پر ویندے ویندے اکھیں اکھیں وچ اوکوں ایجھا اشارہ ضرور کر گیا جیکوں سلمٰی بدرالدین جانڑدی وی ہئی تے سمجھدی وی ہئی۔ سلمٰی بی بی صوفے تے باہون دے بعد وی کجھ دیر خموش رہی تے فیاض وی جھکی جھون گھت تے بیٹھا ریہا۔ لحظے گھن بعد سلمٰی بی بی اِی اَلائی ''میں سُنڑیں توں تنگ تھی گئیں اِتھ''۔

فیاض ہالی جواب ڈیون چاہندا اِی پیا ہا جو سلمٰی بی بی اُوں کنوں پہلے بول پئی۔ ''ٹھیک ہے، تنگ تھیون تاں بنڑدے کیوں جو ہکی جاتے کہیں کم کار دے بغیر تیڈے جیہا جوان نکما باہوے تاں پریشانی تاں آسوں پاسوں ضرور راہسی۔ توں وی سوچیندا تاں ہوسیں جو میکوں اِتھ گھن کیوں آئین، میڈا کم کیا ہے، میں کرنا کیا ہے، ہے ناں ایویں؟''

فیاض نے حیرانگی نال سلمٰی بی بی کوں ڈٹھا۔ اُوکوں حیرانی اِیں گالہہ دی ہئی جو بی بی کوں اُناں گالہیں دا وی پتہ ہا جیڑھیا جو اُونے چھڑیاں سوچیاں ہن، کیتیاں نہ ہن پر دل

وی اُو نے اوندی خبر نہ لدھی تے ہُن سامݨیں بہہ تے اُونداہاں ساڑن کیتے مُسکدی بیٹھی ہئی۔

''جے تہاکوں پتہ ہا...... تاں وَل اے سب کُجھ کیا۔ کم ازکم میڈی سُدھ تاں لہوا''۔ فیاض دے لہجے وچ ڈھیر سارا شکوہ ہا۔

''سُدھ ہئی تاں پئی۔ ڈَسی نمی''۔ سلمٰی بدستور مُسکدی بیٹھی ہئی جیویں اے سارا کُجھ اوندے کیتے انتہائی غیر اہم ہووے۔ اُوایویں لگدی پئی ہئی جیویں کوئی سولہاں سالاں دی شرارتی چھوہر کہیں منہ لگدے کوں چھیڑیندی پئی ہوندی اے۔ فیاض نے اَکھ بھر تے اُوکوں ݙِٹھا تے وَل جھکی جھون چا گھتی۔

''لگدا اے جو اَج ریاض ہاشمی بہوں یاد آندا پئے''۔ فیاض نے وِل تے وَل سلمٰی ݙو ݙِٹھا اُو اُوئیں مُسکدی بیٹھی ہئی۔ فیاض حیران ہا جو اِیں گالہہ دا اِیکوں پتہ کیویں لگ گئے۔ اے تاں ہالی تئیں اوندے دِماغ وچ ہئی تے اِرادہ بنڑدی وَدی ہئی۔ سلمٰی بارے لائے ہوئے اوندے سارے اندازے غلط ثابت تھیندے ویندے ہُن۔

''پتہ ہے جو ایوب خان نے مارشل لاء لاون توں بعد ایبڈو(EBDO) ناں دا قانون نافذ کیتا ہا اَٹھ سالاں کیتے؟''سلمٰی بی بی نے یکدم پینترا بدلیا تاں فیاض کیتے حیرت دی ہِک بئی چھمک جیویں جو تانگھ وچ ہئی۔ اوندی نگاہ ہِک واری وَلا سلمٰی تے پئی تاں ایویں لگیا جو اُوتاں اُوندی ہِک پَل دی وی سُونہی کائینی۔ مُسکان دی جا انتہائی سنجیدگی تے اُووی اتنی جو کہیں کوں چہرے تے نگاہ روک رکھݨ دی جرات اِی نہ تھی سگے۔

''جی اِیں قانون دے تحت سیاست، سیاستداناں تے منتخب اداریاں تے اَٹھ سالاں کیتے پابندی لا ݙِتی گئی ہئی''۔ فیاض نے جواب ݙِتا تاں وَل وی سلمٰی بی بی دے چہرے دے تاثرات نہ بدلے۔ اُو وَلدی ہُوں رُکھے لہجے وچ گالہہ کریندی پئی ہئی۔

"تے اَٹھ سالاں دی اے پابندی اِیں سال یعنی 1966ء دے دسمبر وچ

مُکدی پئی اے۔ Elected Bodies Disqualification Order ناں

دے اِیں کالے قانون تحت نیشنل عوامی پارٹی تے مشرقی پاکستان عوامی لیگ دے 75

لیڈراں کوں نااہل قرار ڈے ڈِتا گیا ہا۔ قصور اُناں داوِی ایہو ہا جو تیڈا قصور یعنی وَن یونٹ

دی مخالفت کیوں۔ جِنّیں ویلے جو مسلم لیگی لیڈراں کوں ہتھ تک نی لایا گیا"۔

"جی سبھو کُجھ جانڑداں..... ڈاہ سالاں دی جیل نے بہوں کُجھ ڈِسا چھوڑے،

بہوں کُجھ سِکھا چھوڑے"۔ فیاض کافی حدتوڑیں سکون وچ آ گیا ہا۔

"اے پابندی ختم تھیون وچ صرف پنج مہینے رہ گِن لیکن اَٹھ سالاں دی اِیں

پابندی نے سارے سینئر لیڈراں کوں ذہنی تے جسمانی طور تے مُکا چھوڑے۔ ایبڈو دی

پابندی چَون توں بعد سارے مُلک وچ ہِک بہوں وَڈا سیاسی خلا پیدا تھیونڑیں تے اِیں خلا

کوں پُر کرن تے وَن یونٹ دے خلاف تحریک کوں وَلدے سِروں جوڑن سانگے نویں

تے نوجوان سیاسی قیادت دی لوڑھ ہوسی۔ کیا اساڈے کول اَجھی قیادت ہے کہ جیڑھی وَن

یونٹ دے خلاف مزاحمت کوں اُتھاوَں شروع کر سگے کہ جِتھوں ایکوں ایبڈو دے بندی

خانے وچ ڈھک کراہیں آ پڑیں جانڑں ختم کر ڈِتا گیا ہا"۔

"ہونہہ......!" فیاض نے ہِک لمبا ساہ گھدا تے صوفے تے ڈِھلا پے گیا۔

اُو سمجھدا پیا ہا جو بی بی سماجی کم کاراں توں بعد ہُن سیاست وچ دُھو کرینڈی پئی ہے تے

اینڈے کیتے اُو اُوندے تجربے کنوں فائدہ چاون دی فکر وِچ ہے۔ فیاض کوں ہِک لمبی سوچ

وچ بُڈیا ڈیکھ کراہیں سلمیٰ آپنی جا چھوڑ تے خلافِ معمول اوندے نال آ بیٹھی۔ فیاض

اُدھر تِج تے کھڑا تھی گیا پر سلمیٰ نے اوندا ہتھ پکڑ تے وَلدا صوفے تے بلہا گھدا۔ فیاض

دے ہتھ وچ جھڑانٹ جئی تھیون لگی۔ اُوکوں جھٹ تُلسی دے مُکلاون دا ویلا یاد آ گیا۔

او نے وی تاں ایویں اوندا ہَتھ وَٹھیا ہا۔ پر اے پکڑ اُوں طرحاں دی تاں نہ ہئی۔ ٹُلسی دے ہَتھ پکڑن نال ہِک سالم شہوتی عورت اوندے اندر آئی تے وَل اُتھائیں جران کر تے بہہ گئی ہئی۔ جئیں ویلے جو سلمٰی بی بی دے ہَتھ وچ نہ عورت ہئی تے نہ عورت ہووَن دا احساس۔ کیا خبر اِیں عورت دے احساس کوں رَد کرن وچ اوندے اندر جران کیتی ٹُلسی دی مزاحمت دا کوئی ہَتھ نہ ہووے۔ عجیب مشکل وچ پھسا ڈِتا ہئی فیاض کوں ڈوں عورتاں دے ڈوں انجو اَنج جسمانی سیک تے سیک دے احساس نے۔ ٹُلسی نے ہِک لحظے دی نسوانی گرفت نال اوندے اندر ہِک وَن یونٹ بنڑا چھوڑیا ہا تے اَج سلمٰی دی پولی جئی پکڑ اُناں تمام وَن یونٹاں دے خلاف مزاحمت دی بنیاد رکھیندی پئی ہئی۔

فیاض دے آپڑیں آپ وچ گُم تھیون سبب سلمٰی سمجھی جو اُو اوندے نال آتے باہون تے ہَتھ پکڑن پاروں گھبرا گئے۔ تہوں ذرا سُر بیٹھی تے پچھئیس۔ ''توں جانڑدیں جو بہاول پور وچ کیہڑی اَیجھی شخصیت ہے جیڑھی نواب صاحب تے سیاسی قیادت، ڈوہیں دی کمی پوری کر سگے''۔

فیاض کیتے اے سوال اَن چِتا کائنا ہا تہوں تھوڑا جیا بیا پرے کھسک تے بولیا۔ ''میکوں تاں کوئی نی نظر دا''۔

''جیل دیاں کیا خبراں ہَن''........ سلمٰی دے چہرے تے وَلدی مُسکدی ہوئی ملائمت آ گئی ہئی۔

''جیل وچ تاں ایہا خبراں ہَن جو نواب صاحب نہ خود آسی تے نہ کہیں کوں آون ڈیسی۔ پر اُوں ویلے تاں نواب صاحب جیندا ہا۔ ہُن پتہ نی کہیں دے کیا ارادے ہِن۔ نواب صاحب دی اولاد وچوں تاں کوئی آون توں رہیا''۔ ہولے ہولے فیاض کُجھ بیا وی سکون وچ آ گیا ہا۔

''میکوں پکی خبر چاہیدی ہے''۔ سلمیٰ دی ملائمت وچ وَل عجیب جئی سختی آ گئی ہئی۔

''پکی خبر تاں ریاض ہاشمی وکیل دے دفتر توں پتہ لگسی''۔ اے آکھ تے فیاض اُٹھی کھڑا تھیا۔ فیاض کوں اُٹھدا ڈیکھ تے سلمیٰ بدرالدین وی کھڑی تھی گئی تے ہِک واری وَل اوندا ہتھ پکڑ تے اُکھ وچ اُکھ پا تے بولی۔

''فیاض! پہلے تاں میں کہیں تے اعتماد کریندی نی تے جے کر۔ گھناں تاں ونجیندی نی۔ اِیں ویلے اے آکھڑاں ضروری ہے جو میں تیڈے تے اعتماد کر۔ گھدے۔ ہا، ہِک گالہہ ہئی۔ نہ میں دھوکہ ڈیندی آں تے نہ کہیں کوں ڈیون ڈیندی آں، لہٰذا سوچ سمجھ تے میڈے نال ٹُرنا پوسی''۔ سلمیٰ دے مُسکدے چہرے تے اکھیں دی خطرناکی دی حد تک استقامت ڈیکھ کراہیں کہیں کوں وی پسینہ آ سگدا ہا۔ تہوں فیاض نے کوئی جواب ڈیون دی بجائے جھکی جھون چا گھتی تے کمرے توں باہر نکل گیا

(30)

فیاض، ریاض ہاشمی وکیل دے دفتر پہنچیا تاں اُو بھاں بھاں کریندا پیا ہا۔ جیڑھے دفتر وِچ اَج توں ڈاہ سال پہلے چوی گھنٹے آماں گھاماں لگی راہندی ہئی اُتھ اَج ڈیکھن کوں دی بندہ نہ لبھدا پیا ہا۔ اُوائے پوائے توں پتہ لگیا جو ہاشمی صاحب آپنی مرضی تے کچہری آندن تے مرضی نہ ہووے تاں کئی کئی ڈینہہ شکل ای نی ڈکھیندے تے مُنشی عدالتاں وچ پیش تھی کراہیں پیشیاں گھندا راہندے۔ فیاض دفتر دے باہروں پئی ہِک ادھورانی کرسی گھسِلی تے چھنڈِک تے بہہ تھیا۔

اُوکوں یاد آیا جو ایہا اُو جا ہئی کہ جِتھ اونے پہلی واری ہاشمی وکیل دی زبانی جاتا جو ریاستیاں دی صدیاں دی شناخت کہیں غیر نے نی بلکہ اِتھوں دے ہُوں نواب ختم کیتی ہے کہ جیکوں سارے پیار نال دولہا سئیں سڈیندے ہَن۔ دولہا سئیں دا فیصلہ سِر اکھیں تے کہ ریاست پاکستان نال شامل تھیوے پر نواب صاحب کوں اے اختیار کینے ڈِتا جو اُو اٹھارہ لکھ ریاستیاں دی شناخت دی قربانی ڈے کراہیں خود منہ لُکا تے ولایت ونج باہوے۔

فیاض نے اکھیں اُتوں تے چاتے اسمان ڈو ڈِٹھا تے آپڑیں آپ نال اَلا پیا۔ ''دولہائیں تہا کوں ریاستیاں نال کیتے گئے سبھے دروھ معاف پر وَن یونٹ دا گناہ تاں اِتھوں دی دھرتی اِی معاف نی کر سگدی''۔

فیاض داہاں اوکھا تھیا تاں اکھیں وچ ہنجوں آ گئے۔ ڈینہہ لتھا تاں نہ ہا پر لہندا ویندا ہا۔ او نے چار چفیر کچہری وچ نگاہ بھنوائی تاں ایویں لگیا جیویں جو کوئی حملہ آور آن لتھے تے کچہری کوں برباد کر تے ٹُر گئے۔ سویرے ڈینہہ چڑھے لوکاں دی بھیڑ بھاڑ وَلدی کھنڈ کراہیں کانوکان تھی چُکی ہئی۔ فیاض دا مقدمہ وی عجیب مقدمہ ہا، اوندی اغواء شدہ سُنجان دی تلاش تے برامد گی دا۔ پر نہ کہیں تھانے وچ ایندا پرچہ درج تے نہ کوئی عدالت ایکوں سُنڑن کو تیار۔ نہ کوئی منصف، مُنصفی تے راضی تے نہ استغاثہ چلان پیش کرن تے آمادہ۔ گواہ تاں پورا جہان ہا پر گواہی ڈیون دی کہیں وِچ ہمت نہ حوصلہ۔ جیل وچ ہوندیاں فیاض ہک واری سوچیا ضرور جو آپنی شناخت دی چوری دا پرچہ تاریخ دے تھانے وچ درج کر ویسی پر جیلوں باہر آتے پتہ لگیا جو تاریخ دے تھانے دا محرر تاں لِکھن اِی نی جانڑدا، اصلوں اَن پڑھ ہے۔ اُو چھڑے او ہے پنے جوڑ ایف آئی آر دا رجسٹر بنڑائی راہندے جیڑھے جو اوکوں حاکم دی دربار وچوں قاضی دے ٹھپے نال وصول تھیندے راہندِن۔

اَج دے ڈینہہ نے تاں فیاض کوں اصلوں چبول سَٹیا ہا۔ سویر دی مونجھ مُنجھاری توں بعد سلمیٰ بی بی دا رویہ اُوندے کیتے کہیں عذاب توں گھٹ نہ ہا۔ گذشتہ چھی مہینیاں وچ او نے کیا کیا نہ سمجھیا ہا اِیں بی بی کوں۔ ہک اللہ لوک امیر زادی جیندی جوانی اِچ اِی رَنڈیپا اُوندے گل پئے گیا، کیں طرحاں ہمت کر تے نہ صرف لوکاں دے کم آندی پئی ہئی بلکہ آپڑیں خاندانی کاروبار کوں وی سنبھالی کھڑی ہئی۔ فیاض کوں سمجھ اِی نہ آندی پئی ہئی جو ایڈے مضبوط کردار دی تربیت چھی مہینیاں بعد اِی یکدم اُوندا ہتھ وَٹھی گھنسی تے اُو دی

محض آپنی سیاست کوں جھاگ لاوَن کیتے ۔اُو شاید سلمٰی دے ہَتھ پکڑن کوں کوئی اَن چِتی حرکت سمجھے ہا پر جیں طرحاں اونے فیاض کوں آپنے سخت گیر مزاج دی سخت گیری بارے ڈیندے ڈیندے پِتا یا ہا اُونے اوندیاں ساریاں مہربانیاں تے پانی پھیر چھوڑیا ہا۔

فیاض حیران ہا جو لوک اوکوں کیا سمجھدن۔اوندے ابّے اوکوں کیا سمجھیا۔اونے حکیم کول کم سِکھن دی خواہش کیتی تاں حکیم صاحب نے اوکوں کیں طرحاں آپنے مفادات کیتے ورتیا۔بھاویں جو اعتماد ہا پر اِیں اعتماد دا مفاد کیندے لیکھے ہا۔مہراں اوندے تے مہربان تھئی تاں گھِن تھیون دی آپنی سِک سانگے۔تُلسی نے وی اوکوں شاید ڈاک خانے دا لیٹر بکس سمجھیا جو وِشنو نی بھانڑاں تاں آپڑیں کنوارے بُت دی چابی دا پہلا بیرنگ پارسل ایندے وِچ اِی پا چھوڑے تاں جو اُو ساری عمر جوٹھ تے گزارا کرے۔اُوندا چاچا تے باقی دے گھر والے صرف اُوں صورت اوندے نال راضی تھی سگدے ہَن جو اُو حکیم صاحب دی امانت اُناں دے حوالے کر ڈیوے ہا۔آپنی ریاست دا ناں نشان چھُڑواوَن کیتے اُونے اینٹی وَن یونٹ فرنٹ دا دفتر کھولیا تاں ڈاہ سالاں دی جیل کٹی تے اُو وِی بغیر کہیں مقدمے دی ساعت دے۔ڈاہ سالاں وچ نہ ریاست نے اُوندی خبر گیری کیتی تے نہ ریاستیاں نے۔ریاست دی سُنجان گولیندا گولیندا اُو خود آپنی سُنجان وَنجا بیٹھا۔

جیل وچوں نِکلن دے بعد بیگم سلمٰی بدرالدین اوکوں گھر گھِن آئی تاں اونے زندگی کوں پہلی واری ہِک نویں طرحاں محسوس کیتا کہ جیندے وچ سُنجان نہ ہووَن دے باوجود سُنجان دی تلاش دا ہَبلا سا نہ ہا۔اوکوں لگیا جو زندگی بغیر کہیں شناخت دے وِی گزاری وَنج سگدی ہے۔ضروری نی جو زندگی دا کوئی مقصد ہووے، زندگی بلا مقصد وی چسولی تھی سگدی ہے۔ریڈیو، خبراں، گاووَن، کھاون اَتے سُمن زندگی دا کوئی بیارستہ ڈکھیندے ہَن کہ جتھ جگ جہان نال یکطرفہ جُڑت دی اگوں تے وَنج تے کئی رستیاں نال جُڑ ویندی ہئی

۔لیکن اُوتاں شاید یکطرفہ بزت دا بندہ اِی کائناہا تہوں بہوں جلدی اختا تھی گیا۔

شروع شروع وچ اُوندا خیال ہا جو بیگم سلمیٰ بدرالدین اُوکوں کہیں غرض سانگے گھر گھن آئی ہے پر جیں ویلے سھو عیش اَرام ڈیون دے باوجود کئی مہینیاں تک اونے فیاض دی بات اِی نہ پچھی تاں یقیناً اُوکوں آپڑیں ہووَن دا احساس وی تھیا تے اُوکوں ایں طرحاں رَد کیتے ونجن دی ذلت دا رَنج وی۔ پر جیں ویلے خود اوکوں بیگم صاحبہ نے سڈا پٹھیا تاں اُو حیران وی تھیا تے راضی وی کیوں جو اوندا وجود ہِک واری وَل مَنیا ویندا پیا ہا۔لیکن جیں طرحاں سلمیٰ بی بی نے آپڑیں مفاد سانگے پہلے اوکوں رِجھاون تے وَل کھڑکاوَن دی کوشش کیتی ، اُونے اوکوں فیاض دے سامنے کوڈی لگھ دا وی نہ رَکھیا۔ کِتھ بیگم سلمیٰ بدرالدین دی پھنے خانی تے کِتھ ہِک عورت دا آپڑیں مفاد کیتے آپڑیں آپ کوں پیش کرن دی پہلی پوڑی تے کھڑا تے آکڑ ڈِکھاون دی کوڑی کوشش ۔اوکوں ایویں لگیا جو ہِک ئی مہراں تے ہِک ئی ٹلسی روپ وٹا تے نویں ناں نال اوندے سامنے آکھڑی ہئی۔ پر اُو ڈوہیں وَل وی بیگم سلمیٰ بدرالدین کنوں اُتر ہَن ۔کم از کم آپڑیں آپ کوں نوا تے تاں اُوندے کول آئیاں ہَن ۔مکمل اطاعت تے سبھے ہتھیار سَٹ کراہیں۔ پراے کیجھی عورت اے جیڑھی اوکوں استعمال کرناوی چاہندی ہے پر اوندی گردن تے لَت رکھ تے۔

فیاض دا دماغ بھمبیری وانگو بھاوَندا پیا ہا۔ بظاہر بیگم سلمیٰ بدرالدین اینٹی وَن یونٹ ہووَن دا تاثر ڈیندی پئی ہئی لیکن فیاض کوں ایویں لگدا پیا ہا جیویں جو اُووَن یونٹ دی خاصیت کوں توسیع ڈیوَن دے مِشن تے ہے۔جیں طرحاں داوَن یونٹ اُو فیاض نال بناون چاہندی پئی ہئی اُواُوں وَن یونٹ توں مختلف نہ ہا کہ جیڑھا ڈاہ سالاں توں پاکستان دیاں سبھے کمزور قوماں تے زورے مسائیں مسلط کرڈِتا گیا ہا۔

فیاض کوں بھنی ہوئی کرسی دیاں پھٹیاں پڈیاں تاں اُو اُٹھی کھڑا تھیا۔ کچہری وچ

اندھارا تھی چکیا ہا۔ او نے سر چھنڈ کیا تے فیصلہ کر گھدا جو ہُن واپس بیگم سلمٰی بدرالدین دے مہمان خانے نی ونجنڑاں۔

''جے اُتھ نی ونجڑاں تاں وَل ونجڑاں کتھاں ہے.....؟'' فیاض کول ظاہر ہے ایں سوال دا کوئی جواب نہ ہا۔ ذہن وچ ہِک واری خیال ضرور آیا جو ہُن اِناں ہمساں وچ کُجھ نی پیا، روٹی کپڑا تے سر دی چھت ہے پئی، وَنج مزے نال رہ۔ جتی دِل آکھی لِکھو لا بیگم سلمٰی بدرالدین کوں تے جے چار ڈینہہ حیاتی دے سُتھرے گذر دِن تاں گزار گھن۔ ساری زندگی استعمال تھیندا رہ گئیں، ہُن استعمال کر تے تاں ڈیکھ بیاں کوں۔ کتنی چَس ہے ایں راند وچ جیکوں سیاست آکھیا ویندے۔

پر دِل نہ منیا۔ فیاض نے ایہو فیصلہ کیتا جو ہُن واپس بیگم سلمٰی بدرالدین دی کوٹھی تے نی ونجڑاں، رات بھاویں ریلوے پلیٹ فارم تے کیوں نہ گزارنی پووے۔ ریلوے پلیٹ فارم دا ذہن وچ آیا تاں ساری کھچپل وان وَٹیندی گئی۔ مسئلہ ای حل تھی گیا۔ فیاض بہاول پور دے ریلوے اسٹیشن ونجن کیتے چوک فوارے کنوں لنگھیا تاں بُکھ نے بُلوا رکھیا۔ احمد پوری دروازے دے اندروں توّے اُتے قیمے والیاں ٹِکیاں تلیاں وَنجن دی خوشبو آندی پئی ہئی تیز مسالے والی چراری۔ فیاض دے قدم آپ کنوں آپے جھلیج گئے۔ کھیسے وچ ہتھ ماریُس تاں ڈاہ آنیاں دا بھانج وَدا ہا تھیا۔ چار آنیاں وچ رَج تے روٹی کھادُس جیندے چھیکڑ وچ ڈوں گِراں مِٹھے دے طور تے رابڑی دے وِی ہَن پے۔ کیا سواد ہا چھلڑاں والی رابڑی دا وی۔ اوکوں احمد پور دی نِکی بزار دی رابڑی تے ملائی یاد آ گئی جیکوں گھنن کیتے لوک عصر کنوں پہلے تھاں رَکھ ویندے ہَن۔ واری مطابق ہِک لائن وِچ پے ہوئے آپو وانے کٹورے، مُنگر تے گھوگھڑے۔ سودا تیار تھی راہوے ہا تاں دُکاندار ترتیب نال سب دے تھاواں وچ رکھا ئیں مَلائی تے رکھا ئیں رابڑی پیندا ونجے ہا تے جتھ مال

مُک ونجے ہا اُوہو مُنگر مونڈھا مار ڈیوے ہا۔ فیاض نے عرصے بعد ہُن تاں تازی ضرور کیتی پر وِسریاں گالہیں یاد کرتے ہاں والا ہَتھ پیا کون چھُڑواوے ہا۔ مَن مونجھا پہلے ہا اُتوں نیت بھاروِیں روٹی کھاتے فیاض دیاں اکھیں وچ خمار لہہ آیا۔ اونے دُکاندار کنوں ٹائم پُچھیا تاں ہالی مسائیں نو وَجدے پے ہَن۔ گرمیاں دے نو تاں ایویں ہَن جیویں جو سجھ ہُن لتھا ہووے۔

فیاض احمد پوری دروازے وچوں نِکل تے سامنے چوک وچ لگے فوارے دی بَنی تے آتے بہہ گیا۔ کڈھائیں جھگ مگھ کر ہندا اے فوارہ پتہ نی کڈن دا بند پیا ہا تھیا۔ مٹی مٹی تے دُھدِڑ تھئے فوارے دے اندر چھیل نے سُک کراہیں عجیب جئی غلاظت دا ماحول پیدا کیتا ہویا ہا جیندے اُتے جا بجا سُکے پئے انسانی فُضلے دیاں جلیبیاں صاف ڈسیندیاں پیاں ہَن جو اَج گل اے فوارہ کیہڑے مقصد کیتے تے کون استعمال کریندا پے۔ کافی دیر توں بعد اِتھوں ہِک موٹر لنگھی تاں اوندیاں بتیاں دی روشنی چار چفیر بنے ہوئے شیراں دے موہاں تے پئی جیہاں وچوں کئی زمانے پانی دیاں دھاراں نکلدیاں ہَن پر ہُن تاں اِناں شیراں نے وی شرم کنوں اکھیں نُوٹ گھدیاں ہویاں ہَن۔ فیاض کوں ایویں لگیا جو اے شیراں دے منہ نی بلکہ بیگم سلمٰی بدرالدین دے ہَتھ ہن جیڑھے چارے پاسوں اوکوں آپ ڈو چھکیندے پِن۔ بیگم سلمٰی بدرالدین دے ہتھیں دا احساس کتنا مُردہ احساس ہا کہ جیندے اندروں نسوانیت دی بجائے کہیں مُردار دی ہواڑ اَجن تئیں آندی پئی ہئی۔

طبیعت دی سُستی تقاضا کریندی پئی ہئی جو اُو اُتھائیں نال دے فُٹ پاتھ تے سُم پووے پر اُو اُٹھیا تے عیدگاہ تے گلزارِ صادق دے اَدھ وچوں لنگھدی اسٹیشن روڈ تے ٹُر پیا جیڑھی جو بیگم بدرالدین دی کوٹھی دے سامنڑیوں لنگھ کراہیں ریلوے اسٹیشن ڈو ویندی ہئی۔ کُجھ لمحے بعد فیاض بیگم بدرالدین دی کوٹھی دے سامنے ہا۔ اُو اُو پراہن تے لنگھن لگیا

تاں سڑک نے پیراں کوں وَٹھی گھدا اُجھ اِیں طرحاں جواوندا قدم چاون محال تھی گیا۔ دل کیتا جواندر آپنے کمرے دے کُولے بسترے تے ونج تے سُم پووے۔ کاوِڑ کرنا نہ بنڑدے نہ ٹھاہندے۔

لیکن اِیں تمام تر احساس دے باوجود اُو گھر جیڑھا اَج سویر تئیں اوکوں آپڑاں آپڑاں لگدا ہا یکدم بیغانہ تھی تے رہ گیا ہا۔ اونے اَکھیں بھر تے اِیں گھر تے دید بھنوائی تاں ہاں کُتا وے وات آ گیا۔ اُونے اَج سویرے بہہ تے پُھلاں آلیاں کیاریاں دی گوڈی کیتی ہئی۔ اوندار مبادی اُتھائیں لاتھا ہوسی کہ جیندے نال اونے کل سویرے باقی دی گوڈی کرنی ہئی۔ پر ہُن اے گھر اوندانی ریہا۔

''صرف اوندے کنوں ای وَل وَل اوندا گھر کیوں کھسیا ویندا پئے۔ گھر دے نال دَرتے دَردے نال جُڑی ہوئی سُنجان، سبھو کُجھ کیوں اَکھ دے جھپکار نال اِی اُوندی نی راہندی۔ میں اُوڑک جیل کوں آپڑاں گھر بنڑایا پر اُتھوں وی کڈھ ڈِتا گیا۔ ہُن اِتھ ہَم تاں اِتھاں راہون وی میڈے وَس وچ نی ریہا۔ نہ جیل میڈی سُنجان تے نہ آزادی میڈی پچھان''۔ اُوندے اندر کوئی زور دا چیک پیا۔ فیاض کیتے اے کوٹھی ہُن جبر تے غاصبیت دے استعارے دے سوا کُجھ وی نہ ہئی۔ اُو اِیں کوٹھی دے کُولے بسترے دی کشش تے بیگم سلمٰی بدرالدین دے ہَتھ دے سیک کنوں پرے بھج وَنجن چاہندا ہا۔ اُو اِیں دیہہ دی ہر علامت ہر نشانی کنوں وی بھج وَنجن چاہندا ہا جیڑھا جو کمزور قوماں دی راہندی ساہندی شناخت دی گردن تے آپنا پیر رکھ تے بہہ چُکیا ہا۔

فیاض دے بُت وچ ہِک واری وَل آپنی سوچ دی قوت کوں ہِک نکتے تے گھن آوَن والیاں سریراں چڑھیاں تے اُو پوری طاقت نال آپڑیں پیر پٹوا تے اِیں طرحاں تکھے تکھے دُھر کیا جو ساہ چڑھدے چڑھدے لوہار دی چرمی پھوکنی بن گیا۔ اُو جلدی کنوں

جلدی ہر قیمت تے بیگم سلمٰی بدرالدین دی کوٹھی دیاں حداں توں باہر نکلن چاہندا ہا۔ اُوڑک اُو نکل تاں گیا پر فیاض کوں ایندا احساس اُوں ویلے تھیا جئیں ویلے اُو پلیٹ فارم تے پئی بینچ اُتے ونج تے بہہ نہ تھیا۔ وَل وی اوکوں آپڑاں ساہ جوڑن وِچ بہوں دیر لگی۔

اے کیہو جیہا خوف ہا، ایندی سمجھ اُوکوں خود کوں وی نہ آندی پئی ہئی۔ اُو کیندے کنوں خوفزدہ ہا، ہالی اے وی طے تھیونڑاں ہا۔ کیا اے محض سُنجان دے نہ ہووَن دا خوف ہا یا سُنجاڑیں وَنجن دا خوف۔ بہرحال جو وی ہا ایندی شدت اِیں توں پہلے اتنی نہ ہئی۔ فیاض کوں لگیا جو اوندے اندر دی مزاحمت ہر آون والے ڈینہہ دے نال گھٹدی ویندی ہے۔ جیں طرحاں اُو بیگم سلمٰی بدرالدین دے اگوں بھاڑی پیا ہا اِیں طرحاں تاں دا واقعہ تاں اُوندی پوری حیاتی وچ نہ ہا کہ جتھ مزاحمت دی بجائے اُونے فرار اختیار کیتا ہووے۔ اوکوں آپنے آپ کنوں کریت تھیون لگ پئی۔ کُجھ لحظے بعد فیاض کوں ہلکے ہلکے پالے دا احساس تھیا تاں پتہ لگیا جو تکھے تکھے ٹُرن پاروں اُو پگھر و پانی تھی چکیا ہا۔ تھولی جئی ہوا گھلی تاں پگھر سکن دے سبب ٹھنڈ دا محسوس تھیونڑاں تاں لازمی ہا۔ بُت دی ٹھنڈ نے کُجھ دیر بعد اُوندے دماغ کوں وی ٹھڈا کر ڈِتا۔ اونے سِر دے والاں وچ انگلیں ماریاں تاں وال سُک کراہیں آپس وچ اِیوں چمبڑے کھڑے ہَن جیویں جو تھمبڑ نال چمباڑے گئے ہووِن۔

بہاول پور ریلوے اسٹیشن دے وَنج ویندڑ پلیٹ فارم تے بالکل سُنج ہئی۔ چنگے چوکھے فاصلے تے لگے ہوئے پیلے بلباں دی روشنی اتنی وی نہ ہئی جو کُجھ فُٹ تئیں تاں سوجھلا کر سگدی پر وَل وی اے احساس ضرور ڈیویندی پئی ہئی جو اِتھ اَملک اندھارا کائنی۔ اِتھاں رُکن والی چھیکڑی گاڈی اَٹھ وجے دی مُکلا چکی ہئی۔ فیاض دا دِل کیتا جو اِتھائیں سُم پووے پر وَل خیال آیا جو کہیں آئے گئے دی ''توکون میں کون'' توں بچن کیتے ضروری ہے جو پرو بھراٹھی سُمے۔ اُو اُٹھی تے تھولا اگوں تے گیا کہ جئیں پاسے پلیٹ فارم مُکدا پیا ہا۔ اِتھ

کر نواب صاحب دے سیلون واسطے بہوں عالی شان عمارت نما پلیٹ فارم بنایا گیا ہا کہ جیڑھا ہِک عرصے توں بند پیا ہا۔ فیاض کوں ایندے اُر لے پاسے عام لوکاں دے پلیٹ فارم تے ہِک ہئی بینچ نظر آ گئی۔ اُو نے ہتھ نال ایندے تے پئی مٹی چھنڈکی تے بانہہ سرہاندی ڈے تے اکھیں چانوٹیونس۔ ہَلکی ہَلکی ہِیل اِیں پر وبھری جاتے ہئی وی سوادی ہئی تہوں سارے ڈینہہ دا تھکیا ٹرٹیا جُوان پوڑی پوڑی ہِندر دے تَلا وچ لہندا گیا۔ ہِندر آون توں پہلے چھیکڑی احساس بیگم سلمیٰ بدرالدین دی اُوں ہَکل دا ہا جو نہ اُو دھوکہ ڈیندی ہے تے نہ کہیں کوں دھوکہ ڈیون ڈیندی ہے۔

چُتڑاں تے پوَن والے ڈوں ترئے بیتاں نے نہ صرف فیاض دیاں چیکاں کڈھوا ڈِتیاں بلکہ اُو ایویں اُدھر تیج تے اُٹھیا جیویں جو واقعی اُو بیگم سلمیٰ بدرالدین دی پکڑ وچ آ گیا ہووے۔ اَکھیں کُھلیاں تاں اوندے سامنے ہَتھ وچ بیت اُلاری پُلس دا سپاہی کھڑا ہا جینے اوندے جاگدے سارا اِی ڈوں چار بُھکا ویں مَندے ہَکل چھوڑے۔ نال زبو زَپ بیت وی تے سوال ایہو جو کون ہے، کِتھوں آئے تے اِتھاں کیوں سُتا پے۔ اِیں صورت حال وچ اتنا پتہ تاں فیاض کوں وی لگ گیا ہا جو اے کم از کم سلمیٰ بیگم دی بھیجی ہوئی پُلس کائنی لہذا او نے آپڑاں ناں ڈسایا تے ناں ڈسا تے چُپ کر گیا۔

سپاہی نے لکھ اَتا پتا پُچھیا پر او نے ہر واری ایہو ڈَسیا جو کئی زمانے ریاست دی وَستی محراب والے وِچ وَسدا ہئی پر ریاست کھسیجی تاں سُنجان وی کھسیج گئی۔ ہُن چھڑا ناں ہے اوندا، پتہ نشان، وَستی مکان کوئی کائنی۔ سپاہی اَختا تھیا تاں اوکوں رِگروان کنوں وَٹھی تے ریلوے پُلس دی چوکی تے گھن آیا جِتھ تھانیدار تاں دھوتی بَنین پا تے کھٹڑے تے سُتا پیا ہا پر حوالدار کُرسی تے بیٹھا گھلاں کھاندا پیا ہا۔ فیاض نے چوکی دی کندھ تے لگی گھڑی تے ٹائم ڈِٹھا، رات دا ہِک وجدا پیا ہا۔ سپاہی دے بوٹاں دے کھڑکے نال حوالدار نے اَکھ

پئی تاں سپاہی دے نال ہک مودی کوں ڈیکھ تے خوش تھی گیا جو روٹی روزی آ گئی۔

''ووئے کیکوں وَنھی آئیں نازو آ''......

''سئیں مشکوک ہے، سیلون والی سائیڈ تے کہیں واردات دے چکر وچ ہا''۔

''اچھا اچھا اچھا...... تے جیڑھیاں اے ترئے چار چوریاں تھن سیلون وچوں قیمتی سمان دیاں، لازمی ایہو بھین دا چڈ ہوسی''۔ حوالدار اُٹھی کھڑا تھیا تے فیاض دے نیڑے آتے اوندے منہ تے ڈوں چار تھپے رکھ ڈِتونس ایں طرحاں جو اوندے منہ وچوں خون سمن پئے گیا۔

''ووئے نازو آ..... اے تاں میکوں چور نی لگدا۔ اے تاں کوئی کُولا ملوک ہے جیڑھا ڈوں تھپ اِی نی جھل سکیا میڈے''۔

''اُوسئیں وَڈا بھین تڑیک ہے، آپنا پتہ نشان اِی نی ڈیسیندا''۔

''اچھا! کیا آہدے''۔

''ایہو جو پہلے تاں ریاستی ہا، ہُن ریاست کُھسی گئی، نہ پتہ ریہا تے نہ نشان۔ نہ وَستی نہ مکان''۔

''اچھا!...... اے بھاڑی کوئی شاعر تاں نی؟''۔

''پتہ نی سئیں.....''

''اچھا توں گھن جُل ایکوں پچھاڑے، تھولا ایندا آؤر تاں کروں ناں۔ اِتھ چیکو باکر کیتس تاں صاحب دی ننید رخراب تھیسی''۔ حوالدار دی گالہہ سُن تے سپاہی نے فیاض کوں ولدا گروان توں پکڑیا تے اوکوں چوکی دے پچھلے دروازے کنوں باہر دِھک ڈِتس۔ اوندے وِنجن توں بعد حوالدار اِی باہر پچھاڑے ڈولنگھ گیا۔

اَدھے پونے گھنٹے بعد پچھلا دروازہ کُھلیا تے حوالدار ہوکدا سکدا، نازو سپاہی

کوں پنڑ داوَلدا کُرسی تے آن ڈَٹھا۔ اوندے پچھوں پچھوں ناز و سپاہی وی اندر آیا تے حوالدار دے سامنے لاٹھی میز دے ڈو جھے پاسے آ تے کھڑ گیا۔

''آکھیا نہ ہَم اے چور کائنی، میں گھانی کپیا ساری زندگی، پُلس بازی کیتی ہے۔ ایہو جے احمق کئی وَدن تھے کہ جہاں دے دماغ وِچ ہالی وی ریاست وَڑی کھڑی ہے۔ اناں کوں عقل کائنی جو ریاست وان وٹیندی گئی تے نواب وی۔ ہُن اے وَن یونٹ ہے، ایہوں اِناں بھڑ ویاں دا پتہ نشان ہے لیکن اے تیتے وقت نال ٹُرن دی بجائے وقت دے پچھاویں نال ٹُر دِن۔ اے نی سوچیندے جو وقت کوں ریورس گیئر لگ پیا تاں بیا کہیں کوں کُجھ نی تھیونڑاں، ایہے خودمَند ھے ویسِن۔ گھن آ اِیں بھاڑی کوں اندر جو باقی دی رات صاحب کوں مروڑے ڈیوے۔ سویرے اِیکوں احمد پور والی پہلی بس تے بلہا ڈیویں۔ ہونہہ ...... رات اِی خراب کیتی ہِس بھاڑی نے تے کھیسے وچ چھڑے چھی آنے۔ چھلڑو جو ہووے ہا ہِک اَدھ، کم ازکم روزی تاں بن ونجے ہا اَج دی''۔

(31)

ساری رات تھانیدار کوں مروڑے ڈِواوَن توں بعد ڈو جھے ڈینہہ سویرے سویرے فیاض کوں ریلوے پُلس دی چوکی توں اِیں طرحاں کڈھیا گیا جو نازو سپاہی خود وَنج تے اُوکوں احمد پور والی پہلی لاری وچ بلہا آیا تے کنڈیکٹر کوں ہَکل ڈے چھوڑیُس جو احمد پور توڑ توں پہلے ایکوں اِڈے اُڈے تِلکّن نی ڈیونڑاں۔ لاری ٹُری تاں فیاض کنوں اَکھیں کھولنا مشکل تھی گیا۔ ساری رات دا جگارا تے مروڑیاں دی مشقت کیا گھٹ ہئی جو ٹھڈی ہوا دے جھولیاں نے اوندے دماغ تک کوں سُما ڈِتا۔

سُمن توں پہلے اُوندے ذہن وچ گُھٹ گُھٹ کریندا احساس ہالی وی رکتا ئیں جاگدا وَداہا جو پُلس اوندے جیہے بُکھے ننگے تے عذاب ملزماں کنوں جان کیویں چُھڑویندی ہے۔ نہر وچ وُڑھدیاں لاوارث لاشاں کوں آپڑیں تھانے دی حدود توں اَگی تے دِھکن تے رُولے دی ماری واردات کوں بئے دے گل مارن سانگے وقوعے دی جا تے تھانے دی حد بندی دا جھیڑا کھڑا کر ڈیون کوئی نویں گالہہ تاں نہ ہئی۔ فیاض کوں لگیا جو اُو وی نہر وچ

اُدھدی کوئی لاوارث لاش ہے کہ جیکوں بہاول پوردی ریلوے چوکی دی پُلس نے دِھک کراہیں تھانہ احمد پوردی حدووڈ وروانہ کر چھوڑے۔

لاہندھیاں چڑھدیاں سواریاں دی چیکڑ باگڑ دے باوجود سُتے رہیے فیاض دی اَکھ کھلی تاں کنڈ یکٹر خانپور مرچاں والے اڈے دی آواز لیندا پیا ہا۔ خانپور مرچاں والا، احمد پورتوں کوئی اَٹھ ڈاہ میل دے پَندھ تے ہِک چھوٹا جیہا شاپ ہا، جتھوں نور پور نورنگا تے احمد پور دے درمیانی علاقے دیاں سواریاں لاہی چاڑھی کیتی رکھیندیاں ہَن۔ فیاض نے سر چھنڈ کیا، چیتا کُجھ جاتے آیا تے اُونے آپنے آسوں پاسوں دید بھنوائی۔ لاری دیاں سبھے سیٹاں نہ صرف پُر ہَن بلکہ کُجھ سواریاں آپڑیاں بکریاں سودھیاں سیٹاں دے اَدھ وچلے رستے تے کھڑیاں ہَن تھیاں۔ ہِک بکری نے مینگنیاں کرتے پچھلی سواری دے چولے دھوتی تے مینا کاری دی کوشش کیتی تاں ڈوہیں سواریاں وچ گوسے بَٹی اِیں طرحاں شروع تھی جو بکری کوں مینگنیاں کرنیاں وِسر گیاں۔ نال دیاں لوکاں نے اُناں کوں چھُڑوا تاں گھدا پر گُر گُر احمد پوردا اڈا آون تک لگی رہ گئی۔

فیاض اِیں سبھے تماشےتوں بے نیاز سوچیندا وینداہا جو تقدیر اوکوں کیویں وَلدا احمد پور چائی وینداہی ہے۔ جیڑھے شہروچوں اوکوں ڈاہ سال پہلے پُلس دے ذریعے شہر نِکالا مِلیا ہا اُتھائیں وَلدا اُوپُلس دے حُکم تے ویندا پیاہا۔ پہلے پُلس نے اُوکوں زورے مسائیں بہاول پوردی جیل وچ رکھیا تے ہُن اوندا حق ہوں بہاول پوردے ریلوے اسٹیشن تے پَئی ہِک بینچ تے وی نہ مَنیا ویندا پیا ہا۔ جے حالت اے ہے تاں اُوکیویں تھی گیا آزاد مُلک دا آزادشہری۔ اِیں آزادمُلک وچ تاں لوکیں دی تقدیر دے سبھے فیصلے انگریز دورطرحاں ہُن وی اوہے کریندن جہناں دے ہَتھ وچ دِگا ہئی۔ اُناں دی مرضی جیکوں اِتھ راہون داحق ڈیون یا گھس گھنن۔

بس دی اَڈے تے بریک لگی تاں بیاں سواریاں دے نال فیاض وی تلے لہہ کھڑا تھیا۔ اوکوں سمجھ نہ آندی پئی ہئی جو کِنتے و نجے۔ ڈینہہ دا پہلا پہر وی چنگا بھلا چڑھ چُکیا ہا۔ اوکوں بُکھ محسوس تھئی تاں اوندا ہَتھ وَلدا کھیسے وچ گیا۔ پر ہُن اے کھیسا خالی ہا۔ پیسیاں دا بھانج پُلسیاں کڈھیا بھانویں بس دے کنڈیکٹر یا کہیں گنڈھ کپ نے، اَنت تاں ہکو جواوندا کھیسا خالی۔ فیاض دیاں اَکھیں آپ کنوں آپے پُس گیاں۔ اُو شہر جیندیاں بزاراں کوں اونے پہلی واری پیو دے مونڈھے تے بہہ تے ڈِٹھا ہا اَج اوندے واسطے اَملک پرایا ہا۔ کتھ و نجے، کیندا مہمان تھیوے تے کون اوندے کیتے سِکدا بیٹھا ہوسی۔ اوکوں آپڑیں ناں تھیا ہو یا حکیم رام لعل داڑھی والا مکان یاد آیا جیڑھا اوندے ناں ہوندے ہوئے وی ہُن اوندا نہ ریہا ہا۔

کُجھ دیر اِیڈے اُڈے تُرتُر ڈیکھن توں بعد اوندے قدم خود بخود تحصیل بزار ڈو چُو پئے۔ تحصیل بزار دے اَدھ وچ تھانے دی عمارت نظر آئی تاں اوندے قدم تکھے تھیون دی بجائے مَٹھے تھی گئے۔ سامنے پکوڑے والے مشہور کھوکھے تے سویل پاروں حلوہ قتلما تیار تھیندا پیا ہا جئیں ویلے جو شام کوں اِتھ پکوڑے بنڑائے ویندے ہَن۔ پر چنگی بھلی بُکھ دے باوجود خالی جیب فیاض کول ایندے علاوہ بیا کوئی رستہ نہ ہا جو چُپ کرتے اِتھوں لنگھ و نجے۔ لہذا اُو نے ایہو کیتا۔

پُرانی تحصیل دا دروازہ لنگھ تے احمد پور دی غلہ منڈی شروع تھی ویندی ہئی۔ گڑ، شکر، دیسی کھنڈ، کنک، باجری، جوار، مکئی، لال مرچ تے بئی اجناس دی رَلی مِلی خشبو تے اُناں دیاں ادھ کُھلیاں بوریاں دیاں قطاراں ہر دُکان دے اگوں تے اُناں دے اَدھ وچ پھردا آڑھتی دانشی جیندے آوَن ونجن نال مِٹھے دیاں بوریوں توں وَل وَل اُڈدیاں باھندیاں مکھیاں رَل کراہیں منڈی دا ماحول بنڑیندے پے ہَن۔ فیاض منڈی دے اگوں

لَنگھن پیا تاں ہِک ڈاند ریڑھی دے نال اُٹھ ڈاہ بوریاں لڈ یجن کیتے پیاں ہَن جیند ے پاروں رستہ بند تھیا پیا ہا۔ بیاں لوکاں دے نال فیاض وی کھڑ گیا جو ریڑھی ہٹے تاں اُو وِی اگوں ٹُرے۔ اِیں آن وچ ریڑھی بان نے فیاض کوں الوایا جو اُوہو بوریاں پکڑوا تے ریڑھی اُتے چار کھواوے۔ فیاض نے اگوں وَدھ تے ہَتھی ڈِتی تاں پنج مِنٹاں وچ بوریاں ریڑھی اُتے ہَن۔ بوریاں لڈواتے فیاض ہِک پاسے تھیا تاں نال کھڑے آڑھتی دے مُنشی نے اوندے ہَتھ تے ہِک چوانی چا رکھی۔ فیاض نے حیران تھی تے مُنشی ڈو ڈِٹھا تاں مُنشی رُکھا تھی گیا۔

''چل چل ایہو کافی ہے۔ ہِک ریڑھی دی پلے داری دا بیا چوکھا مُل ہوندے؟''

فیاض ہُن سمجھیا جو مُنشی اُوکوں پلے دار سمجھدا پیا ہا۔ دِل کیتا جو چوانی مُنشی دے مُنہ تے مارے پر بُکھ دے شدید احساس نے اُوکوں چوانی کھیسے وچ پاوَن تے مجبور کر ڈِتا۔ جھکی جھون گھت تے اُو واپس ولیا تے تھانے دے سامنے حلوہ پُڑی دے کھوکھے تے آ تے کھڑ گیا۔ محض کُجھ لحظے دی مشقت توں بعد ہُن اُو آپنی مرضی دا نِزان کر سگدا ہا۔ ترئے آنے دی حلوہ پُڑی کھاتے اُوکوں ایویں لگدا پیا ہا جیویں سارے جہان دا رزق کھا گھدا ہووے۔ پیٹ وچ گُجھ گیا تاں بُت بارا تے اَکھیں خود بخود بند تھیند یاں گیاں۔ فیاض کوں بیا کُجھ نہ سُجھیا تاں اُو کھوکھے دے پِچھلے پاسوں پئی ہِک پُرانی کُرسی تے باہون کنوں زیادہ پَسر پیا۔ نِندرا کا تاں پہلے ہا پیا سُو گھوگھ نِندر آون وِچ لحظہ وی نہ لگیا۔

جیئں ویلے اوندی جاگ تھئی تاں سجھ ادھے اِسمان تے، اَتے دُھپ اوندے پورے بُت تے ہئی۔ پورا وجود پگھر و پانی تھیا تاں تریہے کنوں مُنہ سُک تے لکڑ۔ فیاض تکھے تکھے اُٹھی بیٹھا۔ حلوہ پُڑی والا کڈو کڑاں کھوکھا بند کرتے وَنج چُکیا ہا۔ پیون دے پانی دی تلاش وچ فیاض نے ایڈے اُوڈے دید بھنوائی تاں تھانے دے نال ای ہینڈل والا نلکا

نظر آ گیا۔ ہِک ہَتھ نال نلکا گیڑ تے ڈوجھی بُک نال پانی پیون دا سواد اِی کُجھ بیا آیا۔ جتھ تریہے لتھی اُتھ بُت وچ تھیون والی خشکی دا احساس وی ختم تھی گیا۔ کھیسے وچ ہَتھ مار ُلیس پلے داری دی مزدوری دا باقی دا بچدا ہِک آنہ ہالی ہا پیا۔ اُو نے آنے کوں تلی تے رکھ تے، غور نال ڈِٹھا تے دِل وچ سوچیُس جو اَج شام کنوں پہلے اِیں آنے کوں روپیہ ضرور کرنے۔ اے سوچ تے اُو وَلدا غلہ منڈی ڈوڑ پیا۔ اگوں لانگھے دے وچ اِی سویر والا مُنشی کھڑا تھیا۔

''ووئے کیڈے ٹُر گیا ہاویں بَھکن آں۔ سویر دی واند اِی نی مِلدی پئی۔ ہالی ڈاہ ریڑھیاں رَس گٹ گُڑ دیاں بیاں لڈواونڑِن۔ ڈوں پلے دار اُوڈے پہلے کماندے پِن، آٹر تکھے تھی تے بوریاں کوں چٹا مرا''۔ مُنشی ہِکے ساہ وچ ساری گالہہ مُکا گیا۔ فیاض کوں اوندا بَھکن سڈنا بہوں بُرا لگیا پر ڈھیر کاوِڑ وچ آ پڑاں نقصان ہاتھوں گالہہ پَچا گیا تے اگونہا تھی تے بوریاں کوں گنڈ تے چاون کیتے چاڑھی نال لَگ گیا۔

شام تھیون کنوں پہلے فیاض دے کھیسے وچ ہِک روپے دی بجائے ڈھائی روپے تاں آچکے ہَن پر اوندے بُت دالُوں لُوں مَلے وانگ ڈُکھدا پیا ہا۔ منڈی دیاں دُکاناں بند تھیاں تاں اُو اُتھائیں ہِک دُکان دے باہروں پَھٹے تے لمبا تھی گیا۔ کپڑے تاں میلے تھئے سو تھئے چیل گنڈ اوی ہِک تھی گیا۔ منڈی دا لانگھا وَیلا تھیا تاں شام کوں کھاون پیون دیاں ریڑھیاں تے چھابے لاوَن والے کئی لوک اِڈوں اُڈوں ایویں کٹھے تھی گئے جیویں جو اِیں قسم دی قبضہ گیری دی تانگھ وچ مورچہ لاتے بیٹھے ہووِن۔ قیمے دیاں ٹِکیاں، آلو والیاں ٹِکیاں، سیخ کواب، زیرے دیاں بوٹیاں، سِری پاوے، اوجھری، پکوڑے تے دال مُنگ دیاں ریڑھیاں نے اتنا رَش مچایا جو لوکیں دا لنگھڑ اں محال تھی گیا۔ ریاست دے بیاں شہراں طرحاں احمد پور وچ وی شام کوں رِدھڑاں پکاوڑاں ذالیں کیتے بَزی آلَس تے

عذاب توں گھٹ نہ سمجھیا ویندا ہا تھوں ہر بندہ گھر ویندیاں ویلے ہیں کوشش وچ ہوندا جو شام دا کھاجا بزاروں گھن تے ونجے۔ جے خمیس دی شام ہوندی تاں مٹی دیاں گھوگھڑیاں وچ رابڑی ملائی دا ٹھنگو رسوایا ہوندا جیندے باہروں ربیل دے ہار ویڑھے ہوئے ہوندے ہَن۔ جیڑھے لوک اُتھائیں ریڑھی تے کھاون پسند کریندے تاں آپنی آپنی چھِی چا کراہیں آڑھتیاں دیاں دُکاناں دے اگلے پَھٹیاں تے چڑھ باہندے۔

آپو وانے کھاجیاں دی رَلی مِلی خشبو نے فیاض دی بُکھ کوں بُکھایا تاں اُو وی اُٹھی تے پَھٹے تے تھی بیٹھا۔ پیسے پلے پئے تاں چُون کرنی اوکھی تھی گئی جو کیا کھوسے۔ کُجھ دیر سوچ تے اُونے ڈوں روٹیاں تے زیرے دیاں بُھنیاں بوٹیاں رکھوایاں تے پانی دا تر ماؤ گلاس بھرتے وَلدا پھٹے تے آن بیٹھا۔ ڈِھڈ روٹیاں گیاں تاں بندرنے آندیاں دیر نہ لاتی اَتے فیاض چھبی گلاس واپس کیتے بغیر اُتھائیں لَم لیٹ تھیندا گیا۔

اے فیاض دی حیاتی دا نواں بُکھ ہا۔ پلے داری وچ نہ مزدوری دی کمی ہئی تے نہ آمدن دی۔ اونے پٹھان چوکیدار نال یاری چا گنڈھی تے منڈی وِچ اِی ہِک کرائے دے چوبارے دا بھائی وال بن بیٹھا۔ ڈوں جوڑے کپڑیاں دے وی گھن گھدے تے سُمن کوں کوندر دا گولا پڑ چھا وی۔ زندگی آسان تھئی تاں اُو ساریاں گالھیں وَلدیاں یاد آون پئے گیاں جیڑھیاں زندگی کوں قائم رکھنے دی کوشش وچ بُھل بُھلا گیاں ہَن۔ پلے داری دی مشقت ہڈاں وچ لتھی تاں بُت دی پچیڑ وی گھٹدی گھٹدی اَملک مُک گئی۔ ڈینہہ کوں تاں فرصت گھٹ مِلدی پر شام تھیندے نال ٹکر مانی توں بعد جیویں جو اُو پڑ چھے تے لیٹدا ساری گزری ویہانی مَنڈوے دی فلم بَن تے اکھیں دے اگوں آویندی۔ روز فیاض کوں ایہا ہکا سوچ وَل وَل زِچ کیتی رکھیندی جو ساری حیاتی سُنجان دی تلاش وچ دربدر تھیونڑں والا کیویں بے ناں نِشان کرتے آپنے شہر دے ہِک کوچے وچ سَٹ ڈِتا گئے۔ بے وَس اِتنا

تھیا جو کہیں کوں آپڑاں ناں تک ڈَساوَن دا نہ ہا، منہ ڈِکھاون دا نہ ہا، تہوں ڈاڑھی وَدھا،
ویس وَٹا راہندی ساہندی سُنجان وی خود مُنج کر تے کیڈا سو کھا تے بے چِنتا تھی گیا ہا۔ کیا بے
ناں نِشان تھیونڑاں وی ہِک سُنجان ہے! کیا آپنے شہر وچ بے وسیلہ تے لاوارثا تھی تے
راہونڑاں وی کہیں منزل تے کہیں مقام دے حصول دی کوئی شکل ہے؟

فیاض کوں کِتھاؤں کوئی جواب نہ ملدا تاں اُو کوں آپنے آپ کنوں کریت
تھیون لگ پوندی۔ کیا دنیا تے اِیں وی تھیندا ہوسی جو انساناں دی ہِک پوری نسل کوں نسلِ
انسانی دے تسلسل دی تختی توں اِیں طرحاں کچے پُرنیاں آلی کارمِٹا ڈِتا ونجے جو نہ اُناں دی
کتھائیں قبر بنے تے نہ کہیں مَسوان وچ ہِک سُوادی نظرے۔ لیکن کیا کریجے ایہو حقیقت
ہئی۔ فیاض دے نال دی پوری نسل آپنی شناختی دے لحاظ نال اِیں طرحاں فنا تھئی جو مُنڈھ

لبھدا ہا تے نہ پاند۔

فیاض دے آسوں پاسوں تعلقات دی ہِک نویں دنیا آباد تھی چکی ہئی۔ ترے
چار مہینیاں دی مسلسل محنت نال اُو نے اتنے پیسے کما گھدے جو ہُن کئی ڈینہہ کم تے نہ وی
ونجے ہا تاں بُکھ نہ مردا ہا۔ آپنے مخصوص حلیے تے اللہ لوک قسم دی طبیعت دے سبب اُو کہیں
نال گُھلے مِلے بغیر وی کہیں کوں اوپرا نہ نظردا ہا۔ عاجزی تے انکساری نے اوندے ظاہر کوں
ایڈا املائم کیتا جو منڈی دا ہر آڑھتی خواہش کریندا ہا جو فیاض اوندی دُکان تے کم کرے۔
اوکوں وی گمنامی دی اِیں زندگی وچ انوکھڑی چَس آوَن لگ گئی لیکن اَجھی زندگی جیندا اکوئی
مقصد نہ ہووے اوندے کیتے ہر آون والے ڈینہہ دے نال گزارنی مشکل وی تھیندی
ویندی ہئی۔ اِیں ''ہوند تے نہ ہوند'' دی کیفیت نے اُوکوں زندگی دے نویں فلسفے ڈو جھات
کرا چھوڑی ہئی جو زندگی کہیں سُنجان دے بغیر تاں وَل وی گزاری وَنج سگدی ہے پر کہیں
مقصد دے بغیر کوئنا۔ فیاض دی حیاتی دا مقصد کیا ہا ایندی سمجھ اُوکوں ہالی تک نہ آندی پئی

ہئی۔ مقصد وِسارناتاں، کتھ رہ گیا، سُنجان کیتے زندگی کوں بے سُنجانا کرتے وی نہ تاں اوکوں زندگی دے مقصد دی بھاند ملی تے نہ اِی اوکوں کڈہائیں ایندا خیال آیا۔

اُوں ڈینہہ وی ڈو پہار ڈھلی تاں آڑھتیاں دیاں مُنشیاں نے دُکاناں بند کرن کیتے اجناس دیاں منہ کُھلیاں بوریاں اندر رکھواونیاں شروع کیتیاں۔ تریہہ لگی تاں فیاض دی تحصیل دروازے ڈو ٹُر پیا، جتھاں ہِک بُڈھا مہاجر شربت وِکن کیتے ہِک بھوں وَڈی تر ماوُصراحی گنڈ تے بَدھ تے چائی وَداہوندا جیندے ڈِھڈ اُتے چمڑے دی کوئی پیٹی نما شے چیل تک ولیٹی ہوئی تے اُوندے وچ شیشے دے لمبے لمبے گلاس پَھسے ہوئے ہوندے۔ ''پی ہِک آنے دا گلاس'' داہوکا لیندا اباٹڈکی پوش اے کردار سویرتوں شام تئیں اِتھائیں کھڑے کھڑے گزار ڈیندا۔ فیاض نے آنہ ڈے تے شربت دا ہِک گلاس گھدا تے منڈی دے لانگھے دے سامڑیں جُتیاں دی وَڈی دُکان ''گلزار بوٹ ہاؤس'' دے پَھٹے تے ہَٹھ کراہیں پیونڑں بہہ گیا۔

بزار دے رَش تے شور شرابے وچ کہیں نِکے جئے بال دے درد کنوں رُوون تے چِنگھن دی اَواز اِیں طرحاں آندی پئی ہئی جیویں جواوندے کول اُچا رُوون دی سکت مُک گئی ہووے۔ فیاض نے ایڈے اُوڈے ڈِٹھا تاں ہِک دیہاتی زنینگر ''گلزار بوٹ ہاؤس'' دے پَھٹے دے ڈوجھے پاسے جھولی وچ کوئی سال کھن داباں سُمائی زورزور دالاڈ یندی بیٹھی ہئی۔ اوندیاں اکھیں وچوں تاں جھر جھر ہنجوں وہندے پئے ہَن پر اوندے بال دے سر تے مکھیاں ایویں یلغار کیتی پیاں ہَن جیویں جو گُڑ شکر دی بوری کُھلی پئی ہووے۔ اے سب کُجھ ڈیکھ تے فیاض داہاں مَلیچ گیا۔ بال ضرور بیمار ہا۔ اوندا دِل کیتا جو اُٹھی تے زنینگر کنوں حقیقت گھنے پر وَل اے سوچ تے لاغرض تھیون دی کوشش کیتُس جو پتہ نی اُوکیا سمجھے۔

اتنی دیر وچ ہِک گبھرو پریشان صورت، ہَتھ وچ دوا دیاں شیشیاں وَٹھی کراہیں

اُوں چھوہر دے نیڑے آن بیٹھا۔آپڑیں اُٹھن باہون توں لگدا اوندا پئے ہا۔اوندے آون تے چھوہر نے بال دے سِر توں ململ دا کپڑا ہٹایا تاں پتہ لگیا جو اوندا سارا سِر اِی گلیا تے بھت بھت تھیا پے تے گلے ہوئے چم وچوں پُوں واہندی پئی ہے۔ہُن تاں فیاض کنوں نہ ریہا گیا۔اُو اُٹھیا تے گبھرو کوں وَنج تے الوایُس جوا ے تکلیف کڈن دی ہے۔ ہمدرد سمجھ تے گبھرو نے آپنے پُتر دی بیماری دی ساری حقیقت کھول سُنڑائی۔ کیہڑی دوا تے کیہڑا علاج ہا جیہڑھا اُناں نے ہُن تئیں نہ کیتا ہا پر ہتھوں اَگلی دی چنگی تھیندی ویندی ہئی۔اَج اُو بخاری میڈیکل اسٹور دے بخاری صاحب کوں ڈِکھاتے آئے بیٹھے ہَن۔اُناں نے بادلی کٹورے وچ چچی اَنگل وی گھول تے پلائی ہئی تے بند شیشی وی ڈِتی ہئی۔آندے آندے دَم وی کیتا جو تھی سگدے کہیں نے پُھل دھاگہ کیتا ہووے۔فیاض نے بند شیشی گھن تے ڈِٹھی تاں سِر پکڑ تے بہہ گیا جو اِیں دوادا بال دی بیماری نال کیا تعلق۔

''میڈی مَنو تاں اِیں دوا کوں چھوڑ وایندے نال اَرام نی آونڑاں۔ایندے سِر تے بگن بوٹی دا لیپ کرو، چنگی طرحاں گھوٹ تے۔جنیں ویلے لیپ آپے سُک ونجے تاں لہا چھوڑ و۔ترئے چار لیپ توں بعد بال دے سر تے نواں چَم آون شروع تھی ویسی۔تے وَل خیراں مہراں''۔

''بگن بوٹی؟........اے کتھوں لبھسی''۔گبھرو نے حیران تھی تے پُچھیا۔

''عام لبھدی ہے، کہیں وی نہر دے بنّے تے ونج پیا، دَرب طرحاں جائی پئی ہوسی۔پَٹ تے بوری بھر رکھ تے وَل ڈیکھ اِیں دوادا جادو''۔فیاض نے نسخہ تاں ڈَس چھوڑیا پر اُوں ذال پئے ڈوہائیں دیاں صورتاں تے کوئی ایجھا تاثر نہ ہا جو اُناں کوں یقین دی آئے۔اُو اُتھوں وَلیا تاں وَلدا آتے آڑھتی دے پچھے تے باہون دی بجائے آپڑیں چوبارے چڑھ گیا تے مونجھا تھی کراہیں پڑچھے تے سُتا ناں، بلکہ ڈھے پیا۔اُو کوں لگیا جو

حکمت دا چنگا بھلا کسب سِکھن توں بعد اوندا اِیں طرحاں پلّے دار بن کراہیں بوریاں ڈھووَن تے لگ ونجڑاں خود آپنی حیاتی تے ہِک مقصد دی توہین ہئی۔ کِتھاں خلقِ خدا دیاں تکلیفاں کوں رفع کرن داہنر تے کِتھاں محض آپنا پیٹ پالن کیتے خود غرضائی دی نخالت۔ حکیم رام لعل دے مطب تے ساری گزری وِیہانی اُوکوں ایویں لگی جیویں کل دی گالھ ہووے۔ کتنی عزت ہئی جو پردے دار گھراں دیاں عورتاں وی آپنی کسنی اوندے ہَتھ وچ ڈے ڈیندیاں ہَن تے کِتھاں اَج دی پلّے داری کہ ہر آندا ویندا گالھ مندا کڈھ تے ویندے۔ حتیٰ کہ اَج اوندے وچ اتنی جرات وی نہ ہئی جو سِر پکے بال دی ماء کنوں اتنا وی پُچھ سگے جو بال کوں تکلیف کیا ہے۔ فیاض دا دِل کیتا جو دھاڑاں مار تے رووے۔ اِتھوں تھوڑے جئے پندھ تے ہاتھی بزار تے ہاتھی بزار دے نال مڑھی تے مڑھی دے نال تُلسی دا گھر جیڑھا ہُن اوندا آپنا گھر ہا پراوندے وچ اتنی ہمت نہ ہئی جو اَج وَنج تے اُوں گھر دی کُنڈی کھڑکا سگے۔ ایہو حال دیرے نواب دی بزار وچ مطب داہا۔ اُتھ وی فیاض دی جرات مُکلا چکی ہئی جو مطب تاں کیا، دیرے دی بزار وچوں وی لنگھ سگے۔ دِل نے آکھیا جو وَلدی حکمت شروع کرڈے پر جیب وچ چار پیسے ہووَن دے باوجود اُوحوصلہ کتھوں گھن آوے ہا جو جیڑھا جو اوکوں دنیا دے سامنے سینہ کڈھ تے حیاتی گزارَن دا اَہر ڈے سگے ہا۔ جیڑھی جرات اَتے حوصلہ فیاض کنوں اُوندے والدین دی مخالفت، حکیم رام لعل دی شروع شروع دی بے رُخی، پاکستان بنڑن دے بعد دے ڈینہاں وچ حوصلہ شکن وارداتاں اَتے ڈاہ سالاں دی جیل نہ کھس سگی اُوسبھو کُجھ محض چھی مہینیاں دیاں بلا ولیاں نال بیگم سلمیٰ بدرالدین نے اِیں طرحاں نپیڑ گھدا جو اُوکوں خبر اِی نہ تھئی۔

اگلے ترئے چار ڈینہہ فیاض کم تے نہ گیا۔ آڑھتیاں تے پلّے داراں نے وَل وَل پُچھوایا پر فیاض کنے طبیعت خراب تھیوَنڑں توں علاوہ بیا کوئی جواب نہ ہا۔ ہوندا وی تاں

کیا ڈسیندا۔ کوئی اپنا نگیج وی ڈکھیندے۔ کیویں ڈسے ہا جو ہڈ پیر سلامت ہوندیاں وی دِل بھنیا کرے تاں کیا کرے۔ اُوندا چوبارے دا بھائی وال پٹھان چوکیدار وی انج پریشان جو چنگے بھلے چوبکے کوں تھی کیا گے۔ ڈوں چار ڈینہہ بئے گزرے تاں آپنے آپ دی بے اوقاتی کنوں اَکتا تھیا فیاض چوباریوں تلے لہہ کراہیں قاضی صالح محمد آڑھتی دے پَتھارے تے آن بیٹھا۔ ڈاہ یاراں وجے وی اُوکوں بُکھ تاں ہئی پر زران کیتے بغیر وی کھاون پیون تے روح رجوع کو نہ ہا۔ سویردے مزدوری تے لگے پلے دار وی اُکرس کنوں پکھر و پانی تھی کراہیں ساکدے وَدے ہَن۔ فیاض کوں واندا بیٹھا ڈیکھ تے لالو تے بلاول پلے دار وی بوریاں ڈھو کراہیں اوندے کول آ تے ساہ کڈھن بہہ گئے۔ اِیں توں پہلے جو حال حویلا، بٹ کڑاک تئیں وِیندا ہِک بال والی تربیت تے اوندا گھر والا فیاض دا پتہ پُچھدے پُچھدے اُتھ آئے تے اوکوں سیان تے اوندے پیراں دے وِچ ڈھ پئے۔ بئینگر تاں رووے سُو روے اُوندا گھروپئے وی روندا پیا ہا۔

فیاض تے اوندے نال بیٹھے لالو تے بلاول پلے دار پہلے تاں وِلے جو تھی کیا گئے پر جئیں ویلے جاتو نے جو ڈوہیں ذال پئے دا رُوَن خوشی دا رُوَن ہے تاں کم از کم فیاض دی جان وِچ جان ضرور آئی۔ اُناں ڈسیا وی سہی تے ڈِکھایا وی سہی جو بکن بوٹی دے کُجھ ڈینہاں دے لیپ نال بال دا اَملک گلیا پیا ہِر کیویں ٹھیک تھی گئے۔ نال بیٹھے پلے داراں کیتے وی اے گالہہ بہوں عجیب ہئی جو فیاضا پلے دار ایڈا سیانا حکیم کڈن توں بَن گئے۔ اے رُولا کھولا ڈیکھ تے راہ ویندے گاہک، آڑھتیاں دے منشی اَتے خود کئی آڑھتی وی کٹھے تھی گئے۔ ہُن جتنے مُنہ اُتنیاں گالہیں۔ کوئی حیران، کوئی مُسکے تے کوئی ٹھٹھہ مخول کرن لگ پیا۔

فیاض نے تکھے تکھے اُناں ذال پئے کو ٹورن دی کوشش کیتی پر اُو اوندے کیتے گھن آیا نذرانہ ڈِتے بغیر و نجن داناں ای نہ گھندے پے ہَن۔ نذرانہ کیا ہا، کندورے وِچ ویڑھی

ہوئی مِٹھی ڈولی روٹی ہئی تے نال کُجھ پیسے۔ فیاض نے بھوں زور لاتا پر اُناں کوں کون ٹالے۔ جھولیاں چا چا دعائیں وی ڈیوٹڑں تے نذرانہ ڈیوٹڑں دی کوشش وی۔ اِیں ساری صورت حال کوں لوکیں تماشہ بنڑا گھدا۔ اِیں توں پہلے جو گرم ڈینہہ دی اُکرس نال ننگیر دیاں باتھاں تے چوّیا بال وی زافوزاف تھیندا، فیاض نے گھبرو دے ہتھ وچوں جو ہا گھدا تے اُتے چوبارے تے چڑھ گیا۔

چھینبو رومال وچ چار ڈولیاں ٹکڑے تے ہتھ وچ ہک روپے دے پچُرّوے مُچڑے نوٹ دی وَلینوی ہئی۔ فیاض دیاں اکھیں وچ آپ کنوں آپے ہنجوں تر آئے۔ اُو نے شکرانے دے انداز وچ اُتوں تے ڈِٹھا، اوندے سر تے نیلی چھت دی بجائے کانے دیاں پَتلاں دی چھت ہئی پر سامنے لاتھیاں چار مِٹھیاں ڈولیاں روٹیاں اَج توں اوکوں اُوں رزق دی علامت وانگ لگیاں کہ جیندے پچھوں اِنسان کوں خود نی بھجڑاں پوندا بلکہ اُو خود اُوں تئیں ٹُر تے آندے۔ اوندی تَلی تے پیا ہک روپے دا چُچڑوں مُچڑوں نوٹ وی چھڑا نوٹ نہ ہاں بلکہ اوندے ہووَن دا ثبوت تے اُوندی اَدھورانی، وِسری ویہانی شناخت دا اولڑاں ہا۔ فیاض ڈوہائیں ہتھاں نال سر پکڑ تے پڑچھے تے بہہ گیا۔ ہجوں ہَن جو رُکن دا نہ اِی نہ گھندے پے ہَن۔ لوکیں دا اوندے تے کھلَن تے اوندے حکیم نہ ہووَن دا مذاق اُڈاون اِی اُوندے سمجھدار حکیم ہووَن دی دلیل بن گیا ہا۔

پتہ نی کیہڑے ویلے فیاض دی اکھ لگ گئی تے اُو اُوئیں اُتھائیں پڑچھے تے سُم گیا۔ مُدت بعد اُوکوں صحیح معنیاں وچ ہندر آئی ہئی جیویں بلپن وچ اُو ماء دی جھولی وچ سُمدا ہوندا ہا۔ خواباں دا ہک نہ رُکن تے نہ مُکن والا سلسلہ ہا کہ جیڑھا اوندی ہندر کوں ہک ہک پوڑی جھکان ڈوگھدی ویندا ہا۔ اِیں توں پہلے جو عصر تھیوے ہا، اُوندے چوبارے دے بھائی وال پٹھان چوکیدار نے اوکوں پَٹ اُٹھایا۔

''اُٹھو مڑا حکیم صاب تمہارا مریض آئی ہے''۔ فیاض کوں پہلے پہلے تاں کُجھ نہ سُجھیا پر جئیں ویلے تھوڑا جیہا اُشاک تھیا تاں ڈِٹھس جو ترئے چار عورتاں، ترئے چار بندے چوبارے دے درد دے باہروں پوڑیاں وچ کھڑن تھئے۔ پٹھان نے فیاض کوں حیران ڈٹھا تاں وَل بولیا۔

''یہ سب تم سے اپنا علاج کرانے آئی ہے۔ ماڑا دیکھو نہ اِن کو۔ کب سے تمہارا انتظار کر رہی ہے''۔ فیاض کوں آپڑیاں اَکھیں تے یقین نہ آندا پیا ہا تے نہ کَناں تے۔ بال دا ٹھیک تھیونڑاں تاں ہِک اتفاق تھی گیا ہا پر لنگھلے بعد مریضاں دی قطار لگ ونجنی اوندی سوچ توں باہر ہئی۔ چلو ٹھیک ہے اُو اُناں دی نبض تاں ڈیکھ گھنسی، بیماری وی بُجھ گھنسی پر دوا کِتھوں ڈیسی، اوندے کول تاں کُجھ کائنی۔ پر وَل وی باہر کھڑے مریضاں دے چہریاں تے لاچاری ڈیکھ کراہیں اُو اُٹھی تے اُناں دے کول آیا تے سمجھائیُس جو بھاویں جو عرصہ تھیا اُو حکمت کریندا ہا پر ہُن سبھو کُجھ چھوڑ بیٹھے۔ نہ دوا نہ دُکان۔

''نبض تاں ڈیکھ گھنساں، بیماری وی بُجھ گھنساں پر دوا کِتھوں ڈیساں۔ تُساں بابا کہیں بئے حکیم کول ونجو''۔ فیاض منہ پھیر تے وَلدا کمرے ڈو وَنجن لگا تاں ہِک بُڈھڑے جئے مریض نے اُوندا ہتھ پکڑ گھدا۔ فیاض زِچ تھی تے پچھوں ڈو مُڑ یا تاں کیا ڈیدھے جو بُڈھڑے دیاں اکھیں وچ ہنجوں ہِن۔

''حکیم صاحبا! میڈی ہِکا دھی اے، چھی مہینے تھی رِگن ایندا کوسانی لاہندا پیا۔ علاج کرا کرا تھک گیاں، ہڈیاں دی مُٹھ تھی تے رہ گئی اِے۔ نہ مَر دی اے تے نہ جیندی اے''۔ بُڈھڑا ڈُکھ کنوں ڈُسکیاں کیا چڑھیا، فیاض دا ہاں کھنچ گیا۔ او نے پوڑیاں تے نگاہ بھنوائی تاں تلے تک مریض کھڑے ہِن۔ دَر تے آیاں کو وَلاوے تاں کیویں وَلاوے۔ چُپ کر تے پِڈ چھے تے بہہ ریہا تے چوکیدار کوں آکھیُس جو اِناں کوں ہِک ہِک کر تے اندر

بھیجی آ۔ اُو ہِک مریض کوں ڈیکھدا، اُونداناں تے اُوندی بیماری کاپی تے لکھدا تے آندی کل دا آکھ چھوڑیندا جو دوا گھن ونجائے۔ جیکوں دوا دی بجائے پرہیز دی لوڑھ ہوندی یا کہیں کوں غذا نال اِی اَرام دی توقع ہوندی، اُوکوں غذا دی تاکید کر چھوڑیندا۔ ایویں کوئی گھنٹے کھن وچ اونے سبھی مریض بھکتا چھوڑے۔ فیس گھنن توں انکار کرن دے باوجود اوندے کول یارہاں روپے کٹھے تھی گئے۔ پٹھان چوکیدار اَنج حیران جوا ے کملا جے حکمت جانڑداہاتوں وَل بوریاں ڈھوڈھوآپنے آپ کوں خوار کیوں کیتی رہ گئے۔ پٹھان دی حیرانگی توں قطع نظر فیاض اُٹھیا جو عطا محمد پنساری دی دُکان توں دوائیں گھن، اُناں کوں کُٹ پھک تے مریضاں کیتے پڑیاں بنڑار کھے۔

اگلی سویر فیاض دے چوبارے دے سامنے جتھ دوا گھنن والے کاہو کے مریض لائن بنڑا تے بیٹھے ہَن اُتھ اَج دے نویں مریض وی گل توں ڈوڑی تعداد وچ بیٹھے ہَن تھئے۔ فیاض نے ہنجواں نال پُسیاں ہوئیں اَکھیں اُتوں تے چاتیاں پر اُتے ہُن وی اسمان تے اوندے درمیان پَتلاں والی چھت آ گئی ہئی۔ اُونے نران کیتے بغیر اِی مریضاں کوں سڈنا شروع کر ڈِتا۔ مریضاں دا ئبلارا شروع تھیا تاں ساری رات دا جاگیا ہویا پٹھان چوکیدار اکھیں مسلیندا ہویا کمرے توں باہر نکل گیا۔ فیاض دی نویں شناخت ہُن ''چوبارے والا حکیم'' ہئی۔ چوبارہ..... جیڑھا نہ زمین تے نہ اسمان تے۔

(32)

صدر ایوب خان نے بھاویں جووَن یونٹ کوں آ پڑیاں بوٹاں دی دھمک نال چنگے ٹھوکویں طور تے مضبوط کر چھوڑیا ہا پر جبر دی سیمنٹ تے خوف دی بجری نال اُسارے گئے اِیں تھمبے وچ پہلی گھرل اُوں ویلے پئی جڈاں جو اُونے بنیادی جمہوریت دے ڈُغزے نال صدارتی الیکشن وچ محترمہ فاطمہ جناح کوں شکست دے گھان وچ دِھک چھوڑیا۔ڈو جھی ڈَلیک ایندے وچ 1965ء دی جنگ توں بعد معاہدہ تاشقند تے وزیر خارجہ ذوالفقار علی بھٹو دی ایوب مخالف تحریک دی صورت پئی۔اِیں تحریک دا مقصد بھاویں جووی ہا پر ایوب خان دی کرسی اُلٹاوَن سانگے اندر خانے اُو سارے طبقے اِیندے وچ شامل تھی گئے جیڑھے جو کہیں نہ کہیں شکل وچ وَن یونٹ دے مخالف ہَن ۔ایوب خان دے اقتدار دے خاتمے دی صورت وچ اُناں کوں وَن یونٹ ٹُرٹدا انظر آندا پیا ہا۔

30 نومبر 1967ء کوں پاکستان پیپلز پارٹی دے بنڑن نال مُلک وچ سجے تے کھبے وِنگ دی لکیر چھکی گئی تاں وَن یونٹ دیاں حامی سبھے قوتاں کٹھیاں تھی کراہیں سجے

پاسے مورچہ مَل تے بہہ گیاں۔ پاکستان دیاں کمزور کر ڈِتیاں گیاں لِسانی ثقافتاں نے پہلی واری اِناں دے مہاندریاں کوں سُنجا تاتے ایندے ردِعمل وچ اِناں دی مخالف پارٹی ، پاکستان پیپلز پارٹی ڈو چھکیندے چلے گئے۔ بھاویں جو وَن یونٹ دے بارے پیپلز پارٹی دا کوئی واضح موقف سامڑیں نہ آیا ہا وَل وی دشمن دا دشمن سنگتی ہوندے۔ تہوں وَن یونٹ دے خلاف لُکی چھُپی جدوجہد کرن والے سبھے دانشور، وکیل، طالب علم، ڈاکٹر، مزدور، سیاسی کارکن اَتے کاشتکار ہاں دی ہواڑ کڈھن کیتے اِیں پارٹی دے ناں دے نال جُڑ دے گئے۔

ایوب خان دا مارشل لاء لگن ویلے فیاض جیل وچ ہا۔ اوندے سمیت وَن یونٹ دے خلاف تحریک چلاون والے سبھے کارکناں کوں یقین ہا جو ایوب خان نے جیویں آون سیتی وَن یونٹ بنڑاوَن والے سبھے لیڈراں کوں تُن پور یو نجاہ پُچایا ہا اُوکیں اُو اُناں کوں بھاویں چھوڑے نہ چھوڑے پر وَن یونٹ ضرور تر وڑ چھوڑیسی لیکن کُرسی تے باہون توں بعد اُو سھو کُجھ بُھل کراہیں محض آپنی کُرسی بچاون دیاں کوششاں وچ پئے گیا۔ جتنی نفرت فیاض کوں ایوب خان کنوں آپنی آس دے ترُٹن دی ہئی اتنی تاں اُناں لوکاں کنوں وی نہ ہئی کہ جنہاں نے اوندی ریاستی سُنجان کوں ملیامیٹ کرتے وَن یونٹ بنڑایا ہا۔

ایوب خان دے خلاف نفرت دا کوئی ہِک موگھا یا لانگھا کو نا ہا۔ لوک جیڑھی شے کنوں اُتکدے ہوندا رُخ ایوب خان والے پاسے موڑ چھوڑیندے۔ کھنڈ چار آنے مہانگی تھئی تاں بُرا ایوب خان تے جے اَٹا مہانگا تھئے تاں بُرا ایوب خان۔ 1967ء دے آندے آندے شہر شہر وَستی وَستی چنگے بھلے جلسے جلوس شروع تھی گئے۔ اناں دی شروعات سکولاں کالجاں کنوں تھئی تے دَل اے نفرت گلی گلی محلے محلے کھنڈ دی گئی۔ اِنہاں ڈینہاں فیاض دی حکمت وی چنگی بَھلی چل پئی ہئی۔ بھاویں جو اُو نے غلہ منڈی دا چوبارہ چھوڑ ڈِتا

تے لاری اڈے کول دُکان بنا گھدُس پر اوندا ناں ہُن وی ''چوبارے والا حکیم'' اِی سَدِّ یندا ہا۔ سیاست کنوں پروبھرا تھی باہون دے باوجود اُو جئیں ویلے ایوب خان دے خلاف کہیں جلسے جلوس دی گالہہ سُنڑ دا تاں دِل کریندا جو دُکان کوں کرے نُخے تے جلوس وچ وَنج تے اَیجھی تقریر کرے جو لوک آپنی راہ وچ آوَن والی ہر شے کوں ڈالے پھالے کریندے ہوئے سِدھے راولپنڈی پہنچن تے ایوب خان دے ایوانِ صدر کوں تیلی لا چھوڑِن جیندے جو پاکستان دیاں چھوٹیاں ثقافتاں دی مِٹی تھیندی سُنجان کوں بچاون دی بجائے بیاوی مِٹی تے سُوا کر چھوڑیا ہا۔

پر جئیں ویلے اُو سویر شام آپنی دُکان دے سامنے بیٹھے مریضاں دیاں قطاراں کوں ڈیدھا تاں سبھے جلسے جلوس، کاوڑ کرودھ تے نفرتاں کوں بُھل کراہیں اُناں دے ڈُکھ درد تے تکلیفاں دی خبر گیری تے دوادارو وچ جُپ ویندا۔ اوکوں لگدا جو سیاست صرف خلق خدا تے عذاب نازل کرن تے اُناں دی حق تلفی واسطے کیتی ویندی ہے۔ لوکیں دی سنجان مُنج کرن کیتے کیتی ویندی ہے۔ اُو خود وی تاں سیاست دا شکار ہا۔ بلکہ پوری ریاست بہاول پور اِی پاکستانی حکمران اشرافیہ دی سیاست دا شکار تھی چکی ہئی۔ فیاض کوں اِناں مریضاں دی شکل وچ آپنی تے آپنی ریاست دی سنجان نظر دی۔ اُناں دی نبض تے ہتھ رکھن نال اوکوں ایویں جاپدا جو اُو نے سُکے ہوئے ستلج دریا دی مَن تے ہتھ رَکھ گھدا ہووے کہ جیندا سودا ایوب خان نے صرف آپنے چودھار سازشاں کریندی بیورو کریسی کوں خوش تے راضی رکھن کیتے انڈیا نال کر گھدا ہا۔ اِناں مسکین لوکاں دیاں نبضاں وچ اوکوں گھا گھرا تے ستلج واہندے محسوس تھیندے ہے۔ اُو اِناں کوں چھوڑ تے ہُن رِکتھائیں نہ ونجن چاہندا ہا۔ اِناں دے کول، اِناں دے اَدھ وچ راہونا چاہندا ہا۔ اوندی سُنجان دا نویں سِروں پھُھڑ پایُو ٹا چنگا چوکھا تھی کراہیں ہُن چھانورا تھیندا ویندا ہا۔ فیاض ہُن ایندی چھاں تلے زندگی گزارتے

ایندیاں جڑہاں وچ دفن تھیون دا خواہش مند ہا تاں جو اوندے بُت دی مٹی ہمیش دی سُنجان بن تے اپنجھے روپ وچ دھرتی وِچوں رنگ چاوے جیکوں کوئی ون یونٹ نہ تاں مٹا سگے تے نہ ونجا سگے۔

سابقہ ریاست بہاول پور وچ فیاض جیہے قوم پرستاں دی عملی سیاست کنوں پاند چھڑوائی دے باوجود جتھ 1967ء ایوب خان دے گرد گھیرا گھتی عوام دشمن بیوروکریسی دے حکومتی جبر دے پہرے وچ گزریا اُتھ 1968ء دی شروعات اِی مشرقی پاکستان وچ بے چینی دی بھاء بھڑکاون دے نال تھئی۔ عوامی لیگ دے شیخ مجیب الرحمٰن تے چونتری بئے لوکاں دے خلاف مُلک نال غداری دے مقدمے ''اگرتلہ سازش کیس'' نے بنگالیاں کوں یقین ڈِوا ڈِتا جو جیڑھا وی وَن یونٹ دے استحصالی عذاب دی مخالفت کریسی اُوکوں عبرت دا نشان بنا ڈِتا ویسی۔ اگرتلہ سازش کیس دی سماعت نے مشرقی پاکستان سمیت مغربی پاکستان دیاں اُناں سبھے لسانی ثقافتاں کوں ڈراوَن دی بجائے آپڑاں طریقہ کار بدلن تے مجبور کر ڈِتا کہ جیہاں دے وجود دی وَن یونٹ دے ناں تے نفی کیتی ویندی پئی ہئی۔ قوم پرستاں نے سامڑیں آئے بغیر وَن یونٹ تے مغربی پاکستان دی حکمران بیوروکریسی دے خلاف آپنی جدوجہد کوں نویں سِروں منظم کرنا شروع کر ڈِتا۔ ایندا نتیجہ اے نِکلیا جو مغربی پاکستان دے مَند ھے ہوئے طبقے شیخ مجیب دے خلاف ایوب خان دی حکومت دے اِیں مقدمے کوں آپنے خلاف فردِ جرم سمجھن تے مجبور تھی گئے۔ اِیں دوران فیاض دے کئی سنگتیاں نے اُوکوں لُکھ کراہیں رابطے کیتے جو کہیں نویں تحریک دی کوئی تنظیم سازی کیتی ونجے پر او نے صاف جواب ڈے ڈِتا۔

''دِل نی کریندا ہِن..... تے اساں مُٹھ جتی دِل بھنے کر دی کیا گھنسوں۔ وَل غداری دا کوئی بیا مقدمہ۔ اگرتلہ دی بجائے بہاول پور سازش کیس۔ تے ساڈا تاں وکیل

وی کہیں نی بنڑنا۔ جہاں دا مقدمہ اساں لڑنے، اُناں نے وی ساڈے نال نی کھڑنا۔ ساڈا مقدر تاں اندھارے رستے تے گمنام غُستان دیاں بے نِشان قبراں"۔

فیاض دی سنگت تاں ناکام وَل گئی پر ہِک ڈینہہ اُوتھی گیا کہ جینے ہِک واری وَل فیاض کوں کُجھ بیا سوچن دی راہ تے لا چھوڑیا۔ اُوں ڈینہہ احمد پور دے مرکزی چوک وچ صادق عباس ہائی اسکول دے چھوہراں تے اُناں دے نال وکیلاں نے صدر ایوب خان دے خلاف جلوس کڈھیا ہویا ہا۔ جلوس دی نعرہ بازی روکن تے ایکوں بھجاوَن کیتے پُلس نے ہائی اسکول دے چھوہراں تے اندھادھند تے وحشیانہ لاٹھی چارج کیتا۔ بانس دی ڈانگ تے لوہے دی موٹی ٹوپی دا وار جیندے اُتے تے جِتھ پیا، ہر شے ڈالے پھالے کیتی گیا۔ کئی چھوہر تے راہ ویندے لوک وِی سِر پَڑوا تے ہڈیاں بھنوا تے ہسپتال پہنچے تاں اُتھوں وی اُناں کوں دِھک دَھکا تے کڈھ ڈِتا گیا۔ اِناں پَھٹڑ تھئے لوکاں وچ ہِک پَھٹڑ فیاض وی ہا۔ اوندا سِر تاں بچ گیا پر کھبے ہَتھ دی وینی تے ڈانگ دی سَٹ نے ہڈی کُوکا چھوڑی۔

کُجھ ڈینہاں بعد وینی دی ہڈی تاں جُڑ گئی پر فیاض دا ٹوٹے ٹوٹے تھیا دِل نہ جُڑ سکیا۔ اودے آپڑیاں اکھیں نال آپڑیں توں بعد دی نسل کوں ریاستی جبر تے تشدد دا شکار تھیندے ڈِٹھا ہا تے اُو وی کہیں بغاوت یا احتجاج دا حصہ بنڑے بغیر۔ کیا اے سلسلہ ایویں ٹُردا راہسی نسل در نسل۔ کیا کڈھائیں ایندا وی کوئی اَنت تھیسی۔ فیاض کوں اِناں سوالاں دے جواب وِچ چُپ تے مایوسی مِلی تاں اُو نے اُناں ساریاں سنگتیاں کوں گولنا شروع کر ڈِتا جیڑھے جواوکوں نویں تنظیم سازی دا حصہ بناون کیتے آندے رہیے ہَن۔ اِیں دوران مشرقی پاکستان وچ حالات اتنے خراب تھی گئے جو ایوب خان دی حکومت نے گوڈے ٹیک کراہیں باہوی فروری 1969ء کوں نہ صرف اگرتلہ سازش کیس واپس گھن گھدا بلکہ شیخ

مجیب کوں وی بیاں چونتری بندیاں سُو دھابری کر تے ہِک طرحاں دا موقع ڈے چھوڑیا جو اُو قید وچوں نکل تے سِدھا ریس کورس میدان پہنچے تے گجّ وَج تے بنگالی قوم پرستی دی لُکی چُھپی تحریک کوں جگ جہان دے سامنے پِتا ننگ کر کھڑا دے۔

شیخ مجیب الرحمٰن دے معاملے وچ حکومت دی گنڈ لگّن توں بعد سندھ، بلوچستان، بہاولپور تے صوبہ سرحد دے قوم پرستاں دی سُتی ہوئی اینٹی وَن یونٹ تحریک کوں وی نویں زندگی مل گئی۔ فیاض نے نہ صرف احمد پور بلکہ بہاول پور وچ تھیون والیاں میٹنگز وچ حاضری کوں لازمی بنا گھدا۔ کافی عرصے توں بعد جتھ کئی بیاں قوم پرست سنگتیاں نال مُلاقاتاں معمول بنیاں اُتھ وکیل ریاض ہاشمی نال وی دوبارہ آ وَ جی شروع تھی گئی۔ ہُن فیاض ہِک پرجوش تے اَڑبنگ نوجوان دی بجائے پکّی عمراں ڈُو ویندا سیانا سوڈھا تے معاشی طور تے مطمعن شخص ہا جیکوں وسیب دے چار لوک جانڑن وی لگ پئے ہَن۔ تھوں اُوندی گالہہ تے کنو وی تھیندی تے گالہہ پوری کرن دا موقع وی مِلدا۔

ایوب خان دے خلاف نویں سِروں جاگن والی تحریک بھاویں جو بنیادی طور تے اینٹی وَن یونٹ تحریک اِی ہئی پر ہُن تاں اپنے کئی کئی بئے ویس وَٹا تے بئے کئی رنگ برنگے چولے پا گھدے جیندے وچ ذوالفقار علی بھٹو دی اعلانِ تاشقند دے خلاف جدوجہد تے کھاون پیون دیاں چیزاں دی مہنگائی بارے پُرتشدد جلسے جلوساں نے پورے مُلک کوں ہلا تے رکھ چھوڑیا۔ اِناں سب نے رَل تے ایوب خان دی ڈھاندی پوندی حکومت کوں اتنا ہَسایا جو صدر صاحب نے اَگی تے تگّن دی بجائے حکومت کنوں پاند چُھڑواوَن وچ اِی خیریت سمجھی تے استعفیٰ ڈے کراہیں واندا تھیا۔ تھیونا تاں اے چاہیدا ہا جو اسپیکر قومی اسمبلی حکومت سنبھالے ہا پر کمانڈر انچیف جنرل یحییٰ خان نے کُرسی سنبھالی تے مُلک ہِک واری وَل مارشل لاء دے بوٹاں تلے آ گیا۔

مارشل لاءلگیا تاں فیاض کئی ڈینہاں تئیں وَلداحمد پور دی غلہ منڈی وچ پٹھان
چوکیدار دے چوبارے وچ لُکیا رہ گیا۔ پٹھان بہوں پُچھیا جو خیر تاں ہے کہ حکمت دی دُکان
کو جندرا مار کراہیں اُو نکے جیہے چوبارے وچ گھڑی کیوں ماری پئے پر فیاض اوکوں ٹالی
ریہا جو اَن ڈِٹھے دُشمن نال واہ جو پئے گئے ،ہُن کرے تاں کیا کرے۔ پُلس اوندے
سمیت سبھے اینٹی وَن یونٹ قوم پرستاں دے ٹِکانیاں تے چھاپے وَدی مریندی ہئی جھہاں
اِیں واری ایہو فیصلہ کیتا جو پکڑائی نی ڈیونی، لُکیا راہونے تے تحریک کوں مرن نی ڈیونا۔

اِیں نویں تحریک وِچ فیاض دی حکمت دی ہَٹی اصلوں گُل تھی گئی۔ نہ آمدن دا
سلسلہ ریہا تے نہ پریشان حال مریضاں [illegible] ی کوئی سبیل۔ اُوندا گزارہ ہُوں موڑھی
تے آن ریہا جیرھی جو پچھلیاں کئی مہینیاں دی [illegible] ونی ہئی۔ کہیں کہیں ویلے تاں اُواصلوں
اَختا تھی ویندا جو اے کِناں چکراں کوں پئے گئے۔ چنگی بھلی عزت بنڑی ہوئی ہئی جیکوں
رول کراہیں اُو وَلدا مفرور تھیا وَداہا۔ کئی واری اونے سوچیا جو گرفتاری ڈے کراہیں اِیں روز
دے ڈر بھَو کنوں جان چا چُھڑ واوے۔ وَڈے کنوں وَڈا کیا تھیسی ،سال چھی مہینیاں دی سزا
تھی ویسی، کوئی قتل تاں نی کیتا جو کوٹھی لگڑاں پوسی۔ پر وَل ایہو خیال آندا جو انسانی زندگی وچ
ہمیش ذات دی اہمیت نی ہوندی، کہیں کہیں ویلے اُوں دھرتی دا مان وی رکھنا پوندے کہ
جیندی مٹی دی خشبو دھرتی واس دی روح دی خشبو بن چکی ہوندی اے۔ آ پڑیں کیتے تاں ہر
کوئی جیندے پر دھرتی سانگے صرف دھرتی زاد اِی جان دی بازی لیندے۔ ایہا سوچ
او کھے ویلیاں وچ وی فیاض کوں ہینڑاں نہ پووَن ڈیندی تے اُو ہِک واری وَل آپنی سُنجان
کوں آپنی ریاست دی لے مِٹی تھئی سُنجان وچ نویں سِر وں گولَن شروع کرڈیندا۔

ہر آون والے ڈینہہ دے نال جنرل یحییٰ خان دے مارشل لاء دا ہوکا ہِکہ تکھے
تکھے مَٹھا تھیندا گیا۔ ہِک پاسے مغربی پاکستان وچ مذہبی جماعتاں دادوستانے کنوں زیادہ

خوشامدانہ گھیرا تے ڈوجھے پاسے مشرقی پاکستان وچوں عوامی لیگ دے شیخ مجیب الرحمٰن دا کھڑکا دڑکا، اِنہاں ڈوہائیں دے گھبرا وچ آئے ہوئے پاکستان دے نویں حاکم کوں بتھائیں کوئی لُکن دی جا لبھدی تاں رات دیاں سرُور والیاں خشبو دار محفلاں وچ کہ جیڑھیاں ہولے ڈاہڈے اِیں طرحاں دِرگھیاں جو رات ڈینہہ دی پچھان وی باقی نہ رہی۔ اِیں ساری صورت حال نے جتھ حکومتی گرفت کوں پُولا کیتا اُتھ فیاض وی پنج چھی مہینیاں دے لُک چھپا توں بعد وَلدا حکمت دی ہٹی کھول بیٹھا۔ اے اُو دور ہا کہ جیندے وچ گھٹ وَدھ پورے پاکستان دے قوم پرستاں کوں آپنی جدوجہد کیتے کُھل کھیڈن دا موقع مل گیا۔ قوم پرستی دے اِیں نویں مہاندرے وچ اگر کوئی خطرے دا کھڑکا رہا تاں صرف ذوالفقار علی بھٹو کوں کہ جیندی پیپلز پارٹی بہوں تیزی نال سندھ تے پنجاب وچ جا بنڑائی آندی ہئی۔

یحییٰ خان دی حکومت دا پہلا سال مُکن تے تھیا تاں مارچ 1970ء دے نیڑے تیڑے وَن یونٹ تُرٹن دی گالہہ ٹُر پئی۔ لیگل فریم ورک آرڈر دی رُو نال ایوب خان دے بنیادی جمہوریت دے نظام کوں ختم کرتے ہِک آدمی ہِک ووٹ دے اصول موجب ترے سوممبراں دی قومی اسمبلی بناوَن دا اَہر کرنا ہا جیندے وچ آبادی دے مطابق 160 سیٹاں مشرقی پاکستان تے 138 سیٹاں مغربی پاکستان دے علاقیاں کوں ڈیونڑیاں ہِن۔ خوشی دی گالہہ اے ہئی جو مغربی پاکستان کوں تحلیل کرن دے قانون دے تحت وَن یونٹ تروڑ تے مغربی پاکستان دے کئی صوبے بنائے ونجنے ہَن۔ یحییٰ خان دے اِیں منصوبے نے فیاض سمیت ریاست بہاول پور دے سبھے قوم پرستاں دے دِلاں وچ گھیو دے ڈیوے بال ڈِتے کیوں جو سابقہ ریاست دی ہِک صوبے دی صورت بحالی دی منزل ہُن اُناں دے سامنے کھڑی ہئی۔

لیکن جنیں ویلے 30 مارچ 1970ء کوں اے قانون نافذ تھیا تاں ریاست

بہاول پور دے لوکاں نال ہِک واری وَل دَرو٘ہ تھی گیا۔ وَن یونٹ تُرٹیا ضرور لیکن جتھ نواں صوبہ بلوچستان بنڑیا اُتھ بہاول پور دی وعدہ شدہ صوبائی حیثیت بحال کرن دی بجائے ایکوں صوبہ پنجاب وچ ضم کر ڈِتا گیا۔ پوری سابقہ ریاست بہاول پور وچ ایندا رِدِعمل ہِک بہوں وڈے صدمے دے طور تے تھیا تے عام لوکائی نے ایکوں ڈُکھ تے مونجھ دی چادر بنا تے سِر تے تان رَکھدا۔ فیاض جیہے قوم پرستاں کیتے وی وَن یونٹ دا اِیں طرحاں تُرٹنا، وَن یونٹ بنڑن کنوں زیادہ تکلیف دہ ہا۔ وَن یونٹ بنڑن دے بعد اُوندے تُرٹن دی کوشش وچ بھاویں جو ریاست دی ہِک نسل دنیا توں گزر گئی ہئی پر ہِک آس تاں ہئی جو اے طوق کڈھائیں تاں تُرٹ کے راہسی پر چوڑی گھنٹے شراب دے نشے وچ مدہوش حاکم کنوں ایجھا کاری وار کرا گھدا گیا کہ جیندے بعد اُو آس وی ختم تھی تے رہ گئی۔ مُنڈھوں ایندی پاڑاِی سُک گئی تے بچارا وی کُرٹ تھی تے رہ گیا۔

وَن یونٹ تُرٹن کنوں پہلے سندھی، بلوچ، براہوی، بنگالی اتے پشتون دی بہاول پور دے ریاستیاں نال ڈُکھ سانجھا کرتے کھڑے ہَن پر ہُن پاکستان دی پوری وحدت وچ اِناں دے ہنجوں پونجھن والا کوئی نہ ریہا ہا۔ اِناں کوں آپنی سُنجان دی لڑائی ہُن کلھیاں لڑنی ہئی پر اِناں دے ڈوہائیں ہتھ خالی، دِل تُرٹے ہوئے تے اکھیں دے سامڑیں اسمان تئیں اُچی دُھدڑ اِی دُھدڑ جیندے وچ نہ کہیں منزل دی نشانی تے نہ کہیں رستے دا لیکا۔

(33)

وَن یونٹ ٹُرٹن دے بعد ریاست دے قوم پرستاں کیتے سب توں وڈا مسئلہ جے
کوئی ہا تاں صرف قیادت دا ہا۔ نواب صادق محمد خان توں بعد بھاویں جو ولی عہد محمد عباس
عباسی نے امیر آف بہاول پور دا لقب اختیار کریندے ہویاں علامتی نوابی سنبھال گھدی ہئی
پر سرکاری طور تے اُناں دی حیثیت ہِک وظیفہ خوار توں وَدھ کوئنا ہئی۔ اِیں توں وی اُترا ے
جو عوامی سطح تے نہ کہیں نال اُناں دا کوئی میل ملاپ تے نہ کوئی سنگ سنجوک۔ نہ اُو ریاستیاں
کوں آپڑاں سمجھدے ہَن تے نہ ریاستی اُناں کوں۔ ہِک عجیب جیہے بے معلومیں خوف دا
شکار اے علامتی قیادت آپنی سابقہ رعیت کوں کوئی بھال والی راہ ڈِکھاوَن توں وی قاصر پر
ڈوجھے پاسے فیاض دی نسل دے لوک ہالی توڑیں وی نواب صاحب کوں آپڑاں حاکم
سمجھدے ہَن تے صادق گڑھ پیلس دا دَر کُھلن دے منتظر راہندے ہَن۔

اِیں صورت حال وچ ریاستی لوکیں دیاں ترئے وَنڈاں تھی گیاں۔ ہِک پاسے
پڑھے لکھے لوک جیڑھے جلسے جلوساں دی بجائے قانونی جدوجہد تے یقین رکھیندے ہَن

تے ڈوجھے پاسے اُوجیڑھے ہر صورت نوابیں دی قیادت وچ جلسے جلوساں تے احتجاجی تحریک نال بہاول پور دی صوبائی حیثیت بحال کراوَن چاہندے ہَن تے اناں ڈوہائیں کنوں ہِک پاسے اُوچھوٹی جئی اقلیت جیکوں کہیں شے نال دلچسپی نہ ہئی۔ اُناں کیتے بہاول پور جڈے ونجے پر اُناں داداں پُھلکا چلدا راہوے۔ پہلی وَنڈ دے لوکاں وچ وکیل ریاض ہاشمی جیہے اعلیٰ تعلیم یافتہ قوم پرست ہَن تے ڈوجھی وَنڈ وچ اُوجہاں نے امیر آف بہاول پور محمد عباس عباسی نال اختلاف رکھن والے اوندے متریے بھرا شہزادہ مامون عباسی کوں آپڑاں لیڈر بنڑا گھدا۔ اِناں ڈوہائیں طبقیاں دی کنڈ تے اَن ڈِٹھے انداز وچ ''بہاول پور متحدہ محاذ'' ہا کہ جیندے وچ چوہدری فرزند علی، سیٹھ عبیدالرحمٰن، سردار محمد خان تے میاں نظام الدین حیدر جیہے نویں پُرانے سبھے ریاستی شرفاء شامل ہَن ہِے۔ شہزادہ مامون الرشید عباسی دی لیڈر شپ جِتھ جوش نال عبارت ہئی اُتھ ہوش دی کُنجی بہاول پور متحدہ محاذ کول ہئی۔

ریاستیاں داا ے کٹھ اتنی وَڈی تے پُر جوش تحریک بن تے سامڑیں آیا جو ہِک واری تاں پوری حکومتی مشینری ہِل تے رہ گئی۔ روز دے جلوس، جلسے اَتے اخباری بیان، ایویں لگدا ہا جو بہاول پور صوبہ کل دا بنڑدا اَج بن تے راہسی۔ فیاض دی حکمت دی ہَٹی کوں ہِک واری وَل جندرا لگ گیا تے اُوآپڑاں سب کُجھ ویچ وَٹا تے بہاول پور آن بیٹھا۔ ہُن چوک فوارے دے نزدیک احمد پوری دروازے دے اندر ہِک چھوٹا جیہا چوبارہ اُوندا نواں ٹِکانہ ہا۔ حکمت سانگے جاء تاں ہُن صوبہ بنڑن توں بعد گولنی ہئی۔ فیاض دی سویرے ماڈل ناؤن اے وچ میاں نظام دین حیدر دی کوٹھی تے تھیندی تاں ڈوپہار ریاض ہاشمی وکیل دے دفتر وچ۔ تِجھ ڈھلدا جے شہزادہ سئیں کول تاں عشاء سیٹھ عبیدالرحمٰن دی کوٹھی تے۔ ایں دوران جِتھ جلسہ اُتھ فیاض موجود تے جِتھ جلوس اُتھ فیاض سب توں اگوں۔

ہک انوکھڑا اثرُ ور ہا، عجیب جیہا نشہ ہا کہ جینے اوندے وجود کوں بار ابھک کرن دی بجائے ہَلکا پھُل بنا ڈِتا ہا۔ فیاض آپڑیں قدمیں نہ ٹُردا ہا بلکہ ہوا وچ اُڈ دا ہا۔ چارے پاسے صوبے بہاول پور دیاں گالہیں، بحث مباحثے، پوسٹر، اشتہار تے کندھاں تے لِکھایاں، ایویں لگدا جو خلقت منزل ڈو نی ویندی پئی بلکہ منزل ٹُر تے خلقت دے کول آندی پئی ہے۔ روز ڈیہاڑے اخباراں دے تھڑتلی مچاون والے ایڈیشن، ہاکراں دے ہُو کے تے چاء والے کھوکھیاں تے چُسکیاں بھریندے لوکیں دے اُچے اُچے بُلاریاں نے بزار، وَپار تے آوَنج سمیت ہر شے کوں پچھواں کر چھوڑیا ہا۔

بہاول پور متحدہ محاذ دی قیادت نے تحریکی معاملات کوں بھرپور طریقے نال چلاون کیتے جتھ بیاں ورکراں دے ذمے کئی بئے کم لاتے ہوئے ہَن اُتھ فیاض دے ذمے شہر دیاں کندھاں تے صوبہ بحالی دے نعرے لکھن دی ذمہ واری وی ہئی۔ کم چونکہ نازک ہا تے تھوڑی جئی بے احتیاطی دے سبب ہُن تئیں ترئے ورکر گرفتار وی تھی چکے ہَن، ایں سانگے فیاض اَدھی رات توں بعد مُولھ مارتے محاذ دے دفتر وچوں نِکلدا تے جے تئیں وَس لگدا، تحریک بحالی صوبہ دے نعرے لِکھ کراہیں فجر دی اذان توں پہلے آپڑیں چوبارے تے پہنچ ویندا۔

کنک کپائی تے گہائی دے ایں موسم وچ وی فیاض اُوں رات کوں شیر باغ دے پچھاڑے کنوں پُرانی کوٹھی دیاں کندھاں تے تکھے تکھے نعرے لکھدا وَدا ہا جو ایں آن وچ پہلے کھمن تے وَل گاجاں تھیاں تے چھیکڑ وچ مینہ دی درھے پھا شروع تھی گئی۔ فیاض نے کوشش کیتی جو کہیں طریقے کہیں اُوٹ وچ تھی ونجے پر دور دور تئیں کتھائیں کوئی سر لُکاون دی جا نہ ہئی۔ وَل وی چنتے کوئی بھاند پئی اُو اُنائیں ڈو دُڑ کیا۔ فیاض دے ایڈے اُوڈے بھجدے کریندیاں ہک اُوپل کار اوندے نیڑے آتے رُکی۔ یکدم اوندا پچھلا دروزہ

کُھلیا تے کہیں نے جھباروں تھئے فیاض کوں گھیل کراہیں کاردے وچ چا سٹیا۔ ایں توں پہلے کہ فیاض کوں کوئی سُرت آندی، کار چنگی بھلی سپیڈ پکڑ چکی ہئی۔

فیاض دیاں اکھیں تے ہتھ ہوون دے کارن اونے ایہو سمجھیا جو اَج اوکوں وی پُلس نے وَٹھی گھدا اپر ہالی توڑیں ایندا نہ تاں کوئی ثبوت ملدا اپیا ہا تے نہ کوئی شک کرن دی بئی وجہ ہئی۔ پر جئیں ویلے کار رُکی تے اُوکوں باہروں کڈھیا گیا تاں سب سمجھ آ گئی کہ اُوکوں کینے تے کیوں سڑک توں چاتا ہا۔ کار بیگم سلمٰی بدرالدین دی کوٹھی دے پورچ وچ ہئی تے اوندے سامنے رسول بخش میرانی مُسکدا کھڑا ہا جیڑھا کار دی ڈرائیونگ سیٹ توں لتھا ہا۔ جئیں ویلے جو اُوکوں گھیل تے کار وچ دَبن والا چوبُکا نینگر اوندی یادداشت وچ نہ ہا۔ شاید کوئی نواں ملازم ہا۔

''فیاض صاحب! نہ دعا نہ سلام نہ حال حویلا.... تے آپڑاں اے حال کیا بنڑایا ہوئے، ہتھ کالے تے منہ وی کالا، کپڑے میلے نِن۔ بی بی صاحب کول پیش تھیونڑیں، ونج اُڈے مہمان خانے، دھا دھو تے نرویا تھی، میں جوڑا کپڑیاں دا پٹھینداں''..... میرانی طنزیہ مُسکدا ہویا آپنے کمرے ڈو گیا تے فیاض کیتے ایں توں علاوہ کوئی رستہ نہ ہا جو اُو وَلدا مہمان خانے ڈو ٹُر ونجے۔ کیوں جو اُو چوبُکا نینگر کہیں لوہے دی کندھ آلی کار اوندے بھجن دا رستہ مَل تے کھڑا ہئی تھیا۔

(34)

فیاض کوں جئیں ویلے سلمیٰ بی بی دا سڈا آیا تاں رات دے ڈوں وَجدے پئے
ہَن ۔ مینہہ ہالی توڑیں اِیویں وَسدا پیا ہا جو اَج نہ وُٹھا تاں وَل کڈن وُٹھا۔ بی بی دا ملازم
اوکوں ہُوں ڈرائنگ روم وچ چھوڑ گیا جتھ جو بی بی اوندے نال اَلویندی ہئی پر اَج اے کمرہ
بھاں بھاں کریندا پیا ہا۔ اُو لحظہ کھن تاں اُتھائیں کھڑا ریہا پر جیویں اِی باہون دا سوچیُس سلمیٰ
بی بی دی باہنی اُتھ آئی تے اوکوں اندر ڈو آون دی شارت کیتُس ۔ فیاض کہیں بھیڈ آلی کار
اوندے پِچھوں ٹُر پیا۔ ڈوں لمبیاں گیلریاں وچوں لنگھ کراہیں باہنی ہِک کمرے دے دَر
تے پہنچی تے اُوکوں اَنگل نال ہولے جیہا کھڑکائیس ۔ اندروں آون والی آواز یقیناً سلمیٰ بی
بی دی ہئی پر ایندا مطلب اُوہو باہنی سمجھدی ہئی ۔ اونے پِچھوں مُڑ تے فیاض کوں ڈِٹھا تے
اَکھ نال اندر ونجن دا اشارہ کریندی ہوئی واپس اُڈھائیں ٹُر گئی کہ جتھوں آئی ہئی۔

فیاض کُجھ اَجھکیا، پریشان تھیا تے وَلدا اُتھائیں کھڑ گیا۔ باہنی نے ویندیاں
ویندیاں وَل کُجھی بھنوا تے پِچھوں تے ڈِٹھا تاں اوکوں اُتھائیں اِجھکیا ڈیکھ تے دوبارہ سختی

نال اندر و نجن دا اشارہ کیتیس تے موڑ مُڑ گئی۔ فیاض نے وی دروازے تے تھوڑا جیہا دباپاتا تاں اُو آپ کنیں آپے کُھلدا گیا۔ فیاض دا اگلا قدم اُوکوں سلمٰی بی بی دے بیڈروم وچ گھن آیا ہا۔ اُو یک واری وَل اجھکیا کیوں جو اوندے پیر کہیں موٹے موٹے تے گولے گولے قالین وِچ کھُبھ گئے ہَن تے چاون نال وی نہ چوّ دے پے ہَن۔

''آ........ آ، اَگوں تے آ فیاض، میں چار سال بعد ہُن وی تیڈے تے اعتماد کریندی پئی آں''۔ کمرے وچ ڈھیر اندھارے تے تھوڑے سوجھلے دے باوجود فیاض نے ڈیکھ گھدا جو سلمٰی بی بی پلنگ دی بجائے اَرام کُرسی تے اَہلی پئی ہے۔ فیاض تھوڑا اگوہاں تھیا پر وَل اجھک گیا۔ صاف نظر دا پیا ہا جو سلمٰی بی بی نے پورے کپڑے پاون دی بجائے کہیں بہوں پتلے تے کالے رنگ دے کپڑے دا کوئی ڈِھلا ڈِھلا پر لُنڈا جیہا فراک پاتا ہوئے جیرھا پنیاں توں وی اُتی تے ہا۔ فیاض نے اَکھیں نِوا گھدیاں۔ سلمٰی بیگم کھل پئی۔

''کڈھائیں نی ڈِٹھا عورت کوں''۔ سلمٰی اوندی شرم دی چَس چیندے ہوئے اَرام کُرسی توں اُٹھی تے نال آ تے فیاض دا ہَتھ آپڑیں ہَتھ وچ گھن گھدا۔ فیاض دیاں اَکھیں بیاں وِی نِوّ گیاں۔ اوندے ہَتھ برف وانگ ٹھڈے محسوس کرتے سلمٰی نے آپنے ہَتھ دی پکڑ ہئی وی سخت کر گھدی تے اوکوں ہولے ہولے ٹُریندی ہوئی اَرام کُرسی دے نیڑے گھن آئی تے وَل پُولا پُولا دِھک کراہیں کُرسی تے اُوئیں لِٹا چھوڑیُس جیویں کجھ لحظے پہلے خود لیٹی پئی ہئی۔ فیاض اُٹھن کیتے اُتوہاں تھی پھَتکیا پر سلمٰی کُرسی دی ہَتھی تے چڑھ بیٹھی تے آپڑیں ڈوہیں ہَتھ اوندے سینے تے اِیں طرحاں چار رکھے جو اُو اُٹھی تاں کیا، پھَتک وی نہ سگے۔

''اُوں ہونہہ..... اِتھوں اُٹھنا بہوں مشکل بلکہ ناممکن۔ میں تیکوں آکھیا ہانا جو نہ کہیں کوں دھوکہ ڈیندی آں تے نہ ڈیون ڈیندی آں۔ پر توں وَل اِی میڈے نال چترائی

کر تے بھج گیوں ۔ بھجڑاں ہاتاں، کتھائیں پرے تاں بھجیں ہا۔ اے احمد پورتیئں بس تر یہہ میل دا بھجڑ اں تاں کوئی بھجڑاں نہ تھیا''۔ پاگلاں آلی کار آپ کنوں آپے کھلدی بیگم سلمیٰ بدرالدین یکدم ٹک دَم تھی گئی۔ اوندے چہرے دی مَلہار ہِک لحظے وِچ اِیویں تھی گئی جیویں فیاض، بندہ نی بلکہ بدبو دی ماری کوئی رُوڑی ہے۔ ''توں سمجھدا کیا ہیں آپنے آپ کوں۔ ہائیں!!! کڈھائیں ڈِٹھاوِی ہئی خودکوں۔ پتہ نی کیوں توں میکوں جیل وچ پیا بھاگیا ہاویں ۔شاید بہوں اِی مظلوم لُگ ہئی تیڈی تے میں تیڈے تے اعتماد کر بیٹھی۔ پر ہُن تاں توں میڈی ضد ہیں، اُو ضد جیندے نال نفرت کیتی ویندی ہے، جیندے نال دھوکہ کیتا ویندے''۔ سلمیٰ دیاں اکھیں وچ بے معلومیں ہنجوں تَر آئے ہَن۔

''بہوں کاوِڑ ہے میکوں تیڈے تے، بے پناہ کاوِڑ..... دِل کریندے جو ھَن تروڑتے رِکھ ڈیواں تیکوں، بوٹیاں بوٹیاں کرڈیواں، مَندھ ڈیواں، لُپری بنڑا ڈیواں تیڈی۔ پر میں ایویں کا ئناں کریساں جیویں توں میڈے نال کر تے گیا ہاویں۔ ہِک مہربان عورت کوں ٹُھڈا مار تے لنگھ گیا ہاویں۔ توں سوچ نی سگدا جو کتنی ذلت کتنی بےعزتی برداشت کیتی ہوسی میں۔ آپڑیں آپ نال اکھ مِلاوَن جوگی وی نہ رہ گئی''۔ سلمیٰ باہون دی بجائے اُٹھی کھڑی تھئی تے کمرے وچ ٹہلَن لگ گئی۔ فیاض وی کُرسی توں تھوڑا جیہا اُتے اُٹھی کراہیں چُھو مار تے بہہ گیا۔

''توں کیا جانے ہِک امیر کبیر تے سوسائٹی وچ وڈا سیاسی ناں رکھن والی بیوہ عورت تے کیا گزردی ہے خاص طور تے جڈیں ویلے اوندے سِر تے ماپیو وی نہ ہووِن۔ کتنے کُتے اوندے اگوں پچھوں پھر دِن اوندا مال اسباب تے سیاسی شناخت لُٹن کیتے۔ کیا میڈا طواف کوئی نہ کریندا ہوسی، کوئی نہ پھردا ہوسی میڈے پچھوں، کیا کمی ہے میڈے وچ، کیا کوئی میڈے کول کہ جیندے اُتے کوئی وِی عورت، عورت ہووَن دامان کرسگدی ہوسی۔

میڈے جیہاں عورتاں آپنی سیاسی تے خاندانی شناخت بچاون کیتے ہمیشہ گندھ کاتی نال گھیند یاں راہندن تے ایندے بدلے آپنی ہِک نِکی جئی خوشی وی پوری نی کر سگدیاں۔ اُناں داوی جسم ہوندے، جسم دے تقاضے ہوندن تے جسم دیاں ضرورتاں وی۔ پر اُو کہیں اتھے بندے کوں آپڑیں نیڑے نی آون ڈیندیاں کہ جیندے اُتے کوئی لگھ جیڈا شک وی کر سگے۔ آپڑیں آپ کوں مارن کیتے اُناں کوں تیڈے جیہے گُلراں دی لوڑھ ہوندی اے کہ جیڑھے نال اِی سُتے راہون تاں وَل اِی کوئی شک نہ کرے"۔

سلمیٰ بارے کُجھ پتہ نہ لگدا پیا ہا جو اُو کرن کیا چاہندی اے۔ اُو وَلدی آتے اُوں اَرام کُرسی دی ہَتھی تے چڑھ بیٹھی کہ جیندے اُتے فیاض پَسر یا بیٹھا ہا۔ کُرسی دے کھبے پاسے اندھارے وچ تپائی اُتے ہِک بوتل شراب دی تے اَدھ پیتا گلاس وی پیا ہا۔ سلمیٰ نے بیٹھے بیٹھے گلاس چاتا تے ہِکے ساہ وچ ایکوں خالی کرن توں بعد زور دا سِر چھنڈ کیا۔ فیاض نے شراب دی بو محسوس کرتے نفرت نال نک سنگیڑ یا۔ کہیں عورت کوں تاں کیا اونے اَج تک کہیں مرد کوں وی شراب پیندا نہ ڈِٹھا ہا۔ سلمیٰ نے ایویں جاپیا جو اُو اوندے نال چیکھاں کریندا پئے۔ اُو نے بوتل دا ڈھکن کھول تے اَدھا گلاس شراب دا بھریا تے ہِک گھُٹ بھرن توں بعد باقی دی شراب فیاض دے مُنہ تے بُھکا سَٹی۔ فیاض کوں اِیں حرکت دی اَملک توقع نہ ہئی۔ شراب نے اوندیاں اکھیں دے وچ پہہ کراہیں ساڑ مچا ڈِتا تے باقی دی نے اوندے مُنہ توں وہہ تے اُوندا اُتلا دھڑ جھباروں کر چھوڑیا۔ فیاض زور لاتے کُرسی توں اُٹھن لگیا پر سلمیٰ ڈوہیں گوڈے اوندے ڈِھڈ تے رکھ تے اوندے اُتے چڑھ تے بہہ گئی۔

فیاض دا دِل کیتا جو اُو کوں دِھک تے ہِک پاسے مارے تے چیک چِیک تے سُنڑواڈیوے جو اُو چندری خود اوندے لائق کائنی۔ عورت تے مرد دا جسمانی سنجوک جیڑھا اوندے نزدیک عبادت ہا، اِیں طرحاں ہِک بے ناں تے بے نِشاں گناہ نہ تھی سگدا ہا۔ اُو

سلمٰی کوں ڈَسن چاہندا ہا جو عورت مرد دا ہک بۓ کوں جسمانی تسکین ڈیونڑاں کوئی راہ ویندیاں دی لُکی چھپی راند نی بلکہ ہک بۓ کوں عزت تے احترام ڈیون دا وسیلہ ہے۔ اُو آکھن چاہندا ہا جو اے سبھو کُجھ آپو وانی سُنجان قائم کرن دا ذریعہ ہے، سُنجان مُنج کرن دا حربہ نی۔ پر اُو کُجھ وی نہ آکھ سکیا۔ عورت دا احترام سامنے آ گیا ہا۔ اُو اُو کوں کیویں ڈسیندا جو تسکین کیتے جسمیں دا وَپارنی کیتا ویندا بلکہ ایندے کیتے تاں ڈوں ہَتھاں دیاں ڈوں انگلیں دا لَمس ای کافی ہوندے۔ اُو آکھن چاہندا ہا پر آکھ نہ سکیا جو خالص احساس کوں دھوکہ نی ڈِتا وَنج سگدا، دھوکہ، دھوکے کوں اِی ڈِتا ویندے۔

فیاض زبان نال تاں کُجھ نہ آکھ سکیا پر اُوندیاں اَکھیں اے سارا کُجھ اتنی توانائی نال آہدیاں پیاں ہَن جو شاید زبان اِیں طرحاں نہ آکھ سگدی۔ سلمٰی کوں فیاض دیاں اکھیں وچ آپنے کیتے کریّت، حقارت تے نفرت نظر دی پئی ہَئی۔ اِیں احساس نے اوندے اُتے جنون طاری کر ڈِتا اِتنا جو اُو نے فیاض دے مُنہ تے تُھکن توں وی گریز نہ کیتا۔ اِیں توں پہلے جو فیاض سلمٰی دی اِیں حرکت کوں سمجھ سگدا، اُو نے گِروان توں پکڑ تے اوکوں اُتی تے اُٹھایا تے ہِکی چھک نال اِی اوندی قمیض دا دامن لیراں کر تے کِھلیندی ہوئی بیڈ روم وچوں کڈھن توں بعد ڈرائنگ روم دے باہروں دِھک آئی۔ فیاض باہروں پورچ وِچ حیران پریشان تے ہَکا بَکا پر سلمٰی نے دروازہ اندروں بند کرتے دھاڑاں مار مار رووَن شروع کر ڈِتا۔

~~~~~~
~~~~~~

(35)

سلمٰی بدرالدین دی کوٹھی توں جیویں تیویں نکلن توں بعد فیاض آپنے چوبارے تے پہنچیا تاں سویر دے چار وَجدے پے ہَن ۔ بارش رُکن توں بعد احمد پوری دروازے دیاں حلوہ پُڑی والیاں دُکاناں کُھلن لگ گیاں ہَن ۔ چھولیاں دیاں ریڑھیاں، دال مُنگ دے تاسلے تے آلو بھی دے چھابڑے وی لگن شروع تھیندے پے ہَن ۔ سُونہیں دُکانداراں توں اَکھ بچاتے ریلوے اسٹیشن کنوں پیریں ٹُردا فیاض تکھے تکھے چوبارے دیاں پوڑیاں چڑھیا تے بسترے تے ڈھہہ کراہیں ڈُسکیاں بھر بھر رُووَن لگ پیا۔ اُوکوں آپڑیں آپ کنوں کریت تھیندی پئی ہئی ۔ اِیویں لگدا ہا جو اوندی روح تک سلمٰی دیاں تھکاں وِچ لبڑی پئی ہے۔ ہِک عورت کوں احترام ڈیون دے قصور وچ اُوندا پورا وجود کُوڑے دا اَروڑ بنا ڈِتا گیا ہا۔ اِیں ساری تذلیل دے باوجود، کتھاؤں ہِک نِکی جئی لیک اُوکوں ہُن وی سوجھلا ڈکھیندی پئی ہئی ۔ اُوکوں آپنے آپ تے مان تھیندا محسوس تھیا جو نہ تاں اُو اِیں غلیظ راند دا حصہ بنڑے تے نہ اِی کہیں عورت دی تذلیل دا موجب۔

ڈُسکیاں ٹھاریاں تاں اوندی سوچ سلمٰی دی سوچ تے غالب تھیندی گئی۔ اِیں دوران اُوندے اندر جاگن والی تبدیلی توں بعد فیاض کوں آپڑاں وجود دھا تا دھوتا لگّن لگ پیا۔ جئیں ویلے جو سلمٰی اوکوں اِتجھی بدبودار اروڑی وانگ جاپدی پئی ہئی کہ جیندے اُتے خشبو والیاں چادراں چڑھا ڈِتیاں گیاں ہوون۔ 'کیا عزت تے عصمت صرف عورت دی ہوندی ہے۔ اِیں تصور دی توسیع مرد توڑیں کیوں نی'۔ خیال بدلیا، سوچ بدلی تاں اُوندے اندر سکون دی ہِک لہر سر توں پیراں تئیں دَر گھدی گئی۔ کُجھ لحظے بعد جئیں ویلے اُوندیاں نندراکیاں اکھیں نندر نال نوٹیج گیاں، فیاض سبھو کُجھ بُھل چکیا ہئی جو گزری رات دے ڈوجھے پہر اوندے نال تھیا کیا ہے۔

فیاض جاگیا تاں ڈو پہار ڈھلدی پئی ہئی۔ اُو اُٹھیا تاں وِبل تے ہا پر اِڈے اُڈے ڈیکھ کراہیں وَلدا اَکھیں مَسلیندا ہویا بسترے تے دَبک تھیا۔ ہُن اُو پیا تاں سُتا ہا پر پیا جاگدا ہا۔ اوندے جاگن نال بُت دا تروڑ وی نویں سِروں جاگ پیا۔ سویرے وڈے ویلے محسوس تھیون والا سکون وَلدا کتھائیں ہِک اَن ڈِٹھی اَن سُونہی چُوبھ وچ بدلدا ویندا ہا۔ گزریل رات دی کہانی کہیں پُٹھی فلم طرحاں اُوندے دماغ دے پردے تے پوری اَواز نال چیکدی رَڑدی پئی ہئی۔ وَل کتھاؤں تھوتھودیاں اَوازاں آیاں تے اُوندا مُنہ لیس نال لبڑتج گیا۔

فیاض ٹپ مارتے اُٹھی بیٹھا تے جلدی جلدی ڈوہیں ہتھیں نال مُنہ کوں اُگھیس پر مُنہ تاں اصلوں سُکا تے صاف ہا۔ آپنے آپ کنوں کَریّت دا احساس کہیں دورے طرحاں نویں سِروں اُوندے سِر تے سوار تھی چکیا ہا۔ اِیں ساری کیفیت کنوں بھَج وَنجن کیتے اُونے اُٹھی تے چوبارے دی اُودَری وی کھول چھوڑی جیڑھی جو بزار آلے پاسے کُھلدی ہئی۔ ڈینہہ ڈھلن دے نال لوکیں دی ٹور وچ وی تِکھاج آ گیا ہا۔ دفتراں والے لوک

گھراں ڈھوویندے پئے ہِن ۔ ڈینہہ چڑھے بزاراں وچ آون والیاں تریمتیں آپڑیں ٹوپی والے سادے برقعیاں سمیت وَلدیاں گھراں دیاں گُھتاں وچ وَڑ چُکیاں ہِن ۔

''اے عورتاں وی عجیب ہِن ۔ پتہ نی چاہندیاں کیا ہِن ۔ کوئی ڈیکھن والا نہ ہووے تاں ٹوپی والے برقعے وچوں وی آپڑاں آپ ڈِکھاوَن کیتے منیاری والی دُکان تے آن باہسن ۔ چُھڑوے ہَتھ پیر ڈِکھاتے باقی دے اندازے مردذات دے تصورات تے چھوڑ ڈیسن تے جے کوئی اِناں کوں ڈیکھن چاہوے تاں چیچی اَنگل دا نونہہ وی نہ ڈِکھیسن''۔

دروازے دی کُنڈی کھڑکی تاں آپنی سوچ وِچ مگن فیاض دی چھرکی نِکل گئی۔

''اَج تئیں تاں اِتھ کوئی اُوندا جانڑوں نہ آیا ہا..... اے کون تھی سگدے''۔ فیاض نے ایہو سوچ سُچیندیاں گل وچوں اگوں جھریٹی ہوئی قمیض لہاتے ہِک پاسے سَٹی تے جلدی نال گھڑوے تے پئی بنین پاتے دروازہ کھول ڈِتس ۔ باہروں متحدہ محاذ دا ورکر ادریس کھڑا ہا۔ اوکوں ڈیکھ کراہیں فیاض نے دروزے دا ڈوجھا طاق وی کھول چھوڑیا تاں جو اُو اندر آ سگے۔

''میں باہوں نڑاں کائنی۔ بس ہِک سنیہا ہے قیادت طرفوں..... آندے جمعے یعنی اپریل دی چوی کوں فرید گیٹ تے مَنک مُکا دا پروگرام ہے''۔ ادریس اندر آئے بغیر اُتھائیں پوڑیاں وچ کھڑے کھڑے ہولے ہولے الانڑاں۔

''مَنک مُکا''.... ؟؟؟.... فیاض نے حیران تھی تے اُوں ڈو ڈِٹھا۔

''بہوں وَڈا جلسہ..... لکھاں بندیاں دا۔ متحدہ محاذ دی پوری قیادت کٹھی تھیندی پئی ہے۔ اوندے بعد اُتھاوں جلوس نِکلسے جیڑھا پورے بہاول پور وچ ڪھنڈ ویسی کہیں سمندر طرحاں ۔ وَل ڈیدھے ہئیں جو صوبہ کیویں نی بنڑدا۔ توں بس اتنا کرنے جو

پورے شہر دیاں کندھیں تے ایندا اعلان لِکھ ڈیونڑیں۔ترئے ورکر بئے تیڈے کول عشاء توں بعد آ ویسن۔بس ہمت کرنی ہے ہُن ،صوبہ محض اگلے جمعے دی مار ہے۔جمعہ 24 اپریل 1970ء.....'' اے آکھ تے ادریس واپس مُڑ یا تے تلوں تے پوڑیاں لاہندا گیا۔ ویندے ویلے اُوندیاں اَکھیں وچ کامیابی دی چمک ہئی۔ایندے برعکس فیاض پہلے تاں اُتھائیں کھڑا کھڑا کہیں سوچ وچ بُڈ گیا تے وَل پتہ نی دماغ وچ کیا آئس جو متھے تے وَٹ پئے گئے، کہیں اَن ڈِٹھی پریشانی دے۔

(36)

چوی اپریل اُنوی سوسَتر۔ پوری ریاست دے دھرتی واساں نے طے کر گھدا جو بہاول پور متحدہ محاذ دی قیادت وچ بہاول پور دے فرید دروازے طاقت دا بھرپور مظاہرہ کریندے ہوئے جنرل یحییٰ خان کوں ڈَس ڈِتا ویسی جو اِتھوں دے لوکاں نال وعدہ خلافی کیڑھے مُل وِکدی ہے۔ صادق آباد کنوں لاتے منڈی گنج میکلوڈ تک دے قافلے ڈوں ڈینہاں توں بہاول پور پہنچن شروع تھی چکے ہَن تے کل ساری رات توں ایہو سلسلہ جاری ہا۔ بھاویں جو سابقہ ریاست دے ہر شہر تے وستی کوں رُکاوٹاں نال بند کر ڈِتا گیا ہا لیکن وَل وی بہاول پور شہر دیاں سڑکاں تے ہر پاسے خلقت ای خلقت۔ بہاول وکٹوریہ ہسپتال دی باہرلی کندھ دے نال پُلس دی بے تحاشہ نفری دے باوجود چوک فوارے والے پاسوں لوکاں دے جتھیاں دے جتھے فرید گیٹ ڈو رواں دواں۔ ڈوجھے پاسوں شیر باغ، ترِیجھے پاسوں وستی حمیتیاں تے چوتھے پاسوں کالی پُلی تے وی ساگی حال تے ساگی نقشہ۔

پُلس نے آپڑیں جانڑں اِناں سبھے رستیاں کوں بند کرن دی کوشش کیتی پر کوئی وی

بند نہ تھی سکیا۔ کالی پٹی تے وستی حمیتیاں والے رستے ڈی سی دفتر کول آن رَلدے ہَن کہ جتھاں ایس پی تے ڈی آئی جی دے دفتراں توں علاوہ کمشنر دا دفتر وی راہ وچ پوندا ہا۔ اِناں دی حفاظت سانگے اتنی پُلس کٹھی کیتی گئی جو اے جاء پوری پُلس لائن بن گئی۔ فرید دروازہ خود ترے وڈیاں سڑکاں دے ملاپ دی تکون ہے تے اِنہاں وچوں ہر ہِک سڑک کئی سڑکاں دے جُڑ راہون توں بعد اِتھ پہنچدی ہے۔ اِیں طرحاں اے تکون ہِک وڈا میدان بن کراہیں ہزاراں لوکیں کوں آپنے اندر لُکا گھندی اے۔

اُوں ڈینہہ گھٹو گھٹ سَٹھ ستر ہزار بندہ چھڑا اِیں تکون وچ مئے گیا ہا تے باقی دا آون کار ہِک پاسوں شیر باغ تئیں ہا تے ڈوجھے پاسوں چوک فوارے تک۔ فرید گیٹ دی اندرلی جاء تے اندرلا بزار متحدہ محاذ دی قیادت دی آمد کیتے چھوڑ رکھیا گیا ہا پر وَل وی اِتھ کر ہزاراں دی تعداد وچ ورکر موجود ہَن ہیے کہ جنہاں نے دروازے توں باہر فوٹو پیلس کول بنائے گئے اسٹیج دی حفاظت وی کرنی ہئی۔ فیاض اُوں جُتھے دا انچارج ہا کہ جیندی ذمہ داری وچ اسٹیج توں علاوہ تریمتیں دے رستے دی نگرانی وی ہئی کہ جتھوں لنگھ کراہیں اُو وَڈے ویلے توں اِی چار چفیر دیاں دُکاناں دیاں چھتاں تے چڑھیاں بیٹھیاں ہَن تے ہالی تئیں آوَن کار ہئی۔

جلسے دے باقاعدہ آغاز تو پہلے وی کئی لیڈر صاحبان واری واری اسٹیج تے آندے تے صوبے دے حق وچ پر جوش تقریراں کرتے اِڈے اُڈے تھی ویندے۔ اِیں دوران ہِک وڈا جلوس فرید گیٹ دے اندرلے پاسوں باہر آیا۔ سُنڑ تیج ہئی جو اِیندی قیادت کوئی بہوں اُچیری خاتون رہنما کریندی پئی ہئی کہ جیندا ناں سرپرائز دے طور تے راز وِچ رکھیا گیا ہا۔ اُوں خاتون رہنما نال ٹُردیاں بیاں کئی تریمت رہنماواں وچ سب توں نمایاں بیگم سلمیٰ بدرالدین ہئی جیندے پچھوں پچھوں میرانی کہیں پچھاویں طرحاں ٹُردا آندا ہا۔ سلمیٰ نے تاں کالی عینک پاتی ہوئی ہئی پر میرانی نال فیاض دی اَکھ ٹکر اِی گئی۔ میرانی دے تھوڑاں

تے آون والی مخصوص مُسک فیاض کیتے اوپری نہ ہئی۔ اُونے اگوں تے تھی تے سلمیٰ بی بی دے کن وچ کوئی نِکی جئی مُخبری کیتی۔ اُونے وی مُسک تے سِر اِیں طرحاں ہلایا جیویں اے خبر کہیں رَدی اخبار وچوں پڑھ تے سُنڑائی گئی ہووے۔

''آخ تھو......''

فیاض کوں ایویں لگیا جو اُوندا مُنہ وَلدا لیس نال لبڑ تج گئے۔ اُونے ڈِبل تے ڈوہیں ہتھاں نال مُنہ کوں اُگھیا پر اُتھ تاں کُجھ نہ ہا۔ فیاض نے گردن موڑ تے اُناں ڈوہائیں کوں ہِک واری وَل ڈیکھن دی کوشش کیتی پر یکدم ہر پاسے دھوں اندھار تھی گیا۔ عجیب جیہے دھوئیں دے گولے اوندے چار چفیر ڈھاندے پے ہَن کہ جنھاں وچوں نکلن والا چِٹا چِٹا دھواں مُنہ سِر تے رَتیاں مرچاں دا لیپ کیتی ویندا ہا۔ اکھیں وچوں پانی تے کھنگ کنوں سینہ پَھٹدا ہا۔ لوکیں کو کاراڑا گھتیا جو پُلس نے چارے پاسوں آنسو گیس مارنی شروع کر ڈِتی ہے۔

پہلے تاں کُجھ بھاجڑ پئی پر وَل لوکیں نے جُڑ تے آنسو گیس دے اُوہے گولے پُلس ڈو ڈُھکاونڑیں شروع کر ڈِتے جیڑھے جو اُناں کوں مارے ویندے پے ہَن۔ باقی ترئے پاسیاں دی پِلس تاں پَرے پَرے ہئی پر جیڑھا لگیا ہو یا جتھا فرید گیٹ دے اندروں نِکلیا اونے لوکاں کوں سنبھلن دا موقع اِی نہ ڈِتا جو اے آنسو گیس آندی کِتھوں پئی ہے۔ کُجھ لحظے بعد جنیں ویلے سُرت آئی تاں لوکیں نے سلھاں دے ٹوٹے پَٹ کراہیں فرید گیٹ دے اندر چا رُخ کیتا۔ پُلس آلیاں خلقت کوں آپڑیں پاسے آندا ڈِٹھا تاں یکدم سِدھا فائر کھول ڈِتا۔ اِیں توں بعد وَل کتنے لوک مَرے تے کتنے پَھٹڑ تھئے، کون گِنڑ دا تے کیندے واسطے گِنڑدا۔ چالہی پنجاہ ہزار لوکیں تے کیڈی دیر توڑیں اندھا دھند گولی چلی پر سرکاری اعلان صرف ڈوں دے مرن دا تھیا۔

(37)

25 اپریل 1970ء ____ سویرے سویرے سجھ اُبھرن توں پہلے قلعہ ڈیراور کنوں کئی میل اگوں ریت دے ٹبیاں دے اَدھ وچ ہِک پُرانا جیہا ٹرک کھڑا ہا جیندے نال ہِک پُلس دی جیپ تے جیپ وچوں گُنجڑیاں ہویاں وردیاں تے جگراتے دیاں ماریاں شکلاں والے ڈاہ بارہاں سپاہی وِی لتھے کھڑے ہَن۔ اُناں دے نال کُجھ مزدور نینگر وی ہَن جہناں دے کپڑیاں تے جا بجا خون دے سُکے ہوئے داغ صاف نظر دے پے ہَن۔ کاہیاں مونڈھے تے رکھی، سُکیاں بوتھیاں والے اے سبھے وِنگاروسَڈے گئے مزدور کہیں حکم دی تانگھ وچ اِڈے اُڈے ڈیدھے کھڑے ہَن۔ اُناں دے آکھڑے ہوئے ہُوٹھاں دیاں رِڑیاں خود بُلیندیاں پیاں ہَن جو اُو کئی گھنٹیاں توں بُکھے تِرسے ہَن۔

کُجھ دیر دے بعد تھانیدار دی وردی والے اَفسر نے اُناں کوں ٹبیاں دے اَدھ وچ قدرتی طور تے بنڑی ہوئی پیالہ نما جاء کوں تھوڑا بیا گھٹن دا اشارہ کیتا تاں جو گزری کل فرید دروازے فائرنگ نال مرن والے اُناں ریاستیاں کوں لُک لُکا تے پور ڈِتا ونجے

جیڑھے صوبہ منگن دی سِک وِچ مرن توں بعد وِی مقتولاں دی گنتی وچ شمار نہ کیتے گئے ہَن ۔ کھٹائی اجاں فُٹ فُٹ وی نہ تھئی ہئی جو تلوں مُردیاں دے سُکے ہوئے اِنسانی پنجر ظاہر تھیون لگ پئے ۔ مزدور چَھرک تے اِڈے اُڈے تھیون لگے تاں تھانیدار کھل پیا۔

''کھٹو کھٹو بھین بھنکو...... اے تاں بنڑی بنڑائی قبر ہے ۔ اِتھائیں پُرینددے ہئیں اِناں بھین تڑیکاں کوں''۔ مزدوراں ڈردے ڈردے کُجھ ہِئ صفائی کیتی تاں وچوں پنج پنجر کپڑیاں سودھے نِکل آئے ۔ کپڑیاں توں پتہ لگدا ہا جو ترئے جُوان ہَن تے ڈوں عورتاں۔

''ہڈیاں ہن تاں بہوں پُرانڑیاں پرایویں لگدے جو تریہہ کنوں رُل موئے ہُوسن تے وَل ہوا نے ریت گھیل کراہیں اُتے ٹِبا بنڑا چھوڑیا ہوسی''۔ تھانیدار نے آپو وانڑیں گویڑ کریندے مزدوراں کوں ہَکل ڈِتی جو تکھے تھیون تے ٹرک وچ لاتھیاں لاشاں کڈھ تے کھڈے وچ سٹن ۔ مزدوراں نے تکھے تکھے ٹرک وچوں لاشاں گھیلڑیاں شروع کیتیاں تے کھڈے وچ سٹیندے گئے۔

سب توں پہلی لاش پوری حیاتی آپنی سُنجان گولیندے فیاض دی ہئی ۔اُوکوں بھکا تے سٹیا گیا تاں اُو ہِک زنانے پنجر دے نال ہِک تھی تے وَنج ڈھئی جیندے گل وچ موٹے موٹے رَتے موتیاں دی ڈوڑی مالاپَرے کنوں وی صاف ڈِسدی پئی ہئی ۔ ڈوہیں دے سجے ہَتھ دیاں اُنگلیں اِیویں ہِک بئے نال چمبڑیاں پیاں ہَن جیویں جو ہِک بئے دا آدر کریندیاں پیاں ہووِن ۔ لگدا ہا جو اُوکہیں ہِکی منزل دے پاندھی ہَن تے اَج وَل کہیں بئے پندھ تے روانہ تھیون سانگے کٹھے تھی گئے ہَن ۔ ہِک ہِک کرتے سبھے لاشاں ہِک بئے دے اُتے سَٹ ڈِتیاں گیاں ۔ مزدور ہالی ریت گھیلن دا سوچیندے اِی پے ہَن جو یکدم زوردی اندھاری گھلی یا کوئی واجھلوڑا اِیں طرحاں آیا جو ہر پاسے دھوں اندھار تھی گیا۔

Scanned with CamScanner

سارے دے سارے پلیسے تے مزدور مُنہ بھر وِڑھیندے بھج تے آپڑیاں آپڑیاں جئیں وچ بہہ تھیئے۔

اَدھے گھنٹے بعد اندھاری جھلیجی تاں کھڈے والی جا تے وَلدے بھر وں ریت دا نواں ٹبا بن چکیا ہا۔کوئی نہ جان سکیا جو بیاں کئی اَدھ اُدھورے لوکاں طرحاں آپنی تے آپنی دھرتی دی سُنجان گولیندے فیاض دی تلاش دا پندھ چھڑا اے تو ڑیں ہا یا اِتھاؤں شروع پیا تھیندا ہا۔

اسلام آباد 22 مارچ 2018ء

Waqar Aslam
0306-1446635

حفیظ خان کی دیگر کتب

کچ دیاں ماڑیاں	سرائیکی میں ڈراموں کی پہلی کتاب (اکادمی ادبیات پاکستان سے ایوارڈ یافتہ)	1989ء
ویندی رُت دی شام	سرائیکی افسانے (اکادمی ادبیات پاکستان سے ایوارڈ یافتہ)	1990ء
ماما جمال خان	سرائیکی میں بچوں کے ڈراموں کی پہلی کتاب	1990ء
اتفاق سے نفاق تک	پاکستان کی آئینی تاریخ کا ایک فسوں خیز باب	1993ء
یہ جو عورت ہے	اُردو افسانے	1997ء
پہلی شب تیرے جانے کے بعد	نظمیں	1999ء
خوابِ گُلاب	بچوں کے سرائیکی ڈرامے	2003ء
اندر لیکھ دا سیک	سرائیکی افسانے	2004ء
رُٹھڑے پندھ	سرائیکی ڈرامے	2005ء
رفعت عباس کی سرائیکی شاعری	تحقیق و تنقید	2006ء
خُرم بہاولپوری: شخصیت، فن اور منتخب سرائیکی کلام		2007ء
حفیظ خان کی کہانیاں	اُردو کہانیاں	2007ء
اِس شہرِ خرابی میں	منتخب کالم	2008ء
سرائیکی ادب: افکار و جہات	تحقیق و تنقید	2009ء
مآثرِ ملتان	ملتان کی غیر جانبدارانہ تاریخ	2011ء
کافی: سندھ وادی کی شعوری تاریخ	تحقیق و تنقید	2012ء
کلام خرم بہاولپوری	منتخب سرائیکی کلام	2013ء
ڈھیر ڈیہناں دا قصہ	سرائیکی تحقیق و تنقید	2014ء
رت جگوں کی مراد	تحقیق، تنقید تاثرات	2016ء
پٹھانے خان	سرگذشت	2017ء
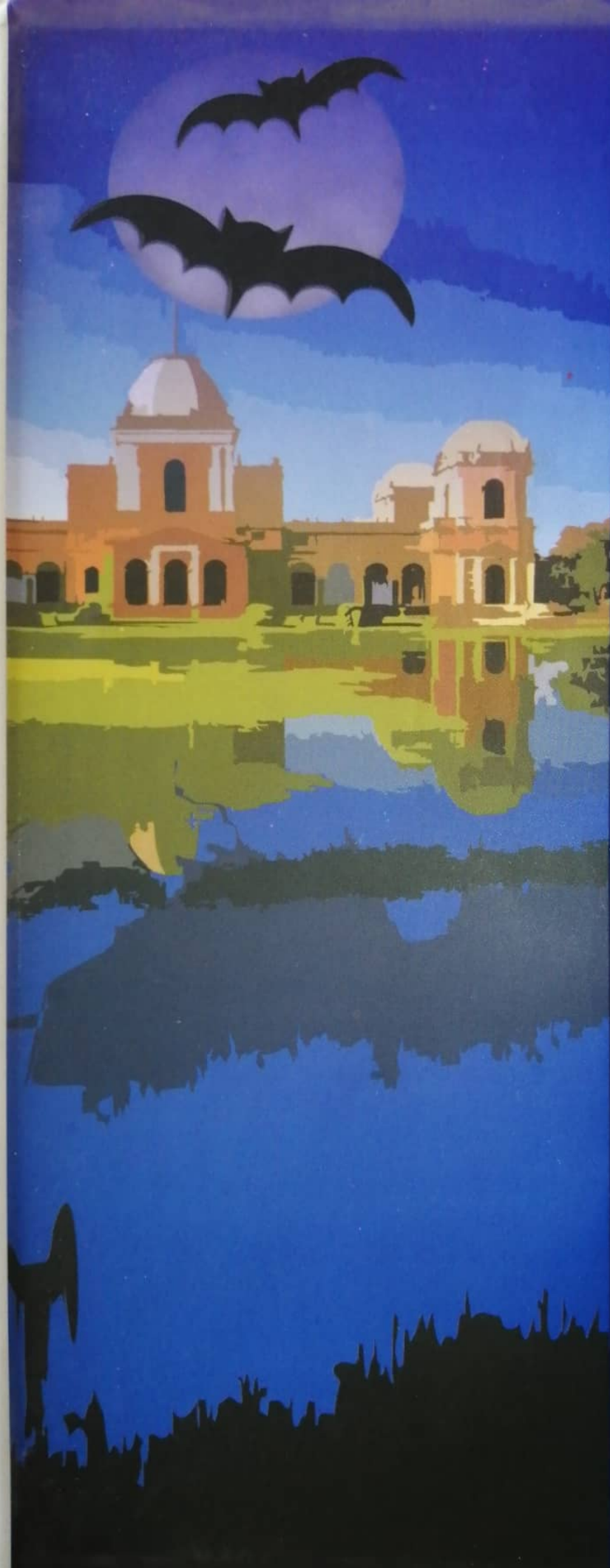
وَن یونٹ پاکستان کی سیاسی تاریخ کا سیاہ باب کہ جس کے سبب حکمران ذہنی ساخت نے بیک جُنبشِ قلم محکوم لِسانی ثقافتوں سے اُن کی تمام تر تہذیبی، تاریخی اور جغرافیائی پہچان سازشاً چھین کر اپنی غاصبانہ تحویل میں لے لی۔ صدیوں سے اِس خطے میں رہنے والے کروڑوں لوگ شب بھر میں اپنی شناخت کے بحران میں یوں مبتلا کیے گئے کہ زندہ رہنے کا ہُنر تک بُھلا بیٹھے۔ ''اَدھ اَدھورے لوک'' بِپتا ہے ریاست بہاول پور میں جنم لینے والے فیاض جیسے اُن بدقسمت کرداروں کی، جن کی زندگی محض اِس لیے کبھی نہ پوری ہونے والی خواہشوں کی بھینٹ چڑھ گئی کہ وہ تقسیم ہند کے مضمرات میں سے گزرتے ہوئے وَن یونٹ جیسی سیاسی جکڑ بندی کے ٹوٹنے اور بہاول پور صوبہ بحالی کی اُمید میں اپنی غصب شدہ پہچان تلاشنے کے سفر پر نکلے تھے۔

محمد حفیظ خان

ابراہیم
سعید
2018

ملتان انسٹیٹیوٹ آف پالیسی اینڈ ریسرچ، ملتان

email: insafond@yahoo.com